МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY

В І С Н И К
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

SOCIO-ECONOMIC RESEARCH BULLETIN

Збірник наукових праць

Collection of scientific works

№ 2 (66) 2018

Засновано у серпні 1999 р.

The collection was founded in August 1999

Періодичність видання – 4 рази на рік

Frequency of output – 4 times a year

Одеса – 2018
Odessa – 2018

ISSN 2313-4569
УДК 06:33С

Збірник включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук, за галуззю «Економічні науки» згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014 р.

Збірник рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет за рішенням вченої ради Одеського національного економічного університету (Протокол № 10 від 26.06.2018 р.).

Збірник зареєстрований та індексується в Index Copernicus International з грудня 2014 р. (ICV 2016: 69.67); включено до Ulrich's Periodicals Directory – з 18.08.2017 р. та ERIH PLUS – з 20.06.2018 р.

Засновник і видавець: Одеський національний економічний університет

Редакційна колегія:

Звєряков М.І.	головний редактор, доктор екон. наук, професор ОНЕУ (Україна)
Ковальов А.І.	заст. головного редактора, доктор екон. наук, професор ОНЕУ (Україна)
Velichko Adamov	doctor of economics, professor, rector of the Tsenov Academy of Economics (Republic of Bulgaria)
Балджи М.Д.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Баранова В.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Grzybowska-Brzezińska Mariola	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland)
Дрозд І.К.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Козак Ю.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Roman Kisiel	doctor hab., professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland)
Кузнецова І.О.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Литовченко І.Л.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Лоханова Н.О.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Juchniewicz Małgorzata	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Republic of Poland)
Никифоренко В.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
David Prohazka	PhD, Vysoká škola ekonomická v Praze (Czech Republic)
Johannes N. Stelling	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Семенов В.Ф.	відповідальний редактор, доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Serge Verlesco	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Янковий О.Г.	доктор екон. наук, професор, ОНЕУ (Україна)
Josef Windsperger	doctor of economics, associate professor, University of Vienna (Austria)

Редактор-коректор: *Батанова Т. В.*

У збірнику розглянуто актуальні теоретико-методологічні проблеми становлення та розвитку корпоративної соціальної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності в Україні. Досліджено переваги, недоліки та перешкоди у сфері використання корпоративної соціальної відповідальності вітчизняними підприємствами.

Визначено основні пріоритети щодо коригування механізму управління та розвитку відповідних територій з урахуванням соціо-еколого-економічних аспектів євроінтеграційних процесів в Україні. Формування комплексної програми земельного стратегування може стати дієвим механізмом для впровадження інноваційних технологій у сферу земельних відносин. Для розробки стратегії інноваційного розвитку рекреаційного землекористування запропоновано використання методології форсайт-досліджень.

Розглянуто проблеми впливу соціально-економічної нестабільності на інвестиційну привабливість економіки України. Визначено рівень інвестиційної привабливості України за міжнародними рейтинговими оцінками і основні проблеми залучення капіталу у вітчизняну економіку.

Погляди авторів щодо окремих положень статей можуть не збігатися з поглядами редакційної колегії.

Адреса редакції та видавця:
Україна, 65082, м. Одеса, вул. Гоголя, 18, ауд. 110, Одеський національний економічний університет,
науково-редакційний відділ, тел.: (048) 777-89-16; web-сайт: http://vsed.oneu.edu.ua;
e-mail: sbornik.odeu@oneu.edu.ua.
Зареєстровано Міністерством України у справах преси та інформації.
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.

Серія КВ № 6448 від 21 серпня 2002 року.

© Одеський національний економічний університет, 2018
© Редакція збірника «Вісник соціально-економічних досліджень», 2018

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Видобора В. В.
ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ НА ІНВЕСТИЦІЙНУ ПРИВАБЛИВІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ 9

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Пилипенко Г. М., Горбаньов В. С.
ГЛОБАЛЬНІ БЛАГА У СТРУКТУРІ БЛАГ СУСПІЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ 19

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Вороненко І. В.
МОНІТОРИНГ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ 30

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Авдієнко Я. А.
ЦЕНТР СУБКОНТРАКТАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНФРАСТРУКТУРИ ПРОМИСЛОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ 46

Cherep A. V., Ivanova A. G.
ISSUES OF STRATEGIC PLANNING INTRODUCTION AT DOMESTIC ENTERPRISES IN VOLATILE ENVIRONMENT 55

Гудзь Т. П.
ФІНАНСОВА РІВНОВАГА ПІДПРИЄМСТВА У СИСТЕМІ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН 63

Ocheredko O. O., Tishchenko O. A.
DETERMINING THE EFFICIENCY OF INVESTMENT ACTIVITY OF INDUSTRIAL HOLDING ENTERPRISES 75

Орлик О. В.
ВЗАЄМОДІЯ РИНКІВ ПРАЦІ ТА ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ 85

Пудичева Г. О.
ОЦІНКА ВПЛИВУ ЛОГІСТИЧНИХ ФАКТОРІВ НА ПОКАЗНИК РЕНТАБЕЛЬНОСТІ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВА 99

Троян В. І.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ 111

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Золенко А. С.
ВИЯВЛЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ЯКІСТЮ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РІВНЕМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ 120

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Гокмен О. А., Трофименко А. В.
ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЇ ПАЛИВА ПРИ КОНДИЦІЮВАННІ ТА ТЕПЛОЗАБЕЗПЕЧЕННІ БУДІВЛІ 129

Varfolomeyeva O. A., Bulysheva D. V.
PERSPECTIVES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF RECREATIONAL LAND USE IN UKRAINE TOWARDS EUROPEAN INTEGRATION 138

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Кірнос І. О.
ПРОДОВЖЕННЯ РОБОТИ У ПОХИЛОМУ ВІЦІ: СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ РОБОЧИХ МІСЦЬ 148

Кривцова М. С.
ОЦІНКА ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ 162

Мірзоєв Д. Ш. огли
ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РИНКУ МІЖНАРОДНИХ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ТА ВИМОГИ ДО ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНИ 174

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Баранова В. Г., Величко Г. О.
ПЕНСІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ 186

Дробязко А. О., Любіч О. О.
ВПЛИВ БАНКІВ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИЙ ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР 196

Сидор І. П.
ДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ 210

Сташкевич Н. М., Красільнікова К. В.
ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОГО РІВНЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ 223

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Кишакевич Б. Ю., Нахаєва М. М.
ПРОГНОЗУВАННЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНУ ЗА ДОПОМОГОЮ ARIMA-МОДЕЛЕЙ 233

Клепікова О. А.
МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В КОМПАНІЇ 244

Поздняков Ю. В., Лапішко М. Л.
МЕТОД ЗАМІЩЕННЯ ГРУПОВОЮ МІРОЮ ЯК МЕТРОЛОГІЧНА ОСНОВА ЗАСТОСУВАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ 256

АВТОРИ СТАТЕЙ 269

ISSN 2313-4569
UDC 06:33C

The collection of scientific works «Socio-Economic Research Bulletin» was included in the list of scientific professional editions of Ukraine, which can be published results of dissertations for the degree of doctor and candidate, for Economics sciences according to the decree of Ministry of Education and Science of Ukraine dated from 29.12.2014, No. 1528.

The collection is recommended to printing and distribution to Internet by the decision of Academic Council of Odessa National Economic University (Protocol No. 10, 26.06.2018).

The collection is registered and indexed in Index Copernicus International from December 2014 (ICV 2016: 69.67); Ulrich's Periodicals Directory – 18.08.2017; ERIH PLUS – 20.06.2018.

Founder and publisher: Odessa National Economic University.

Editorial board:

Zveryakov M.I.	editor-in-chief, doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Kovalyov A.I.	vice-editor in chief, doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Velichko Adamov	doctor of economics, professor, rector of the Tsenov Academy of Economics (Bulgaria)
Baldji M.D.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Baranova V.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Grzybowska-Brzezińska Mariola	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)
Drozd I.K.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Kozak Y.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Roman Kisiel	doctor hab., professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)
Kuznetsova I.O.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Lytovchenko I.L.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Lokhanova N.O.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Juchniewicz Małgorzata	doctor of economics, professor, University of Warmia and Mazury in Olsztyn (Poland)
Nikiforenko V.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
David Prohazka	PhD, Vysoká škola ekonomická v Praze (Czech Republic)
Johannes N. Stelling	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Semenov V.F.	executive editor, doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Serge Verlesco	doctor of economics, professor, Hochschule Mittweida University of Applied Sciences (Germany)
Yankovyi O.G.	doctor of economics, professor, ONEU (Ukraine)
Josef Windsperger	doctor of economics, associate professor, University of Vienna (Austria)

Proofreader editor: *Batanova T.V.*

The collection considers the actual theoretical and methodological problems of corporate social responsibility formation and development for business entities in Ukraine. The advantages, disadvantages and obstacles in the sphere of corporate social responsibility using by domestic enterprises are investigated.

The main priorities for adjusting the mechanism of management and development of the respective territories are determined taking into account the socio-ecological and economic aspects of the European integration processes in Ukraine. Formation of a comprehensive land strategy program can become an effective mechanism for introducing innovative technologies into the field of land relations. For development of recreational land use innovative strategy is proposed using of foresight research methodology.

The problems of influence of socio-economic instability on the investment attractiveness of Ukrainian economy are considered. The Ukrainian investment attractiveness level of according to international rating assessments and the main problems of capital attraction in national economy are determined.

The author's views concerning certain provisions of the articles may not necessarily reflect the views of the editorial board.

Contacts of Editorial and Publisher:
Ukraine, Odessa, 18, Gogolya Str., of. 110, 65082, Odessa National Economic University,
Scientific and Editorial Department, tel.: (048) 777-89-16;
web: http://vsed.oneu.edu.ua; e-mail: sbornik.odeu@oneu.edu.ua.

Registered in Ukraine Ministry of Press and Information.
Certificate of state registration of the print media.
Series number: KV 6448 of 21 August 2002.

© Odessa National Economic University, 2018
© Editorial the collection of scientific works «Socio-economic research bulletin», 2018

CONTENTS

ECONOMIC THEORY AND HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Vydobora Volodymyr
THE INFLUENCE OF SOCIO-ECONOMIC INSTABILITY ON INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINIAN ECONOMY 9

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Pylypenko Hanna, Horbanov Vadym
GLOBAL GOODS IN THE STRUCTURE OF PUBLIC PURPOSE GOODS 19

ECONOMICS AND NATIONAL ECONOMY MANAGEMENT

Voronenko Iryna
E-DEMOCRACY MONITORING AS A PART OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF DIGITIZATION 30

ECONOMICS AND ENTERPRISES MANAGEMENT

Avdiienko Yana
SUBSCONTRACTING CENTER AS AN ELEMENT OF INFRASTRUCTURE OF UKRAINIAN INDUSTRIAL MARKET 46

Cherep Alla, Ivanova Alisa
ISSUES OF STRATEGIC PLANNING INTRODUCTION AT DOMESTIC ENTERPRISES IN VOLATILE ENVIRONMENT 55

Gudz Tetiana
ENTERPRISE'S FINANCIAL EQUILIBRIUM IN THE SYSTEM OF MODERN ECONOMIC RELATIONS 63

Ocheredko Olena, Tishchenko Olena
DETERMINING THE EFFICIENCY OF INVESTMENT ACTIVITY OF INDUSTRIAL HOLDING ENTERPRISES 75

Orlyk Oksana
THE INTERACTION BETWEEN LABOR MARKETS AND EDUCATIONAL SERVICES IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY PROVIDING 85

Pudycheva Halyna
ASSESSMENT OF LOGISTICS FACTORS INFLUENCE ON ENTERPRISE ASSET PROFITABILITY INDICATOR 99

Troian Vladyslava
THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IMPLEMENTATION AT CONSTRUCTION ENTERPRISES 111

DEVELOPMENT OF PRODUCTIVE FORCES AND REGIONAL ECONOMY

Zolenko Alona
DETECTION OF THE INTERACTION BETWEEN THE QUALITY OF PUBLIC ADMINISTRATION AND THE LEVEL OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE REGION 120

ECONOMY OF NATURE MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Gocmen Olga, Trofymenko Anatolii
TECHNICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF FUEL SAVING IN AIR-CONDITIONING AND HOUSE HEAT SUPPLY 129

Varfolomeyeva Oksana, Bulysheva Daria
PERSPECTIVES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF RECREATIONAL LAND USE IN UKRAINE TOWARDS EUROPEAN INTEGRATION 138

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY, SOCIAL ECONOMY AND POLICY

Kirnos Inna
EMPLOYMENT CONTINUATION IN OLD AGE: STRATEGIES OF WORKPLACE ADAPTATION 148

Kryvtsova Marina
ASSESSMENT OF REGION'S HUMAN POTENTIAL: THEORETICAL ASPECTS 162

Mirzoiev Dzhavid
MAIN TRENDS IN THE MARKET OF INTERNATIONAL EDUCATIONAL SERVICES AND REQUIREMENTS FOR THE FORMATION OF STRATEGIC PRIORITIES OF UKRAINE 174

MONEY, FINANCE AND CREDIT

Baranova Victoria, Velichko Gennadiy
PENSION REFORM IN UKRAINE: PROBLEMS OF REALIZATION 186

Drobiazko Anatolii, Liubich Oleksandr
INFLUENCE OF BANKS WITH FOREIGN CAPITAL PARTICIPATION ON ENSURING THE INTEGRATION OF UKRAINIAN ECONOMY INTO INTERNATIONAL FINANCIAL FIELD 196

Sydor Iryna
STATE PENSION INSURANCE IN UKRAINE: CURRENT TRENDS AND CHALLENGES 210

Stashkevich Natalya, Krasilnikova Katerina
PROSPECTS FOR IMPLEMENTING THE ACCUMULATIVE LEVEL OF THE PENSION SYSTEM OF UKRAINE 223

MATHEMATICAL METHODS, MODELS AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS

Kyshakevych Bohdan, Nakhayeva Maryna
FORECASTING OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN UKRAINE ON THE BASE OF ARIMA-MODELS 233

Klepikova Oksana
MODELING OF CORPORATE MANAGEMENT PROCESSES IN COMPANY 244

Pozdnyakov Yuri, Lapishko Maria
METHOD OF SUBSTITUTION WITH GROUP MEASUREMENTS AS A METROLOGICAL BASIS OF COMPARATIVE METHODICAL APPROACH APPLICATION 256

AUTHORS OF ARTICLES 269

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.322

Володимир Володимирович ВИДОБОРА
кандидат економічних наук, доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: kef@oneu.edu.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2255-0970

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ НА ІНВЕСТИЦІЙНУ ПРИВАБЛИВІСТЬ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Видобора, В. В. Вплив соціально-економічної нестабільності на інвестиційну привабливість економіки України // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 9–17.

Анотація. *У статті розглянуто проблему впливу соціально-економічної нестабільності на інвестиційну привабливість економіки України. Важливою складовою вирішення цієї проблеми є формування цілісного бачення інвестиційної привабливості та факторів, що її визначають. Проаналізовано питання покращення інвестиційної привабливості економіки України в умовах соціально-економічної нестабільності, що є однією з головних проблем економічного розвитку країни. Окреслено основні фактори, що формують інвестиційну привабливість економіки України. Розглянуто динаміку та галузі надходжень іноземного капіталу. Визначено рівень інвестиційної привабливості України за міжнародними рейтинговими оцінками і основні проблеми залучення капіталу у вітчизняну економіку. Методом статистичного аналізу оцінено вплив соціальних факторів на рівень припливу іноземних інвестицій. Запропоновано шляхи підвищення інвестиційної привабливості економіки України за умов соціально-економічної нестабільності.*

Ключові слова: *інвестиційна привабливість; іноземні інвестиції; національна економіка; соціально-економічна нестабільність; індекс інвестиційної привабливості.*

Владимир Владимирович ВЫДОБОРА
кандидат экономических наук, доцент кафедры общей экономической теории и экономической политики, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: kef@oneu.edu.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2255-0970

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НЕСТАБИЛЬНОСТИ НА ИНВЕСТИЦИОННУЮ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Выдобора, В. В. Влияние социально-экономической нестабильности на инвестиционную привлекательность экономики Украины // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 9–17.

Аннотация. *В статье рассмотрена проблема влияния социально-экономической нестабильности на инвестиционную привлекательность экономики Украины. Важной составляющей решения данной проблемы является формирование целостного представления об инвестиционной привлекательности и факторах ее определяющих. Проанализирован вопрос улучшения инвестиционной привлекательности экономики Украины в условиях социально-экономической нестабильности, что является одной из главных проблем экономического развития страны. Обозначены основные факторы, формирующие инвестиционную привлекательность экономики Украины. Рассмотрены динамика и области поступлений иностранного капитала. Определены уровень инвестиционной привлекательности Украины по международным рейтинговым оценкам и основные проблемы привлечения капитала в отечественную экономику. Методом статистического анализа оценено влияние социальных факторов на уровень притока иностранных инвестиций. Предложены пути повышения инвестиционной привлекательности экономики Украины в условиях социально-экономической нестабильности.*

Ключевые слова: *инвестиционная привлекательность; иностранные инвестиции; национальная экономика; социально-экономическая нестабильность; индекс инвестиционной привлекательности.*

© ВИДОБОРА В.В., 2018

Volodymyr VYDOBORA
PhD in Economics, Associate Professor, Department of General Economic Theory and Economic Policy, Odessa National Economics University, Ukraine, e-mail: kef@oneu.edu.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2255-0970

THE INFLUENCE OF SOCIO-ECONOMIC INSTABILITY ON INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF UKRAINIAN ECONOMY

Vydobora, V. (2018). The influence of socio-economic instability on investment attractiveness of Ukrainian economy. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Vplyv sotsialno-ekonomichnoi nestabilnosti na investytsiinu pryvablyvist ekonomiky Ukrainy; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 9–17.

Abstract. *The problem of influence of social and economic instability on investment attractiveness of Ukrainian economy is considered in the article. The formation of a holistic view of investment attractiveness and factors that determine it is an important component of solution to this problem. The issue of improvement of investment attractiveness of Ukrainian economy in the conditions of socio-economic instability is analyzed, which is one of the main problems of economic developments of Ukraine. The main factors creating investment attractiveness of Ukrainian economy are identified in the article. The dynamics and areas of foreign capital inflows are disclosed. The state of investment attractiveness of Ukraine according to international rating estimations and the main problems of attracting capital to the domestic economy are determined. The influence of social factors on the level of foreign investment inflows is estimated by the method of statistical analysis. The ways to increase the investment attractiveness of Ukrainian economy in the conditions of social and economic instability are suggested.*

Keywords: *investment attractiveness; foreign investments; national economy; social and economic instability; index of investment attractiveness.*

JEL classification: *E220; F620; O110; O520*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В останні роки соціально-економічна нестабільність в Україні негативним чином позначилася на інвестиційній діяльності підприємств, знизивши інвестиційну привабливість національної економіки та темпи її розвитку через брак капітальних ресурсів. Причому поглиблення цих процесів дедалі більше знижує довіру іноземних інвесторів та викликає побоювання щодо можливості стабільної інвестиційної діяльності в Україні, що у результаті призводить до стагнації економіки. Відтак, питання відновлення інвестиційної привабливості України наразі набуває особливої актуальності.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Вплив іноземних інвестицій на економіку країни досліджується в працях В. Гейця, В. Гриньової, А. Іващенко [1], К. Малько, К. Ладиченко, І. Новак [2], Г. Самойленко, О. Стефанків [3], В. Швеця та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на великий спектр проведених досліджень та значні науково-практичні напрацювання, досі залишаються невирішеними питання щодо підвищення рівня інвестиційної привабливості економіки з огляду на існуючий соціально-економічний стан в країні.

Постановка завдання. Метою статті є визначення впливу соціально-економічної нестабільності на інвестиційну привабливість економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інвестиційну привабливість країни науковці розглядають як сукупність різноманітних чинників (географічних, соціальних, економічних, політичних тощо), на основі яких визначається доцільність вкладення капіталу в певну країну.

На думку більшості вітчизняних науковців інвестиційну привабливість України визначають такі фактори, як:

– високий природно-ресурсний потенціал – значні запаси корисних копалин в своїх надрах (марганцева і залізна руда, вугілля, залізна руда, калійні солі, глинисті сировини тощо), висока родючість ґрунтів;

– наявність дешевої (низький рівень середньої заробітної плати) висококваліфікованої робочої сили, здатної до швидкого сприйняття новітніх технологій у виробництві та управлінні;
– вигідне географічне розміщення – велика територія країни, територіальна наближеність до країн ЄС та Азії, вихід до басейну Чорного моря [4];
– можливість участі з боку іноземних інвесторів у приватизації державної власності [2, с.22];
– наявність перспективних галузей для інвестування, насамперед, гірничодобувної промисловості, сільського господарства, хімічної промисловості та металургії [1, с.232];
– добре розвинена інфраструктура – трубопроводи, транзитні термінали, залізниці і автомобільні дороги, мережі електропередач, морські порти [3].

Проте, вважаємо, що найважливішим чинником, який впливає на готовність інвесторів вкладати кошти в економіку України, починаючи з 2014 року, є соціально-економічна та політична нестабільність у країні. Про це свідчать дані залучення прямих іноземних інвестицій (рис. 1).

Так, з 2010 р. по 2014 р. спостерігалася стійка тенденція до збільшення залучених інвестицій (+20% або 8996 млн. дол. США), проте з огляду на політично-економічні перипетії в Україні 2013–2014 рр. (Революція гідності, анексія Криму, антитерористична операція в східних областях країни, економічний спад та соціальні проблеми) простежується різке скорочення притому іноземного капіталу проти рівня 2014 р. – на 24% (-12978,6 млн. дол. США) і 30% (-16048,8 млн. дол. США), відповідно у 2015 р. і 2016 р.

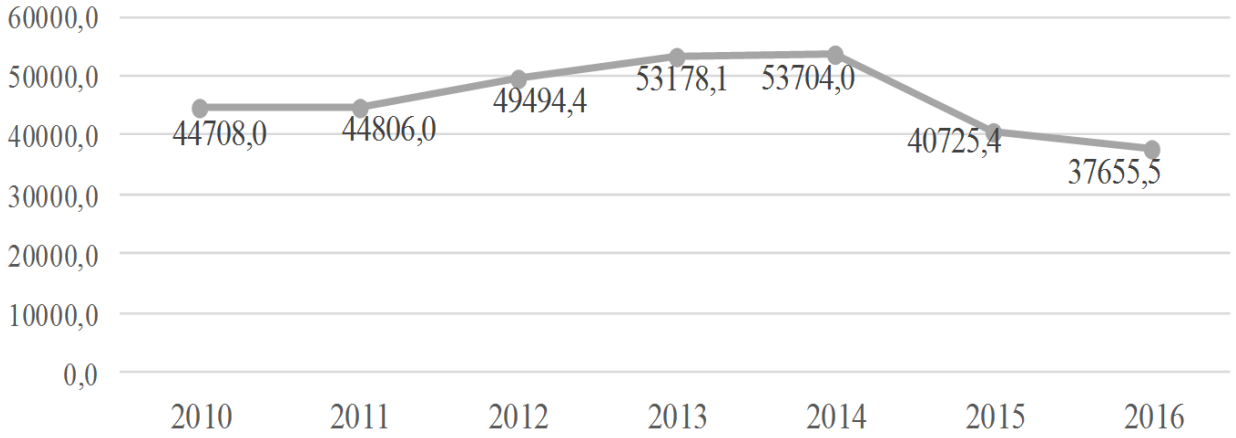

Рис. 1. Динаміка обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку України, млн. дол. США [5]

Разом з тим, аналіз основних сфер інвестування у 2010–2016 рр. (табл. 1) демонструє неготовність вкладати кошти у ті галузі економіки, де окупність інвестицій не висока або ж займає тривалий період, а також там, де є високий ризик збитковості.

Таблиця 1

Динаміка залучення прямих іноземних інвестицій у різні сфери економіки України [5]

Галузь економіки	Роки							2016 р. до 2010 р., +/-
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Сільське господарство	833,7	813,4	800,7	839,3	594,1	500,6	500,1	-333,6
Переробна промисловість	14042,6	13056,8	14078,7	14701,5	12569,5	11331,7	7594,5	-6493,1
Добувна промисловість	1207,7	1492,4	1548,4	1668,9	1461,5	1243,6	1524,5	316,8

Продовження табл. 1

Будівництво	2339,2	2992,7	974,1	1649,6	1289,9	1158,3	1074,4	-1264,8
Інформація та телекомунікації	–	–	–	2093,6	1857,4	2308,7	2089,3	–
Фінансова та страхова діяльність	15059,5	13618,5	16105,6	15348,8	11537,4	11823,9	10324,4	-4735,1
Операції з нерухомим майном	4754,1	5721,5	9058,5	4370,9	3804,4	3482,8	3670,6	-1083,5
Наукова й технічна діяльність	–	–	–	3448,4	2837,0	2174,5	2196,2	–

Привабливість економіки України як інвестиційного об’єкта у звітному році характеризується тим, що найбільша частка загального обсягу інвестицій припадає на фінансову та страхову діяльність – 27,4%. Це обумовлено тим, що фінансовий сектор є цікавим завдяки вищим (порівняно з європейськими країнами) процентним ставкам і широким масштабам банківської діяльності. Щодо решти сфер господарювання, то вважаємо, що зниження інвестиційної активності обумовлено складнощами ведення бізнесу через високий рівень корупції та бюрократизм у сфері підприємницької діяльності, неврегульованість у сфері оподаткування та кредитування.

Істотний вплив зазначених проблем на інвестиційну привабливість підтверджують дані індексів інвестиційної привабливості, розраховані міжнародними організаціями. Зокрема, за розрахунками Європейської Бізнес Асоціації, Індекс інвестиційної привабливості, який ґрунтується на характеристиці інвестиційного клімату як сукупності політичних, економічних, законодавчих, регуляторних та інших чинників, що в кінцевому рахунку визначають ступінь ризику капіталовкладень та можливість їх ефективного використання, у 2016 р. склав 2,85 балів із 5 можливих і перебуває в негативній зоні (рис. 1). Так, у звітному році 67% європейських бізнесменів були не задоволені інвестиційним кліматом в Україні і серед основних проблем у ключових для бізнесу сфер відзначають: корупцію (75% опитаних керівників); відсутність ознак судової (74%) і земельної (63%) реформи; фінансову стабільність (60%); відсутність поліпшення митних процедур (49%); негативні тенденції у відшкодуванні ПДВ (44%) [6]. Більше того, 42% респондентів зазначили, що у 2017 р. інвестиційний клімат в Україні все ще залишатиметься несприятливим.

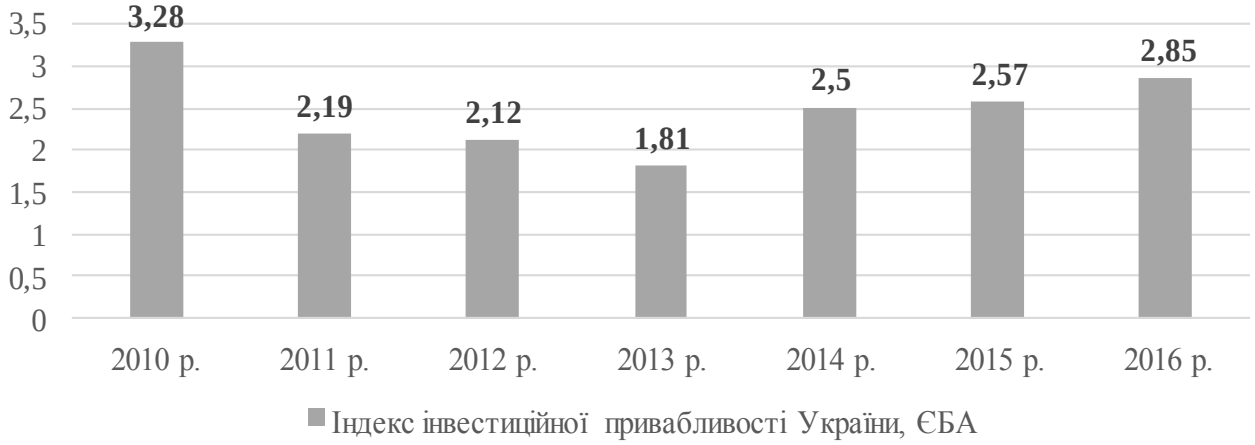

Рис. 2. Динаміка індексу інвестиційної привабливості України, розрахованого ЄБА [6]

Крім того, більшість міжнародних індексів інвестиційної привабливості та умов ведення бізнесу демонструють тенденцію до погіршення показників економіки України у глобальному вимірі. Так, в рейтингу країн за інвестиційною привабливістю BDO International Business Compass (IBC) 2016, Україна посіла 130 місце серед 174 країн, що на 41 сходинку нижче порівняно з минулим роком. BDO International Business Compass складає Гамбурзький інститут світової економіки (HWWI) разом із німецькою аудиторською компанією BDO AG і оцінює привабливість країни за трьома критеріями: економічними, політико-правовими та соціально-культурними умовами. За думками експертів, найвагоміший вплив на готовність інвесторів підтримувати українську економіку чинять політико-правові фактори – політична нестабільність, корупція, неефективна регуляторна політика, проблеми із дотриманням законодавства та верховенства права [7].

Відповідно до даних Index of Economic Freedom 2016 (складено The Heritage Foundation у співпраці з The Wall Street Journal), Україна посідає 162 місце із 178 можливих і входить групи країн, де економічні свободи пригнічуються. Крім того, починаючи з 2010 р., Україна демонструє найнижчий рівень економічної свободи в Європі, що спричинено: конфліктом на Сході країни, відсутністю боротьби з корупцією, проблемами судової системи, високим податковим навантаженням, значними державними видатками та дефіцитом бюджету, а також державним боргом (понад 70% від ВВП країни), відсутність ринку землі як інструмента залучення інвестицій у сільське господарство, недосконалість банківської системи (висока частка непогашених кредитів) [8].

Інвестиційна привабливість країни визначається і за рейтингом Doing Business – рейтингом простоти ведення бізнесу, який дозволяє визначити якість правил регулювання підприємницької діяльності, що підвищують чи обмежують ділову активність. Світовий банк розраховує цей індекс з 2003 року за такими критеріями, як легкість відкриття нового бізнесу, отримання дозволу на будівництво, реєстрація власності, отримання позики, захист прав інвесторів, сплата податків, законодавчий захист контрактів тощо. Так, Україна у рейтингу Doing Business 2016 на 4 позицій покращила своє місце порівняно з 2015 р., посівши 83 місце серед 189 країн світу. Сусідами України в рейтингу стали Саудівська Аравія і Бруней. Водночас, географічні сусіди демонструють значно кращі показники – Польща займає 25 місце, Білорусь – 44, Росія – 51, Молдова – 52. У розрізі критеріїв оцінки цього показника проти 2015 р. у 2016 р. варто зазначити спрощення реєстрації підприємництва (+40 позицій) і майна (+3 місця), але погіршення у сфері кредитування (-2 позиції), оподаткування (-1), захисту інвесторів (-1) і отримання дозволу на будівництво (-1 сходинка) [9].

Таким чином, на думку експертів міжнародних організацій, основні проблеми гарантування інвестиційної привабливості економіки України пов’язані з:

– неврегульованою воєнно-політичною ситуацією в країні, що викликає недовіру до влади та невпевненість у майбутньому;
– високий рівень корупції та відсутність боротьби з нею, що загрожує високим тиском на бізнес та відсутністю прозорості у веденні бізнесу;
– відсутність реформ (судової, земельної);
– відсутність фінансових (недосконалість банківської системи) та податкових стимулів для інвесторів вкладати капітал у розвиток бізнесу;
– бюрократизм;
– недосконалість нормативно-правового регулювання діяльності суб’єктів господарювання;
– орієнтованість політики уряду на залучення інвестиційних ресурсів з боку міжнародних фінансових організацій (МВФ, МБРР, ЄБРР), а не покращення умов для залучення потенційних стратегічних іноземних інвесторів.

Однак, вважаємо, що це не вичерпний перелік проблем, які погіршують інвестиційну привабливість вітчизняної економіки. До нього варто віднести, крім економічних, і соціальні фактори:

– зниження купівельної спроможності населення та зростання рівня інфляції;

– скорочення кількості населення, у тому числі зайнятого;
– соціальну нестабільність та незахищеність населення, незважаючи на підвищення мінімальних соціальних стандартів;
– низький рівень заробітної плати та рівень доходів населення.

Зв'язок між зазначеними основними соціально-економічними чинниками і обсягом прямих іноземних інвестицій у вітчизняну економіку визначимо за допомогою виявлення кореляційно-регресійного зв'язку між факторами. Вихідні параметри для розрахунку представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Вихідні параметри для розрахунку залежності обсягу інвестування в економіку України від соціально-економічних чинників [5]

Показники		Роки						
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Прямі іноземні інвестиції, млн. дол. США	y	44708,0	44806,0	49494,4	53178,1	53704,0	40725,4	37655,5
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.	$x1$	2239,0	2633,0	3026,0	3265,0	3480,0	4195,0	5183,0
Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млрд. грн.	x_2	1120,6	1349,2	1459,1	1522,7	1586,9	1988,5	2383,2
Кількість зайнятих, тис. осіб	x_3	20226,0	20334,2	20354,3	20404,1	18073,3	16443,2	16276,9
Доходи населення, млрд. грн.	x_4	1101,2	1266,8	1457,9	1548,7	1516,8	1735,9	2002,4
Індекс споживчих цін, %	x_5	109,1	104,6	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4
Обсяг реалізації промислової продукції, млрд. грн.	x_6	1065,8	1331,9	1400,7	1354,1	1428,8	1776,6	2128,9
Основні засоби, млрд. грн.	x_7	6649	7397	9148	10401	13752	7641	8177

У результаті кореляційно-регресійного аналізу встановили, що функція залежності обсягу прямих інвестицій від факторів соціально-економічного стану економіки України матиме вигляд:

$$y = 71250{,}06 - 3{,}85x_3 - 6{,}23x_4 - 166{,}59x_5 - 1{,}84x_7, \quad (1)$$

де y – прямі іноземні інвестицій в економіку України, млн. дол. США; x_3 – кількість зайнятих, тис. осіб; x_4 – доходи населення, млрд. грн.; x_5 – індекс споживчих цін, %; x_7 – основні засоби, млрд. грн.

Оскільки фактичне значення критерію Фішера перевищує табличне значення (F=60,109>$F_{табл}$=19,247), а це свідчить про те, що коефіцієнт детермінації статистично значимий, то знайдена оцінка рівняння регресії статистично надійна.

При цьому коефіцієнт кореляції R=0,996, який підтверджує високу щільність зв'язку між обсягом залучення іноземних інвестицій і соціально-економічних факторів ведення підприємницької діяльності. Коефіцієнт детермінації R^2 = 0,992 доводить, що зміна суми прямих іноземних інвестицій на 99,2% визначається зміною соціальним становищем в країні – кількістю зайнятого населення, рівнем його доходів та ростом споживчих цін, а також рівнем забезпечення господарства основними засобами. Таким чином, отримані дані

доводять істотний вплив на інвестиційну привабливість національної економіки не тільки політичних, економічних, але й соціальних факторів. Тому поглиблення соціально-економічної нестабільності в Україні негативно позначиться на можливості приваблення іноземних інвесторів.

З огляду на існуючу ситуацію, левова частка вкладів у розвиток національної економіки належить внутрішнім інвесторам. Так, у 2016 р. інвестиції у придбання нових і тих, які були у використанні, або самостійного виготовлення матеріальних і нематеріальних активів, витрати на капітальний ремонт та модернізацію здійснювали переважно підприємства та організації (69,3% від загальної суми інвестицій або 248,8 млрд. грн.), населення, яке вкладало кошти у будівництво житла (8,3% або 29,9), місцеві (7,5% або 26,8) та державний (2,6% або 9,3) бюджет, банківські установи (7,5% або 27,1) та інші (4,8% або 17,3 млрд. грн.). При цьому капітал вкладали в оновлення та модернізацію виробничої бази та нарощування виробничих ресурсів (табл. 3).

Хоча у 2016 р. спостерігається істотний приріст капітальних інвестицій у всі види матеріальних та нематеріальних активів (майже на 90%), у 2014 р. проти трьох попередніх років згаданий показник істотно знизився, зокрема на 25,2% порівняно з 2012 р. Таке скорочення торкнулося всіх видів інвестицій і було спричинено осторогою підприємців, державних організацій та банківського сектору вкладати фінансові ресурси у розвиток бізнесу за умов політичних подій 2013–2014 рр., пов’язаних з анексією АР Крим та окупацією частини території Донецької та Луганської областей, початку антитерористичної окупації та соціально-економічним спадом національної економіки, адже через це інвестори стикаються з невизначеністю з приводу того, наскільки їхні інвестиції захищені під час збройного конфлікту та військової окупації.

Таблиця 3

Динаміка інвестування в основні виробничі активи 2010–2016 роках, млрд. грн. [5]

Активи	Роки							2016 р. до 2010 р., +/-
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Матеріальні	182,1	250,5	285,1	257,1	212,0	254,7	347,4	165,3
– житлові будівлі	28,7	29,6	38,5	41,6	33,2	45,6	44,9	16,2
– нежитлові будівлі	38,9	51,3	56,8	47,9	40,9	43,3	59,4	20,5
– інженерні споруди	40,8	67,7	64,8	58,8	46,6	50,9	67,5	26,7
– машини, обладнання та інвентар	55,2	73,2	85,9	81,0	68,9	84,4	123,1	67,9
– транспортні засоби	11,4	18,9	28,2	16,6	13,8	19,6	36,7	25,3
– земля	1,3	2,3	1,8	1,1	1,0	1,4	1,9	0,6
– довгострокові біологічні активи	2,0	3,1	1,9	2,5	2,0	2,8	3,2	1,2
– інші	3,8	4,5	7,0	7,7	5,6	6,6	10,7	6,9
Нематеріальні	7,0	9,4	8,5	10,6	7,4	18,3	11,8	4,8
– програмне забезпечення та бази даних	2,8	3,3	3,4	3,5	3,2	4,9	6,3	3,5
– права на об’єкти інтелектуальної власності	3,1	4,1	3,7	5,7	3,0	12,6	4,2	1,1
Всього	189,1	259,9	293,7	267,7	219,4	273,1	359,2	170,1

Проте позитивна динаміка нарощування обсягу капітальних інвестицій двох наступних років свідчить про те, що вітчизняні підприємці попри нестабільність у державі, продовжують розвиватися, оновлюючи матеріально-технічне забезпечення виробництва. Разом з тим, для продовження такої тенденції та підвищення інвестиційної привабливості економіки України як для вітчизняних, так й іноземних інвесторів варто:

– сформувати єдину політичну стратегію у вирішенні конфлікту на Сході країни та запроваджувати активні кроки щодо його припинення;
– чітко визначити пріоритети у зовнішній політиці України;
– активізувати боротьбу з корупцією у всіх ланках влади;
– спростити процедуру реєстрації бізнесу (боротьба з бюрократизмом) та зменшити адміністративний тиск на бізнес;
– забезпечити стабільність законодавства у сфері інвестування, кредитування, оподаткування та страхування інвесторів від існуючих ризиків;
– сприяти розвитку стратегічних галузей національної економіки та створення привабливих інвестиційних проектів, цікавих для іноземних суб'єктів підприємницької діяльності;
– продовжити боротьбу з інфляцією, здійснювати заходи щодо згладжування циклічних коливань економіки, зниження рівня безробіття, підвищення рівня заробітної плати тощо.

Висновки і перспективи подальших розробок. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що обмежений приплив іноземного капіталу в економіку України спричинений наявністю низки проблем, основними з яких є політична та економічна нестабільність та військові дії на території країни, а також висока корумпованість влади, бюрократизація дозвільних процедур, нестабільність та непрозорість правового та регуляторного середовища, відсутність реформ, тиск на бізнес та недосконалість системи захисту іноземних інвестицій, спад національного виробництва та соціальних стандартів життя населення та ін. Тому нині основним завданням постає усунення існуючих проблем та формування сприятливого інвестиційного клімату в країні з метою залучення міжнародних інвесторів та сприяння розвитку національної економіки, зокрема за рахунок іноземного капіталу.

З огляду на вищезазначене, перспективним буде дослідження впливу національних та іноземних інвестицій на галузеві ринки та галузеву структуру економіки, зайнятість, інфляцію, обсяг національного продукту, тощо. Науковий пошук має бути спрямований на виявлення причин проникнення іноземного і національного капіталу саме до певних ринків, а також формування і впровадження ефективної економічної політики з метою побудови сучасної та високопродуктивної економіки.

Література

1. *Іващенко А. І. Напрями зміцнення інвестиційного клімату України // Науковий вісник НЛТУ України. 2012. № 2. С. 231–236.*
2. *Новак І. Сприятливий інвестиційний клімат як фактор активізації інвестування в Україні // Вісник ТНЕУ. 2015. № 2. С. 18–27.*
3. *Стефанків О. М., Данилишин В. І. Інвестиційна привабливість економіки України // Ефективна економіка : електронний журнал. 2014. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3031 (дата звернення: 14.12.2017).*
4. *Активізація інвестиційного процесу в Україні : колективна монографія / Т. В. Майорова, М. І. Диба, С. В. Онишко та ін.; за наук. ред. М. І. Диби, Т. В. Майорової. К. : ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана», 2012. 472 с.*
5. *Статистичний щорічник України за 2010–2016 роки : збірник // Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm (дата звернення: 24.12.2017).*

6. *Індекс інвестиційної привабливості України : друге півріччя 2016 р. URL: http://www.eba.com.ua/static/press-releases/IAI_H2_2016_PRESENTATION_UKR.pdf (дата звернення: 20.12.2017).*
7. *Рейтинг країн за інвестиційною привабливістю BDO International Business Compass (IBC) 2016. URL: https://www.bdo-ibc.com/fileadmin/dokumente/BDO-IBC-Summary-2016_ENG.pdf (дата звернення: 04.12.2017).*
8. *Index of Economic Freedom 2016. URL: http://www.transparency.org/country/#UKR (access date: 24.11.2017).*
9. *Doing Business 2016 Report. URL: http://www.worldbank.org/en/events/2015/11/11/doing-business-2016-report (access date: 29.12.2017).*

References

1. *Ivashchenko, A. I. (2012). Directions of strengthening the investment climate in Ukraine [Napriamy zmitsnennia investytsiinoho klimatu Ukrainy], Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, No. 2, s. 231–236 [in Ukrainian]*
2. *Novak, I. (2015). Favorable investment climate as a factor of accelerating investment in Ukraine [Spryiatlyvyi investytsiinyi klimat yak faktor aktyvizatsii investuvannia v Ukraini], Visnyk TNEU, No. 2, s. 18–27 [in Ukrainian]*
3. *Stefankiv, O. M., Danylyshyn, V. I. (2014). Investment attractiveness of Ukrainian economy [Investytsiina pryvablyvist ekonomiky Ukrainy], Efektyvna ekonomika: elektronnyi zhurnal, No. 5, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3031 [in Ukrainian]*
4. *Mayorova, T. V., Dyba, M. I., Onishko, S. V. and other (2012). Activation of the investment process in Ukraine: a collective monograph. Ed. by T. V. Mayorova, M. I. Dyba [Aktivizatsiia investytsiinoho protsesu v Ukraini: kolektyvna monohrafiia; za nauk. red. M. I. Dyby, T. V. Mayorovoi], DVNZ «Kyivskyi natsionalnyi ekonomichnyi universytet im. V. Hetmana», Kyiv, 472 s. [in Ukrainian]*
5. *Statistical Yearbook of Ukraine for 2010–2016 [Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2010–2016 roky: zbirnyk], Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, available at: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/01/Arch_zor_zb.htm [in Ukrainian]*
6. *Investment attractiveness index of Ukraine: second half-year 2016 [Indeks investytsiinoi pryvablyvosti Ukrainy: druhe pivrichchia 2016 r.], available at: http://www.eba.com.ua/static/press-releases/IAI_H2_2016_PRESENTATION_UKR.pdf [in Ukrainian]*
7. *Ranking of countries on investment attractiveness BDO International Business Compass (IBC) 2016 [Reitynh krain za investytsiinoiu pryvablyvistiu BDO International Business Compass (IBC) 2016], available at: https://www.bdo-ibc.com/fileadmin/dokumente/BDO-IBC-Summary-2016_ENG.pdf [in Ukrainian]*
8. *Index of Economic Freedom 2016, available at: http://www.transparency.org/country/#UKR.*
9. *Doing Business 2016 Report, available at: http://www.worldbank.org/en/events/2015/11/11/doing-business-2016-report.*

Стаття надійшла до редакції 02.05.2018. *Прийнята до друку 14.05.2018.*

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 330.544.2

Ганна Миколаївна ПИЛИПЕНКО
доктор економічних наук, професор кафедри економіки підприємства, ДВНЗ «Національний гірничий університет», Україна, e-mail: annapylyp@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2091-4320

Вадим Сергійович ГОРБАНЬОВ
аспірант кафедри економіки підприємства, ДВНЗ «Національний гірничий університет», Україна, e-mail: horbanyov@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8793-564X

ГЛОБАЛЬНІ БЛАГА У СТРУКТУРІ БЛАГ СУСПІЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Пилипенко, Г. М., Горбаньов, В. С. Глобальні блага у структурі благ суспільного призначення // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 19–28.

Анотація. *У статті розглянуто причини існування феномена «суспільні блага» та визначено універсальні критерії їх класифікації. У якості глибинних причин існування класичних суспільних благ визнано суперечність між приватними і суспільними інтересами, а також конфлікт явних та неявних потреб. Доведено, що об'єктивним наслідком цих суперечностей є незацікавленість приватного бізнесу в їх наданні суспільству, оскільки основні властивості суспільних благ (невиключність із споживання і неконкурентність) знижують приватну вигоду при їх виробництві. Наведено аргументи на користь існування глобальних суспільних благ та встановлено їх місце у системі виробництва неринкових товарів. Виокремлено суперечності виробництва глобальних суспільсних благ, до яких віднесено низьку прибутковість при високих витратах на забезпечення умов «ринковості», відсутність у міжнародному просторі дієвого регулятора, чиї б рішення були обов'язковими для виконання, ухилення споживача суспільних благ від їх оплати при споживанні. Показано, що сутністні характеристики феномену глобальних суспільних благ і, відповідно, суперечності їх виробництва породжені суспільними відносинами, що знаходять свій прояв у конфлікті приватних, національних і міжнаціональних інтересів. Створення ефективної моделі виробництва суспільних товарів здійснюється через формування суспільного механізму погодження економічних інтересів у міжнародному просторі. Існуючий механізм надання глобальних суспільних благ, що реалізується через діяльність міжнародних організацій, породжує проблему колективного вибору. Вирішення цієї проблеми запропоновано здійснювати через створення наднаціональних регулюючих органів, які візьмуть на себе регулювання тих сфер, які є найбільш чутливими з точки зору взаємозалежності економік різних країн.*

Ключові слова: *суспільні блага; глобальні суспільні блага; критерії класифікації суспільних благ; конфлікт приватних і суспільних інтересів у наданні суспільних благ; явні і неявні потреби.*

Анна Николаевна ПИЛИПЕНКО
доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия, ГВУЗ «Национальный горный университет», Украина, e-mail: annapylyp@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2091-4320

Вадим Сергеевич ГОРБАНЕВ
аспирант кафедры экономики предприятия, ГВУЗ «Национальный горный университет», Украина, e-mail:horbanyov@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8793-564X

ГЛОБАЛЬНЫЕ БЛАГА В СТРУКТУРЕ БЛАГ ОБЩЕСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Пилипенко, А. Н., Горбанев, В. С. Глобальные блага в структуре благ общественного назначения // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 19–28.

Аннотация. *В статье рассмотрены причины существования феномена «общественные блага» и определены универсальные критерии их классификации. В качестве глубинных причин существования классических*

© ПИЛИПЕНКО Г.М., ГОРБАНЬОВ В.С., 2018

общественных благ признано противоречие между частными и общественными интересами, а также конфликт явных и неявных потребностей. Доказано, что объективным следствием этих противоречий является незаинтересованность частного бизнеса в их предоставлении обществу, поскольку основные свойства общественных благ (неисключаемость из потребления и неконкурентность) снижают частную выгоду при их производстве. Приведены аргументы в пользу существования глобальных общественных благ, установлено их место в системе производства нерыночных товаров. Выделены противоречия производства глобальных общественных благ, к которым отнесены низкая доходность при высоких затратах на обеспечение условий «рыночности», отсутствие в международном пространстве действенного регулятора, чьи решения были бы обязательными для исполнения, уклонение потребителя общественных благ от их оплаты при потреблении. Показано, что сущностные характеристики феномена глобальных общественных благ и, соответственно, противоречия их производства, порождены общественными отношениями, которые находят свое проявление в конфликте частных, национальных и межнациональных интересов. Создание эффективной модели производства общественных товаров осуществляется через формирование общественного механизма согласования экономических интересов в международном пространстве. Существующий механизм предоставления глобальных общественных благ, реализуемый через деятельность международных организаций, порождает проблему коллективного выбора. Решение этой проблемы предложено осуществлять за счет создания наднациональных регулирующих органов, которые возьмут на себя регулирование тех сфер, которые являются наиболее чувствительными с точки зрения взаимозависимости экономик разных стран.

Ключевые слова: *общественные блага; глобальные общественные блага; критерии классификации общественных благ; конфликт частных и общественных интересов в предоставлении общественных благ; явные и неявные потребности.*

Hanna PYLYPENKO

Doctor of Economics, Professor, Enterprise Economics Department, SHEI «National Mining University», Ukraine, e-mail: annapylyp@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2091-4320

Vadym HORBANOV

Postgraduate Student, Enterprise Economics Department, SHEI «National Mining University», Ukraine, e-mail: horbanyov@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8793-564X

GLOBAL GOODS IN THE STRUCTURE OF PUBLIC PURPOSE GOODS

Pylypenko, H., Horbanov, V. (2018). Global goods in the structure of public purpose goods. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Hlobalni blaha u strukturi blah suspilnoho pryznachennia; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 19–28.

Abstract. *The reasons for the existence of the public goods phenomenon are examined and the universal criteria for their classification are defined in the article. The contradiction between private and public interests, as well as the conflict of explicit and implicit needs are considered as the root causes of existence of classical public goods. It is proved that the objective consequence of these contradictions is the indifference of private business to public goods provision to the society, since the basic characteristics of public goods (non-excludability from consumption and non-rivalry) reduce private benefits in their production. Arguments in favor of the existence of global public goods are given, their place in the system of production of non-market goods is identified. The contradictions in the production of global public goods are highlighted; they include low profitability and high costs for ensuring conditions of «marketability», the absence of an effective regulator in the international arena, whose decisions would be binding for execution, the evasion of public goods consumer from payment for the intake. It is shown that the essential characteristics of the global public goods phenomenon and therefore the contradictions of their production are generated by social relations, which are manifested in the conflict between private, national and global interests. Creation of an effective model for the public goods production is carried out through the formation of a public mechanism for coordinating economic interests in the international space. The existing mechanism for the provision of global public goods, implemented through the activities of international organizations, generates the collective choice problem. It is proposed to solve this problem through the creation of supranational regulatory bodies that will take care of the regulation of those fields of activity that are the most sensitive in terms of the interdependence of economies of different countries.*

Keywords: *public goods; global public goods; classification criteria of public goods; conflict between private and public interests in the public goods provision; explicit and implicit needs.*

JEL classification: *H410*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Соціально-економічний розвиток сучасного суспільства перебуває під впливом глобалізації – процесу поглиблення взаємозалежності та взаємодії різних країн світу на основі розвитку глибоких стійких взаємозв'язків та поділу праці між національними господарствами, взаємодії їх структур і регулюючих механізмів. За таких умов докорінно змінюється характер функціонування національних держав, які значною мірою стають залежними від глобального світу і поступово втрачають свій суверенітет. Це позначається і на здатності їх урядів виконувати свої економічні функції. Освіта, наука, медицина, екологія, безпека, які нещодавно були прерогативою державної політики національного рівня, сьогодні вимагають інтеграційної взаємодії країн щодо формування єдиного соціального простору та їх наданні людству. Відповідно, перед кожною країною у сфері виробництва суспільних благ виникає проблема поєднання тенденцій диференціації та уніфікації.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Міжнародні аспекти виробництва суспільних благ актуалізувалися в економічній науці у зв'язку з поглибленням процесів глобалізації та, як наслідок, посиленням взаємозалежності між країнами. Підвищення ролі транснаціональних корпорацій, зростання впливу фінансових груп, розвиток засобів зв'язку і транспорту, які розширюють потенціал комунікацій, обмін інформацією та здійснення фінансових операцій, стрімка міграція населення все більшою мірою розмивали національні кордони і вимагали єдиних підходів до формування кваліфікації робочої сили, забезпечення якості вироблених товарів і послуг, стандартизації обліку тощо. Поряд з цим виникали і такі проблеми глобального характеру, як фінансова нестабільність, нерівність, екологічна нестійкість тощо. Виявилося, що вирішення таких завдань і, відповідно, усунення проблем вимагає кооперованої взаємодії урядів країн, а у низці випадків наражається на вже відому проблему виробництва суспільних благ, однак, вже у межах світового господарства.

Проблеми теоретичного і практичного характеру, що мали місце при дослідженні суспільних благ, послугували основою для розширення класичного поняття «суспільне благо», яке у найбільш ґрунтовному вигляді було розроблено П. Самуельсоном. Це здійснювалося шляхом включення у площину досліджень неринкових товарів і послуг глобалізаційних процесів. Перша спроба увести міжнародний аспект виробництва суспільних благ в економічний дискурс належить німецькій дослідниці Інге Каул, яка у 1999 році звернула увагу на необхідність кооперованих зусиль держав у їх створенні [1].

Відразу після виходу в світ роботи І. Каул, І. Грюнберг і М. Стерна, концепція глобальних суспільних благ викликала бурхливі дискусії. Перш за все, традиційні уявлення про суспільні блага не передбачали ніякого поділу на географічні регіони споживання, а стосувалися виключно взаємодії виробника і споживача певних благ. Тому низка дослідників вважала, що категорія глобальних суспільних благ беззмістовна – тільки держава може виробляти суспільні блага, а за відсутності світового уряду їх створення неможливе. Зазвичай, це були прихильники концепції державних фінансів Р. Масгрейва, які стверджували, що ніхто не гарантує надання глобальних суспільних благ на відміну від чистих суспільних, які формуються за рахунок бюджету держави [2].

Інша група вчених, таких як Дж. Стігліц, У. Нордхаус, П. Ананд та Т. Сендлер, розробили свою аргументацію на користь існування глобальних суспільних благ, стверджуючи що:

1. Глобальні суспільні блага не вимагають матеріальних вкладень, оскільки є нематеріальними за своєю природою (знання в цілому, загальнодоступна інформація в мережі Інтернет, відкриті технології тощо). Створення подібних благ децентралізоване і його можна здійснювати за рахунок ресурсів приватних осіб, а не тільки держави. Отже, цей процес не вимагає контролю за своїм відтворенням, а також розробки механізму відсіювання фрірайдерів.
2. Глобальні суспільні блага надаються не державою, а всесвітніми організаціями. Такі міжнародні організації, як Всесвітня організація охорони здоров'я, Світовий банк, Організація Об'єднаних Націй створюють і підтримують низку суспільних благ, які можна

вважати глобальними. Серед них виділяють: забезпечення світового порядку, вирівнювання нерівності у світі, кредитування бідних країн, зниження впливу шкідливого виробництва на екологію та здоров'я людей, розробка і тестування медикаментів.

3. Глобальні суспільні блага – це єдина форма, яка абсолютно задовольняє умовам класифікації суспільних благ за загальновизнаними параметрами: невиключність із споживання і неконкурентність серед потенційних споживачів [3–6].

Отже, на сьогодні в науковому середовищі чітко простежується дві лінії формування уявлень щодо глобальних суспільних благ: визнання їх існування та повне заперечення [8]. Не виключенням є й напрацювання сучасних українських дослідників О. Л. Даниленко, О. В. Длугопольського, Н. І. Константюк та інших, які зосереджують свою увагу на проблемі якісного та ефективного виробництва суспільних благ державним сектором економіки, у тому числі й з урахуванням міжнародних аспектів [9–11].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Як вважається, такі діаметрально протилежні позиції щодо глобальних суспільних благ є похідними від проблем, які пов'язані з відсутністю усталеного розуміння вихідної категорії, на основі якої вибудовується дане поняття. Власне «суспільне благо» стало предметом наукових досліджень лише у другій половині XX ст., коли У. Мацола запропонував його визначати «як особливу цінність та благо, що існує поза будь-яких переваг, де неможливо відокремити кого-небудь від користування цим благом. Його споживання є спільним і рівним для кожного домогосподарства» [12, с.24–74]. Ці дві властивості були обґрунтовані П. Самуельсоном, завдяки якому термін «суспільне благо» остаточно затвердився в економічній науці [13].

З того часу дослідники, ведучи мову про суспільні блага, опираються на функціональні властивості останніх, а саме: невиключність із споживання і неконкурентність. Відповідно, усі визначення поняття «суспільне благо», що існують в сучасній економічній науці, відображають ознаки, що характеризують деякі риси суспільних благ, однак, вони не відображають їх сутність. Вчені розходяться в думках відносно того, яка ознака є більш істотною, і чи можна обмежити критерії віднесення блага до розряду суспільного, виходячи тільки з невиключності із споживання і неконкурентності, тим більше, що до цих ознак долучається ще й ознака глобальності.

Постановка завдання. Мета статті полягає в узагальненні теоретичних підходів до визначення сутності суспільних благ і виявленні місця глобальних суспільних благ в системі неринкових товарів. Для досягнення цієї мети вважається за необхідне простежити взаємозв'язок між явищами, характерними для позаринкового обігу певних товарних груп, виявити причини існування феномена «суспільне благо», а також показати ці причини по відношенню до глобального світу благ.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогоднішній день найбільш розповсюдженим тлумаченням суспільних благ є визначення П. Самуельсона, яке базується на виокремленні із маси існуючих товарів особливого роду цінностей, для яких характерна невиключність із споживання і неконкурентність серед потенційних споживачів. Властивість «невиключність» означає, що у суспільстві не існує такого механізму, який би перешкодив споживанню блага, оскільки встановлення обмежень у доступі інших осіб до володіння цим благом або взагалі неможливе, або ж виявляється таким дорогим, що втрачається економічна доцільність здійснення відповідного заходу. Корисність, що отримується одним індивідуумом, не виключає інших із споживання та не зменшує при цьому доступність блага. Під неподільністю або неконкурентністю розуміється, що на відміну від споживання приватних благ, такі блага можуть споживати всі суб'єкти без виключення в рівних пропорціях, не знижуючи при цьому їх доступності для будь-кого іншого. Потрапивши до обігу, таке благо вже не зникає з цієї сфери. Характеризуючи цю властивість за допомогою граничного аналізу, можна стверджувати, що граничні витрати забезпечення суспільними благами одного, додаткового споживача дорівнюють нулю. Ґрунтуючись на такому розумінні суспільних благ, різні автори відносять до них чисте повітря, освіту, національну

безпеку, рівень грамотності, контроль за водопостачанням, освітленням вулиць у темну пору доби тощо.

Як слідує із вищевикладеного, на передній план висуваються специфічні ознаки суспільних благ, що відрізняють їх з поміж існуючих. За цими ознаками відповідне благо відразу потрапляє до категорії суспільних і має вироблятися державним сектором. Між тим, залишаються незрозумілими самі причини виникнення подібних ознак, а отже, й існування суспільних благ як економічного явища. У цьому зв'язку важливо акцентувати увагу на тому, що не самі по собі властивості благ визначають їх виробництво, а їхня суспільна корисність створює необхідність їх забезпечення, яка, однак, не співпадає з приватною корисністю. Найбільш наближеним до з'ясування причин існування цього феномену є його розуміння з точки зору взаємодії економічних інтересів, який бере початок ще з класичної політичної економії.

Так, свого часу А. Сміт виявив, що маса англійських портів, пристаней і ремонтних доків знаходиться у занепаді, хоча для такої судноплавної держави як Англія це було неприйнятним. Також вчений відзначав загальний занепад і потребу в реконструкції шкіл та храмів, які розташовані в провінції. Причинами відсутності приватного інтересу до подібних сфер А. Сміт вважав «неможливість своїм прибутком відшкодувати витрати окремої людини або невеликої групи людей, хоча вони й є найвищою мірою корисними для суспільства в цілому». Саме тому «обов'язком правителя або держави, є заснування та утримання таких громадських установ і таких суспільних робіт» [14, с.675–676].

З цих же позицій розглядав існування суспільних благ і Дж. С. Мілль, стверджуючи, що деякі блага мають особливу сутність, яка вимагає постійного громадського контролю за процесом їхнього виробництва, і навіть за тим, щоб вони взагалі відтворювались. «Коли виникає необхідність у наданні суспільству важливих послуг, – пише вчений, обґрунтовуючи деякі випадки необхідної присутності в економіці держави, – але немає нікого, хто був би особливо зацікавлений у здійсненні цих послуг, та й саме їх виконання не супроводжується при природному або стихійному русі речей належною винагородою, то це має бути державною справою» [15, с.981]. Таким чином, А. Сміт і Дж. С. Мілль виявили одну із головних причин існування суспільного блага, яка полягає в конфлікті приватних та суспільних інтересів.

Суперечність між приватними та суспільними інтересами як причина існування суспільних благ знаходиться і в основі концепції А. Пігу. І хоча дослідник прямо не вказує на неї, а веде мову про екстерналії, в кінцевому рахунку все ж описує картину конфлікту інтересів. Відповідно до теорії А. Пігу, на виробництво будь-яких видів благ впливають екстерналії (зовнішні ефекти), які, у свою чергу, відображаються на добробуті суб'єктів ринку. Дійсно, одні індивіди або їх групи можуть вигравати від виробництва окремих благ більше, ніж інші. Отже, ті блага, які, будучи наданими одній людині, можуть бути доступними і для інших без будь-яких додаткових витрат з їхнього боку, не створюють зацікавленості приватного сектора у їх виробництві. Тому, за думкою А. Пігу, держава має інтерналізувати екстерналії – звести їх вплив до мінімально можливого рівня. Вчений вважав, що створення суспільно корисних благ державою також нейтралізує шкоду, яку наносять суспільству деякі виробники, переслідуючи свої приватні інтереси. Ключовим поняттям концепції Пігу є дивергенція (розрив) між приватними вигодами/витратами і суспільною вигодою/витратами. Прикладом слугує фабрика, що забруднює чисте повітря і накладає на інших зовнішні витрати. Засобом впливу на цей процес Пігу вважав систему податків і субсидій [16]. Отже, у А. Сміта, Дж. С. Мілля і А. Пігу існування суспільних благ породжується конфліктом приватних і суспільних інтересів.

Поряд з такими уявленнями про причини існування суспільних благ у теорії Дж. С. Мілля можна віднайти ще один аспект їх виникнення. Розмірковуючи про регулярне споживання, вчений засуджує брак розумової і моральної культури, вважаючи, що він перешкоджає неосвіченим людям зрозуміти цінність освіти та далекоглядності. Співставляючи низькі потреби людини з більш високими, вчений виявляє той факт, що тільки освічені люди у

владі здатні усвідомити важливість неявних потреб, таких як навчання. Дж. С. Мілль підтверджує це наступною фразою: «Освіта є однією з тих речей, щодо яких, у принципі, припустимо, щоб уряд надавав їх народу. Це той випадок, на який аргументи, виведені з принципу невтручання, не завжди і не обов'язково поширюються» [15, с.961].

Р. Масгрейв розвиває ідеї своїх попередників вже у більш повній формі. Він стверджує, що суспільні блага значно відрізняються від приватних благ тим, що не входять до нормативних потреб середнього споживача. Іншими словами, такі блага характеризуються небажанням оплачувати їх споживання через нерівний розподіл серед людей знань, волі й ресурсів. Блага, «на які індивідуальний попит сильно відрізняється від нормативних цілей суспільства» і стимулюється державою, Р. Масгрейв називає меріторними [17, с.55]. Отже, концепція меріторіки пов'язана з інтересами держави в цілому, а саме з тими із них, які не знаходять прояву в індивідуальних перевагах. Дійсно, дитина не здатна зрозуміти, навіщо їй вивчати якісь шкільні предмети, оскільки її свідомість ще не готова до складних умовиводів. Аналогічно і безвідповідальні громадяни не можуть усвідомити потребу в профілактичному медичному обстеженні або лікуванні захворювань, які легко розповсюджуються на інших людей. Тому питання розкриття неявних потреб суспільства – одна з основних при створенні суспільних благ.

Узагальнюючи вищенаведені підходи до виявлення сутності суспільних благ, приходимо висновку, що економісти-класики, а також А. Пігу та Р. Масгрейв, вважали за необхідне встановити причинно-наслідкові зв'язки їхнього існування. Такими причинами виявилися, з одного боку, суперечність між приватними і суспільними інтересами, і конфлікт явних та неявних потреб, з іншого. Наслідком цих суперечностей якраз і є незацікавленість приватного бізнесу в їх наданні суспільству, оскільки основні властивості суспільних благ (невиключність із споживання і неконкурентність) знижують приватну вигоду при їх виробництві. Постановка питання в такому контексті зміщує акцент досліджень з наслідків на причини і дозволяє зосередити увагу на механізмі вирішення суперечностей, а отже, відкриває можливість створення ефективної моделі виробництва суспільних товарів.

У класичному розумінні проблема надання суспільних благ пов'язується з діяльністю держави. Вважається, що саме цей інститут найбільш ефективним чином може вирішити суперечності, які породжують існування суспільних благ. Однак представники інституціональної теорії піддали сумніву цю тезу, показавши «провали держави» у даному процесі. Згідно з основною тезою інституціоналістів, задоволення суспільних інтересів, зазвичай, виливається в реалізацію інтересів приватних. Перш за все це знаходить свій прояв у процесі політичних виборів, коли кандидати створюють для суспільства певні блага, які забезпечують їм переваги під час голосування.

Це може виражатися як у вигляді невеликого «підкупу» виборців – облаштування дитячих майданчиків, алей, скверів, доріг, так і в реалізації більш дорогих проектів – у створенні університетів, будівництві шкіл, бібліотек, лікарень та інших громадських установ. При цьому інтерес політика у наданні суспільних благ, як під час передвиборчої кампанії, так і при вже безпосередньому виконанні політичних функцій, в першу чергу спрямовується у сферу реалізації його приватного інтересу. Зрештою, суспільство недоотримує необхідні блага, часто відчуваючи при цьому перевиробництво тих їх категорій, які вигідні політику. Таким чином, держава також не завжди виявляється ефективним постачальником суспільних благ.

Якщо ці проблеми розглянути у міжнародному вимірі, то можна провести майже повну аналогію із причинно-наслідковими зв'язками існування суспільних благ, однак, вже глобального характеру. Дійсно, коли економічні взаємодії переростають національні кордони, виникає потреба у виробництві таких благ, які володіють загальною цінністю для всього людства. Маються на увазі «блага, користь від яких розповсюджується на всі країни і всіх людей, які в них проживають» [18, с.95]. Світова безпека, фінансова стабільність, екологічна стійкість, знання й освіта, рівність і справедливість – це неповний перелік благ, які задовольняють планетарні потреби. Коли постає питання, наскільки кожна окрема

національна держава може забезпечити виробництво таких благ, то очевидною відповіддю буде або її неспроможність з об'єктивних причин, або ж явна незацікавленість інвестування в подібні сфери при наявності потреби мати доступ до суспільних благ.

Як бачимо, невиключність із споживання і неконкурентність як властивості суспільних благ на національному рівні при перенесенні їх у глобальний вимір також є породженням конфлікту національних і наднаціональних інтересів. Не виключенням з цього буде й існування відхилення національних інтересів від нормативних цілей розвитку світового господарства. Як засвідчує практика, необхідність забезпечення світової безпеки, подолання бідності, розповсюдження знань через систему освіти, охорона навколишнього середовища тощо далеко не завжди усвідомлюється національними урядами окремих держав, а значить, вимагають забезпечення через систему міжнародного співробітництва.

Механізм функціонування останнього у виробництві глобальних суспільних благ є полем для наукових дискусій, оскільки у цій сфері тісно переплітаються національні, між- та наднаціональні інтереси. Відтак, для виробництва глобальних суспільних благ також є характерною проблема колективного вибору. Як відомо, головними суб'єктами сучасної економіки стають глобальні корпорації, міцність яких сполучається із міцністю своїх національних держав. Ці утворення формують особливий тип поведінки урядів країн базування транснаціонального капіталу, який зводиться до тотального контролю над світовим ринком і кожною його складовою, що представлена внутрішнім ринком окремої країни, і призводить до стирання економічних, культурних і політичних кордонів між націями, підкорення своїм інтересам конкурентних переваг кожної із них, створення сприятливої для себе глобальної фінансової, інформаційної, правової і навіть силової інфраструктури. Свідомо чи ні, але міждержавні інститути, створені за взаємною згодою держав і глобального капіталу, здійснюють сьогодні скоординований за ініціативою останнього тиск на власні держави-учасники і незалежні держави з метою систематичного розчищення всього того, що могло б послабити вільний рух капіталу або свободу ринкової економіки.

Зважаючи на це, міжнародні організації намагаються домінувати над національними державними інститутами, усуваючи будь-які перешкоди на шляху міжнародного руху економічних ресурсів. І для цього існують досить дієві інструменти легального впливу, оскільки більшість міжнародних організацій відповідно до своєї компетенції й уставу наділені певними повноваженнями, які дозволяють їм обмежувати права національних держав на втручання в процес економічного розвитку країни. Відповідно, і виробництво глобальних суспільних благ залежить від сили «гравців» міжнародного простору. Обираючи пріоритетні напрями діяльності у забезпеченні благ суспільного призначення через міжнародні організації, найбільш потужні ТНК дуже часто реалізують свої власні інтереси, більшою мірою породжуючи глобальну нерівність, ніж усуваючи її. Саме тому у виробництві глобальних суспільних благ виникає проблема координації колективних дій, оскільки сфера публічної політики більше не обмежується взаємовідносинами між національними державами. Гостро постає питання про створення наднаціональних регулюючих органів.

Отже, конфлікт економічних інтересів глобального рівня набуває конкретизації у «дефіциті стимулу» (низька прибутковість при високих витратах на забезпечення умов «ринковості»), «дефіциті юрисдикції» (відсутність у міжнародному просторі дієвого регулятора, чиї б рішення були обов'язковими для виконання) і «дефіциті участі» (ефект фрірайдерства – ухилення споживача суспільних благ від їх оплати при споживанні) [19]. Все це породжує недовиробництво глобальних суспільних благ і вимагає свого вирішення.

Висновки і перспективи подальших розробок. Феномен благ, які володіють суспільною цінністю, однак, не можуть бути наданими суспільству за рахунок дії ринкових механізмів, розглядався ще економістами-класиками. Подальші дослідження зосередилися на визначенні ознак, за якими благо може вважатися суспільним і завдяки цьому переходити до розряду товарів, які виробляє державний сектор економіки. Відповідно, якщо благо

характеризується невиключністю із споживання і неконкурентністю, то апріорі воно є суспільним. Виокремлення суспільних благ із маси існуючих товарів тільки за специфічними ознаками не є конструктивним підходом, оскільки виводить на передній план форму прояву, а не зміст цього явища. Сутністні характеристики феномену суспільних благ породжені суспільними відносинами, що проявляються у конфлікті суспільних і приватних інтересів. Вирішення цієї суперечності здійснюється через формування суспільного механізму погодження останніх, що, власне, і відкриває можливість створення ефективної моделі виробництва суспільних товарів. Процеси глобалізації сприяли появі подібних благ і на міжнародному рівні, що також актуалізувало проблему їх забезпечення. Оскільки для глобальних благ характерні ті ж ознаки, що й для класичних суспільних, то логічним видається твердження про їх виробництво міжнародними організаціями.

Практика показала, що у виробництві як національних, так і глобальних суспільних благ виникає проблема колективного вибору. Саме тому міжнародні організації не можуть вважатися найбільш ефективними постачальниками відповідних благ. Світовий порядок і міжнародна стабільність, вирівнювання нерівності у світі, кредитування бідних країн, зниження впливу шкідливого виробництва на екологію і здоров'я людей є надбанням всього людства, а не якоїсь окремої держави. Міжнародні організації, які покликані вирішувати низку проблем у наданні суспільних глобальних благ, в сучасних умовах дуже часто виявляються залежними від транснаціонального капіталу, який намагається через участь у глобальних регулюючих інститутах реалізовувати економічні інтереси урядів країн свого базування. Відповідно, гостро постає проблема вибору ефективних форм міжнародного співробітництва, які б дозволили забезпечити надання світовій спільності глобальних суспільних благ у достатньому обсязі.

Вважаємо, що вирішення цих суперечностей може здійснюватися через створення наднаціонального механізму регулювання, який є системою правил, процедур та порядку функціонування міжнародної організації, що схвалений державами і за їхньою згодою виходить з під національного контролю в межах, які завчасно визначаються міжнародними домовленостями. Головною відмінністю такого інституту є те, що його діяльність визначається не національними урядами, які входять до його складу і встановлюють межі для регулювання певних сфер міжнародних економічних відносин (як це відбувається у міжнародних організаціях), а безпосередньо саме цим органом на основі власних правил, політичної лінії й моральних стандартів. Таке положення наднаціонального регулюючого органу детермінує виконання окремими країнами та національними суб'єктами господарювання постанов цього органу незалежно від спеціальних рішень своїх урядів. Відповідно, наднаціональні органи мають приймати рішення щодо виробництва глобальних суспільних благ тільки у тому випадку, якщо на рівні окремої країни національне регулювання є менш ефективним. Відтак, найбільш чутливі сфери з точки зору взаємозалежності економік різних країн (охорона навколишнього середовища, використання атомної енергії, розробка єдиних медичних норм і освітніх стандартів тощо) мають регулюватися наднаціональними органами, оскільки прийняття і виконання рішень у межах традиційних міждержавних структур не є ефективним з точки зору оперативності досягнення консенсусу між країнами-учасниками відповідного процесу.

Постановка питання у такому контексті вимагає подальших досліджень практичного характеру, оскільки цей інститут, з одного боку, є непідконтрольним урядам окремих національних держав, а, з іншого, – позбавлений власного органу, який би міг здійснювати контроль за їх діяльністю. Тому виникає проблема формування особливого рівня влади, яка б виступала верховною щодо національних держав, що обумовлює необхідність дослідження тих інституціональних умов, які б забезпечили поєднання ціннісних систем і державної влади національного рівня з інтересами міжнародної політичної й економічної спільноти.

Література

1. *Kaul I., Grunberg I., Stern M. A. Global public goods : international cooperation in the 21st century. New York : Oxford University Press, Inc., 1999. 585 p.*
2. *Geuss R. Public goods, private goods. Princeton : Princeton University Press, 2001. 176 p.*
3. *Stiglitz J. E. Knowledge as a global public good / Ed. : I. Kaul, I. Grunberg and M. A. Stern. Global public goods : international cooperation in the 21st century. New York : Oxford University Press, Inc., 1999. 585 p.*
4. *Nordhaus W. Paul Samuelson and global public goods / Ed. : M. Szenberg, L. Ramrattan and A. A. Gottesman // Samuelsonian economics and the twenty-first century. Oxford : Oxford University Press, 2006. 343 p.*
5. *Anand P. B. Financing the provision of global public goods // United Nations University (UNU). World Institute for Development Economics Research (WIDER) Discussion Paper, 2002. No. 110. Pp. 48–56.*
6. *Sandler T. Global and regional public goods : a prognosis for collective action // Fiscal studies. 1998. No. 19 (3). Pp. 221–247.*
7. *Desai M. Public goods : a historical perspective / Ed. : I. Kaul, P. Conceicao, K. Le Goulven, R. U. Mendoza // Providing global public goods. Managing globalization. New York : Oxford University Press, 2003. URL: https://www.ses.unam.mx/curso2014/pdf/Desai.pdf (access date: 16.03.2018).*
8. *Даниленко О. Л. Глобальні суспільні блага : проблеми забезпечення та міжнародне співробітництво // Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Я. Мудрого». Серія : Економічна теорія та право. 2014. № 1. С. 74–85. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_1_9 (дата звернення: 16.03.2018).*
9. *Длугопольський О. В. Особливості фінансування суспільних благ в епоху глобальних трансформацій : теоретичні та прикладні аспекти // Механізм регулювання економіки. 2011. № 4. С. 113–122.*
10. *Константюк Н. І. Гносеологічний аналіз суспільних та приватних благ в теорії публічних фінансів // Соціально-економічні проблеми і держава. 2014. Вип. 1 (10). С. 110–119. URL: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14knitpf.pdf (дата звернення: 16.03.2018).*
11. *Buchanan J. M. Fiscal theory and political economy. Chapel Hill : The University of North Carolina, 1960. 200 p.*
12. *Самуэльсон П. А. Чистая теория общественных расходов // Вехи экономической мысли. Т. 4. М. : Экономическая школа, 2004. С. 205–219.*
13. *Cowen T., Henderson D. R. The concise encyclopedia of economics. Public goods (The library of economics and liberty). URL: http://www.econlib.org/library/Enc/PublicGoods.html (access date: 16.03.2018).*
14. *Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Пер. с англ.; предисл. В. С. Афанасьева. М. : Эксмо, 2007. 960 с.*
15. *Милль Дж. С. Основы политической экономии / Пер. с англ.; предисл. М. И. Туган-Барановский. М. : Эксмо, 2007. 1040 с.*
16. *Пигу А. Экономическая теория благосостояния / Пер. с англ. М. : Прогресс, 1985. 512 с.*
17. *Musgrave R. A. The theory of public finance. New York : McGraw-Hill, 1976. 384 p.*
18. *Kaul I., Mendoza R. U. Advancing the concept of public goods / Ed. : I. Kaul, P. Conceicao, K. Le Goulven, R. U. Mendoza. Providing global public goods : managing globalization. New York : Oxford University Press, 2002. 348 p.*
19. *Hans M. H. A global public goods approach to a currency transaction tax. Globalization. New York : Oxford University Press, 2001. 204 p.*

References

1. *Kaul, I., Grunberg, I., Stern, M. A. (1999). Global public goods: international cooperation in the 21st century, Oxford University Press, Inc., New York, 585 p.*
2. *Geuss, R. (2001). Public goods, private goods, Princeton University Press, Princeton, 176 p.*

3. Stiglitz, J. E. (1999). Knowledge as a global public good. Ed.: I. Kaul, I. Grunberg and M. A. Stern. Global public goods: international cooperation in the 21st century, Oxford University Press, Inc., New York, 585 p.
4. Nordhaus, W. (2006). Paul Samuelson and global public goods. Ed: M. Szenberg, L. Ramrattan and A. A. Gottesman. Samuelsonian economics and the twenty-first century, Oxford University Press, Oxford, 343 p.
5. Anand, P. B. (2002). Financing the provision of global public goods, United Nations University (UNU), World Institute for Development Economics Research (WIDER) Discussion Paper, No. 110, pp. 48–56.
6. Sandler, T. (1998). Global and regional public goods: a prognosis for collective action, Fiscal Studies, No. 19 (3), pp. 221–247.
7. Desai, M. (2003). Public goods: a historical perspective. Ed.: I. Kaul, P. Conceicao, K. Le Goulven, R. U. Mendoza, Providing global public goods. Managing globalization, Oxford University Press, New York, available at: http://www.undp.org/globalpublicgoods/globalization/pdfs/Desai.pdf.
8. Danilenko, O. L. (2014). Global public goods: problems of provision and international cooperation [Hlobalni suspilni blaha: problemy zabezpechennia ta mizhnarodne spivrobitnytstvo], Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho», Seriia Ekonomichna teoriia ta pravo, No. 1, s. 74–85, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_etp_2014_1_9 [in Ukrainian]
9. Dlugopolsky, O. V. (2011). Features of public goods financing in the era of global transformations: theoretical and applied aspects [Osoblyvosti finansuvannia suspilnykh blah v epokhu hlobalnykh transformatsii: teoretychni ta prykladni aspekty], Mekhanizm rehuliuvannia ekonomiky, No. 4, s. 113–122 [in Ukrainian]
10. Konstantyuk, N. I. (2014). Epistemological analysis of public and private goods in the theory of public finance [Hnoseolohichnyi analiz suspilnykh ta pryvatnykh blah v teorii publichnykh finansiv], Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava, Vyp. 1 (10), s. 110–119, available at: http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2014/14knitpf.pdf [in Ukrainian]
11. Buchanan, J. M. (1960). Fiscal theory and political economy, The University of North Carolina, Chapel Hill, 200 p.
12. Samuelson, P. A. (2004). Net theory of public expenditure [Chistaya teoriya obschestvennykh raskhodov], Vekhi ekonomicheskoy mysli, T. 4, Ekonomicheskaya shkola, Moskva, s. 205–219 [in Russian]
13. Cowen, T., Henderson, D. R. The concise encyclopedia of economics. Public goods (The library of economics and liberty), available at: http://www.econlib.org.
14. Smith, A. (2007). An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. Trans. from Eng. Introduction V. S. Afanasyev [Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov; per. s ahgl., predisl. V. S. Afanasyeva], Eksmo, Moskva, 960 s. [in Russian]
15. Mill, J. S. (2007). Principles of political economy. Trans. from Eng. Introduction M. I. Tugan-Baranovskiy [Osnovy politicheskoy ekonomii; per. s ahgl., predisl. M. I. Tugan-Baranovskogo], Eksmo, Moskva,1040 s. [in Russian]
16. Pigu, A. (1985). Economic welfare theory. Trans. from Eng. [Ekonomicheskaya teoriya blagosostoyaniya; per. s ahgl.], Progress, Moskva, 512 s. [in Russian]
17. Musgrave, R. A. (1976). The theory of public finance, McGraw-Hill, New York, 384 s.
18. Kaul, I., Mendoza, R. U. (2002). Advancing the concept of public goods. Ed.: I. Kaul, P. Conceicao, K. Le Goulven, R. U. Mendoza, Providing global public goods: managing globalization, Oxford University Press, New York, 348 p.
19. Hans, M. H. (2001). A global public goods approach to a currency transaction tax. Globalization, Oxford University Press, New York, 204 p.

Стаття надійшла до редакції 04.04.2018. Прийнята до друку 19.04.2018.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.4:338.2; 351

Ірина Вікторівна ВОРОНЕНКО
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, докторант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, e-mail: irynav@email.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1839-7275

МОНІТОРИНГ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ ЯК СКЛАДОВА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Вороненко, І. В. Моніторинг електронної демократії як складова розвитку економіки в умовах цифровізації // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 30–44.

Анотація. *У статті зазначено, що з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій з метою розширення можливостей участі громадян у процесі державотворення та державного управління все більше застосовуються інструменти електронної демократії. Здійснено функціональний та кореляційний аналіз індикаторів моніторингу розвитку електронної демократії, а саме індексів: розвитку електронного уряду, демократії, свободи преси та свободи слова. Встановлено структуру показників, які включаються при розрахунку даних індексів, а також механізм підрахунку інтегрального показника. Відзначено наявність в цілому щільного взаємозв'язку досліджуваних індексів на високому рівні значимості. Наведено дані щодо динаміки цих індексів за країнами світу протягом останніх десяти років. Вказано на наявність тенденції щодо стагнації досліджуваних індексів в цілому по світу. Зроблено висновок щодо доцільності проведення заходів спрямованих на поліпшення складових електронної демократії в Україні. Здійснений функціональний та кореляційний аналіз індикаторів моніторингу розвитку електронної демократії є складовою процесу побудови єдиного інтегрального показника, який буде включати усі аспекти функціонування ринку ІКТ, та, як наслідок, надавати більш цілісну його характеристику.*

Ключові слова: *інформаційно-комунікаційні технології; індекси; електронний уряд; демократія; свобода преси; свобода у світі.*

Ирина Викторовна ВОРОНЕНКО
кандидат экономических наук, старший научный сотрудник, докторант, Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, e-mail: irynav@email.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1839-7275

МОНИТОРИНГ ЭЛЕКТРОННОЙ ДЕМОКРАТИИ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Вороненко, И. В. Мониторинг электронной демократии как составляющая развития экономики в условиях цифровизации // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 30–44.

Аннотация. *В статье отмечено, что с развитием информационно-коммуникационных технологий в целях расширения возможностей участия граждан в процессе создания государства и государственного управления все больше применяются инструменты электронной демократии. Осуществлен функциональный и корреляционный анализ индикаторов мониторинга развития электронной демократии, а именно индексов: развития электронного правительства, демократии, свободы прессы и свободы слова. Установлена структура показателей, которые включаются при расчете данных индексов, а также механизм подсчета интегрального показателя. Отмечено наличие в целом тесной взаимосвязи исследуемых индексов на высоком уровне значимости. Приведены данные по динамике этих индексов по странам мира в течение последних десяти лет. Отмечено наличие тенденции стагнации исследуемых индексов в целом по миру. Сделан вывод о целесообразности проведения мероприятий, направленных на улучшение составляющих электронной демократии в Украине. Проведенный функциональный и корреляционный анализ индикаторов мониторинга развития электронной демократии является составляющей процесса построения единого интегрального показателя, который будет включать все аспекты функционирования рынка ИКТ, и, как следствие, предоставлять более целостную его характеристику.*

Ключевые слова: *информационно-коммуникационные технологии; индексы; электронное правительство; демократия; свобода прессы; свобода в мире.*

 © ВОРОНЕНКО І.В., 2018

Iryna VORONENKO
PhD in Economics, Senior Researcher, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, e-mail: irynav@email.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1839-7275

E-DEMOCRACY MONITORING AS A PART OF ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF DIGITIZATION

Voronenko, I. (2018). E-democracy monitoring as a part of economic development in the conditions of digitization. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Monitorynh elektronnoi demokratii yak skladova rozvytku ekonomiky v umovakh tsyfrovizatsii; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 30–44.

Abstract. *The article notes that with an information and communication technologies development and with the purpose of opportunities expanding for citizen participation in the state building and public administration process, e-democracy tools are increasingly being used. A functional and correlation analysis of the e-democracy development indicators are performed, namely, the indexes: e-government development, democracy development, freedom of the press and speech. The indicators structure, which included in calculation of these indexes, and also mechanism of integral index calculation is established. The presence of a generally correlation between the studied indices at a high level of significance is noted. The information about of these indices dynamic by the countries of world for the last decade are given. It is indicated that there is a tendency towards the stagnation of the studied indices in the whole world. The presence of stagnation tendency of the studied indices in the whole world is indicated. A conclusion about the necessity performing of different activities which aimed to improve the current situation with e-democracy in Ukraine is concluded. The performed functional and correlation analysis of monitoring indicators of e-democracy development is a part of building a single integral indicator process, which will include all aspects of the ICT market functioning, and, consequently, provide a more complete description of it.*

Keywords: *information and communication technologies; indexes; e-government; democracy; freedom of the press; freedom in the world.*

JEL classification: *L900; O110*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) та засоби масової інформації (ЗМІ) на сьогодні є невід'ємною складовою функціонування всіх сфер економічної діяльності як конкретної країни, так і світу в цілому. Підкреслимо, що у схваленій Розпорядженням Кабінету Міністрів України Концепції розвитку електронної демократії в Україні зазначено, що «В Україні, яка є членом Ради Європи, розвиток демократичних процесів, застосування загальновизнаної системи демократичних цінностей, зокрема, щодо участі громадян та інститутів громадянського суспільства в процесах формування та реалізації державної політики, відіграє ключову роль у забезпеченні економічного та соціального прогресу в державі. За світовим індексом розвитку електронного уряду ООН (E-Government Development Index) в 2016 році Україна посіла 62 позицію. Цей показник є визначальним для подальшого моніторингу успішності реалізації даної Концепції та оцінки ефективності окремих заходів з плану дій щодо її реалізації. За світовим індексом демократії в 2016 році Україна посіла 86 позицію. Найбільш поширеними інструментами електронної демократії, що застосовуються сьогодні в Україні як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні, є електронні консультації, електронні петиції, електронні звернення, бюджети участі (громадські бюджети). Також створені ресурси для оприлюднення наборів даних у формі відкритих даних, у тому числі з використанням електронних платформ. Водночас відсутність в Україні методології оцінки розвитку у сфері електронної демократії не дає можливості на даний час об'єктивно оцінити процеси, пов'язані із зазначеним питанням» [1].

У цих умовах, погоджуючись також з С. О. Довгим, що «достовірні та точні статистичні дані є ключовим чинником для розуміння економічних і соціальних явищ» [2], вважаємо за доцільне звернутися до аналізу систем індикаторів вимірювання ключових показників сучасного стану розвитку електронної демократії.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Аналізу різних систем індикаторів розвитку світового ринку ІКТ приділяється багато уваги різними вітчизняними та зарубіжними

вченими, зокрема, О. Довгим [2], Г. Коломійцем [3], Б. Сану [4], Дж. Саксом [5], М. Фархаді [6]. Проблематиці розбудови електронної демократії присвячено роботи багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких: Д. Крейс [7], Х. Кохалик [8], В. Кузьменко [9], І. Перніс [10], Ф. Ширазі [11]. Безпосередньо з самою статистичною інформацією щодо конкретної системи індикаторів, а також її функціональним аналізом можна ознайомитися на офіційних сайтах міжнародних організацій та агентств.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Варто зазначити, що на сьогодні відсутні системні наукові праці, в яких здійснено функціональний та кореляційний аналіз індикаторів моніторингу розвитку електронної демократії.

Однак у Концепції розвитку електронної демократії в Україні [1] у «Проблемі, яка потребує розв'язання» наводиться аналіз двох ключових індексів, що характеризують розвиток електронної демократії в Україні, а саме: індекс розвитку електронного уряду (E-Government Development Index) та індекс демократії (Democracy Index).

Попередній аналіз структури Індексів, на наш погляд, дозволяє зробити висновок щодо доцільності дослідження також індексу свободи преси (World Press Freedom Index) та свободи в світі (Freedom in the World) для оцінки стану електронної демократії. Відтак, вважаємо за доцільне здійснити функціональний, статистичний та кореляційний аналіз вищеназваних індексів.

Постановка завдання. Метою статті є функціональний та кореляційний аналіз індикаторів моніторингу розвитку електронної демократії, а саме індексів: розвитку електронного уряду, демократії, свободи преси та свободи слова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індекс розвитку електронного уряду складається Департаментом з економічних та соціальних питань Організації Об'єднаних Націй та базується на комплексному опитуванні онлайн-присутності, оцінці національних веб-сайтів, а також дослідженні застосовуваних політик та стратегій електронного управління в цілому та в окремих секторах для надання основних послуг [12]. Рейтинг рівня розвитку країн розподіляється на основі отриманого ними загального індексу, який складається із субіндексів, що характеризують стан: телекомунікаційної інфраструктури, людського капіталу та веб-присутності органів державної влади. Для наочності на рис. 1 наведено структуру показників, що включаються при розрахунку індексу розвитку електронного уряду.

Розрахунок індексу розвитку електронного уряду здійснюється на основі середньозваженого значення трьох нормалізованих балів за трьома вищеназваними субіндексами, два з яких (субіндекси телекомунікаційної інфраструктури та людського капіталу) також визначаються як середньозважені від наведених вище складових, а індекс онлайн-сервісів визначається шляхом заповнення анкети, яка передбачає відповідь на 140 бінарних питань. Це означає, що кожна позитивна відповідь породжує «більш поглиблене питання», за результатами якого шляхом розрахунку пропорції позитивних відповідей до загальної кількості запитань присвоюється бал від 0 до 1 [13]. Відзначимо, що до питань які підіймаються для визначення субіндексу онлайн-сервісів включаються наступні:

– інформація щодо використання відкритих наборів даних, майбутніх закупівель, організаційної структури уряду, підготовки технічних і професійних навичок для молоді, політики соціального захисту чи бюджет шкіл з доступними об'єктами, статистики дорожньо-транспортних пригод, безпеки дорожнього руху, результати будь-яких державних закупівель/процедур торгів, послуг репродуктивного здоров'я, розподілу робочої сили державного сектору за статтями, забруднення та запобіжних заходів тощо;
– наявність новітньої інформації на порталі щодо інструментів отримання матеріалів для обговорення політики, підтримки автентифікації або цифрового ідентифікатора, підтримки всіх офіційних мов, функцій соціальних мереж, функцій безпеки на порталі, ефективності пошукової системи, карти сайту, відкритих державних даних про освіту,

зайнятість, охорону навколишнього середовища, охорону здоров'я та соціальний захист, відкритих конкурсних даних, ознак, що стосуються доступності, нормативно-правової бази, що регламентує цифрову чи кібербезпеку тощо;

– можливість подавати декларацію про доходи та інші податки через Інтернет, запитувати нові відкриті набори даних, звітувати та відслідковувати неетичну поведінку державних службовців/установ, повідомляти про порушення трудового законодавства, зареєструвати он-лайн автомобіль чи новий бізнес, отримувати оновлення або сповіщення з питань освіти, праці, здоров'я, соціального захисту, погодних умов або сільськогосподарських технологій, про проблеми навколишнього середовища, платити он-лайн за воду та електроенергію, подати скаргу на публічні послуги тощо.

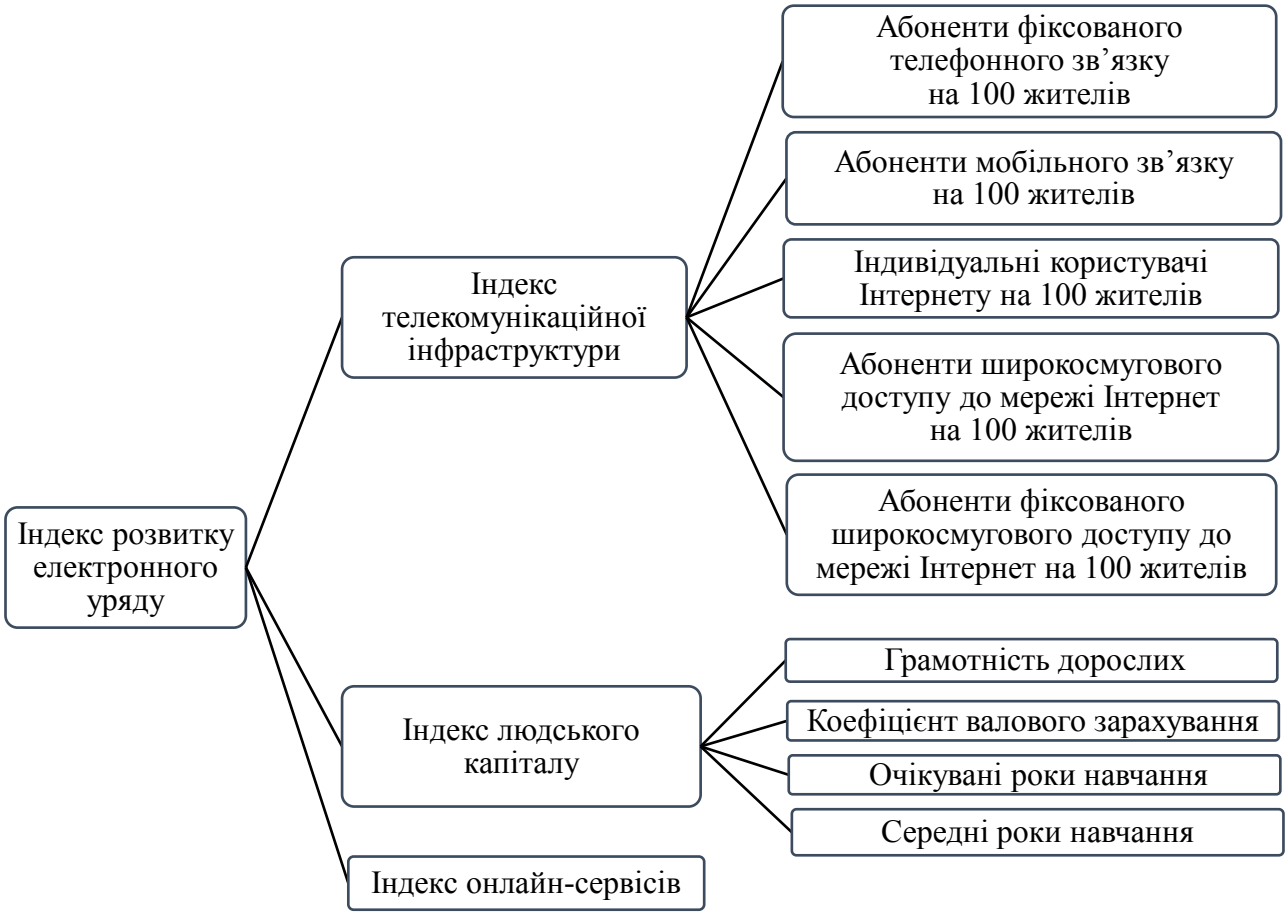

Рис. 1. Структура показників, що включаються при розрахунку індексу розвитку електронного уряду (розроблено автором за даними [12; 13])

Варто зазначити, що вищенаведений список питань є динамічним і оновлюється щорічно.

Щодо нормалізації показників за трьома субіндексами застосовується процедура стандартизації для кожного з них за наступною формулою: $x_{new} = (x-\mu) / \sigma$, де: x – бал, який буде стандартизовано; μ – середній показник населення; σ – стандартне відхилення населення [13].

На рис. 2 для наочності наведено аналіз стану індексу розвитку електронного уряду для 192 країн світу [14]. За даними 2018 року першість за даним рейтингом отримала Данія, за нею розташувалися Австралія та Республіка Корея. Серед країн Європи лідирують Естонія, Франція і Норвегія. Останнє місце посіли Сомалі.

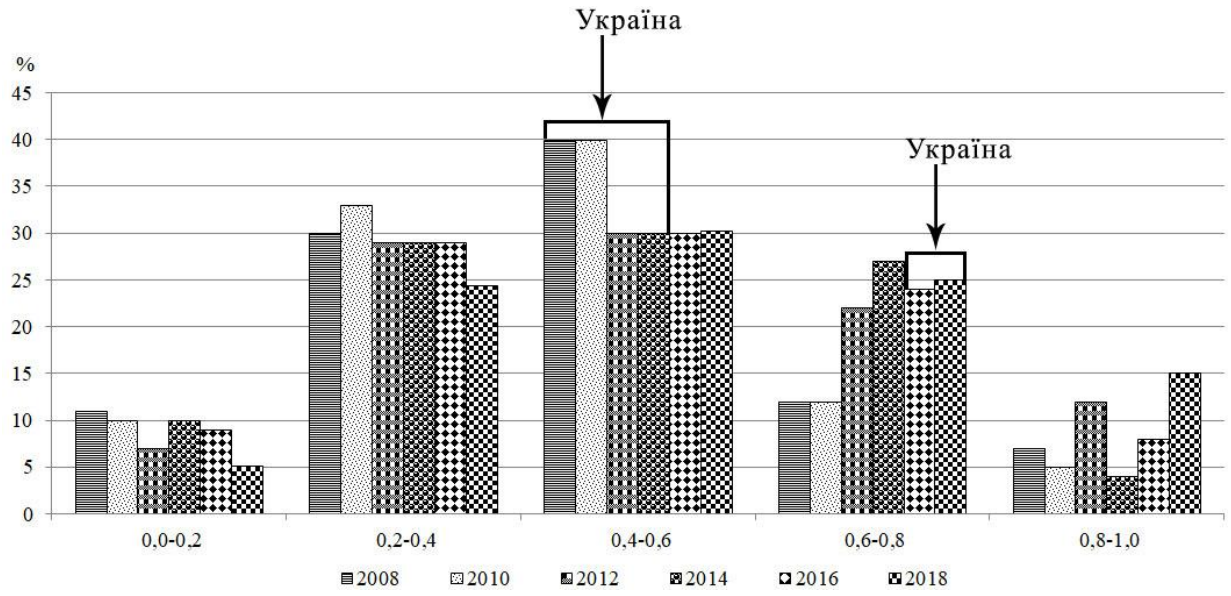

Рис. 2. Динаміка індексу розвитку електронного уряду за країнами світу
(розроблено автором за даними [14])

Підкреслимо наявність тенденції щодо покращення індексу за роками в цілому по світу. Так, якщо за даними 2008 року було 7% країн з найвищим індексом розвитку електронного уряду (значення індексу понад 0,8), то у 2018 році таких країн було 15% від загальної кількості; індекс від 0,6 до 0,8 у 2008 році був у 12%, а в 2018 році у 25%. Щодо України, то в 2008 році індекс розвитку електронного уряду складав 0,57, а в 2018 році досягнув 0,62.

Індекс демократії, що розраховується «Economist Intelligence Unit», надає характеристику загального рівня демократії для 165 різних країн світу та двох територій. Шкала оцінювання базується на рейтингу 60 індикаторів, які згруповані в 5 категорій [15]. Для наочності на рис. 3 наведено структуру показників, що включаються при розрахунку індексу демократії.

Кожна категорія має рейтинг від 0 до 10, а загальна індексна оцінка є простим середнім усіх п’яти категорій індексу. Категорії індексів базуються на сумі оцінок індикатора за кожною підкатегорією, яка конвертується в шкалу від 0 до 10.

Водночас передбачається проведення коригування у випадку, коли демократія не оцінюються в 1 бал серед таких критичних областей як: свобода та справедливість національних виборів, безпека виборців, вплив іноземних держав на уряд, здатність державної служби реалізовувати державну політику. Якщо сума балів за перші три питання становить 0 (або 0,5), то від індексу у відповідній категорії вираховується один бал або 0,5 бала відповідно.

Зазначимо, що значення індексу використовуються для розподілу країн у межах одного з чотирьох типів режимів: повна демократія (кількість балів понад 8); недосконала демократія (кількість балів понад 6 і менш ніж 8); гібридні режими (кількість балів понад 4, і менш ніж або рівна 6), авторитарні режими (бали менш ніж або рівні 4). Відповідно до класифікації, що використовується:

– до режиму «повна демократія» належать країни, в яких не лише наявні основні політичні свободи та цивільні права, але й також розвинена політична культура, що допомагає розвитку демократії. Функціонування уряду є задовільним, мас-медіа є незалежними та існують в умовах конкуренції, існує ефективна система стримувань і противаг, судова влада є незалежною, а судові рішення виконуються. У функціонуванні демократії існують лише деякі проблеми;
– країни, що належать до режиму «недосконала демократія» також мають вільні та чесні вибори, і навіть за наявності проблем, таких як порушення свободи засобів масової інформації, дотримуються основних цивільних прав. Однак, існують значні недоліки в

інших аспектах демократії, включаючи проблеми в управлінні, нерозвиненість політичної культури та низький рівень політичної участі;

– країни, що належать до «гібридних режимів» мають вибори, які містять суттєві порушення, що часто перешкоджає їм бути не корумпованими та справедливими, може бути загальний державний тиск на опозиційні партії та кандидатів. Серйозні слабкі сторони зустрічаються частіше, ніж у країнах з недосконалою демократією – у політичній культурі, функціонуванні уряду та політичній участі, корупція має широке поширення, а законність слабка, громадянське суспільство та його права слабкі. Зазвичай є переслідування та тиск на журналістів, а судова система не є незалежною;
– до «авторитарних режимів» належать країни, які не мають державного політичного плюралізму. Деякі формальні інститути демократії можуть існувати, але вони мають мало прав та свобод. Вибори, якщо вони відбуваються, не є вільними та справедливими. Існує нехтування порушеннями громадянських свобод. ЗМІ, зазвичай, належать державі або контролюються групами, що підпорядковуються до правлячого режиму. Також в таких країнах не існує незалежного правового та судового органу влади.

Для оцінки даного індексу використовується комбінація дихотомічної (1 для «так» і 0 для «немає відповіді») та триточкової систем оцінок (вводиться можливість виставлення 0,5 балів для захоплення «сірих областей», де просте так або ні є проблематичними) вищенаведених 60 індикаторів. Важливим, диференційованим аспектом розрахунку цього індексу є те, що крім оцінок експертів, також за можливістю використовується опитування громадської думки, крім цього враховуються результати різних регіональних та національних досліджень, а у тому випадку коли для країни відсутні результати опитування, для заповнення прогалин використовуються результати опитування аналогічних країн.

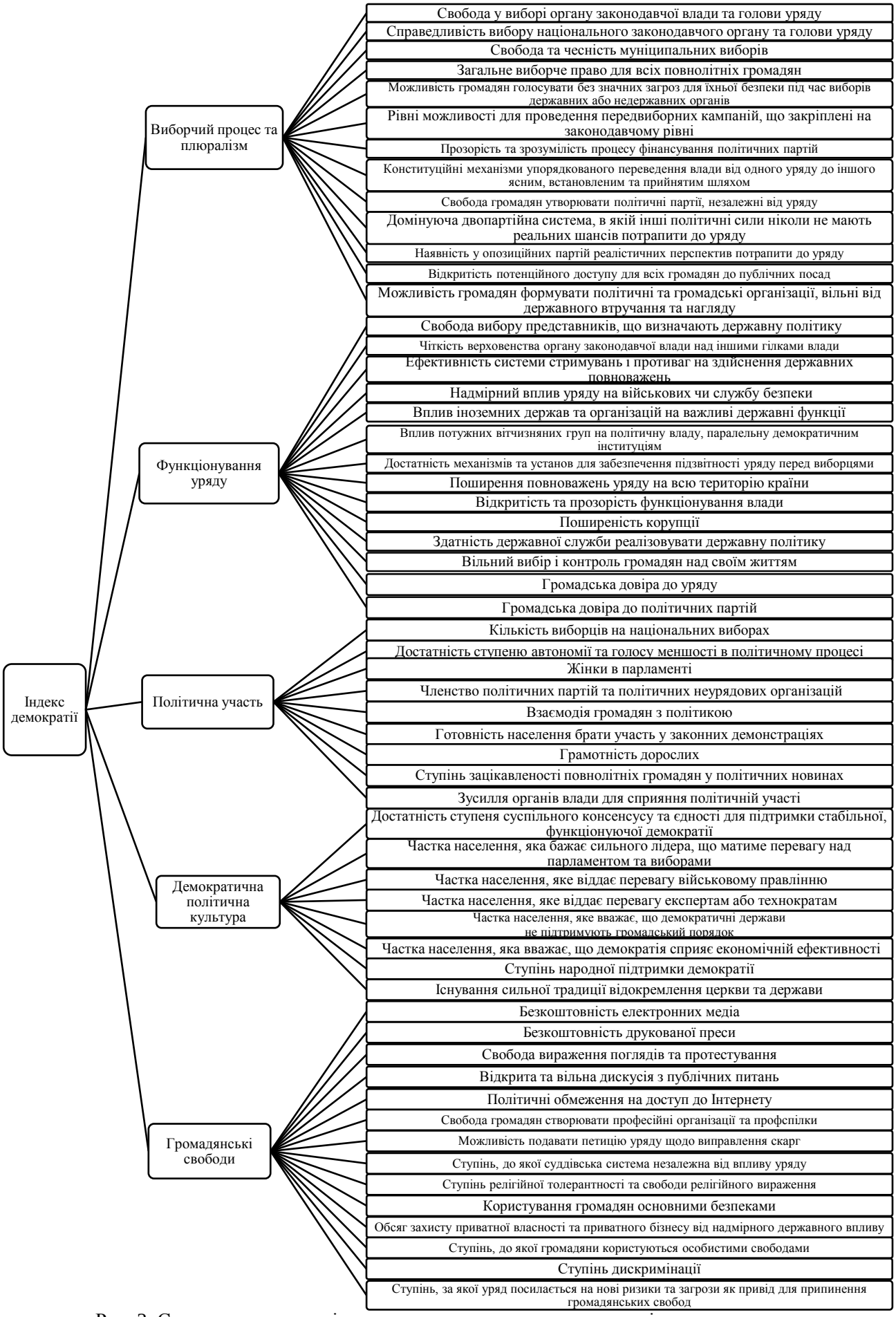

Рис. 3. Структура показників, що включаються при розрахунку індексу розвитку електронної демократії (розроблено автором за даними [15])

На рис. 4 для наочності наведено аналіз динаміки індексу демократії за даними 167 країн світу [15]. За даними 2017 року першість за індексом демократії отримали наступні країни Європи: Норвегія, Ісландія та Швейцарія, за ними розташувалися Нова Зеландія та Данія. Останнє місце посіла Північна Корея.

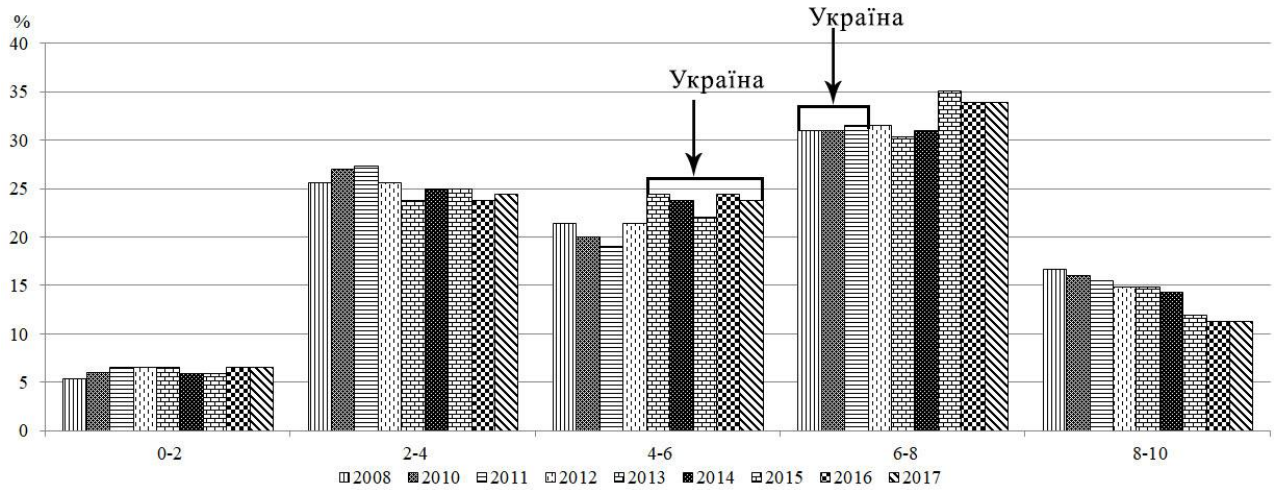

Рис. 4. Динаміка індексу демократії за країнами світу (розроблено автором за даними [15])

За даними 2008 року налічувалося 25% країн світу з найвищим індексом демократії (значення індексу понад 8), а в 2017 році таких країн залишилося 18% від загальної кількості; індекс від 6 до 8 у 2008 році був у 25%, а в 2017 році у 34%. Щодо України, то в 2007 році індекс розвитку демократії складав 6,94, а в 2017 році – 5,69. Відтак, наразі Україна за даним рейтингом належить до країн з гібридним режимом демократії.

Індекс свободи преси публікується організацією «Репортери без кордонів» та базується на її оцінці власних відомостей щодо свободи преси у світі [16]. Ступінь свободи, доступної журналістам у 180 країнах, визначається об'єднанням відповідей експертів на он-лайн анкету з 87 питаннями, орієнтованими на 6 категорій, що для наочності наведено на рис. 5. Цей якісний аналіз поєднується з кількісними даними про зловживання та акти насильства проти журналістів протягом оціночного періоду.

Нижче наведено приклади питань, наданих в анкеті відповідно до запропонованого у ній поділу [17]:

– існування приватної друкованої преси, приватних телевізійних мереж, приватних радіостанцій, фактори, що очевидно перешкоджають створенню незалежних, приватних ЗМІ; прозорість процесу надання ліцензій на телебаченні та радіо, міра офіційного втручання у призначення на посади директорів телерадіоорганізації, громадського телебачення та радіостанцій, економічна залежність приватних ЗМІ від прямих або непрямих державних субсидій, спонукання уряду рекламодавців виступати за певні ЗМІ тощо;
– заборона журналістської практики з різних причин, прозорість акредитаційних процедур для іноземних журналістів, ступень особистого доступу журналістів до подій, наявність ситуацій коли журналісти отримають плату від будь-кого іншого ніж від їх постійного роботодавця з метою впливу на їх матеріал тощо;
– відображення засобами масової інформації загальної громадської думки, забезпечення охоплення та доступу до всіх політичних течій, наявність контролю та загроз журналістам з боку держави, наявність самоцензури журналістів через побоювання наслідків, концентрація ЗМІ в руках одного власника, справедливість розподілу виступів кандидатів під час виборчих компаній, можливість громадян безпосередньо та вільно контактувати з журналістами, вплив уряду на працівників ЗМІ, вплив рекламодавців на редакційну політику;

– забезпечення на законодавчому рівні свободи преси, свободи інформації та свободи вираження поглядів, гарантування доступу до публічної інформації, наявність правового механізму захисту конфіденційності джерел журналістів, наявність законів проти кіберзлочинів, що порушують право на свободу слова та доступ до новин в Інтернеті, наявність юридичних дій проти постачальників інформації, штрафи, що накладаються на постачальників інформації, передбачення законодавством таких злочинів, як богохульство чи неповага до влади та чи є засуджені за ці злочини тощо;
– необхідність офіційного дозволу щодо початку роботи новинних веб-сайтів, наявність у друкованої преси доступу до належних засобів друку та розповсюдження за розумною ціною, готовність місцевих або національних чиновників розширювати доступ до Інтернету, наскільки влада фільтрує вміст новин в Інтернеті, блокування доступу до технічних засобів для обходу фільтрації контенту, контроль з боку держави інтернет-користувачів, які виробляють незалежний інформаційний контент в Інтернеті, державний нагляд за внутрішніми користувачами, які переглядають незалежний веб-вміст новин тощо.

Рис. 5. Категорії питань щодо визначення індексу свободи преси
(розроблено автором за даними [16])

Відповіді на питання надає команда фахівців, кожен з яких призначається в інший географічний регіон, веде детальний аналіз зловживань та насильства щодо журналістів та засобів масової інформації [16]. Ці дослідники також покладаються на мережу кореспондентів у 130 країнах.

Індикатор репресій для кожної країни розраховується на підставі даних про інтенсивність зловживань та насильства щодо суб’єктів ЗМІ протягом оціночного періоду. Цей кількісний показник використовується для оцінки якісного аналізу ситуації в країні.

Для визначення індексу свободи преси розраховуються два бали: перший базується на 1–6 показниках із семи, наведених на рис. 5 (питома вага категорії «плюралізм» у якому складає 1/3, сума категорій «незалежність ЗМІ», «навколишнє середовище та самоцензура», «законодавча база» складає 1/6, сума категорій «прозорість», та «інфраструктура» складає 1/12); другий включає всі сім категорій 5 (питома вага категорії «плюралізм» у якому складає 4/15, сума категорій «незалежність ЗМІ», «навколишнє середовище та самоцензура», «законодавча база» складає 2/15, сума категорій «прозорість», та «інфраструктура» складає 1/15, категорії «репресії» – 1/5, яка, у свою чергу, розраховується відповідно до спеціальної таблиці, що враховує термін ув'язнення журналістів незалежно від того чи є він професіоналом чи ні). Остаточним балом країни є більший із цих двох балів. Зазначається, що цей метод запобігає неправильному низькому оцінюванню (високому рейтингу) країни, в якій мало місце насильство проти журналістів. Для виключення плутанини підкреслимо, що для даного індексу 0 є найкращою оцінкою, а 100 – найгіршою.

На рис. 6 для наочності наведено аналіз динаміки індексу свободи преси за даними 166 країн світу [18]. За даними 2018 року першість за рівнем свободи преси отримали наступні країни Європи: Норвегія, Швеція, Нідерланди, Фінляндія та Швейцарія. Останнє місце посіла Північна Корея.

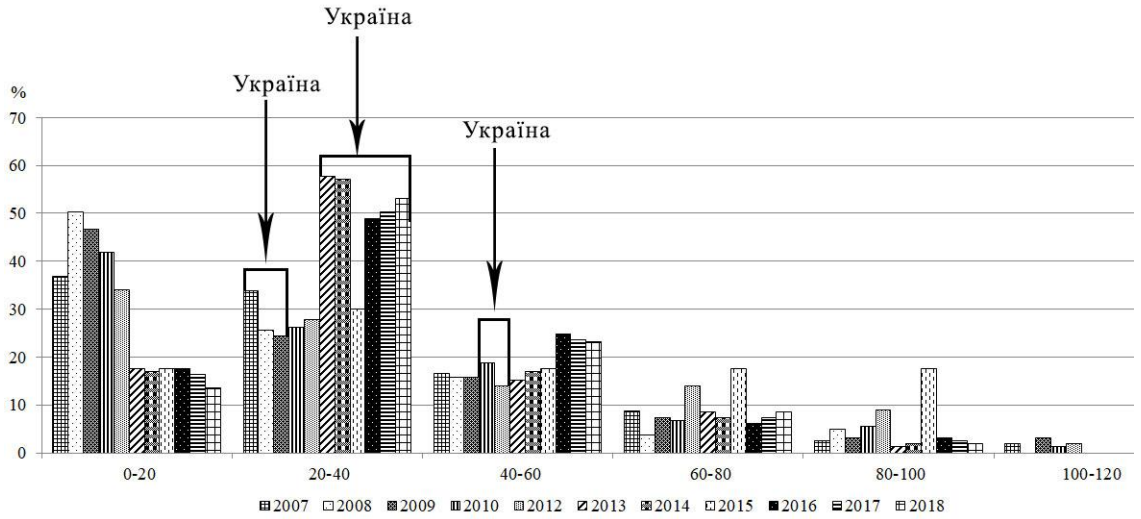

Рис. 6. Динаміка індексу свободи преси за країнами світу (розроблено автором за даними [18])

За даними 2007 року налічувалося 37% країн з найвищим індексом розвитку свободи преси (значення індексу до 20), а в 2018 році таких країн було 13% від загальної кількості. Індекс від 20 до 40 у 2007 році був у 34%, а в 2018 році у 53% країн. Щодо України, то в 2007 році індекс свободи преси складав 26,75, а в 2018 році – 31,16, тобто можна говорити про погіршення цього індексу за розглянутий період.

Індекс свободи у світі публікується «Freedom House» за участю команди внутрішніх та зовнішніх аналітиків та експертів з наукових досліджень, аналітичного центру та правозахисних громад та оцінює стан політичних прав та громадянських свобод у всьому світі [19]. Наприклад, до процесу формування видання за 2018 рік було залучено понад 100 аналітиків та 30 консультантів, запропоновані результати обговорюються та захищаються за результатами низки оглядових зустрічей, організованих за регіонами світу, в яких беруть участь співробітники Freedom House та група експертів-консультантів. Для наочності на рис. 7 наведено структуру показників, що включаються при розрахунку індексу свободи у світі.

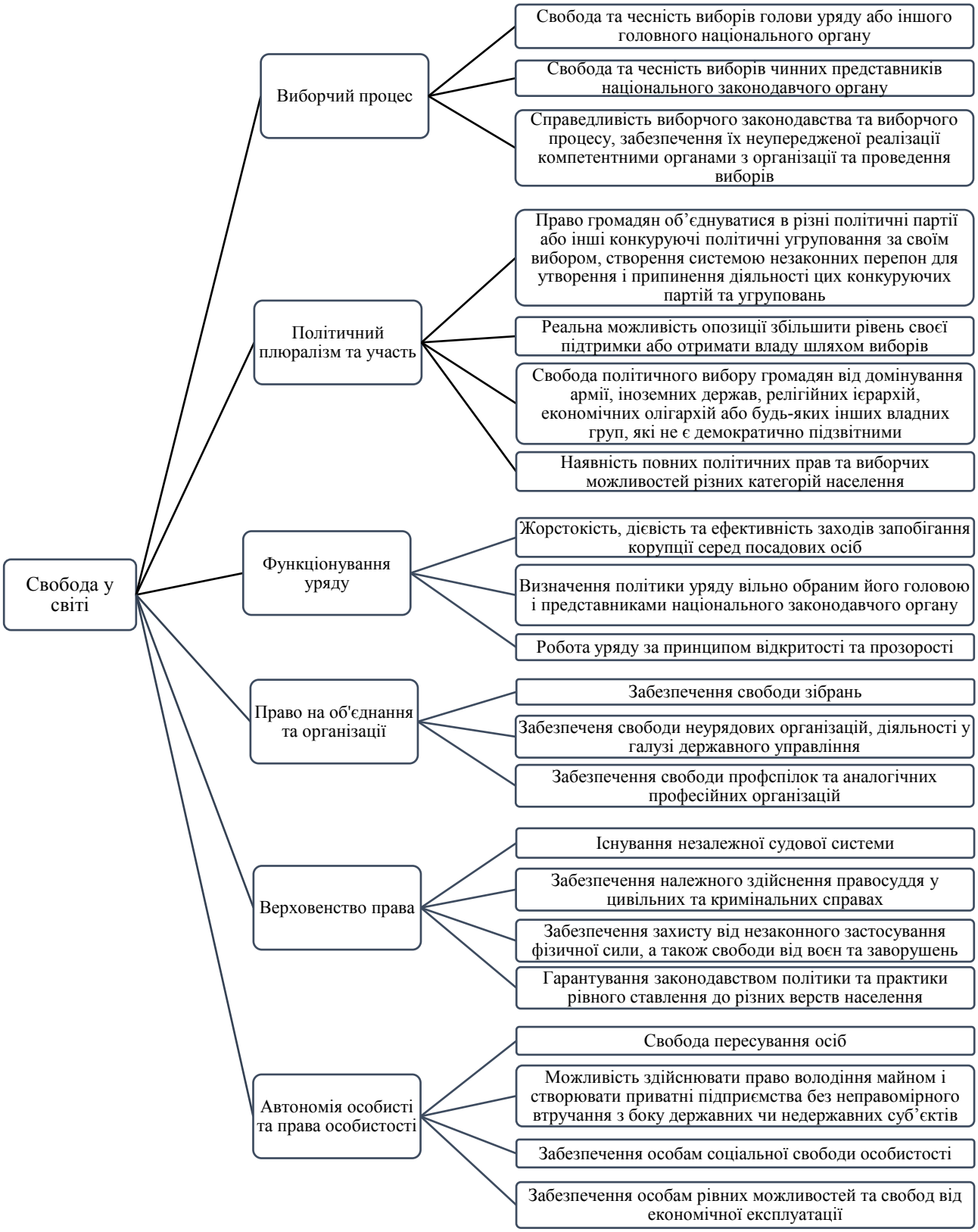

Рис. 7. Структура показників, що включаються при розрахунку індексу свободи у світі (розроблено автором за даними [19])

Для розрахунку даного індексу використовується трирівнева система, що складається з оцінок, рейтингів та статусу. Отже, першочергово розраховується загальна оцінка як сума балів за кожним показником, що наведений на рис. 7, при цьому «0» за кожним запитанням означає найменший ступінь свободи, а «4» – найвищий [19]. Зазначимо, що як орієнтир для

поточного року також використовуються оцінки з попереднього видання, більш того оцінка, зазвичай, змінюється лише в тому випадку, якщо впродовж року відбувся реальний розвиток, що потребує падіння або поліпшення (наприклад, придушення засобів масової інформації, перші вільні і чесні вибори в країні), хоча і поступові зміни умов іноді реєструються в балах. Також країні або території присвоюються два рейтинги: один для політичних прав і один для цивільних свобод, кожен рейтинг від 1 до 7, де 1, представляє найбільший ступінь свободи і 7 – найменший ступінь свободи, відповідає певному діапазону загальної оцінки. Додатково ще присуджується статус, а саме вільних (рейтинг від 1,0 до 2,5), частково вільних (від 3,0 до 5,0) або невільних (від 5,5 до 7,0) країн та територій. Крім того біля країни або території може бути наведена стрілка вгору або вниз, щоб виділити вагомі позитивні або негативні зміни.

На рис. 8 для наочності наведено аналіз стану індексу свободи у світі для 201 країни світу та території [20]. За даними 2018 року першість за індексом свободи отримали наступні країни Європи: Фінляндія, Норвегія, Швеція, за ними розташувалися Канада, Нідерланди, Австралія. Останнє місце посіли Сирія та Тібет.

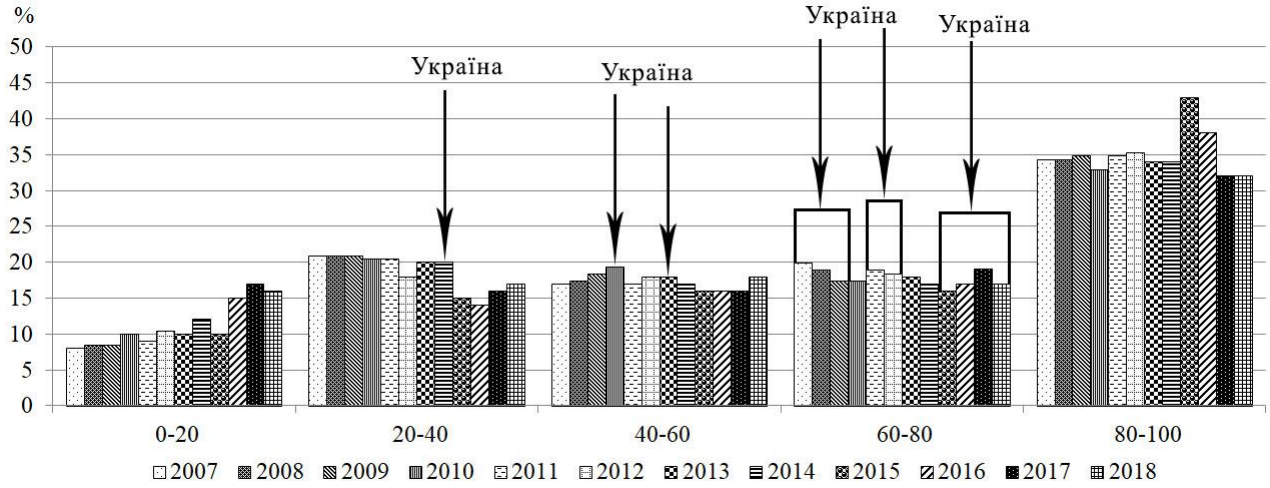

Рис. 8. Динаміка індексу свободи у світі за країнами світу (розроблено автором за даними [20])

За даними 2007 року було 34% країн світу з найвищими індексами свободами у світі (значення індексу понад 80), в 2018 році таких країн було 32% від загальної кількості; індекс від 60 до 80 у 2007 році був у 20%, а в 2018 році у 17%. Щодо України, то в 2007 році індекс свободи у світі складав 73, а в 2018 році – 62, відтак наразі Україна має статус «частково вільної» країни.

Розглядаючи побудовану кореляційну матрицю (табл. 1) між розглянутими індексами, яка була розрахована на основі 62 спостережень за 2016 рік, можна зробити висновок щодо наявності в цілому щільного взаємозв'язку на рівні значимості 0,005, що свідчить про наявність спільних факторів та показників в структурі їх субіндексів.

Таблиця 1

Кореляційна матриця за даними 2016 року (розроблено автором за даними [14; 15; 18; 20])

Назва індексу	Індекс розвитку електронного уряду	Індекс демократії	Індекс свободи у світі	Індекс свободи преси
Індекс розвитку електронного уряду	1			
Індекс демократії	0,74***	1		
Індекс свободи у світі	0,73***	0,81***	1	
Індекс свободи преси	-0,46***	-0,65***	-0,80***	1

Довідково: *** = P<0,005

Зазначимо, що розрахована для перевірки кореляція даних індексів за 2014 рік на тій самій базі спостережень майже не відображає суттєвих змін (кожен коефіцієнт кореляції відрізняється від свого аналогічного значення за попередній період не більш ніж на 6%) на тому ж рівні значимості.

Висновки і перспективи подальших розробок. Отже, ринок ІКТ та ЗМІ є суттєвим підґрунтям, як щодо збільшення темпів економічного розвитку, так і для розбудови громадянського суспільства. Використання інструментів електронної демократії дозволяє розширити можливості щодо участі громадян у процесі державотворення та державного управління. Але, водночас, відсутність в Україні методології оцінки розвитку у сфері електронної демократії наразі не дозволяє об'єктивно оцінити ці процеси.

У результаті дослідження автором було встановлено структуру показників, що включаються до розрахунку індикаторів моніторингу розвитку електронної демократії, а саме індексів: розвитку електронного уряду, демократії, свободи преси та свободи слова.

Незважаючи на те, що ці індекси розглядають електронну демократію з різних аспектів, наявний в цілому щільний взаємозв'язок досліджуваних індексів на високому рівні значимості, найбільше корелюють між собою індекс демократії та індекс свободи у світі (коефіцієнт кореляції – 0,81). Загалом по світу спостерігаються тенденції щодо стагнації досліджуваних індексів.

Вважаємо доцільним подальше проведення заходів, спрямованих на поліпшення електронної демократії в Україні.

Перспективи подальших розробок за даною науковою проблематикою мають бути зосереджені на функціональному та кореляційному аналізі індикаторів моніторингу розвитку інформаційного простору, запропонованих іншими міжнародними організаціями, та побудові за його результатами єдиного інтегрального показника, який буде включати усі аспекти функціонування ринку ІКТ, та, як наслідок, надавати більш цілісну його характеристику.

Література

1. *Про схвалення Концепції розвитку електронної демократії в Україні та плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 797-р від 08.11.2017 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-р (дата звернення: 04.05.2018).*
2. *Довгий С. О. Передумови становлення інформаційного суспільства в Україні. К. : Азимут-Україна, 2008. 288 с.*
3. *Коломієць Г. М. Рейтинги країн за рівнем ІТ-сфери як індикатори розвитку актуальних форм суспільного багатства // Бізнес-Інформ. 2015. Вип. 11. С. 8–15.*
4. *Sanou B. The role of ICT in advancing growth in least developed countries : trends, challenges and opportunities. Geneva : International Telecommunication Union, 2011. P. 184. URL: https://www.itu.int/en/ITUD/LDCs/Documents/Turkey_IV/The_Role_of_ICT_in (access date: 04.05.2018).*
5. *Sachs J. D., Modi V., Figueroa H. and etc. How information and communications technology can accelerate action on the sustainable development goals. URL: https://www.ericsson.com/res/docs/2016/ict-sdg.pdf (access date: 04.05.2018).*
6. *Farhadi M., Salehi H., Embi M. and etc. Contribution of information and communication technology (ICT) in country's H-index // Journal of theoretical and applied information technology. 2013. Vol. 57. № 1. URL: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2352672 (access date: 04.05.2018).*
7. *Kreiss D. The problem of citizens : E-Democracy for actually existing democracy. 2015. URL: http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2056305115616151 (access date: 04.05.2018).*
8. *Кохалик Х. Світовий досвід впровадження електронної демократії : проблеми та досягнення // Ефективність державного управління. 2015. Вип. 42. С. 169–174.*

9. *Кузьменко В. Трансформація технологій демократичного управління в умовах розвитку інформаційного суспільства // Theory and history of public administration. 2017. Вип. 3 (34). С. 49–54.*
10. *Pernice, I. E-Government and E-Democracy : overcoming legitimacy deficits in a digital Europe. 2016. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2723231 (access date: 04.05.2018).*
11. *Shirazi F. Measuring E-Democracy opportunities : a global perspective. 2009. URL: https://www.researchgate.net/publication/221096885_Measuring_E-Democracy_Opportunities_A_Global_Perspective (access date: 04.05.2018).*
12. *UN E-Government knowledgebase. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Methodology (access date: 04.05.2018).*
13. *Gearing E-Government to build resilient societies: preconditions and enabling environment. Annexes. United Nations : Public institutions and Digital Government department of economic and social affairs. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/E-Government-Survey-2018_Annexes.pdf (access date: 04.05.2018).*
14. *UN E-Government Survey 2018. United Nations : Public institutions and Digital Government department of economic and social affairs. URL: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2018 (access date: 07.05.2018).*
15. *Democracy Index 2017 Free speech under attack : A report by The Economist Intelligence Unit URL: https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy_Index_2017.pdf (access date: 04.05.2018).*
16. *2018 World Press Freedom Index. URL: https://rsf.org/en/detailed-methodology (access date: 04.05.2018).*
17. *RSF Survey 2016. URL: https://rsf.org/sites/default/files/rsf_survey_en.pdf (access date: 04.05.2018)*
18. *Reporters without borders for freedom of information. URL: https://rsf.org/en/ranking_list/archive (access date: 04.05.2018).*
19. *Freedom in the World 2018. Methodology // Freedom House's annual report on political rights and civil liberties. USA. URL: https://freedomhouse.org/report/methodology-freedom-world-2018 (access date: 04.05.2018).*
20. *About Freedom in the World. An annual study of political rights and civil liberties. URL: https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world (access date: 04.05.2018).*

References

1. *On approval of the Concept for the e-democracy development in Ukraine and the plan of measures for its implementation: Law of Ukraine, No. 797-p, 08.11.2017 [Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoi demokratii v Ukraini ta planu zakhodiv shchodo yii realizatsii: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 797-p, 08.11.2017], available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p [in Ukrainian]*
2. *Dovhyi, S. O. (2008). Prerequisites of the information society formation in Ukraine [Peredumovy stanovlennia informatsiinoho suspilstva v Ukraini], Azymut-Ukraina, Kyiv, 288 s. [in Ukrainian]*
3. *Kolomiiets, H. M. (2015). Country ratings by level of IT-sphere as development indicators of actual forms of social wealth [Reitynhy krain za rivnem IT-sfery yak indykatory rozvytku aktualnykh form suspilnoho bahatstva], Biznes-Inform, Issue 11, s. 8–15 [in Ukrainian]*
4. *Sanou, B. (2011). The role of ICT in advancing growth in least developed countries: trends, challenges and opportunitie. International Telecommunication Union, Geneva, s. 184, available at: https://www.itu.int/en/ITUD/LDCs/Documents/Turkey_IV/The_Role_of_ICT_in.*
5. *Sachs, J. D., Modi, V., Figueroa, H. and etc. How information and communications technology can accelerate action on the sustainable development goals, available at: https://www.ericsson.com/res/docs/2016/ict-sdg.pdf.*

6. *Farhadi, M., Salehi, H., Embi, M. and etc. (2013). Contribution of information and communication technology (ICT) in country's H-index. Journal of theoretical and applied information technology, Vol. 57, No. 1, available at: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2352672.*
7. *Kreiss, D. (2015). The problem of citizens: E-Democracy for actually existing democracy, available at: http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2056305115616151.*
8. *Kokhalyk, Kh. (2015). World experience of e-democracy implementing: challenges and achievements [Svitovyi dosvid vprovadzhennia elektronnoi demokratii: problemy ta dosiahnennia], Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia, Issue 42, s. 169–174 [in Ukrainian]*
9. *Kuzmenko, V. (2017). Transformation of democratic governance technologies in conditions of the information society development [Transformatsiia tekhnolohii demokratychnoho upravlinnia v umovakh rozvytku informatsiinoho suspilstva], Theory and history of public administration, Issue 3 (34), s. 49–54 [in Ukrainian]*
10. *Pernice, I. (2016). E-Government and E-Democracy: overcoming legitimacy deficits in a digital Europe, available at: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2723231.*
11. *Shirazi, F. (2009). Measuring E-Democracy opportunities: a global perspective, available at: https://www.researchgate.net/publication/221096885_Measuring_E-Democracy_Opportunities_A_ Global_Perspective.*
12. *UN E-Government knowledgebase, available at: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/About/Methodology.*
13. *Gearing E-Government to build resilient societies: preconditions and enabling environment. Annexes. United Nations: Public institutions and Digital Government department of economic and social affairs, available at: https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2018-Survey/E-Government-Survey-2018_Annexes.pdf.*
14. *UN E-Government Survey 2018, United Nations: Public institutions and Digital Government department of economic and social affairs, available at: https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Reports/UN-E-Government-Survey-2018.*
15. *Democracy Index 2017 Free speech under attack, A report by The Economist Intelligence Unit available at: https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy_Index_2017.pdf.*
16. *2018 World Press Freedom Index, available at: https://rsf.org/en/detailed-methodology.*
17. *RSF Survey 2016, available at: https://rsf.org/sites/default/files/rsf_survey_en.pdf.*
18. *Reporters without borders for freedom of information, available at: https://rsf.org/en/ranking_list/archive.*
19. *Freedom in the World 2018. Methodology. Freedom House's annual report on political rights and civil liberties, USA, available at: https://freedomhouse.org/report/methodology-freedom-world-2018.*
20. *About Freedom in the World. An annual study of political rights and civil liberties, available at: https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world.*

Стаття надійшла до редакції 14.05.2018. *Прийнята до друку 29.05.2018.*

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 339.138 (075.8)

Яна Анатоліївна АВДІЄНКО
викладач кафедри маркетингу, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: alizettaki309@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9494-4034

ЦЕНТР СУБКОНТРАКТАЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІНФРАСТРУКТУРИ ПРОМИСЛОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Авдієнко, Я. А. Центр субконтрактації як елемент інфраструктури промислового ринку України // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 46–54.

Анотація. *У статті наведено авторське визначення поняття «субконтрактація» в умовах трансформації ринку в напрямку цифрової економіки. Розглянуто сутність терміну «Центр субконтрактації», різноманітні рішення щодо створення інституціональної бази Центру субконтрактації та його основні функції. Зазначено, що одним з найбільш доцільних шляхів подолання кризових явищ в промисловості України може бути застосування сучасних форм господарювання, а саме, налагодження субконтрактних відносин між різномасштабними підприємствами. Удосконалено методику вибору промислових регіонів на основі системи економічних показників та кластерного аналізу, у яких є потенціал для формування субконтрактаційних відносин між промисловими підприємствами. Ця методика, на відміну від попередніх, враховує розмір підприємств, кількість зайнятих та найманих працівників, витрати на оплату праці, обсяг реалізованої продукції, фінансовий результат. На основі системи економічних показників визначено структуру ринку промислових підприємств України для виявлення промислових регіонів, в яких можуть виникнути варіанти ефективних субконтрактних взаємозв'язків різномасштабних підприємств. Доцільним є більш ґрунтовне дослідження промисловості та машинобудівної галузі Одеської області, яка входить до кластеру найбільш промислово-розвинених регіонів України за результатами аналізу показників розвитку підприємництва. Розроблено методичні основи щодо варіантів створення Центру субконтрактації в м. Одеса, принципів його фінансування, переліку послуг, які будуть надаватися, та забезпечення його маркетингових функцій. Показано ефект від діяльності Центру субконтрактації як інфраструктурного об'єкта підтримки суб'єктів підприємництва для м. Одеси та країни в цілому.*

Ключові слова: *промислова кооперація; субконтрактація; Центр субконтрактації; маркетингові функції; комунікаційно-інформаційні технології.*

Яна Анатольевна АВДИЕНКО
преподаватель кафедры маркетинга, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: alizettaki309@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9494-4034

ЦЕНТР СУБКОНТРАКТАЦИИ КАК ЭЛЕМЕНТ ИНФРАСТРУКТУРЫ ПРОМЫШЛЕННОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Авдиенко, Я. А. Центр субконтрактации как элемент инфраструктуры промышленного рынка Украины // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313–4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 46–54.

Аннотация. *В статье представлено авторское определение понятия «субконтрактация» в условиях трансформации рынка в направлении цифровой экономики. Рассмотрены сущность термина «Центр субконтрактации», различные решения по созданию институциональной базы Центра субконтрактации и его основные функции. Отмечено, что одним из наиболее целесообразных путей преодоления кризисных явлений в промышленности Украины может быть применение современных форм хозяйствования, а именно, налаживание субконтрактных отношений между разномасштабными предприятиями. Усовершенствована методика выбора промышленных регионов на основе системы экономических показателей и кластерного анализа, у которых есть потенциал для формирования субконтрактацийних отношений между промышленными предприятиями. Эта методика, в отличие от предыдущих, учитывает размер предприятий, количество занятых и наемных работников, расходы на оплату труда, объем реализованной продукции, финансовый результат. На основе системы экономических показателей определена структура рынка промышленных предприятий Украины для выявления промышленных регионов, в которых могут возникнуть варианты эффективных субконтрактных взаимосвязей разномасштабных предприятий. Целесообразным*

 © АВДІЄНКО Я.А., 2018

является более детальное исследование промышленности и машиностроительной отрасли Одесской области, которая входит в кластер наиболее промышленно развитых регионов Украины по результатам анализа показателей развития предпринимательства. Разработаны методические основы относительно вариантов создания Центра субконтрактации в г. Одесса, принципов его финансирования, перечня услуг, которые будут предоставляться, и обеспечения его маркетинговых функций. Показан эффект от деятельности Центра субконтрактации как инфраструктурного объекта поддержки субъектов предпринимательства для г. Одессы и страны в целом.

Ключевые слова: *промышленная кооперация; субконтрактация; Центр субконтрактации; маркетинговые функции; коммуникационно-информационные технологии***.**

Yana AVDIIENKO

Lecturer, Department of Marketing, Odessa National Economic University, Ukraine,
e-mail: alizettaki309@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9494-4034

SUBSCONTRACTING CENTER AS AN ELEMENT OF INFRASTRUCTURE OF UKRAINIAN INDUSTRIAL MARKET

Avdiienko, Y. (2018). Subscontracting center as an element of infrastructure of Ukrainian industrial market. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Tsentr subkontraktatsii yak element infrastruktury promyslovoho rynku Ukrainy; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 46–54.

Abstract. *The article presents author's own definition of the «subcontracting» concept in conditions of market transformation towards the digital economy. The essence of the term «Subcontracting Center», various decisions on creation of institutional base of the Subcontracting Center and its main functions are considered. It is noted that one of the most expedient ways to overcome the crisis phenomena in Ukrainian industry can be the application of modern forms of management, namely, the establishment of subcontracted relations between different-scale enterprises. The methodology for selecting industrial regions, which have the potential for forming subcontracting relations between industrial enterprises, based on the economic indicators system and cluster analysis is improved. This methodology, unlike the previous ones, takes into account the size of enterprises, the number of employees and wage earners, labor costs, the volume of products sold, and the financial result. On the basis of economic indicators system, the market structure of Ukrainian industrial enterprises is determined to identify industrial regions, in which there may be options of effective subcontractual interrelations of different-scale enterprises. A more detailed research of industry and machine-building industry of Odessa region, which is the part of cluster of the most industrialized Ukrainian regions, based on the results of analysis of the entrepreneurship development indicators, is advisable. The methodical bases of the options for creating Subcontracting Center in Odessa, the principles of its financing, the list of services to be provided, and the provision of its marketing functions, are developed. The effect of activity of the Subcontracting Center as an infrastructure object for supporting business entities in Odessa and the country as a whole is shown.*

Keywords: *industrial cooperation; subcontracting; subcontracting center; marketing functions; communication and information technologies.*

JEL classification: *M110; M210; M310*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У складних і нестабільних умовах економічного розвитку України, в період посилення конкурентної боротьби між виробниками, в тому числі і на світових ринках, необхідний пошук інноваційних інструментів організації промислового виробництва на підприємствах. Однією з результативних форм господарювання, здатних оптимізувати витрати та зберегти при цьому високу якість і цінові параметри продукту, є субконтрактація. В умовах інноваційного вектора розвитку промисловості застосування цього виду промислової кооперації є актуальним для України.

Аналіз міжнародного досвіду впровадження субконтрактних відносин та формування мережі спеціалізованих Центрів субконтрактації як інфраструктурних одиниць підтримки таких показав, що цей вид кооперації підприємств є дієвим і необхідним як для бізнесу, так і для країни в цілому. Важливим є забезпечення необхідної інфраструктури для налагодження

субконтрактних відносин, складовими якої є регіональні та міжрегіональні центри субконтрактації.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Розвитку коопераційних відносин було присвячено багато праць класиків економічної науки, таких як К. Маркс, Д. Рікардо, А. Сміт та ін. Напрямки розвитку різних форм кооперації знайшли доволі широке відображення в працях сучасних зарубіжних і вітчизняних науковців. Теоретичні положення щодо промислової кооперації та її форм розглядали Е. Дряхлов [1, с.13–18], Л. Хлебніков [2, с.25–29], А. Добронравов [3, с.24–27], І. Петрищева [4, с.30–39], Л. Христофорова [5, с.15–24] та ін. Дослідження цих вчених були спрямовані на визначення основних відмінних рис та особливостей субконтрактації порівняно з іншими формами промислової кооперації, а також виявлення перешкод на шляху впровадження цієї форми. Питаннями становлення коопераційних відносин та їх економічної ефективності в Україні займаються такі автори, як Д. А. Антонюк [6, с.53–60], М. А. Бабій [7, с.53–57], О. С. Кічук [8, с.212–216], И. Л. Решетнікова [9, с.84–92], Н. Л. Шлафман [10, с.86–88] та ін. Проте, відсутні теоретико-методичні розробки щодо варіантів організації мережі та Центрів субконтрактації в Україні, як інфраструктурних одиниць промислового ринку, та положення відносно маркетингової складової цього процесу, яка стає однією з основних в умовах сучасного ринку в інфраструктурному забезпеченні субконтрактних відносин.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Результати аналізу сучасної наукової літератури та міжнародного досвіду застосування субконтрактації показали, що використання даного механізму промислового співробітництва між різномасштабними підприємствами дозволило більшості індустріально-розвинених країн досягти високої ефективності й конкурентоспроможності промислового виробництва. Міжнародний досвід формування мережевих структур, заснованих на об’єднанні систем підтримки промислової кооперації, демонструє, що одним з ключових факторів успіху є наявність детально розроблених і узгоджених принципів, форматів і механізмів взаємодії та функціонування в рамках єдиної мережі. У вітчизняній літературі на сьогодні недостатньо розробок щодо теоретико-методичних положень щодо варіантів організації Центрів субконтрактації в Україні та їх маркетингового забезпечення.

Постановка завдання. Метою статті є розробка теоретико-методичних основ щодо створення Центру субконтрактації в Одесі, як інфраструктурної одиниці, з урахуванням промислового потенціалу міста (ресурсних можливостей підприємств, наявності розвиненої транспортно-логістичної мережі тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження. Існуючий рівень виробничої кооперації в Україні відстає від реальної потреби у взаємовигідній співпраці промислових підприємств в умовах розвитку цифрової економіки. Однією з істотних проблем, що перешкоджає становленню кооперації різномасштабних підприємств, є «інформаційний вакуум»: великі компанії практично не мають інформації про потенційні (виробничі, збутові, інноваційні тощо) можливості та потреби (в приміщенні, обладнанні тощо) малих фірм. У свою чергу, більшість малих фірм не можуть самостійно вийти на рівень керівництва великого підприємства для обговорення можливих перспектив їх спільної роботи. У результаті, навіть будучи зацікавленими у кооперації, суб’єкти малого та великого підприємництва продовжують працювати ізольовано один від одного [11, с.60–63].

Для того, щоб цей розрив подолати й скоротити недостатньо тільки власних зусиль зацікавлених у партнерстві суб’єктів господарювання. Потрібна ще організаційна та інформаційна підтримка ззовні.

В останні роки функціонування більшості великих промислових підприємств відбувається в умовах взаємопроникнення і «перетікання» процесів господарської діяльності з реального ринку до віртуального і навпаки. Швидкість змін складного реально-віртуального економічного середовища і його особливостей, які вже сформувалися, висувають високі вимоги до традиційних ієрархічних інститутів і структур, великому та середньому бізнесу, в цілому до учасників промислового ринку. Виникає необхідність

формування інших конкурентоспроможних бізнес-стратегій, використання інноваційних технологій у створенні, розподілі та просуванні прогресивних ідей, товарів і послуг в якісно нових умовах ринку [12, с.6–12].

Вважаємо, що одним із найбільш доцільних шляхів подолання кризових явищ в промисловості України може бути налагодження субконтрактних відносин між різномасштабними підприємствами, що в умовах становлення інформаційної економіки та розвитку науково-технічного прогресу набуває інноваційного характеру функціонування [13, с.75–79].

Субконтрактація – це форма виробничої кооперації, яка передбачає довгострокові партнерські взаємовідносини між різномасштабними промисловими підприємствами на основі договору-підряду, з метою підвищення ефективності виробничого процесу і задоволення попиту на якісну, конкурентоспроможну продукцію на базі інформаційно-комунікаційних технологій в умовах трансформації ринку в бік цифрової економіки [12; 13].

Аналіз міжнародного досвіду застосування субконтрактних відносин показав, що поява спеціалізованих інфраструктурних організацій (наприклад, Центрів субконтрактації), що надають послуги, дозволяють підприємствам швидко та ефективно знаходити партнерів-замовників і постачальників. Такі організації-центри (біржі) субконтрактації діють у всьому світі, їх діяльність підтримується Організацією Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО), територіальними торгово-промисловими палатами, асоціаціями виробників.

Центр субконтрактації – це організація, що сприяє розвитку підприємництва й формує інфраструктуру промисловості на міжрегіональному, регіональному чи локальному рівнях.

Діяльність Центру субконтрактації має інституціональний характер, здійснюється в інтересах регіону/галузі та не має бути прямо орієнтована на одержання прибутку, але поступовий вихід Центра на самоокупність – одна з необхідних задач діяльності Центра. Водночас, досвід, накопичений у промислово розвинених країнах, свідчить про те, що зусилля щодо створення і реалізації Центра субконтрактації приводять до успіху, тільки якщо Центр має певну оперативну і бюджетну самостійність [14, с.92].

Створення інституціональної бази Центру субконтрактації припускає різноманітні рішення. Спосіб добору й реалізації має забезпечувати оптимальне сполучення економічності, ефективності та прийнятності для місцевих субконтракторів.

Оскільки метою статті є дослідження структури промисловості України для визначення найбільш перспективних територій формування можливих Центрів субконтрактації та розробка теоретико-методичних основ їх організації, була розглянута структура промислових підприємств України в розрізі регіонів та удосконалена методика вибору промислових регіонів на основі наступної системи економічних показників:

– кількість підприємств за розмірами;
– кількість зайнятих працівників;
– кількість найманих працівників;
– витрати на оплату праці;
– обсяг реалізованої продукції;
– фінансовий результат.

В дослідженні використано генеральну сукупність із 1865530 різномасштабних промислових підприємств по 24 областях України [15].

У два етапи був проведений кластерний аналіз на базі 6 економічних показників, які запропоновані автором.

У результаті 1 етапу проведення ієрархічної кластеризації в кожній сукупності було виділено 3 кластери великих, середніх та малих промислових підприємств України. Другий етап аналізу полягав у об'єднанні результатів ієрархічної кластеризації різномасштабних промислових підприємств. В результаті кластерного аналізу були отримані 3 кластери – «промислові гіганти», «міцні позиціонери» й «послідовники», та виділено галузь машинобудування (табл. 1).

Таблиця 1

Галузі машинобудування, які увійшли до промислових кластерів (розроблено автором)

№ з/п	Назва промислового кластера	Галузі машинобудування
1	Промислові гіганти	– Ракетно-космічна та авіапромисловість – Автомобільна промисловість – Транспортне машинобудування – Суднобудування – Важке машинобудування – Електротехніка та приладобудування – Побутова техніка
2	Міцні позиціонери	– Суднобудування – Сільськогосподарське машинобудування – Електротехнічна галузь – Автомобільна галузь
3	Послідовники	– Сільськогосподарське машинобудування – Електротехнічне машинобудування – Устаткування і приладобудування – Вантажопасажирські автомобілі – Електротехнічна галузь

Як показує світовий досвід Центри субконтрактації виникають в місцях скупчення різномасштабних промислових підприємств.

Кожний кластер характеризується специфічною структурою підприємств за розмірами (рис. 1), який буде відображати особливості функціонування Центру субконтрактації.

Рис. 1. Структура кластерів за розмірами підприємств (розроблено автором)

Оскільки Одеська область належить до найбільш промислово-розвинених регіонів України по аналізу соціально-економічних показників розвитку підприємництва, можливим є розгляд гіпотези щодо створення Центру субконтрактації в м. Одеса. Хоча в м. Одеса представлено не так багато потенційних підприємств-учасників, однак нова регіональна політика держави, яка пов’язана з геополітичними факторами та наявність в м. Одеса транспортно-логістичного потенціалу – стимулюватиме входження до Центру.

Автором запропоновано створення Центру субконтрактації в м. Одеса за підтримки

будь-якої некомерційної організації, об'єднання, які зацікавлені в розвитку підприємництва.

На рис. 2 запропонована можлива організаційна структура Центру субконтрактації.

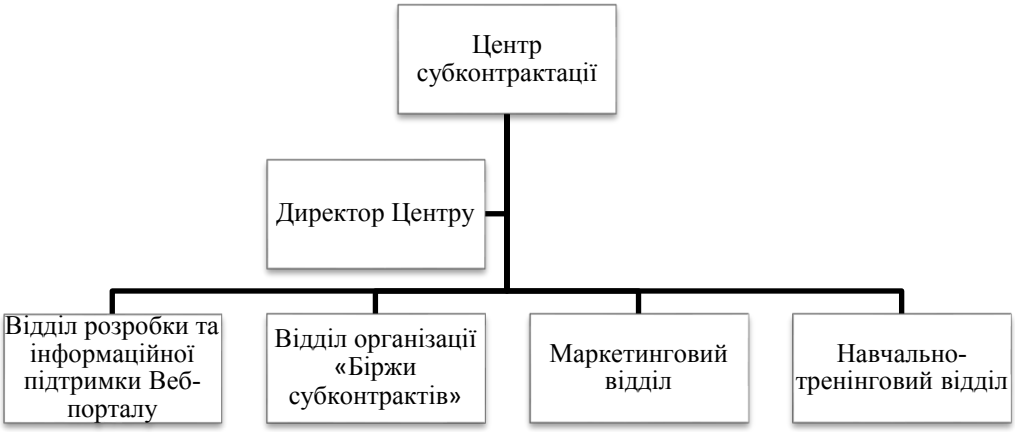

Рис. 2. Організаційна структура Центру субконтрактації (розроблено автором)

Послуги, що надаються Центром субконтрактації підприємствам, представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Перелік послуг, що надаються Центром субконтрактації підприємствам (розроблено автором)

Послуги підприємствам-субконтракторів	Послуги підприємствам-виконавцям (допомога в пошуку, відборі та розвитку субконтракторів)	Послуги підприємствам і організаціям, які не обов'язково є учасниками субконтрактних відносин
– послуги комерційного посередництва; – інформаційне обслуговування; – послуги щодо просування субконтрактних можливостей.	– проведення тендерів (регламентованих конкурсних і позаконкурсних конкурентних закупівель субконтрактної продукції); – цільовий пошук субконтракторів, які мають унікальне технологічне обладнання; – аналіз ринку альтернативних підрядників(в тому числі для підприємств, що здійснюють реструктуризацію з переходом на субконтрактну схему організації виробництва); – кваліфікаційний аналіз субпідрядників, розробка і реалізація програм розвитку постачальників, в тому числі із залученням донорських коштів; – розробка і впровадження інформаційних систем, що забезпечують взаємодію підприємства з контракторами; – реалізація субконтрактів «під ключ», з повною відповідальністю перед контрактором і субконтракторів; – юридичне забезпечення і супровід субконтрактів, організація страхування субконтрактів і залучення фінансування.	– проведення презентаційних семінарів (просування технологій, обладнання, інструменту); – комерційне посередництво при продажу матеріалів, обладнання.

Фінансування Центру субконтрактації передбачається за рахунок наступних джерел:

– кошти, надані організацією-засновником;
– кошти (фіксований %), одержувані Центром від укладених договорів між підприємствами-контракторами та малими підприємствами-субконтракторами;
– членські внески від нових учасників Союзу;
– кошти від надання додаткових послуг: проведення виставок, консультування, страхування, юридичний супровід, маркетинговий аудит.

Необхідна грамотна маркетингова діяльність Центру зі створення та просування своїх послуг з метою прискорення комерціалізації цього проекту. Як і для будь-якого підприємства в ринковому середовищі, маркетинг Центру субконтрактації передбачає:
– вивчення особливостей маркетингового середовища даного територіально-господарського утворення, у тому числі макро- та мікромаркетингового середовища;
– формування маркетингової системи інформації даного Центру; проведення систематичних маркетингових досліджень по динаміці та тенденціям попиту і пропозиції на ринку пропонованих Центром послуг;
– сегментування ринку і вибір своїх ринкових ніш: визначення своєї цільової аудиторії; за допомогою маркетингових досліджень розуміння поведінки споживачів для їх ефективної пропозиції й реалізації; позиціонування на локальному, державному та міжнародному ринку інноваційних продуктів і послуг;
– маркетингове стратегічне планування: дослідження конкурентного середовища та оцінка своїх конкурентних переваг, вибір стратегії розвитку і складання плану;
– розробка комплексу маркетингу: товарної, цінової, комунікативної політики та політики розподілу продукції й послуг Центру:
– маркетинговий контроль і аудит, перевірка отриманих результатів і коригування з тактичними планами маркетингової діяльності.

Від діяльності Центру субконтрактації як інфраструктурного об’єкта підтримки суб’єктів підприємництва для м. Одеси та країни в цілому передбачається ефект у вигляді:
– модернізації виробничих потужностей підприємств машинобудівного комплексу Одеського регіону;
– збільшення виручки суб’єктів підприємництва, залучених в діяльність Центру;
– створення нових високоефективних робочих місць;
– збільшення податкових надходжень до бюджетів різних рівнів;
– підвищення якості та конкурентоспроможності машинобудівного виробництва регіону;
– імпортозаміщення машинобудівної продукції;
– зростання інвестицій в малий бізнес у машинобудівній галузі;
– розвиток кооперації в регіоні.

Одеса має потужний виробничий потенціал, розгорнуту транспортну сітку та необхідну інфраструктуру для можливості організації субконтрактних відносин.

Висновки і перспективи подальших розробок. Сьогоденні реалії української економіки підштовхують науковців та представників бізнесу до пошуку ефективних інструментів підвищення рівня розвитку промисловості. Серед них варто виділити субконтрактацію – сучасний вид промислової кооперації різномасштабних підприємств, який вже зарекомендував себе як дієвий механізм вдосконалення виробництва підприємств таких розвинених країн як Японія, США, Китай, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Фінляндія тощо. Центри субконтрактації цих країн організовані в спеціалізовані мережі з урахуванням вектору державної підтримки бізнесу та відповідної моделі. Необхідним є створення такої інфраструктури на основі мережі Центрів субконтрактації в Україні.

Перспективи подальших розробок полягають в аргументації теоретико-методичних основ організації Центру субконтрактації в Одесі в рамках виконання грантових програм щодо підтримки розвитку підприємництва України, які фінансуються за рахунок ЄС та доцільність організації Центру субконтрактації за допомогою залучення міжнародних інвестицій.

Література

1. *Дряхлов Е. Субконтрактация – выбор новой Европы // Оборудование. 2011. № 5. С. 13–18.*
2. *Хлебников Л. Аутсорсинг как инструмент снижения затрат и оптимизации бизнес-системы // Управление компанией. 2007. № 19. С. 25–29.*
3. *Добронравов А. Н. Субконтрактация и аутсорсинг // Финансовый менеджмент. 2003. № 3. С. 24–27.*
4. *Петрищева И. В. Особенности развития форм производственной кооперации различных предпринимательских структур // Народное хозяйство. Вопросы инновационного развития. 2011. № 1. С. 30–39.*
5. *Христофорова Л. В. Субконтрактинг как экономическая категория и как особый элемент «новой экономики» // Проблемы современной экономики. 2010. № 3. С.15–24.*
6. *Антонюк Д. А. Аутсорсинг та субконтрактинг як механізми інституціональної інфраструктури підприємництва в умовах мегарегіональної інтеграції України // Вісник Приазовського державного технічного університету : зб. наук. праць / ПДТУ. Маріуполь, 2015. Вип. 30. С. 53–60 (Серія : Економічні науки).*
7. *Бабій М. А. Аутсорсинг як нова концепція ведення бізнесу // Зовнішня торгівля : право та економіка. 2007. № 6. С. 53–57.*
8. *Кічук О. С. Сучасні форми інтеграції промислових підприємств // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. 2011. № 42 (2). С. 212–216.*
9. *Решетнікова І. Л. Субконтрактні відносини в ланцюгу поставок промислового підприємства // Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2018. Вип. 3 (15). С. 84–92.*
10. *Шлафман Н. Л. Інтернет-технології забезпечення механізму субконтрактації у промисловості // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. Серія : Економічні науки. 2008. № 1. С. 86–88.*
11. *Литовченко И. Л. Маркетинг в условиях дуальности современного промышленного рынка // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. 2015. № 10. Ч. 3. С. 60–63.*
12. *Литовченко И. Л., Хмелярова Я. А. Субконтрактация как современная форма промышленной кооперации // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. № 10 (2). С. 6–12.*
13. *Литовченко І. Л., Хмелярова Я. А. Дослідження поняття «субконтрактація» як сучасної форми виробничої кооперації // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. № 11. С. 75–79. URL: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_11/102.pdf (дата звернення: 20.04.2018).*
14. *Shlafman N. L., Zhuravleva T. O., Oliynyk N. M. Mechanisms of cooperation of small and large entrepreneurship in Ukraine // Problems of development modern science : theory and practice. 2016. С. 92.*
15. *Информационная система субконтрактации – пример эффективного применения информационных технологий для развития малого бизнеса. URL: http://subcontract.ru/Docum/DocumList_DocumFolderID_16.html (дата звернення: 22.04.2018).*
16. *Державна служба статистики України : сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 20.04.2018).*

References

1. *Dryakhlov, E. (2011). Subcontracting is the choice of the new Europe [Subkontraktatsiya – vybor novoy Evropy], Oborudovanie, No. 5, s. 13–18 [in Russian]*
2. *Khlebnikov, L. (2007). Outsourcing as a tool for reducing costs and optimizing business system [Autsorsing kak instrument snizheniya zatrat i optimizatsii biznes-sistemy], Upravlenie kompaniey, No. 19, s. 25–29 [in Russian]*

3. *Dobronravov, A. N. (2003). Subcontracting and outsourcing [Subkontraktatsiya i autsorsing], Finansovyy menedzhment, No. 3, s. 24–27 [in Russian]*
4. *Petrishcheva, I. V. (2011). Features of the development of forms of industrial cooperation of various entrepreneurial structures [Osobennosti razvitiya form proizvodstvennoy kooperatsii razlichnykh predprinimatelskikh struktur], Narodnoe khozyaystvo. Voprosy innovatsionnogo razvitiya, No. 1, s. 30–39 [in Russian]*
5. *Khristoforova, L. V. (2010). Subcontracting as an economic category and as a special element of a «new economy» [Subkontrakting kak ekonomicheskaya kategoriya i kak osobyy element «novoy ekonomiki»], Problemy sovremennoy ekonomiki, No. 3, s. 15–24 [in Russian]*
6. *Antonyuk, D. A. (2015). Outsourcing and subcontracting as mechanisms of institutional infrastructure of entrepreneurship in the conditions of interregional integration of Ukraine [Autsorsynh ta subkontraktynh yak mekhanizmy instytutsionalnoi infrastruktury pidpryiemnytstva v umovakh meharehionalnoi intehratsii Ukrainy], Visnyk Priazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu, Seriia: Ekonomichni nauky, PDTU, Mariupol, No. 30, s. 53–60 [in Ukrainian]*
7. *Babii, M. A. (2007). Outsourcing as a new concept for doing business [Autsorsinh yak nova kontseptsiia vedennia biznesu], Zovnishnia torhivlia: pravo ta ekonomika, No. 6, s. 53–57 [in Ukrainian]*
8. *Kichuk, O. S. (2011). Modern forms of industrial enterprises' integration [Suchasni formy intehratsii promyslovykh pidpryiemstv], Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen, No. 42 (2), s. 212–216 [in Ukrainian]*
9. *Reshetnikova, I. L. (2018). Subcontracting relations in the supply chain of an industrial enterprise [Subkontraktni vidnosyny v lantsiuhu postavok promyslovoho pidpryiemstva], Ekonomichniy visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii, No. 3 (15), s. 84–92 [in Ukrainian]*
10. *Shlafman, N. L. (2008). Internet technology for providing the mechanism of subcontracting in industry [Internet-tekhnolohii zabezpechennia mekhanizmu subkontraktatsii u promyslovosti], Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy. Seriia «Ekonomichni nauky», No. 1, s. 86–88 [in Ukrainian]*
11. *Litovchenko, I. L. (2015). Marketing in the conditions of the duality of the modern industrial market [Marketing v usloviyakh dualnosti sovremennogo promyshlennogo rynka], Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky, No. 10 (3), s. 60–63 [in Russian–Ukrainian]*
12. *Litovchenko, I. L., Khmelyarova, Ya. A. (2016). Subcontracting as a modern form of industrial cooperation [Subkontraktatsiya kak sovremennaya forma promyshlennoy kooperatsii], Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo, No. 10 (2), s. 6–12 [in Russian–Ukrainian]*
13. *Litovchenko, I. L., Khmelyarova, Ya. A. (2015). Investigation of the concept of «subcontracting» as a modern form of production cooperation [Doslidzhennia poniattia «subkontraktatsiia» yak suchasnoi formy vyrobnychoi kooperatsii], Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, No. 11, s. 75–79, available at: http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_11/102.pdf [in Ukrainian]*
14. *Shlafman, N. L., Zhuravleva, T. O., Oliynyk, N. M. (2016). Mechanisms of cooperation of small and large entrepreneurship in Ukraine, Problems of development modern science: theory and practice, p. 92.*
15. *The subcontracting information system is an example of the effective use of information technology for small business development [Informatsionnaya sistema subkontraktatsii – primer effektivnogo primeneniya informatsionnykh tekhnologiy dlya razvitiya malogo biznesa], avialable at: http://subcontract.ru/Docum/DocumList_DocumFolderID_16.html [in Russian]*
16. *Official website of the State Statistics Service of Ukraine [Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy], avialable at: http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції: 08.05.2018. *Прийнята до друку: 22.05.2018.*

UDC 658.5:005.521:005.21

Alla CHEREP
Doctor of Economics, Professor, Dean of Economics Faculty, Zaporizhzhya National University, Ukraine, e-mail: cherep.av.znu@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5253-7481

Alisa IVANOVA
Postgraduate Student of Finance, Banking and Insurance Department, Zaporizhzhya National University, Ukraine, e-mail: alice.ivanova.09@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0045-1998

ISSUES OF STRATEGIC PLANNING INTRODUCTION AT DOMESTIC ENTERPRISES IN VOLATILE ENVIRONMENT

Cherep, A., Ivanova, A. (2018). Issues of strategic planning introduction at domestic enterprises in volatile environment. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Problemy vprovadzennia stratehichnoho planuvannia na vitchyznianykh pidpryiemstvakh v umovakh nestabilnosti; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 55–62.

Abstract. *The essence of "strategy" definition is investigated in the article. The approaches of domestic and foreign scholars to the interpretation of this term are considered and it is determined that there is no strictly conceptual definition of the category "strategy" so far. It is shown that the necessity of strategy development is caused by the volatile environment of enterprises. It is justified that one of the most important factors, which influence the efficient functioning of an economic entity, is understanding of the necessity of strategic planning process implementation, as it enables enterprises to come to the progressive advance and increase their market share. Despite the outstanding achievements in strategic planning research, the issues, which hinder successful strategic planning introduction at domestic enterprises, have not been considered thoroughly enough. It is analyzed that our state has a great industrial potential which can be realized only if there will be understanding of the necessity of action planning not only for the current period, but also in the long term. Nowadays, almost half of domestic enterprises have strategic planning experience; however, there are certain obstacles, which make it impossible to implement planning system effectively further. Strategic planning in domestic enterprises is conducted insufficiently due to the external factors, such as unstable state of environment, and internal factors associated with specific aspects of organizational nature. In our opinion, they step forward at implementing strategic planning system at enterprises. Among them, lack of readiness for strategic planning, ineffective system of corporate governance; low quality of current control, lack of feedback, limited theoretical knowledge in the field of strategic planning, incorrect organization of this process, administrative dependence of the strategic planning department, etc. The issues of strategic planning introduction at enterprises are discussed and possible solutions are suggested in the article.*

Keywords: *strategy; strategic management; strategic planning.*

Алла Василівна ЧЕРЕП
доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету, Запорізький національний університет, Україна, e-mail: cherep.av.znu@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5253-7481

Аліса Глебівна ІВАНОВА
аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Запорізький національний університет, Україна, e-mail: alice.ivanova.09@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0045-1998

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ НА ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ

Череп, А. В., Іванова, А. Г. Проблеми впровадження стратегічного планування на вітчизняних підприємствах в умовах нестабільності // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 55–62.

© CHEREP A.V., IVANOVA A.G., 2018

Анотація. *У статті досліджено сутність поняття «стратегія». Розглянуто підходи вітчизняних та зарубіжних науковців до трактування цього терміну та визначено, що на даний момент строгого понятійного визначення категорії «стратегія» поки немає. Показано, що необхідність розробки стратегії викликана нестабільністю умов функціонування підприємств. Обґрунтовано, що одним із вагомих факторів, що сприяють ефективній роботі суб'єктів господарювання, є розуміння важливості здійснення процесу стратегічного планування, адже воно дозволяє підприємствам досягати поступального розвитку та укріплювати свої позиції на ринку. Виявлено, що попри значні досягнення науковців у дослідженні стратегічного планування, недостатньо уваги приділено проблемам, які заважають успішному впровадженню системи стратегічного планування на вітчизняних підприємствах. Підкреслено, що наша держава має великий промисловий потенціал, однак він може бути реалізований лише за умови розуміння необхідності прорахунку дій не лише на поточний період, але й на віддалену перспективу. Визначено, що на сьогодні майже половина вітчизняних суб'єктів господарювання мають досвід використання стратегічного планування, однак існують перешкоди, які унеможливлюють подальше ефективне впровадження системи планування. Доведено, що на вітчизняних підприємствах стратегічне планування здійснюється в недостатньому обсязі через дію як зовнішніх, так і внутрішніх факторів, які пов'язані з особливостями організаційного характеру. Вважаємо, що саме вони виходять на перший план при впровадженні системи планування на підприємствах. Серед них: відсутність готовності до стратегічного планування, наявність неефективної системи корпоративного управління, низька якість поточного контролю, відсутність зворотного зв'язку, обмеженість теоретичних знань у сфері стратегічного планування, невірна організація цього процесу, адміністративна залежність відділу планування та ін. Розглянуто проблеми впровадження стратегічного планування на підприємствах та надано пропозиції щодо їх вирішення.*

Ключові слова: *стратегія; стратегічне управління; стратегічне планування.*

Алла Васильевна ЧЕРЕП

доктор экономических наук, профессор, декан экономического факультета, Запорожский национальный университет, Украина, e-mail: cherep.av.znu@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5253-7481

Алиса Глебовна ИВАНОВА

аспирант кафедры финансов, банковского дела и страхования, Запорожский национальный университет, Украина, e-mail: alice.ivanova.09@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0045-1998

ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ НА ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ

Череп, А. В., Иванова, А. Г. Проблемы внедрения стратегического планирования на отечественных предприятиях в условиях нестабильности // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. І. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальний экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 55–62.

Аннотация. *В статье исследована сущность понятия «стратегия». Рассмотрены подходы отечественных и зарубежных ученых к трактовке этого термина и определено, что на данный момент строгого понятийного определения категории «стратегия» пока нет. Показано, что необходимость разработки стратегии вызвана нестабильностью условий жизнедеятельности предприятий. Обосновано, что одним из важных факторов, способствующих эффективной работе субъектов хозяйствования, является понимание необходимости осуществления процесса стратегического планирования, поскольку оно позволяет предприятиям достигать поступательного развития и укреплять свои позиции на рынке. Выявлено, что несмотря на значительные достижения ученых в исследовании стратегического планирования, недостаточно внимания уделено проблемам, которые мешают успешному внедрению системы стратегического планирования на отечественных предприятиях. Подчеркнуто, что наше государство имеет большой промышленный потенциал, однако он может быть реализован лишь при условии осознания необходимости просчета действий не только на текущий период, но и на отдаленную перспективу. Определено, что на сегодня почти половина отечественных субъектов хозяйствования имеют опыт использования стратегического планирования, однако существуют препятствия, которые делают невозможным дальнейшее эффективное внедрение системы планирования. Доказано, что на отечественных предприятиях стратегическое планирование осуществляется в недостаточном объеме, что связано с действием как внешних, так и внутренних факторов, связанных с особенностями организационного характера. Считаем, что именно они выходят на первый план при внедрении системы стратегически ориентированных планов. Среди них: отсутствие готовности к стратегическому*

планированию, наличие неэффективной системы корпоративного управления; низкое качество текущего контроля, отсутствие обратной связи, нехватка теоретических знаний в сфере стратегического планирования, неправильная организация этого процесса, административная зависимость отдела планирования и др. Рассмотрены проблемы внедрения стратегического планирования на предприятиях и даны предложения по их решению.

Ключевые слова: *стратегия; стратегическое управление; стратегическое планирование.*

JEL classification: *G170; L620; M210*

1. Introduction

Current economic situation in Ukraine is characterized by the deterioration of environments for most industrial enterprises. At the same time, the pace at which the environment of economic entities is changing is so fast that strategic planning is the only way to forecast the future. Research rationale shows that determining and dealing with current problems using strategic planning is a recipe for ensuring effective enterprise activity, which will help to survive in the environment of increased competition in the market.

The appearance of such approach as “strategic planning” in the economy is associated with the search of effective management styles. Nowadays one can state that strategic planning is spreading wider and wider. Enterprises operate in unstable environments, whereas success is possible only when there is an opportunity to foresee changes and to undertake reasonable efforts. Nowadays, almost half of domestic enterprises have strategic planning experience; however, there are certain obstacles which make it impossible to implement planning system effectively further. Therefore, we deem it advisable to investigate problems of strategic planning implementation at the enterprises of Ukraine and to make suggestions for their solutions.

2. Actual scientific researches and issues analysis

The theoretical background of strategic planning arose in the first scientific works on enterprise management by F. Taylor and H. Fayol. Formed in the 1960s and developed in the 1970s, intra-corporate systems were called “strategic planning”. Since then a number of scientists have been researching issues related to strategy development, strategic planning and management. Among them are V. Beloshapka [1], V. Blonska [2], S. Bolshenko [3], I. Borysenko [4], D. Gorielov [3], N. Dykan [4], V. Kolpakov [5], M. Saienko [6], T. Tsyba [7], Z. Shershnova [8] and others.

Despite a number of works in this area, there is no clear steady definition of “planning” category and no unified viewpoint of revealing the role of strategic planning in enterprise activity. And, taking into account the fact that the current environment for our economic entities is very complicated and hard to forecast, there is a need to pay attention to current problems arising during strategic planning implementation in order to make this process as efficient as possible.

3. The research objective

The objectives of the article are investigating the content of such categories as “strategy” and “strategic planning”, determining the existence of problems, which prevents effective implementation of strategic planning at an enterprise, making precise suggestions for their solutions.

4. The statement of basic materials

One of the characteristic features of the current social development is that closer attention is paid by scientists, politicians, entrepreneurs, and regular citizens to the formation of further development strategy and reaching strategic priorities. “Strategic planning” approach appearance is associated with the search for effective management styles. The definition of “strategic planning” includes the independent category – “strategy”, which is difficult to determine because of the variety of definitions for this category today formed by both domestic and foreign scientists.

Thus, according to I. Ansoff, strategy is a set of rules of decision making, by which an organization is guided [9, p.8]. He highlights a number of specific features of the strategy: firstly, the process of strategy development does not end with any immediate action: of course, it ends with the establishment of general directions, progression according to which the growth and consolidation of the firm's position will be ensured; secondly, a certain strategy should be used to design strategic projects by the search method (with the strategy assigned to the role of a particular filter: all possibilities, areas and directions that are incompatible with it are rejected); thirdly, a certain strategy ceases to be necessary as soon as the actual development of events becomes corresponding to the one desired by organization; fourthly, since in the development of strategies it is impossible to predict all the possibilities that will arise during goals specification and measures formation, generalized, incomplete and inaccurate information on various strategic alternatives is used; fifthly, with the presence of more accurate and more complete information, there may be doubts about the validity of the adopted strategy, therefore, there is a need for a feedback that allows the timely definition of a new strategy [9, p.9]. G. Mintsberg saw the content of strategy as a principle of behavior or following certain behavioral models. He defines strategy as a combination of five "P's": plan, principle, position, prospect, procedure [3, p.11]. According to the views of strategic planning classic A. Chandler, strategy is the definition of the main long-term goals and objectives of the enterprise, an adoption of a course of action and the allocation of resources, which are necessary to achieve the goals [10, p.10]. On the one hand, such an interpretation of strategy is based on a traditional approach to its definition as a special method for allocating resources between current and future activities (A. Chandler notes that a strategic alternative should be based on the comparison of opportunities and resources of corporations taking into account the adopted level of risk). On the other hand, in this definition, the main focus is on the achievement of goals [10, p.11].

In the work of domestic scientists T. Kalinesku, Y. Romanovska, O. Kyrylova, it is suggested to consider strategy as a set of activity directions (goals and ways of achieving them) to ensure renewed divergence and profitability of an enterprise [11, p.21]. V. Beloshapka and G. Zagorii characterized strategy as a long-term clearly determined approach of organization development [1, p.30]. In their turn, N. Dykan and I. Borysenko considered strategy as a model of activity generalization that is necessary for achieving set goals by means of coordination and distribution of firm's resources; that is, firm strategy development consists of goals achieving plans development, in which firm capabilities are foreseen [4, p.189]. M. Saienko gives the following definition: "strategy" is a systematic plan of potential behavior for an enterprise in the environment of information about future development of such environment and entrepreneurship development incompleteness, which includes formations of missions, long-term goals, and also ways and rules of decision making for the most effective use of strategic resources, strong points and opportunities, elimination of weak points and protection from environmental menaces, in order to get further profit [6, p.9].

Having considered given approaches of the economists, we have come to the conclusion, that at this stage, there is no precise real definition of the term "strategy". However, in this work we shall keep to the following rendering: strategy is a conception of an economic entity's activity, which is built on a complex of real actions focused on achieving desired goals.

It should be noted that diversity in the approaches to strategy definition does not create a significant contradiction with the procedures and actions associated with its development and implementation [3, c.12]. M. Saienko distinguishes 8 main stages of the enterprise strategy formation. Thus, initially, they carry out an analysis of the environment of the entity's functioning, predict its future development, identify opportunities and threats, strengths and weaknesses, assess competitiveness and predict its changes; during the second stage or in parallel (with the newly created enterprise – the first), they determine the mission, purpose and objectives of the enterprise; the third stage is a strategic analysis, which is to compare goals and objectives with the results of the analysis of the environment, identify and eliminate the gap between them and, most importantly, to develop alternative strategies – options for strategic development; at the fourth stage, variable scenarios of events development (optimistic, pessimistic and most probable) are modeled and

the influence of each on the formulated alternative strategies is explored, the competitiveness of the enterprise in case of strategy implementation in a certain scenario is determined at the fifth stage, the choice of the most acceptable alternative strategy is carried out; at the sixth, the final version of the company's strategy is being prepared; at the seventh stage, tactical mid-term plans are developed on the basis of the finally approved strategy; at the eighth stage, tactical plans and projects are developed; the next step is the process of strategic management [6, p.14]. It involves organization of the strategy implementation, as well as its practical assessment, control over execution and feedback if errors and deficiencies in the formation of the strategic plan at any of the stages are found. Such a connection is continuous, since the environment, and, hence, the conditions of the enterprise's activities are constantly changing, the strategic plan is regularly corrected [6, p.15].

Whereas any enterprise is an open system, and the main sources of its success are in its external surroundings, in the environment of tense competitive fighting strategic orientation of an economic entity's activity is one of the major factors of its survival and prosperity. And strategic planning, in its turn, let it adequately react to uncertainty and risk factors as a feature of external surroundings. In cases when management of a company is oriented towards long-term functioning in the market, it is natural for an economic entity planning system to acquire a strategic nature.

Strategic planning is an activity, which provides required sources, and ways of reaching set goals for the determination of enterprises development key points. That is why basic targets of strategic planning consist of determining long-term goals and business lines, efficient ways of reaching goals, and the formation of enterprise development model [7].

Strategic planning system evolution is characterized by change of four periods, namely [6, p.4]:

– ongoing planning and budgeting. This period is characterized by short-term planning oriented on current profitability, and control and management, which are implemented basing on the factual deviation from plan;
– extrapolative planning. Planning from achieved goals to growth, taking into account past factors, is characteristic for this stage long-term. Plans are focused on both current and future profitability;
– strategic planning. "Strategic thinking" is characteristic for this period, which is oriented towards menaces that cause the decrease of the enterprise activity;
– strategic management. This stage is characterized by consideration of management and planning as a whole [6, p.5].

As you can see, strategic planning has replaced long-term planning. At the same time in our country these concepts are sometimes confused. The main difference between long-term planning and strategic planning is the interpretation of the future. It should be noted that the long-term planning system assumes that the future can be predicted on the basis of extrapolation of historical growth trends. At the same time, top management believes that in the future, performance will improve compared to the past. At the same time, in the strategic planning system there is no idea that the future will necessarily be better than the past and is not considered to be possible for forecasting by extrapolation. Therefore, as we noted above, as a first step, a detailed analysis of the business environment is carried out.

Strategic planning at domestic enterprises is conducted in deficiency due to the external factors, such as unstable state of environment, and internal factors associated with specific aspects of organizational nature. In our opinion, they step forward at implementing strategic planning system in enterprises. The findings of the survey, which has been held among economic planners, top managers and heads of financial departments of JSC "Motor Sich", JSC "Zaporizhstal", LLC "Ukrainian Cable Company" and State-owned Enterprise "Scientific and Production Complex "Iskra", are represented in the tab. 1.

Ukraine has a great industrial capacity, however, it may be unlocked only if only there will be understanding of the necessity of actions estimating not only for current period, but also for a remote prospect. Recently founded enterprises, even in the Independence period, in our opinion, are more adapted to today's world in the area of planning, due to the presence of completely new functioning fundamentals, opportunity to adopt the best practices of foreign countries, which successfully use advantages of strategic approach. However, many economic entities with more than 50-year functioning history still have not accepted modern management tendencies, they are not ready for strategic planning, the management does not realize the importance of this process. As a consequence there is lack of authoritative control; ineffective system of corporate management; limitedness of the theoretical knowledge of the management in the area of strategic planning. Indicated circumstances, in their turn, led to accurate management statements not forming and if statements do form, they have a lot of mistakes; what is more, managing staff has no skills to determine development problems, to create long-term plans, and to cooperate together in the process of solving planning problems. It has to be stated that in the current situation most managers do not know planning department tasks, how to cooperate with planning engineers, or how to determine their authority and liability. Planning department tasks do not come down only to strategy presentation to management. They must also make efforts for their realization, which is impossible without methodological support, knowledge and experience, the implementation of new progressive methods in planning work. Employees and management must understand the direction they should follow to achieve desired effect from strategy plan realization.

Table 1

Factors which prevent the implementation of strategic planning effective system at domestic enterprises

Obstacle	Value, point
The unwillingness of management to bring changes into the existing system	10
Underestimating the importance of strategic planning be the management	9
Low awareness of new planning methods and ways	8
Large scope of "unnecessary" paper accounting	7
Insufficient qualifications of the planers	6
Failure to give credence to the opinion of lower-ranked employees (the opinion of production workers) while making decisions	5
High labor content of strategic planning	4
Lack of appropriate control	3
Methodological support deficit	2
Personal characteristics of the planners (flexibility, risks taking)	1

Source: created by the authors

Beyond that, an important obstacle to creating effective strategic planning system is incorrect organizational hierarchy. In some domestic enterprises, mostly large ones, planning departments are underneath the financial department managers, at others they report to operational unit managers. In both cases, management gets the impression that strategic planning is quite a remote and supportive process, and far from being essential. Therefore, the presence of such a department itself shows that there is some kind of work but it is so remote that it becomes irrelevant for top management. Correspondingly, strategic planning department subjection to the functional management is the reason of its low activity efficiency. It often happens that some intermediate managers blunt the cooperation efficiency of the department itself and the top management by making reproofs and corrections.

The analysis of trends of domestic enterprises points to the fact that the efficiency of short-term planning and control processes is frequently at a low rate; however, if an enterprise does not have a developed short-term planning system, the implementation of strategically oriented plans system becomes impossible.

The preference for external consultation services instead of the opinion of planning offices employees is still an important problem. In many enterprises there is a situation, when owners and chief executives neglect the opinions and suggestions of their employees as to the work process organization, however, they almost always give credence to the suggestions of external consultants. Due to it, specialists and functional executives lose their will to speak their mind, knowing in advance that the owners would not give credence to it. It does not matter how professional the external consultant is, this individual does not know all the subtle details of the enterprises functions as good as the employees themselves.

It is necessary to understand that effective strategic planning system makes it possible to improve the organizations' work quality, to have a clear idea of further lines of work, to get good proportions of categories such as "expenses" and "efficiency", and to take active positions concerning current problems and have opportunities to neutralize them.

For successful use of strategic approach in planning at domestic enterprises, first of all, hard work should be done on management philosophy change, as executives must realize the importance of strategic planning and extensively implement progressive changes taking into account permanent variations of functioning conditions. Also, there are good reasons to reorient enterprise management system from a passive to an active approach, which means to practice venture management, which makes systematized plan development necessary, which reduces the tendency for managers to formalize the strategic planning processes. An illustrative example is one of the world leading enterprises developing, producing, repairing and servicing aero engines, JSC "Motor Sich": apart from annual planning, each quarter, and sometimes each month, planning department carries out indicators corrections taking into account external and internal factors changes. It allows the enterprise, even after Russian market loss, to work consistently and to get positive financial results.

One of the most complicated prerequisites of creating the effective system of strategic planning is existence of set informational flows, which allows receiving data about the work of other departments on time and to use it in the planning process. The larger the enterprise the more difficult it is to get the required valid information on time. The implementation of internal electronic document management system, the accomplishment of set tasks on time and high qualification of the staff are the keys to successful and sound informing of the management, which is necessary for making management decisions. JSC "Zaporizhstal", JSC "Motor Sich", LLC "Ukrainian Cable Company" and many other enterprises today pay great attention to creating set information chains and it positively influences the results of their activities.

In our opinion, implementing strategic planning, it is important to report on work directly to the top managers, decreasing the number of intermediate functional managers, as such accounting would enable the management to increase attention to strategic planning and would increase cooperation efficiency between planners and top management.

Besides, it is important to pay attention to a selection of highly-skilled, enthusiastic staff with analytical thinking, without fear to show creativity, knowledges and erudition, because all of these things are the key to success in the hard work of creating strategic planning effective system.

5. Conclusions

Overall, it can be stated that strategic planning necessity is undoubtable. The results of one of the annual international surveys of senior executive managers, held by Bain & Company's, have shown that 81% of respondents consider strategic planning to be the main tool of high management, which must not only increase productivity in the long-term perspective, but also strengthen the internal structure of an organization. A certain background for strategic planning development has formed

in our country, which includes the necessity to react to environmental changes, competitive growth, and business internationalization; in other words, for enterprises the situation has arisen that "only the strongest survives" in the market. Here strategic planning helps economic entities to become those "strongest ones".

The research we had undertaken in domestic industrial enterprises enabled us to distinguish the problematic issues of strategic planning implementation in the unstable environments. Among the main obstacles we can distinguish unwillingness of the management to bring changes into the system, lack of information about strategic approach advantages, incorrect organizational hierarchy, and insufficient qualifications of economic planners. Correspondingly, turning the attention of management to existing problems and the fulfillment of suggested recommendations may neutralize the negative effects on both strategic planning system and general activity of an enterprise.

References

1. *Beloshapka, V. A. & Zagory, G. V. (1998). Strategic management: principles and international practice [Srtagicheskoe upravlenie: printsipy i mezhdunarodnaya praktika], Absolyut-V, Kiev, 317 s. [in Russian]*
2. *Blonskaia, V. I. & Botvinova, A. E. (2006). Problems of development of strategic planning at domestic enterprises [Problemy rozvytku stratehichnoho planuvannia na vitchyznianykh pidpryiemstvakh], Visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu, No. 16.6, s. 156–159 [in Ukrainian]*
3. *Gorelov, D. O. & Bolshhenko, S. F. (2010). Enterprise strategy [Stratehiia pidpryiemstva], Vydavnytstvo KhNADU, Kharkiv, 133 s. [in Ukrainian]*
4. *Dikan, N. V. & Borisenko, I. I. (2008). Management [Menedzhment], Vydavnytstvo KNEU, Kyiv, 389 s. [in Ukrainian]*
5. *Kolpakov, V. M. & Dmitrenko, G. A. (2005). Strategic human resource management [Stratehicheskii kadrovyi menedzhment], MAUP, Kyiv, 752 s. [in Ukrainian]*
6. *Saienko, M. G. (2006). Enterprise strategy [Stratehiia pidpryiemstva], Ekonomichna dumka, Ternopil, 390 s. [in Ukrainian]*
7. *Tsuba, T. Ye. (2006). Features and mechanism of strategic planning [Osoblyvosti ta mekhanizm stratehichnoho planuvannia], Aktualni problemy ekonomiky, No. 2 (56), s. 159–172 [in Ukrainian]*
8. *Shershnyova, Z. Ye. (2004). Strategic management [Stratehichne upravlinnia], Vydavnytstvo KNEU, Kyiv, 699 s. [in Ukrainian]*
9. *Ansoff, I. (1999). New corporate strategy [Novaya korporativnaya strategia], Piter, Sankt-Peterburg, 416 s. [in Russian]*
10. *Chandler, A. D. (1962). Strategy and structure, MA: MIT press, Cambridge, 463 p.*
11. *Kalinesku, T. V. & Romanovska, Yu. A. (2004). Principles for construction of monitoring of implementation of the mechanism of strategic potential development of the enterprise [Pryntsypy pobudovy monitorynhu realizatsii mekhanizmu rozvytku stratehichnoho potentsialu pidpryiemstva], Visnyk SNU im. V. Dalya, No. 8 (78), s. 123–135 [in Ukrainian]*
12. *Blonskaia, V. I. & Gorodinski, R. E. (2008). Improvement of planning in strategic management of enterprise development [Vdoskonalennia planuvannia u stratehichnomu upravlinni rozvytkom pidpryiemstvom], Visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy, No. 18.1, s. 237–242 [in Ukrainian]*

Received: 14.05.2018. *Accepted: 31.05.2018.*

УДК 330.36.053:658.14

Тетяна Павлівна ГУДЗЬ
кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та банківської справи,
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», Україна,
e-mail: gtp9@ukr.net, ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-2310-5425

ФІНАНСОВА РІВНОВАГА ПІДПРИЄМСТВА У СИСТЕМІ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Гудзь, Т. П. Фінансова рівновага підприємства у системі сучасних економічних відносин // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 63–74.

Анотація. *Предметом дослідження статті є фінансова рівновага підприємства в системі взаємозв'язків рівноважних станів в економіці. Мета статті полягає в обґрунтуванні місця фінансової рівноваги підприємства в ієрархічній системі економічних відносин. Досягнення поставленої мети здійснено за допомогою таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: діалектичного підходу, індукції та дедукції, аналізу коефіцієнтів, порівняльного аналізу тенденцій. Проаналізовано фінансовий стан дев'яноста трьох провідних підприємств харчової, машинобудівної, металургійної та хімічної промисловості. На кожному четвертому підприємстві виявлено ознаки фінансової рівноваги. Розкрита тенденція наростання фінансових дисбалансів у промисловості та соціально-економічному середовищі України. Доведений взаємозв'язок фінансових дисбалансів, що присутні на рівні домогосподарств, підприємств та економіки України. Показано, що високий рівень бідності населення України, з одного боку, є наслідком втрати переважною більшістю підприємств-роботодавців фінансової рівноваги, а, з іншого, – причиною низького рівня розвитку людського капіталу, необхідного для відновлення рівноважних станів на всіх ієрархічних рівнях економіки. Розвиток отримали теоретико-методологічні засади формування фінансової рівноваги підприємства. Представлена складна система взаємозв'язків рівноважних станів в економіці. Уточнено роль та місце фінансової рівноваги в системі економічних відносин. Визначені ноостичні якості фінансової рівноваги підприємства дисипативного типу: динамічність, циклічність, регульований характер, підпорядкованість досягненню стратегічних соціально-економічних цілей розвитку системи*

Ключові слова: *фінансова рівновага; економічна рівновага; соціальна рівновага; збалансованість бюджетів домогосподарств; глобальна рівновага; ноорівновага.*

Татьяна Павловна ГУДЗЬ
кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и банковского дела,
ВУЗ Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли», Украина,
e-mail: gtp9@ukr.net, ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-2310-5425

ФИНАНСОВОЕ РАВНОВЕСИЕ ПРЕДПРИЯТИЯ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ

Гудзь, Т. П. Финансовое равновесие предприятия в системе современных экономических отношений // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 63–74.

Аннотация. *Предметом исследования статьи является финансовое равновесие предприятия в системе взаимосвязей равновесных состояний в экономике. Цель статьи состоит в обосновании места финансового равновесия предприятия в иерархической системе экономических отношений. Достижение поставленной цели осуществлено с помощью таких общенаучных и специальных методов исследования: диалектического подхода, индукции и дедукции, анализа коэффициентов, сравнительного анализа тенденций. Проанализировано финансовое состояние девяноста трех ведущих предприятий пищевой, машиностроительной, металлургической и химической промышленности. На каждом четвертом предприятии выявлены признаки финансового равновесия. Раскрыта тенденция нарастания финансовых дисбалансов в промышленности и в социально-экономической среде Украины. Доказана взаимосвязь финансовых дисбалансов, которые присутствуют на уровне домохозяйств, предприятий и экономики Украины. Показано, что высокий уровень бедности населения Украины, с одной стороны, является следствием потери подавляющим большинством предприятий-работодателей финансового равновесия, а, с другой, – причиной низкого уровня развития*

© ГУДЗЬ Т.П., 2018

человеческого капитала, необходимого для восстановления равновесных состояний на всех иерархических уровнях экономики. Развитие получили теоретико-методологические основы формирования финансового равновесия предприятия. Представлена сложная система взаимосвязей равновесных состояний в экономике. Уточнена роль финансового равновесия в системе экономических отношений. Определены ноостические качества финансового равновесия предприятия диссипативного типа: динамичность, цикличность, регулируемость, подчиненность достижению стратегических социально-экономических целей развития системы.

Ключевые слова: *финансовое равновесие; економическое равновесие; социальное равновесие; сбалансированность бюджетов домохозяйств; глобальное равновесие; нооравновесие.*

Tetiana GUDZ

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finance and Banking,
Poltava University of Economics and Trade, Ukraine, e-mail: gtp9@ukr.net,
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0002-2310-5425

ENTERPRISE'S FINANCIAL EQUILIBRIUM IN THE SYSTEM OF MODERN ECONOMIC RELATIONS

Gudz, T. (2018). Enterprise's financial equilibrium in the system of modern economic relations. Ed.: M. I. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Finansova rivnovaha pidpryiemstva v systemi suchasnykh ekonomichnykh vidnosyn; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Visnyk social'no-ekonomichnykh doslidzhen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 63–74.

Abstract. *The subject of the article is the financial equilibrium of an enterprise in the system of equilibrium interrelations in the economy. The purpose of the article is to substantiate the place of the enterprise financial equilibrium in the hierarchical system of economic relations. The objective is achieved by using the following general and specific research methods: dialectical approach, induction and deduction, ratio analysis, comparative trend analysis. The financial state of ninety-three leading enterprises of the food, machine-building, metallurgical and chemical industries is analyzed. The signs of financial equilibrium are identified at every fourth enterprise. The trend towards an increase in financial imbalances in industry and in the socio-economic environment of Ukraine is revealed. The interrelation of financial imbalances that are present at the level of households, enterprises and economy of Ukraine is proved. It is shown that the high poverty level among the Ukrainian population, on the one hand, is the result of the loss of the financial balance by the vast majority of employers and, on the other hand, the reason for the low level of human capital development that is necessary for the restoration of equilibrium at all hierarchical levels of the economy. The theoretical and methodological foundations of formation of enterprise financial equilibrium are further developed. A complex system of equilibrium relations in the economy is presented. The place of financial equilibrium in the system of economic relations is specified. The noostical qualities of the financial equilibrium of the dissipative type are determined: dynamism, cyclical nature, adjustable character, subordination to the achievement of strategic socio-economic goals of system development.*

Keywords: *financial equilibrium; economic equilibrium; social equilibrium; balance of household budgets; global equilibrium; nooequilibrium.*

JEL classification: *D530*

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сьогодні проблема економічної рівноваги залишається однією з ключових у політичній економії [1, с.142]. Рівновага слугує розумовою конструкцією, пізнавальним інструментом економічного буття. Переважна більшість сучасних наукових досліджень прямо чи опосередковано апелюють до категорії рівноваги. Її присутність в дослідженнях є гарантом наукової суворості та логічності побудови теоретичних конструкцій сучасних економістів. Незважаючи на проблематичність статусу теорії загальної рівноваги, яка все ж таки долається не без успіху, ніяких альтернативних, але настільки ж універсальних концепцій до цього часу не запропоновано.

В економічній науці панує розуміння сутності економічної рівноваги підприємства і, зокрема, її різновиду, фінансової рівноваги, у лінійно детермінованому стані. Прикладом може слугувати наступне визначення: «рівноважним (збалансованим, гармонізованим) є такий стан, для підтримки якого потрібні мінімальні витрати трудових, сировинних, енергетичних і

інформаційних ресурсів, тобто найбільш ефективний у цій ситуації» [2, с.201]. Втім, сучасні виклики до наукового загалу та економічні реалії вимагають переосмислення традиційного погляду на сутність рівноважного стану економічної системи, проявом якого є фінансова рівновага.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Відомий американський економіст, нобелівський лауреат (1992) Г. С. Беккер визнав рівновагу невід'ємною складовою «серцевини економічного підходу», покладеного в основу багатьох теорем економічної теорії [3, с.32]. Особливості рівноважного стану системи ідентифікують специфіку її циклічного розвитку, зокрема, визначають іманентні характеристики кризи [4, с.138]. «Криза розпочинається із суперечностей рівноваги» [1, с.142] і завершується тільки з досягненням якісно нового стану рівноваги.

Сучасна економічна наука більше не сконцентрована лише на розбудові ідеї загальної рівноваги. У сучасних економічних дослідженнях висвітлюється багатовекторність вчення про рівновагу. Виділяються глобальний, макро-, мезо-, мікрорівні економічної рівноваги. Для сучасної економічної науки актуальним є започаткований класиками економічної теорії напрям вивчення взаємозв'язку рівноважних станів на різних ієрархічних рівнях економіки. Підняття цієї наукової проблеми К. Ерроу назвав «найбільш значним інтелектуальним досягненням», яке було зроблене у сфері розуміння цілісності соціально-економічних явищ [5]. Отже, на порядку денному досліджень сучасної економічної науки стоїть питання впливу розвитку глобалізації на якісну трансформацію фундаментальних макро- та мікроекономічних параметрів. Як зазначає В. Г. Бєлоліпецький, «фінансова рівновага виробничої системи в умовах глобалізації диктується вже фінансовою рівновагою у всьому національному господарстві з урахуванням його імперативів» [6, с.175].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не применшуючи внеску широкого загалу вчених, які займалися розбудовою теорії економічної рівноваги ще з часів Арістотеля, словами відомого американського вченого Е. Р. Вайнтрауба зауважимо, що сучасна економічна наука перебуває всього лише на етапі «нащупування» загальної рівноваги «невальрасівського типу» [7, с.188]. Йдеться про невідповідність парадигми рівноваги Вальраса сучасним конкретно-історичним умовам економічного буття. Так, остання розглядає рівновагу як стаціонарний стан системи, а її порушення як тимчасове явище, виняток із правила, але не як системну закономірність.

Постановка завдання. У зв'язку з цим для економічної науки актуалізується необхідність оновлення теорії та методології економічної рівноваги, а в її межах і фінансової рівноваги, відповідно до сучасних викликів перед науковою спільнотою та реалій економічного буття глобалізованого світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку обумовлюють цілеспрямованість досліджень економічної науки на пошук шляхів забезпечення фінансової рівноваги економіки держави, регіону, галузі та окремого підприємства. При цьому необхідно враховувати, що рівновага будь-якого рівня економічної ієрархії має свої особливості з огляду на складність економічної системи та мету її розвитку, досягненню якої підпорядковується завдання досягнення рівноважного стану; специфіку історичного часу та структуру економічного простору [1, с.141].

Наведений рис. 1 відображає фінансову рівновагу підприємства як складову мікрорівня світової економічної системи. Взаємозалежність між суміжними ієрархічними рівнями глобальної економічної системи побудована на прямих та зворотних зв'язках. Водночас наведена схема дозволяє зрозуміти, що фінансова рівновага підприємства перебуває під опосередкованим впливом рівноважних станів мезо-, макро- та мегарівнів. У свою чергу, фінансова рівновага підприємства є основою всіх вищих рівнів економічної рівноваги.

Відповідно до класичного погляду на дослідження проблеми фінансової рівноваги підприємства у структурному аспекті «рівновага у виробничих фінансах обумовлює фінансову рівновагу в усьому національному господарстві» [6, с.145]. Розуміння фінансової

рівноваги як різновиду економічної рівноваги є справедливим для всіх ієрархічних рівнів світової економічної системи.

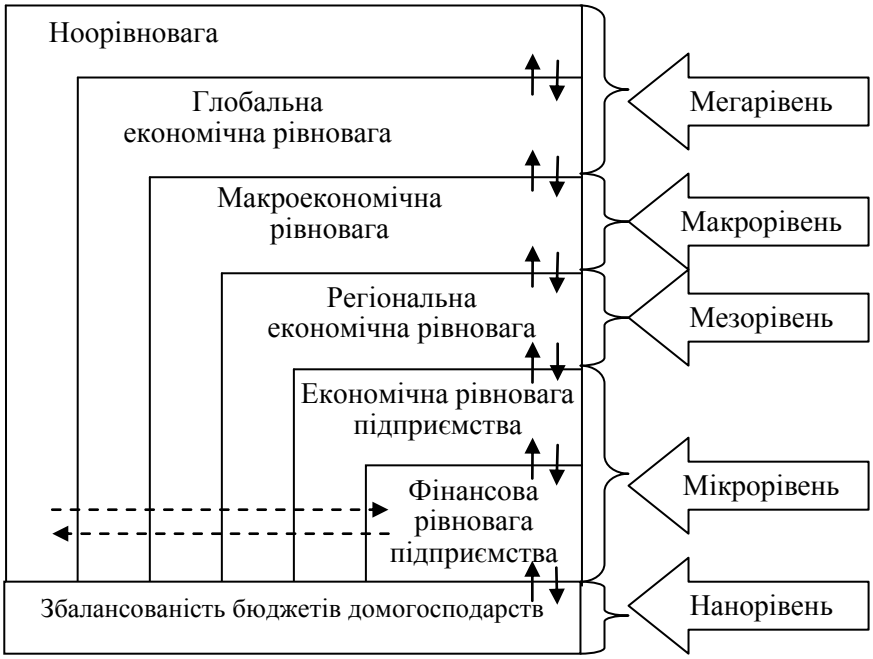

Рис. 1. Взаємозв'язок фінансової рівноваги підприємства з ієрархічними рівнями економічної структури (розроблено автором)

Отже, канал зв'язку рівноваги у напрямі від структурно простішої до складнішої її форми відбувається саме через фінансову складову, присутню на всіх ієрархічних рівнях світової економічної системи.

Цей висновок підтверджується дослідженням В. Г. Бєлоліпецького, який довів, що фінансова рівновага на макрорівні – це рівновага різних секторів національного господарства між тими самими параметрами основного фінансового протиріччя, встановленими для підприємства: дохідність, ліквідність та ризик [6, с.139]. Якщо рівновага спостерігається одночасно у фінансах підприємства та на ринку, то виникає ефект синергізму внаслідок когерентності мікро- і мезоциклів на фазі активного розвитку. У такій ситуації конкуруючі виробники отримують можливість найбільш ефективно використовувати наявні обмежені ресурси, не потребуючи при цьому змінювати ціни та обсяги виробництва. Величина пропозиції дорівнює величині попиту, тобто реалізується увесь обсяг виробленої продукції. За таких умов відсутні як перевиробництво, так і дефіцит. Описану ситуацію можна розглядати як приклад рівноваги Неша, коли жоден учасник не може змінити свою стратегію, щоб максимізувати результат.

Якщо економічна рівновага спостерігається на одному або кількох підприємствах за відсутності ринкової рівноваги – це ознака монополії або олігополії, відповідно. В Україні спостерігається саме така ситуація. На підтвердження цього висновку наведемо результати дослідження ознак фінансової рівноваги на провідних підприємствах машинобудування, металургії, харчової та хімічної промисловості (табл. 1).

В економіці України переважна більшість провідних підприємств мають певний рівень фінансових дисбалансів. Найкращий стан спостерігається у харчовій промисловості та машинобудуванні, в яких кожне третє підприємство перебуває у стані фінансової рівноваги. Найгірша ситуація – у хімічній промисловості та технологічно пов'язаній з нею металургії.

Таблиця 1

Виявлення ознак фінансової рівноваги на провідних підприємствах промисловості України у 2012–2016 рр. (розраховано автором на основі [8])

Галузь переробної промисловості	Кількість підприємств у вибірці, що досліджувалася	із них у стані фінансової рівноваги				
		2012	2013	2014	2015	2016
Харчова промисловість	40	8	11	9	13	13
Машинобудування	25	6	7	6	8	9
Металургія	15	2	1	1	2	2
Хімічна промисловість	13	2	2	–	1	–

Розбалансований фінансовий стан більшості підприємств не сприяє здоровій конкуренції між ними. Навпаки, підкріплюється олігополістичний характер економічних відносин. У свою чергу, олігополістична згуртованість власників капіталу послаблює ділову активність та підприємницький дух малих та середніх виробників, необхідні їм для формування адекватної реакції, спрямованої на захист власних економічних інтересів. За умов ринкової рівноваги у галузі окреме підприємство може опинитися у розбалансованому стані тільки в результаті здорової конкурентної боротьби, якій властиве відбраковування неконкурентоспроможних виробників та усунення їх з ринку. Втім, промисловість України в цілому далека від рівноважного стану (рис. 2).

Фінансова рівновага спостерігається у випадку, якщо обидва її індикатори більші за одиницю при одночасному дотриманні співвідношення $I_1>I_2$. Фінансовий стан промисловості України не відповідає зазначеним вимогам. Наслідком цього є формування платіжної нестачі, яка, до того ж, має стабільну тенденцію до зростання. Зона фінансової рівноваги – це нуль і вище (рис. 2 – права шкала). В дійсності спостерігається від'ємне значення розрахункової величини грошового капіталу, яке свідчить про перебування вітчизняної промисловості у зоні чистого запозичення тривалий час.

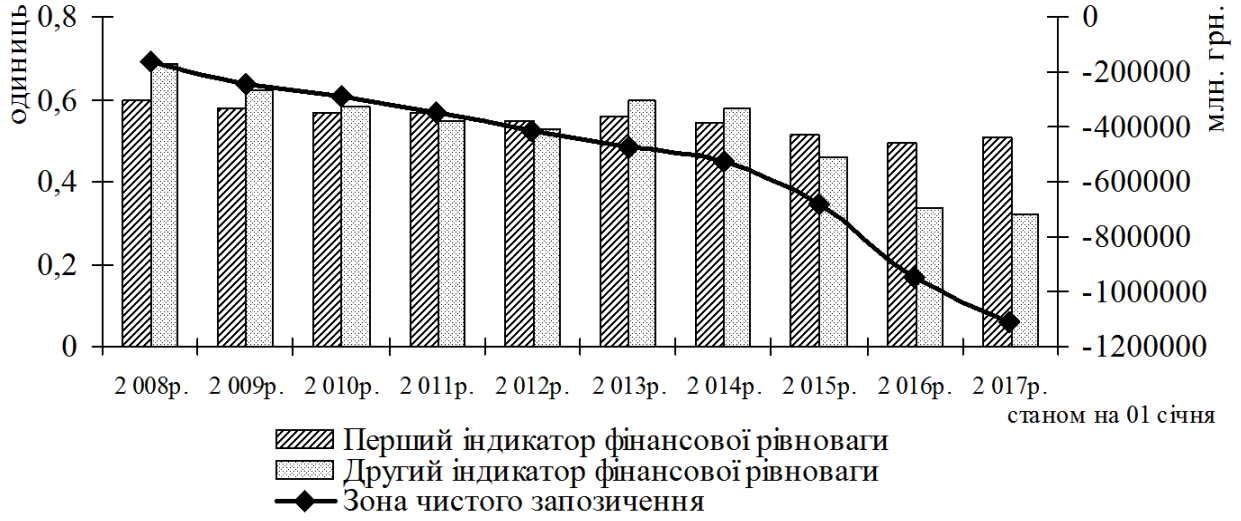

Рис. 2. Динаміка показників фінансової рівноваги промисловості України за 2008–2017 рр. (побудовано автором на основі [9])

Отже, стратегія розвитку промисловості України останнього десятиріччя не має системних позитивних результатів. І на сьогодні, вітчизняна промисловість не володіє достатнім обсягом власних джерел для фінансового забезпечення сталого розвитку виробництва. Подальше нарощування боргів спонукатиме до дедалі більшого відхилення від рівноважного стану. Це зрозуміло з динаміки основних показників фінансового стану промисловості України, наведених на рис. 3.

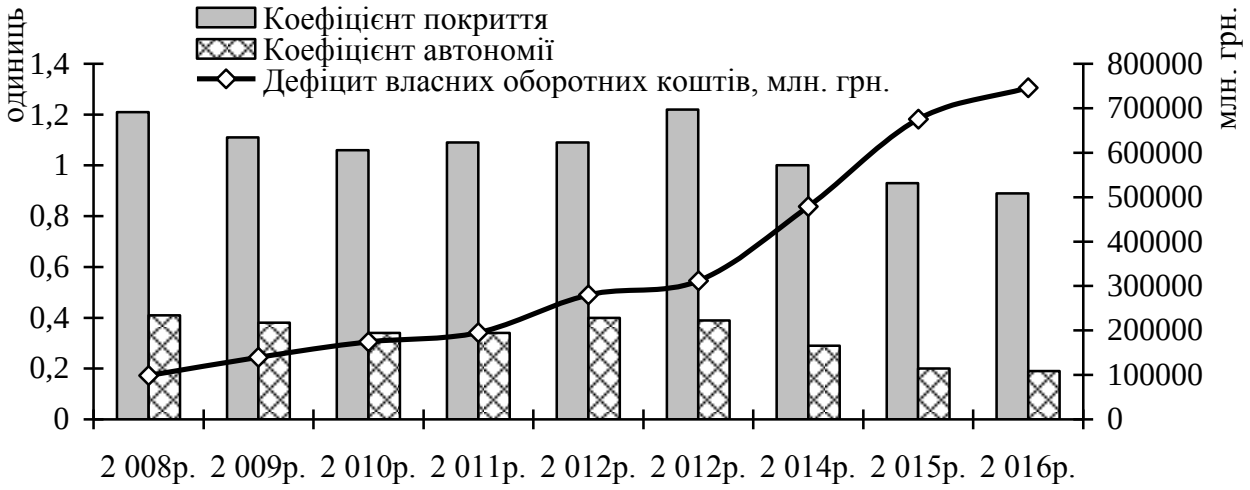

Рис. 3. Динаміка основних показників фінансового стану промисловості України за 2008–2016 рр. (побудовано автором на основі [9])

Так, впродовж 2008–2016 рр. спостерігається стабільне зниження платоспроможності та фінансової стійкості промислових підприємств України. Досягнуті вітчизняними виробниками показники у 2016 р. характеризують вдвічі нижчий за оптимальний рівень їх поточної платоспроможності, падіння фінансової незалежності до критичних 20%, семикратне зростання дефіциту самофінансування (до 745,9 млрд. грн. у 2016 р., що становить 32% від обсягу промислового виробництва).

Стабільне відхилення від стану фінансової рівноваги промислових підприємств свідчить про виснаження їх економічного потенціалу. У 2017 р. виробничі потужності України були завантажені лише на 2/3 – і це найкращий показник останніх п’яти років. Питома вага ВВП промисловості у загальному обсязі ВВП ще з перших років незалежності України характеризується динамікою зниження. У 2017 р. частка валової доданої вартості промисловості склала 21,37%, тоді як у 1991 р. вона становила 36%. Керуючись світовим досвідом, цю тенденцію можна було б оцінити як позитивну у випадку, якщо б вона була свідченням переходу вітчизняної економіки до постіндустріального розвитку шляхом формування її основних рис: інноваційності, інформатизації, домінування сфери послуг та розбудови економіки знань. Однак, українська економіка характеризується структурними зрушеннями у промисловості на користь виробництв з низькою часткою ВВП у валовому випуску, тобто енергоємних виробництв сировинного характеру.

Високий рівень проміжного споживання істотно обмежує можливості економічного зростання промисловості у результаті перевитрат природних ресурсів при характерній промисловому виробництву високій матеріало-, електро- та енергоємності. Як наслідок, собівартість виробництва промислової продукції постійно перебуває під тиском цін на енергоносії, сировину та матеріали. Так, рівень операційних витрат в обсязі реалізації промислової продукції за у 2008–2017 рр. стабільно перевищує 100%. У зв’язку з цим операційна рентабельність промислових підприємств є низькою, що, у свою чергу, обумовлює дефіцит самофінансування. Крім того, високий рівень собівартості промислової продукції вітчизняних підприємств негативно позначається на її конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на світовому ринках. І покращення ситуації в даному напрямку не варто очікувати, оскільки оприлюднені Державною службою статистики України результати опитування щодо перспектив розвитку ділової активності промислових підприємств свідчать про подальше погіршення конкурентних позицій вітчизняної промисловості як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках [9].

Вочевидь, якщо більшість промислових підприємств переживають фінансовий дисбаланс, то марно шукати рівновагу в галузі в цілому. Отже, загальна рівновага економіки залежить від фінансової рівноваги окремого підприємства. Тому, відкриту для дослідження

проблему, можна сформулювати так: від фінансової рівноваги підприємства до збалансованих державних фінансів. При цьому варто враховувати, що існує нанорівень фінансової рівноваги – це збалансованість бюджетів домогосподарств, яка для фінансової рівноваги підприємств є важливим зовнішнім чинником. Ринок збуту з присутнім на ньому платоспроможним попитом населення визначає доходи та оборотність капіталу підприємств, тобто ключові фактори формування їх фінансових результатів. Водночас заощадження населення є потужним інвестиційним ресурсом, який мобілізується фінансовими посередниками і спрямовується до реального сектору економіки. Для останнього заощадження населення є джерелом формування інвестиційного капіталу, ефективне використання якого забезпечує розвиток бізнесу.

Втім, сектору виробництва економіки України не доводиться розраховувати на потужну фінансову підтримку домогосподарств. І причиною цього є бідність населення (рис. 4).

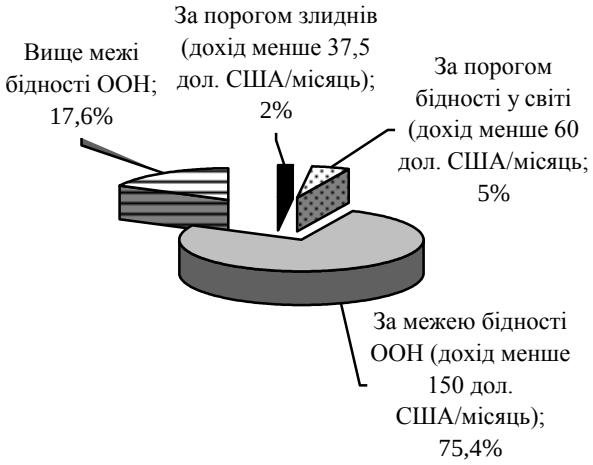

Рис. 4. Розподіл населення України за рівнем бідності у 2016 р.
(побудовано автором на основі [9])

Так, за статистичними оцінками 2016 року 75% українців живуть за межею бідності ООН. Відповідно до соціальних стандартів ООН, якщо людина витрачає на проживання та продукти харчування менше 5 доларів США на день, а на місяць менше 150 доларів США, то вона живе за порогом бідності. Вітчизняні соціальні стандарти здолали поріг бідності у світі, встановлений на рівні 60 доларів США на місяць, але залишаються нижчими за стандарти ООН навіть після підвищення мінімальної заробітної плати з січня 2018 р. до 3723 грн. За нинішнім курсом її розмір становить 143 долари США на місяць, що дозволяє покривати середньоденні витрати у розмірі 4,77 доларів США. Тоді як в США – це мінімальна оплата праці за годину. З 1 січня 2018 р. прожитковий мінімум в Україні становить 1700 грн. або 65 дол. США за сучасним ринковим курсом. Тож маємо 2,18 доларів США – встановлений мінімум витрат на проживання в день для українців. Це відповідає межі бідності у світі та перевищує поріг злиднів африканських країн – 1,25 доларів США на день.

Сучасна економічна наука наголошує саме на соціально-економічному характері загальної рівноваги, тобто має бути знайдений баланс між соціальною справедливістю та економічною ефективністю. Оцінку існуючого соціально-економічного балансу в Україні можна зробити на основі порівняння динаміки двох критеріїв, запропонованих Семеном Кузнецем. Відповідно до встановленої вченим залежності, соціально-економічна рівновага може спостерігатися у випадку, якщо нерівність у розподілі доходів знижується при збереженні темпів економічного зростання. В Україні спостерігається зворотна динаміка (рис. 5).

Розглядаючи динаміку показників диференціації населення за рівнем доходів, варто відмітити скорочення розмаху варіації у поляризації доходів українців. Так, доходи найбагатших 20% і найбідніших 20% жителів України за даними офіційної статистики різняться втричі, але розбіжність має тенденцію до звуження. Не суперечить цьому висновку спадна динаміка індексу концентрації доходів або коефіцієнта Джині, який відображає

характер розподілу всієї суми доходів населення між окремими його групами. Чим коефіцієнт більший, тим прірва глибша: 1% означає, що в країні повна рівність доходів у всіх групах населення, 100% – весь дохід в країні належить одній особі. Як свідчать дані ООН, за цим показником Україна, маючи ступінь розподілу доходів у 2016 р. біля 25%, знаходиться серед європейських лідерів. На фоні своїх європейських сусідів, з їх індексами Джині від 0,283 до 0,349, Україна виглядає державою з достатньо високою економічною рівністю. Втім, за оцінками науковців аналітиків реальний рівень поляризації доходів населення України є істотно вищим [10]. На це вказують добре відомі такі українські реалії, як виплата заробітної плати «в конвертах» та мінімізація офіційного прибутку бізнесом. Звичайно причиною цього є застосування в Україні репресивної податкової політики з тенденцією до посилення податкового тягаря домогосподарств.

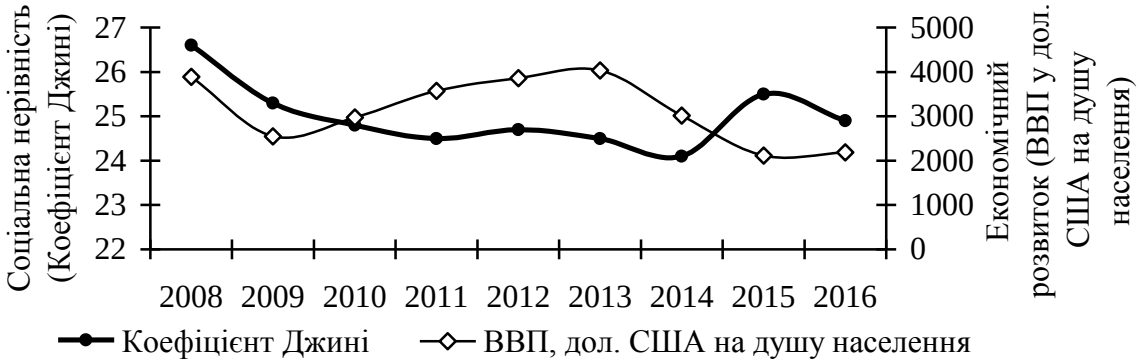

Рис. 5. Співвідношення соціальної нерівності та економічного зростання в Україні в 2008–2016 рр. (побудовано автором на основі [9])

Отже, цілісна картина реалій фінансового стану підприємств та фінансів домогосподарств відображає порушення загальної рівноваги в економіці. Можемо констатувати наявність конвергенції нерівноважних, замість рівноважних, станів нано-, мікро- та макрорівня національної економічної системи, яка, до того ж, посилюється глобалізаційними процесами. Розвиток глобалізації позначається на якісній трансформації взаємозв'язків між усіма структурними рівнями економіки держави. У міру збільшення масштабів відкритості національної економіки розширюється коло сполучних ланок прямої взаємодії окремих ринків, підприємств зі світовою економічною спільнотою. При цьому грані такої взаємодії мають властивість стиратися, що свідчить про поглиблення глобалізації.

Правомірно розрізняючи категорії «зростання» і «розвиток», німецький економіст, член Римського клубу, Едуард Пестель (1914–1988), провівши аналогію між глобальною економічною системою та живим організмом, визначив, що саме органічний (диференційований) розвиток призводить до динамічної, а не статичної рівноваги. Це відбувається внаслідок оновлення економічної системи. Отже, за висновком вченого рівновага знаходиться «за межами росту» системи, але не її розвитку. Екстенсивний ріст не має вирішального впливу на еволюцію ні живих організмів, ні економічних систем. Провідну роль у процесі розвитку відіграє життєва сила (потенціал) і здатність до виживання, які забезпечують якісне вдосконалення і пристосування до зовнішніх умов, що динамічно змінюються [11].

Найбільш повним розумінням глобальної рівноваги, на думку вченого, є її визначення як «стану, у якому чисельність населення та обсяг капіталу залишаються незмінними, а між силами, що примушують їх рости або зменшуватися, підтримується суворо контрольований баланс» [11, с.250]. Саме такий стан глобального соціуму передбачає не лише задоволення першочергових потреб життєдіяльності кожного індивіда, але й відкриває людству рівні можливості для реалізації особистого потенціалу.

Основними умовами глобальної рівноваги є: сталість обсягу капіталу і чисельності населення; рівність темпів зміни між народжуваністю та смертністю, між

капіталовкладеннями та амортизацією. Відповідно до технічного прогресу ці сталі величини можуть і повинні регульовано змінюватися, приводячи глобальну економічну систему до якісно нової рівноваги. Важливий висновок випливає із дослідження Е. Пестеля: відмінність між статичною та динамічною рівновагою полягає в тому, що остання не є ознакою застою, а навпаки, свідчить про можливості продовження прогресивного розвитку системи [11, с.251]. Водночас, стан динамічної рівноваги для системи не означає вирішення всіх проблем. Труднощі навіть у динамічно рівноважному суспільстві залишаються завжди, але змінюється їх характер – вони стають вирішуваними, не катастрофічними. Їх виникнення обумовлюється перерозподілом соціально-економічних пріоритетів глобального розвитку людства.

Усвідомлюючи складність глобальної рівноваги, Е. Пестель говорив про можливість формування лише уявних її моделей. Втім, його сучасник французький економіст Морріс Фелікс Шарль Алле (1911–2005) висунув оригінальну концепцію глобальної рівноваги, підкріпивши її суворим, точним та переконливим математичним аналізом. Вчений піддав критиці модель загальної рівноваги Л. Вальраса, яка розглядала економіку як єдиний ринок. Натомість М. Алле запропонував концепцію «економіки ринків». Згідно з цією концепцією економічна рівновага всієї системи залежить від стану окремих локальних ринків. Вчений сформулював економіко-математичну модель прогнозування впливу окремого ринку на глобальну та загальну економічну рівновагу, а також дослідив залежність локального ринку від системи національних та світових ринків. Запропонована М. Алле модель виявилася більш практично придатною, оскільки була найбільш наближена до розуміння реальних засад функціонування світової економіки. Остання була представлена у моделі М. Алле як сукупність ринків, яка постійно оновлюється внаслідок науково-технічного прогресу [12]. Отже, модель М. Алле врахувала позитивний зворотний зв’язок рівноваги та інновацій, доведений Й. Шумпетером.

Так як глобальний ринок являє собою інтеграцію відокремлених ринків, учасниками яких є і уряди держав, і суб’єкти господарювання, то макро- і мікроекономічні процеси перебувають у його силовому полі. Останнє передає імпульси динаміки глобального ринку: як його рівноважного стану, так і його ентропії. Сила впливу цих імпульсів залежить від міри інтегрованості економіки держав та безпосередньо самих підприємств у світові економічні процеси. Наприклад, світова фінансова криза 2008 р. викликала внутрішні збурення в економіці України внаслідок відтоку іноземного капіталу, що порушило стабільність у валютній політиці держави, підірвало ресурсну базу банків та підприємств. Вплив глобалізації світових фінансових процесів на фінансову рівновагу підприємства в деяких випадках може домінувати над макроекономічними (монетарними, податковими, виробничими) важелями, підвищуючи турбулентність фінансової сфери, насамперед, через валютний канал монетарної трансмісії. Таким чином, глобалізація обумовлює появу градієнта формування як макроекономічної, так і мікроекономічної рівноваги – динамічного рівноважного стану глобальної економіки.

Існуючий на сьогодні в економічній науці висновок про необхідність «відновити рівновагу» з метою позбутися виниклого «перекосу» у споживацький бік безмежних потреб сучасної особистості для здійснення переходу світової спільноти до розвитку на засадах постіндустріального суспільства, тобто до «суспільства знань» [1; 4], ми підтримуємо та уточнюємо – мова йде про формування на глобальному рівні ноорівноваги та її проекції на національному рівні у вигляді становлення «держави соціальної рівноваги» [1, с.452].

Обґрунтування сутності поняття «ноорівновага», здійснене у авторській статті «Економічна рівновага в контексті антропологічної парадигми сучасних глобально-цивілізаційних перетворень», базується на концепції домінування ідеального у співвідношенні з матеріальним, що втілюється в гуманізації економіки. У зв’язку з цим основоположним принципом формування ноорівноваги нами виділяється «осмислена конвергенція кожної індивідуальної структури зі світом» [13, с.25]. Формування ноорівноваги на глобальному рівні пов’язане із переходом цивілізації від індустріального типу розвитку суспільства до постіндустріального. Відповідно, це обумовлює сутнісні зміни

засад формування та виявлення економічної рівноваги. Якщо рівновага індустріальної економіки формувалася на засадах матеріального добробуту і її основною ознакою прояву була наявність прибутку, то віссю рівноваги постіндустріальної економіки є багатство особистості у своєму багатогранному прояві. У зв'язку з цим, рівновагу постіндустріальної економіки А. С. Гальчинський називає нелінійною (динамічною) рівновагою дисипативного типу [1, с.142]. Порівняно із рівновагою індустріальної економіки вона має більш складний характер, основними рисами якого є [1, с.145]:

– зростаюча самодостатність особи на основі усвідомлення себе центром формування не лише особистої, але й суспільної соціально-економічної рівноваги. Подібне розуміння може сформуватися тільки у руслі всебічного розвитку свідомості кожної особистості у напрямі усвідомлення і прийняття на себе відповідальності за процеси, що відбуваються у суспільстві. Мова йде про зростання свідомості особистості, на основі переосмислення власної субординованої шкали культурних, духовних, соціальних та матеріальних (в тому числі економічних) цінностей;
– покладення в основу розбудови економічних відносин ноосферні цінності, які мають постматеріальний характер і стоять вище суто економічних інтересів;
– формування балансу між соціальною, духовною та матеріальною складовими суспільного життя;
– знаходження співвідношення особистих та суспільних інтересів, збалансованого з позиції необхідності забезпечення сталого економічного розвитку держави;
– свідомо раціональна реалізація кожним індивідом економічних свобод та безумовне виконання економічних обов'язків, покладених на нього суспільними законами та правовими актами. Загалом характер користування економічними свободами та відношення до виконання економічних обов'язків визначають фінансову поведінку фізичної особи як безпосереднього учасника економічних відносин. Масовий прояв спільних рис фінансової поведінки індивідів впливає на формування валового внутрішнього продукту та ощадно-інвестиційні процеси в економіці;
– розбудова економічної політики держави на принципах соціальної справедливості та довіри, тобто здійснення переходу від держави суспільної рівноваги, де баланс забезпечується за рахунок перерозподілу ресурсів і благ між верствами населення, до держави соціальної рівноваги, яка передбачає знаходження балансу між соціальною справедливістю та економічною ефективністю. Інакше кажучи, економічна рівновага має досягатися не за рахунок соціальної рівноваги, а навпаки, підпорядковуватися їй. Втім, важливим є те, що соціальна рівновага як стратегічна мета досяжна тільки для економічно сильної держави. «Державою соціальної рівноваги може стати лише держава, що спирається на вагомий економічний потенціал», – зазначає А. С. Гальчинський [1, с.456].

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, ноостичний характер економічної рівноваги формується на рівні домогосподарств і, рухаючись у напрямі до світового рівня, пронизує всі ланки ієрархічної структури економічної системи. Це означає, що ноорівновага системно містить усі ієрархічні рівні економічної рівноваги. Для цього будь-яка рівновага має містити ноостичні ознаки, тобто бути соціалізованою. Не виключенням є економічна рівновага підприємства. Вона набуде ноостичного змісту тільки якщо фінансова рівновага, її складова, досягатиметься за умови розвитку людського капіталу. У такому випадку економічна рівновага підприємства набуде дисипативного характеру, тобто «втратить пам'ять» щодо свого лінійно детермінованого стану. Останній забезпечується за рахунок жорсткої економії, в першу чергу, на фінансуванні розвитку інтелектуального потенціалу підприємства. Лінійно детермінованому стану економічної рівноваги підприємства характерним є формування фінансової рівноваги, орієнтованої на максимальну ефективність з дотриманням мінімальних соціальних стандартів.

Для здійснення глобальних якісних перетворень необхідно, щоб сучасна мікроекономічна рівновага прямувала у руслі ноостичних трансформацій, тобто від лінійного до нелінійного (дисипативного) типу збалансованості. Вихід за межі цього процесу

або опір йому залишать підприємство на тупиковій гілці еволюції. Статична рівновага досягнута економічною системою у такому випадку знаменуватиме завершення її розвитку. На сьогодні в умовах швидкоплинної зміни факторів зовнішнього і внутрішнього середовища, вважаємо, досягнення та утримання динамічного стану фінансова рівноваги виступає не лише єдино можливим шляхом виживання підприємств у надскладних умовах, але й надійною основою їх сталого розвитку.

Отже, викладений сучасний науковий погляд на фінансову рівновагу підприємства розвиває її теоретико-методологічні засади шляхом внесення таких уточнень:

– по-перше, рівновага не самобутня, вона підпорядковується досягненню стратегічних соціально-економічних цілей розвитку системи. Відповідно, у міру еволюціонування останньої її рівноважний стан теж видозмінюється;
– по-друге, рівновага, маючи циклічну природу, постійно змінюється, набуваючи нових якісних ознак;
– по-третє, вектор руху розвитку рівноваги має бути регульованим, а не перебувати у «вільному плаванні»;
– по-четверте, з ускладненням економічних відносин в процесі глобальних трансформаційних змін ускладнюються й умови досягнення фінансової рівноваги підприємства. Так, зокрема, трансформується структура впливу факторів на неї, в тому числі, за рахунок оновлення їх набору.

Перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямі пов’язані із визначенням ознак фінансової рівноваги на мезо-, макро- та глобальному рівнях.

Література

1. *Гальчинський А. С. Політична нооекономіка : начала оновленої парадигми економічних знань. К. : Либідь, 2013. 472 с.*
2. *Гонтарева І. В. Оцінювання системної ефективності функціонування і розвитку промислових підприємств : монографія. Харків : ІНЖЕК, 2011. 480 с.*
3. *Беккер Г. С. Человеческое поведение : экономический подход. Избранные труды по экономической теории. М. : ГУ ВШЭ, 2003. 672 с.*
4. *Гальчинський А. С. Економічна методологія : логіка оновлення. К. : АДЕФ-Україна, 2010. 572 с.*
5. *Arrow, J., Kenneth (1966). Economic Equilibrium. Stanford University. California. 35 p. URL: https://pdfs.semanticscholar.org/5794/45bb84a7fd4d60929fc4d492488550bc1293.pdf (access date: 20.03.2018).*
6. *Белолипецкий В. Г. Финансовое равновесие в условиях рыночной трансформации экономики России : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит», 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством». Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. Москва, 2002. 563 с.*
7. *Вайнтрауб Э. Р. Теория общего равновесия // Современная экономическая мысль. Серия : «Экономическая мысль Запада» : сб. трудов ученых / Под. общ. ред. В. С. Афанасьева, Р. М. Энтова. М. : Прогресс, 1981. С. 175–199. URL: http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn.pl?type=school&links=./school/.equilibrium/lectures/equilibrium_l1.txt&name=equilibrium&img=lectures_small.gif (дата обращения: 30.03.2018).*
8. *Фінансова звітність акціонерних товариств України за 2012–2016 рр. URL: http://www.smida.gov.ua (дата звернення: 10.04.2018).*
9. *Економічна, демографічна та соціальна статистика України станом на 01 січня 2017 р. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 11.04.2018).*
10. *Результаты аналитических исследований и опросов, проведенных компанией Global Wealth Report. URL: http://rb.com.ua/rus/analitics (дата обращения: 12.04.2018).*
11. *Пестель Э. За пределами роста. М. : Прогресс, 1988. 272 с.*
12. *Алле М. Экономика как наука. М. : Наука для общества: РГГУ, 1995. 321 с.*

13. *Гудзь Т. П. Економічна рівновага в контексті антропологічної парадигми сучасних глобально-цивілізаційних перетворень // Актуальні проблеми економіки. 2014. № 9. С. 20–26.*

References

1. *Halchynskyi, A. S. (2013). Political nooeconomics: the beginning of a renewed paradigm of economic knowledge [Politychna nooekonomika: nachala onovlenoi paradyhmy ekonomichnykh znan], Lybid, Kyiv, 472 s. [in Ukrainian]*
2. *Hontareva, I. V. (2011). Estimation of system efficiency of functioning and development of industrial enterprises [Otsiniuvannia systemnoi efektyvnosti funktsionuvannia i rozvytku promyslovykh pidpryiemstv], INZHEK, Kharkiv, 480 s. [in Ukrainian]*
3. *Bekker, H. S. Human behavior: an economic approach. Selected works on economic theory [Chelovecheskoe povedenie: ekonomicheskiy podkhod. Izbrannye trudy po ekonomicheskoy teorii], GU BSHE, Moskva, 672 s. [in Russian]*
4. *Halchynskyi, A. S. (2010). Economic methodology: logic of updating [Ekonomichna metodolohiia: lohika onovlennia], ADEF-Ukraina, Kyiv, 572 s. [in Ukrainian]*
5. *Arrow, J., Kenneth, (1966). Economic Equilibrium. Technical report, available at: https://pdfs.semanticscholar.org/5794/45bb84a7fd4d60929fc4d492488550bc1293.pdf.*
6. *Belolipetskiy, V. G. (2002). Financial equilibrium in the conditions of the market transformation of the Russian economy: Doctoral thesis [Finansovoe ravnovesie v usloviyakh rynochnoy trnsformatsii ekonomiki Rossii: dis. ... dokt. econ. nauk], Moskovskiy gosudarstvennyy universitet im. M. V. Lomonosova, Moskva, 563 s. [in Russian]*
7. *Vayntraub, E. R. (1981). General equilibrium theory, Modern economic thought. Series: «Economic thought of the West». Ed. by V. S. Afanasyev, R. M. Entov [Sovremennaya ekonomicheskaya mysl. Seriya: Ekonomicheskaya mysl Zapada; pod red. V. S. Afanasyeva, R. M. Entova], Progress, Moskva, s. 175–199, available at: http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn.pl?type=school&links=./school/.equilibrium/lectures/equilibrium_l1.txt&name=equilibrium&img=lectures_small.gif [in Russian]*
8. *Financial reporting of joint stock companies of Ukraine for 2012–2016 [Finansova zvitnist aktsionernykh tovarystv Ukrainy za 2012–2016 rr.], available at: http://www.smida.gov.ua [in Ukrainian]*
9. *Economic, demographic and social statistics of Ukraine as of January 1, 2017 [Ekonomichna, demohrafichna ta sotsialna statystyka Ukrainy stanom na 01 sichnia 2017 r.], available at: http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian]*
10. *The results of analytical studies and surveys conducted by Global Wealth Report [Rezultaty analiticheskikh issledovaniy i oprosov, provedennykh kompaniey Global Wealth Report], available at: http://rb.com.ua/rus/analitics [in Russian]*
11. *Pestel, E. (1988). Outside growth [Za predelami rosta], Progress, Moskva, 272 s. [in Russian]*
12. *Alle, M. (1995). Economics as a science [Ekonomika kak nauka], Nauka dlya obshchestva: RGGU, Moskva, 272 s. [in Russian]*
13. *Gudz, T. P. (2014). Economic equilibrium in the anthropological paradigm of current global civilization transformations [Ekonomichna rivnovaha v konteksti antropolohichnoi paradyhmy suchasnykh hlobalno-tsyvilizatsiinykh peretvoren], Aktualni problemy economiky, No. 9, s. 20–26 [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 27.04.2018. *Прийнята до друку 16.05.2018.*

UDK: 330.322

Olena OCHEREDKO
Senior Lecturer, Department of Management and Entrepreneurship on Sea Transport, Azov Maritime Institute of National University «Odessa Maritime Academy», Ukraine, e-mail: ocheredcoelena@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3438-0633

Olena TISHCHENKO
Senior Lecturer, Department of Management and Entrepreneurship on Sea Transport, Azov Maritime Institute of National University «Odessa Maritime Academy», Ukraine, e-mail: helen020882@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1716-332X

DETERMINING THE EFFICIENCY OF INVESTMENT ACTIVITY OF INDUSTRIAL HOLDING ENTERPRISES

Ocheredko, O., Tishchenko, O. (2018). Determining the efficiency of investment activity of industrial holding enterprises. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Vyznachennia efektyvnosti investytsiinoi diialnosti promyslovykh pidpryiemstv kholdynhu; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 75–84.

Abstract. *The article estimates the efficiency of investment activity of industrial holding enterprises. The ways to increase the efficiency of investment activity at the state and regional levels are developed. The basic methods of regulation of investment processes, the priority directions of use of state and non-state financing sources are determined. Investments contribute to the upgrade of obsolescent and deprecated equipment, modernization of technological processes of production, the application of the latest technologies and knowledge that ultimately leads to increase in the competitiveness of products, enterprise, its profits from production activities and the improvement of financial condition. The priority purpose of investment activity is to satisfy the participants' interests to the fullest extent. Therefore, the qualitative characteristic of the investment efficiency is to obtain the highest level of efficiency. The in-depth study of the essence of the investment activity effectiveness of industrial enterprises is carried out; management instrument, which gives the opportunity to increase the investors' motivation and to raise the level of manageability of the results and the efficiency of investment activity of industrial holding enterprises, is improved. There is a problem of choice for investing in industrial enterprises with the best prospects of development and which will be able to ensure the high efficiency of invested capital. The main factors hindering the processes of the investment activity are summarized. The priority tasks for the reform of administrative mechanisms at the enterprise level are identified. According to the results of the study, it is possible to conclude that each industrial enterprise should invest actively for the successful and efficient functioning and reflect its investment attractiveness.*

Keywords: *investment activity; efficiency; industrial enterprises; holding; state regulation.*

Олена Олександрівна ОЧЕРЕДЬКО
старший викладач кафедри менеджменту та підприємництва на морському транспорті, Азовський морський інститут Національного університету «Одеська морська академія», Україна, e-mail: ocheredcoelena@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3438-0633

Олена Анатоліївна ТІЩЕНКО
старший викладач кафедри менеджменту та підприємництва на морському транспорті, Азовський морський інститут Національного університету «Одеська морська академія», Україна, e-mail: helen020882@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1716-332X

ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ХОЛДИНГУ

Очередько, О. О., Тіщенко, О. А. Визначення ефективності інвестиційної діяльності промислових підприємств холдингу // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 75–84.

Анотація. *У статті проведено визначення ефективності інвестиційної діяльності промислових підприємств холдингу. Розроблено напрями щодо підвищення ефективності інвестиційної діяльності на державному та*

© OCHEREDKO O.O., TISHCHENKO O.A., 2018

регіональному рівнях. Визначено основні методи регулювання інвестиційних процесів, пріоритетні напрямки використання державних та недержавних джерел фінансування. Інвестиції сприяють моральному та фізичному оновленню устаткування, модернізації технологічних процесів виробництва, застосуванню новітніх технологій та знань, що в кінцевому значенні призводить до зростання конкурентоспроможності продукції, підприємства, його прибутку від виробничої діяльності та поліпшенню фінансового стану. Пріоритетною ціллю інвестиційної діяльності є задоволення інтересів учасників найбільш повною мірою, тому якісна характеристика ефективності інвестування полягає в отриманні найбільшого рівня ефективності. Проведено глибоке дослідження сутності ефективності інвестиційної діяльності промислових підприємств, вдосконалено інструмент управління, який дає змогу посилити мотивацію інвесторів та підвищити ступінь керованості результатів та ефективність інвестиційної діяльності промислових підприємств холдингу. Існує проблема вибору для інвестування промислових підприємств, що мають найкращі перспективи розвитку і зможуть забезпечити високу ефективність вкладеного капіталу. Узагальнено основні чинники, які гальмують процеси проведення інвестиційної діяльності. Визначено пріоритетні завдання щодо реформування управлінських механізмів на рівні підприємств. За результатами дослідження можна зробити висновки, що для успішного та ефективного функціонування кожне промислове підприємство повинне активно проводити інвестиційну діяльність та відображати свою інвестиційну привабливість.

Ключові слова: *інвестиційна діяльність; ефективність; промислові підприємства; холдинг; державне регулювання.*

Елена Александровна ОЧЕРЕДЬКО

старший преподаватель кафедры менеджмента и предпринимательства на морском транспорте, Азовский морской институт Национального университета «Одесская морская академия», Украина, e-mail:ocheredcoelena@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3438-0633

Елена Анатольевна ТИЩЕНКО

старший преподаватель кафедры менеджмента и предпринимательства на морском транспорте, Азовский морской институт Национального университета «Одесская морская академия», Украина, e-mail: helen020882@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1716-332X

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ЕФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ ХОЛДИНГА

Очередько, А. А., Тищенко, А. А. Определение эффективности инвестиционной деятельности промышленных предприятий холдинга // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 75–84.

Аннотация. *В статье проведено определение эффективности инвестиционной деятельности промышленных предприятий холдинга. Разработаны направления по повышению эффективности инвестиционной деятельности на государственном и региональном уровнях. Определены основные методы регулирования инвестиционных процессов, приоритетные направления использования государственных и негосударственных источников финансирования. Инвестиции способствуют моральному и физическому обновлению оборудования, модернизации технологических процессов производства, применению новейших технологий и знаний, в конечном смысле приводит к росту конкурентоспособности предприятия, его прибыли от производственной деятельности и улучшению финансового состояния. Приоритетной целью инвестиционной деятельности является удовлетворение интересов участников в наиболее полной мере, поэтому качественная характеристика эффективности инвестирования заключается в получении наибольшего уровня эффективности. Проведено глубокое исследование сущности эффективности инвестиционной деятельности промышленных предприятий, усовершенствован инструмент управления, который позволяет усилить мотивацию инвесторов и повысить степень управляемости результатов и эффективность инвестиционной деятельности промышленных предприятий холдинга. Обобщены основные факторы, которые тормозят процессы инвестиционной деятельности. Определены приоритетные задачи реформирования управленческих механизмов на уровне предприятий. По результатам исследования можно сделать следующие выводы, что для успешного и эффективного функционирования каждое предприятие обязано активно проводить свою инвестиционную деятельность и демонстрировать свою инвестиционную привлекательность.*

Ключевые слова: *инвестиционная деятельность; эффективность; промышленные предприятия; холдинг; государственное регулирование.*

JEL classification: *O320*

1. Introduction

Under present-day conditions, industrial enterprises of the holding require significant investment. The form of property of an industrial enterprise and investors' possibility to participate in its authorized fund are the most important factors for attracting investment. This is especially true for the industrial holding enterprises, since they are considered to be the cores of the centralization and concentration of financial capital in all its forms. To increase the size of the holding authorized funds it is necessary to create the appropriate conditions for attracting individuals with the owners' equity [1, p.56].

The sectoral structure of the capital investments in Ukraine has remained almost unchanged for several decades: more than half of them are done in industry, one third are in the agro-industrial complex, and one fifth are in transport, communications, construction and service sectors. The sectoral structure of industrial investments remains almost unchanged, more than 4/5 of their volume are done in the heavy industry and less than 1/5 are in the food and light industry [2, p.550].

The necessity of effective investment by industrial enterprises is one of the most important factors in the growth of the potential business entities. Today, issues relating to the effectiveness of the investment activity of industrial enterprises are mostly debated.

There are a lot of problems in Ukraine, in particular, the instability of the regulatory and legal framework; constant fluctuations of the national currency; political instability; insufficient level of currency regulation; low level of the attractiveness of investment objects, investment activity of banks, development and functioning of the parabank system; insufficient number of free economic and offshore zones, etc. [3, p.44].

2. Latest research and publications analysis

Great attention is paid to the issue of improving the efficiency of investment activities in the industry, which is explained first of all by the growing needs in the necessary resources for the restoration of the material and technical base of enterprises, the intensification of the investment activity. The scientific works of many scholars (Berens V., Birman G., Brigham Yu., Kovaliov V., Northcott D., Bondarenko O., Horn D., Blank I., Mogilnyi O., Grinov V., Orlov P., Petrenko L., Savchuk V., Khobta V., Yakovlev A., Yastremska O., Bondarchuk O., Gutkevich S., Kodenska M., Pidlysetskyi G., Senin G., Chupis A., Shebanin V. and others) are dedicated to the problems of state regulation, formation and implementation of investment policy in the industrial sector of the Ukrainian economy. However, some issues of this problem need to be substantiated in the theoretical and practical aspects, in order to increase the efficiency of the mechanism of investment processes regulation in the industry.

3. Emphasizing of previously unsolved parts of the general problem

In the context of the transition to a market system, there is a necessity to motivate investment activities, which is connected with the emergence of needs for achieving not only economic but also other types of efficiency. Despite the fact that current economic conditions orient the investment participants mainly towards the economic results, their consideration ensures an increase in the quality of planning and regulation of investment results. It facilitates the formation of feedback between the results of investment activity and the investors' motivation to participate in subsequent projects.

In this regard, it is necessary to solve the problem of transformation of the organizational and economic mechanism of regulation of industrial enterprises investment activity into an effective system. It will be capable to mobilize all internal potentialities to ensure the development of the industrial economy and create conditions for attracting the investments from the outside.

4. Setting objectives

The purpose of the article is the thorough research of the essence of the investment activity effectiveness; it is necessary to form methodological approaches to assess the level of the efficiency; to improve management tools that will strengthen the motivation of investors and increase the degree of manageability of results and the efficiency of investment activity of industrial holding enterprises.

5. The main material research

The desire of the participants of investment activity to maximize the results of investment in the least resource-intensive manner is being intensified in current economic conditions by the objective action of economic laws. They reflect the internal necessary stable relationship between the main opposing parties, the stages of development of phenomena and processes of the objective world, which is carried out the transition of this contradiction into its more advanced forms. Among the existing laws, the law of added value and the law of time saving take a significant place in the formation of the link between the three main components of efficiency – the need to meet the interests of investors and recipient enterprises, the total invested capital and the level of efficiency of its use.

In order to determine the effectiveness or appropriateness of investment activity for the investor, the concept of "efficiency of the investment project" is used. Depending on the context, other characteristics may also be used: "investment attractiveness", "acceptability", "feasibility", etc.

It is known that the investment activity is related to investing in objects in order to make a profit. It may include the allocation of resources, the acquisition and sale of non-current assets, the implementation of financial investments, the formation of an investment program and the implementation of it, etc. [4, p.209].

Efficiency is an economic category, which, in a general sense, means the effectiveness of the cost of living and ordinarily labour [4, p.52]. The criterion of investment efficiency is a measure that determines the degree of effectiveness of investment activity and investment process. It characterizes the result in comparison with the volumes, forms, directions and level of investment risk. Therefore, the criterion of investment efficiency can have the same level for different volumes of investment and differ in the same amount of investments. It involves the availability of an optimal ratio between the result of investment and investment costs, which are necessary for it to receive. The optimality criterion should be considered as achieving the maximum possible result from each unit of investment costs or as an absolute minimum of these costs for each unit of investment income [4, p.36].

In some works dedicated to the need to assess the effectiveness the identification of the efficiency criterion with performance indicators still can be found. In addition, some authors argue the need to quantify the effectiveness criterion and even replace it with the effectiveness indicator. It is necessary to delineate clearly the notion of the criterion of the effectiveness of investment and the indicator of investment efficiency. The criterion reflects the effectiveness evaluation but the indicator reflects the formal model of quantitative effectiveness that determines where, when and how it could be measured. The complexity and versatility of the investment process sets requirements for the category of investment efficiency, which cannot be characterized by one indicator. To obtain a comprehensive assessment of the level of investment activity and investment process efficiency, it is necessary to develop a system of indicators reflecting different aspects of the investment results.

The effective provision of investment activity of industrial enterprises depends on many criteria, namely:

– investment behaviour (mediates the choice of investment projects, the nature and risk of investment decisions);

– investment activity (which allows quantifying the consumption of financial and investment potential in working capital and working capital per employee and total production costs), i.e. reflects a quantitative change in the values of modified profitability of financial and investment resources, the financial profitability of the net capital of an enterprise.

As the result of increased production volumes, updating and qualitative improvement of production potential, the fixed capital of an enterprise, improvement of technological level of production and its maintenance, there is an increase in economic potential. It contributes to an increase of the enterprise activity efficiency.

In current economic conditions, the unidirectional effect of these laws changes the place and importance of the efficiency of investment processes at industrial enterprises and leads to an increase in the significance of the procedure for its valuation. The choice of investing in industrial enterprises with the best prospects of development, which will be able to ensure the high efficiency of the invested capital, is a very important issue. Many scholars are dealing with this problem, both domestic and foreign. They seek to develop an objective model for assessing the investment attractiveness of individual enterprises – potential investment objects.

The priority aim of the investment activity is to satisfy the interests of the participants to the fullest extent, therefore, the qualitative characteristic of the investment efficiency is to obtain the highest level of efficiency. In terms of quantitative definition, the essence of the effectiveness of investment activity is manifested through the action of a specific law to improve the efficiency of production, which is based on certain socio-economic conditions, while changes are modified or terminated its action. According to this law, the maximum economic result should be achieved with the minimum amount of resources used. Comprehensive representation of the final results of the use of means of production and labour over a period of time characterizes the category of production efficiency. Then formalized static model for determining the effectiveness of investment activities coincides with the definition of production efficiency.

$$E=R/C, \tag{1}$$

where R = result of investment activity of the industrial enterprise, UAH;

C = costs, UAH.

In this model, the numerator reflects the level of the results of the investment activity of the enterprise, and the denominator reflects the costs that cause the appearance of the result in the corresponding period of time. In this case, the activity is considered effective if the ratio between the results of this activity and the cost of its implementation is more than one. However, in this case, the result should be determined by the total mass of cash from the investment activity realization. If the result of the investment activity is represented by the profit derived from the implementation of investment projects, then the efficiency criterion acquires a different meaning, namely: the investment activity can be characterized as effective if the level of efficiency exaggerates the zero value. It should be noted that in this case, profit is the effect of investing, which should be characterized as an inalienable value, indicating the ability to repay the mass of invested capital [4, p.24]. The advantage of using the overall result in calculating the effectiveness of an investment activity is that it takes into account the value of the newly created product, and not only its part in the form of profit.

Variety of semantic contexts of the effectiveness of investment activity allows its considering with varying degrees of completeness and from different points of view. It is caused by the variety of relations described by it and the completeness of a significant number of participants, which complicates the process of motivation. This indicates an attempt to reveal the essence of the effectiveness of investment activity of industrial enterprises, primarily at the conceptual level or the level of providing a simple definition. Although the definition level is higher in relation to the conceptual representation of the object of cognition, it only allows the disclosure of the content of

the investigated phenomenon to represent a set of objective unions of definitions as characteristics of individual aspects of the investigated phenomenon. However, there is a substitute for the categories, in relation to which the essence of efficiency reveals, namely, investment – investment project – investment – investment activity, does not allow stating its in-depth disclosure and a level higher than the concept and definition.

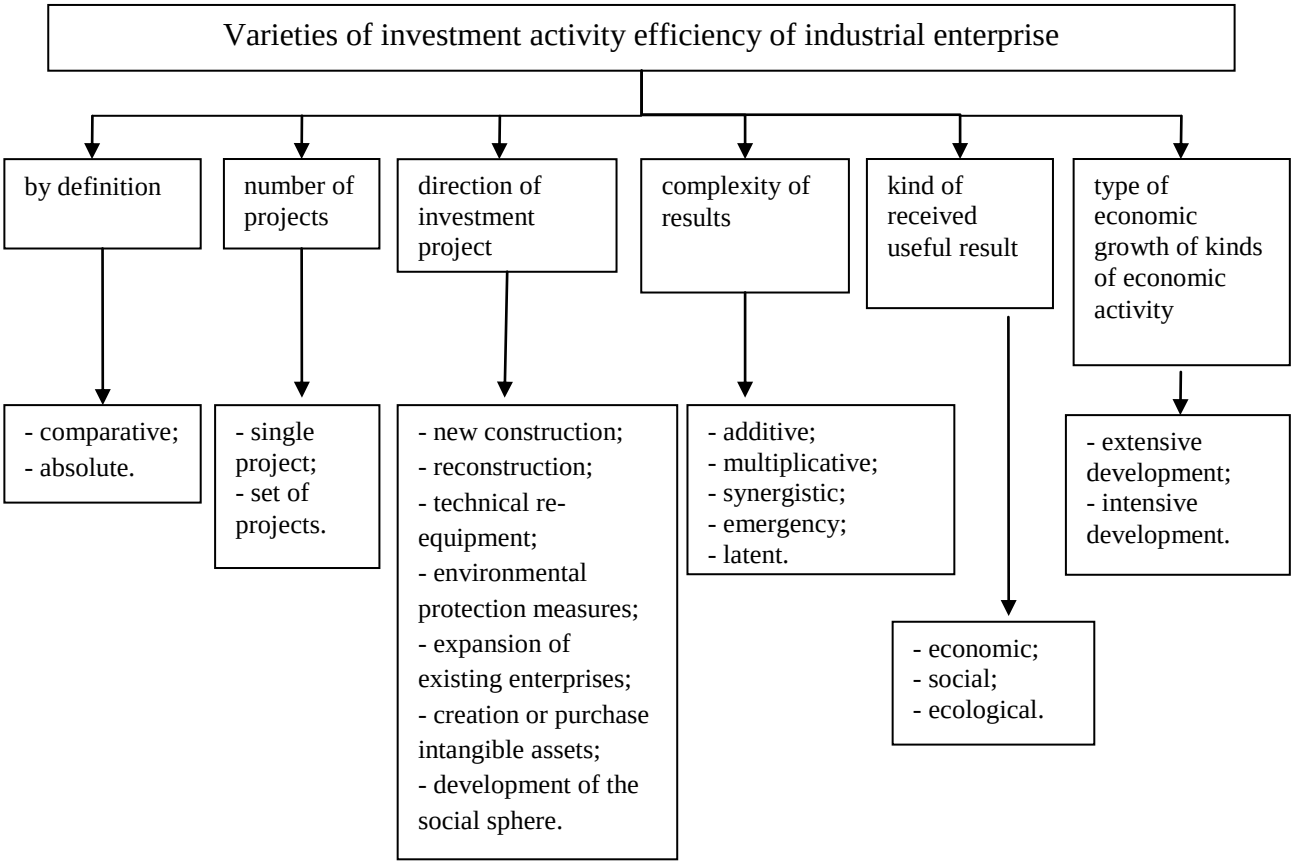

Fig. 1. Varieties of investment activity efficiency of industrial enterprise
[developed by the authors]

Therefore, the theoretical and practical significance is the identification of the essence of the investment activity effectiveness as a category in the context of deepening the economic and philosophical knowledge of its essence, on the one hand, it is the main and most common concept, and on the other, is the primary object of knowledge. It is clear that for analytical assessments of the appropriateness of making managerial decisions, the effectiveness of investment activity has a well-defined definition. Thus, it is important to separate the varieties of the effectiveness of investment activity of an industrial enterprise and the disclosure of their essence, the classification characteristics of which have practical importance for the creation of effective tools for evaluating the effectiveness and regulation of its level (Fig. 1).

Such a classification gives an understanding to streamline the varieties of the investment activity effectiveness of industrial enterprise, taking into account the complexity of economic relations and the dynamism of the investment environment. It should be noted that some of the classification marks presented in Fig. 1 are allocated by domestic and foreign scientists.

The variety of marked classifications affects the procedure for determining the value of investment efficiency and as a consequence determines the motivation that is essential for the intensification of the industrial enterprises investment activity.

Based on the obtained results, a comprehensive analysis of the effectiveness of investment activity should provide for consideration not only economic, but also social, environmental, scientific and

technical and resource efficiency. The essence-content characteristic of economic efficiency is reflected in the cost indicators of the implementation of investment projects, that is, the absolute size of the gross income or the received profit (the so-called economic effect) or relative indicators that characterize the specific weight of the effect in the amount of the advanced resources (namely, economic efficiency).

In some cases, it is difficult enough to measure quantitatively the achievement of social efficiency. The most widespread measures of social effects are the reduction of the duration of working week, the increase in the number of jobs and the level of employment, improvement of working conditions and living conditions in comparison with the expenditures aimed at achieving these results. The place of environmental efficiency among the economic and social efficiency of investment activity is dual. On the one hand, the change in the state of the environment can lead to the emergence of economic costs associated with environmental pollution. On the other hand, social changes can occur in the form of increased staff turnover due to the increase in the level of occupational diseases and the deterioration of the local people's health. However, without diminishing the importance of social and environmental efficiency, it should be noted that the economic efficiency has the crucial importance in a market economy with the lack of investment resources. Scientific and technical efficiency should be determined by comparing the achieved effect of new knowledge, technical means and capital investments to obtain it.

According to the purpose of the definition, they distinguish comparative and absolute effectiveness. Absolute effectiveness characterizes the general or specific result of investing over a certain period and it is used to assess the effectiveness of a particular investment project. The comparative characteristic reflects the effects of comparing alternatives of investment and choice on the basis of the comparison of time-lagged incomes or the most attractive costs.

The cyclicality and complexity of investment activity implemented in the form of individual investment projects can lead to repetition of the effect of a separate project. Therefore, the importance of considering and clarifying the content of the additive, multiplicative, synergistic, emergent and latent efficiency of investment activity becomes important. The additive efficiency of the investment activity means that the expected effect of the simultaneous implementation of independent investment projects is equal to the sum of the expected effects of these projects, which are independent of each other. The essence of the multiplicative efficiency is similar to the additive, but unlike it, the multiplicative efficiency provides an equation for the aggregate effect of the set of effects of individual investments. The synergetic efficiency of investment activity is the combined effect of the totality of the investment projects effects on the results of the enterprise's management, and the overall impact of investment activity exaggerates the arithmetic sum of the effectiveness of individual projects that form an investment program. An example of the emergent efficiency of investment activity may be an increase in the magnitude of the effects of individual investment projects, in which an increase in the efficiency of investment activity does not occur (Keynes' "paradox of conservation"). The discrepancy in time of acts of capital investment and obtaining relevant results requires consideration of time characteristics of the investment activity efficiency, therefore, more significant value is obtained by distinguishing latent efficiency. It reflects the time from the moment of investing to the beginning to obtain the results that require bringing the payments of the investment process into comparable type with discounting or augmentation procedures.

Separation of the category of efficiency of investment activity as an independent one shows that it is in close connection with other economic categories. It characterizes a certain set of economic processes at the industrial enterprise associated with the movement of value, advanced in the long-term into investment objects since time of funds investment until their actual reimbursement and distribution of additional cost. Therefore, the requirements of a systematic approach need to determine the effectiveness of the investment activities according to the existing methodological approaches to assess the effectiveness of investment projects. A sufficiently complete description of the effectiveness of investment projects has been developed so far [4, p.114]. Thus, most often,

a project is considered effective if the return on investment is ensured and profitability meets the requirements of investors [5, p.27]. Other authors interpret efficiency as distorted economic losses [6, p.249]. Among the methods, by which the efficiency of investment is calculated, the methods, which take into account the value of payments by time, are the most often distinguished. However, their use is not always appropriate from the standpoint of the tasks for assessing the effectiveness of investments, since the use of time factor can only be an ancillary means of payment. Yet, there is no unique approach to systematization of developed indicators, which could characterize the effectiveness of investment projects. It is clear that only a developed understanding of existing classification features can help to improve the quality of substantiation of investment decisions in the economic activity of industrial enterprises.

The effective provision of the investment activity of industrial enterprises anticipates the following principles, which must be taken into account:

– consideration of the enterprise as an open system;

– accounting of basic strategies of operational activity of the enterprise;

– entrepreneurial style of strategic management;

– reflection of the enterprise investment advantages to competitors;

– use of the results of the technological process in the financial and investment activity;

– accounting of the level of an investment risk while making strategic decisions;

– reflection of the strategic investment choice criteria.

An assessment of the effectiveness of investment projects is one of the important stages in the management of real investment; the fact is that the final decision on the appropriateness of a particular investment project for an enterprise depends on the quality of such an assessment. The value of the results of the assessment of the economic efficiency of investment projects depends, firstly, on the completeness and reliability of the output data and, secondly, on the correctness of the methods used in their processing and analysis.

The methods used in the analysis of the investment activity, can be divided into two groups: a) methods based on discounted estimates; b) methods based on accounting estimates.

Method of the net present value. This method is based on comparing the value of the initial investment with the total sum of discounted net cash flows generated by it over the forecast period. Since the flow of funds distributed in time, it is discounted using the coefficient determined by analyst (investor) independently on the basis of the annual percentage return of capital they have invested, which they want or can have [7, p.152]. When forecasting revenues for years, all possible types of income both productive and non-productive nature that may be associated with this project should be considered. Thus, if at the end of the project period flow of funds in the form of the residual value of the equipment or release of working capital is planned, it must be considered as income of corresponding periods.

Method of internal rate of return. The rate of return on investment (IRR) is understood as the value of the discount factor, in which the NPV of the project is zero. The content of the calculation of this ratio in the analysis of the effectiveness of the planned investment is as follows: IRR shows the maximum permissible relative level of costs that can be associated with this project. For example, if the project is fully funded by a commercial bank loan, then the IRR indicates the upper limit of the acceptable level of the bank interest rate, the excess of which makes the project unprofitable. In practice, any enterprise finances its activities, including investment, from various sources. As a fee for using the company’s advanced financial resources, it pays interest, dividends, remuneration, that is, it has reasonable expense in support of its economic potential. An indicator characterizing the relative level of these costs can be named the “price” of advanced capital. This indicator reflects the

company's minimum return on capital invested in its activities, its profitability and is calculated by the formula of the weighted arithmetic mean.

The economic content of this indicator is as follows: an enterprise can make any decisions of investment nature, the level of profitability of which is not lower than the current value of the index (the price or source of funds for this project, if it has a target source). The rate of IRR calculated for a particular project is compared just with it. The practical application of this method is complicated if the analyst has no specialized financial calculator. In this case, the method of successive iterations using tabulated values is discounted by multiplying factors.

Method of payback period. This method is one of the simplest and is widespread in the world of the accounting and analytical practice. It does not involve the temporal ordering of cash receipts. The algorithm for calculating the payback period depends on the even distribution of the forecasted income from the investment. If income is distributed evenly over the years, the payback period is calculated by the distribution of one-time expenses on the amount of annual income, which is caused by them. When receiving a fractional number, it is rounded to the nearest integer. If the profit is distributed unevenly, the payback period is calculated by the direct calculation of the number of years, during which the investment will be repaid by cumulative income. However, some experts still recommend taking into account the time aspect in calculating the payback period figure. In this case, cash flows are discounted based on the "price" of the advanced capital.

Method of calculating the coefficient of investment efficiency. This method has two distinctive features: firstly, it does not require discounting of income indicators; and secondly, income is characterized by the net profit of PN (balance profit minus deductions to the budget). The algorithm of calculation is extremely simple, which determines the widespread use of this indicator in practice: the coefficient of investment efficiency is calculated by dividing the average annual profit of the average amount of investment (the coefficient is taken as a percentage). The average value of an investment is the distribution of the initial amount of capital investments by two, if it is assumed that after the expiration of the implementation of the analysed project all capital costs will be written off. If the presence of residual or liquidation value is permissible, its evaluation must be excluded. This indicator is compared with the coefficient of return on advanced capital, calculated by dividing the total net profit of the enterprise into the total amount of funds advanced to its activities (the summary of the average net). The method based on the efficiency of an investment has a number of significant disadvantages, mainly due to the fact that it does not take into account the temporary component of cash flows. In particular, the method makes no distinction between projects with the same amount of average annual profit, however, the amount of profit varies over the years; as well as it makes no distinction between projects with the same average annual profit but generating for different years.

The priority tasks of the reform of administrative mechanisms at the enterprise level are as follows:

- creation of an effective management mechanism at the enterprise or improvement of the existing management apparatus and its correction, including improvement of financial management; provision of feasible financial analysis of the enterprise and assessment of the level of investment risks;
- possible improvement of the investment climate and investment attractiveness through the provision of accurate, objective and complete information to all subjects of investment activity (shareholders, investors, creditors) on the financial and economic condition of the enterprise;
- improvement of the accounting system by performing functions of the source of economic indicators formation.

The main factors inhibiting the process of attracting investment are:

- imperfection and contradiction of the legislative framework regulating capital investment in Ukraine and tax legislation;

– untimely return of VAT and non-transparency of the mechanism for its return;
– irregularity and in some cases the lack of funding, programs and activities for investment activities;
– absence of insurance protection from commercial risks during the implementation of investment projects;
– lack of a mechanism for innovation projects stimulation and refinancing;
– undeveloped mechanisms of public-private partnership.

6. Conclusions

Thus, the article analyses the essence of the efficiency of the investment activity of industrial enterprises. According to the results of the study, the following conclusions can be drawn. For successful and efficient functioning, each industrial enterprise should invest actively. Investments contribute to the upgrade of obsolescent and deprecated equipment, modernization of technological processes of production, the application of the latest technologies and knowledge that ultimately leads to an increase in the competitiveness of products, enterprises, its profits from production activities and the improvement of financial condition.

Prospects for further development are the universality of the definition of the effectiveness of the investment activities and the development of a unified system of indicators that characterize objectively its efficiency level.

References

1. *Schmidt, M. P., Kudria, Ya. V. (2008). Financial and economic essence of management of corporations in machine building of Ukraine [Finansovo-ekonomichna sutnist upravlinnia korporatsiiamy v mashynobuduvanni Ukrainy], Finansy Ukrainy, No. 8, s. 53–62 [in Ukrainian]*
2. *Melnyk, L. G. (2003). Economics of enterprise [Ekonomika predpriiatiia], Universytetska knyha, Sumy, 550 s. [in Ukrainian]*
3. *Leshanich, L. V., Gunda, S. V. (2015). Development of investment activity in Ukraine and ways to overcome the investment crisis [Rozvytok investytsiinoi diialnosti v Ukraini ta shliakhy podolannia investytsiinoi kryzy], Naukovyii visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Seriia «Pravo», Vyp. 31, Tom 2, s. 43–45 [in Ukrainian]*
4. *Yegorov, P. V., Laktionova, A. A. (2005). Management of investment risks in production and economic systems [Upravlenie investitsionnymy riskami v proizvodstvenno-khoziaistvennykh systemakh], Yuho-Vostok, Donetsk, 209 s. [in Ukrainian]*
5. *Methodical recommendations on the evaluation of the effectiveness of investment projects and their selection for financing (2000). Ed. by H. Shakhnazarov [Metodicheskie rekomendatsii po otsenke effektivnosti investitsionnykh proektov i ikh otboru dlya finansirovaniya; pod red. H. Shakhnazarova], Ekonomika, Moskva, 80 s. [in Russian]*
6. *Papp, V. (2002). Optimization of the distribution of investment resources and the choice of effective investment projects [Optymizatsiia rozpodilu investytsiinykh resursiv ta vybir efektyvnykh investytsiinykh proektiv], Rehionalna ekonomika, No. 2, s. 246–255 [in Ukrainian]*
7. *Panteleiev, V. P. (2010). Financial accounting of investment activity: monograph [Finansovyi oblik investytsiinoi diialnosti: monohrafiia], Kharkivskyi natsionalnyi universytet im. V. Karazina, Kharkiv, 157 s. [in Ukrainian]*

Received: 30.05.2018. *Accepted: 11.06.2018.*

УДК [378.09+331.5]:338.246.87

Оксана Володимирівна ОРЛИК
кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: orox@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1235-7838

ВЗАЄМОДІЯ РИНКІВ ПРАЦІ ТА ОСВІТНІХ ПОСЛУГ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Орлик, О. В. Взаємодія ринків праці та освітніх послуг в контексті забезпечення економічної безпеки // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 85–98.

Анотація. *У статті досліджено сучасні тенденції розвитку ринків праці та освітніх послуг в Україні. Визначено характерні елементи та особливості економічної безпеки закладів вищої освіти, окреслено загрози її забезпеченню. Виявлено проблеми взаємодії ринків праці та освітніх послуг, що негативно впливають на рівень економічної безпеки закладів вищої освіти. Автором статті встановлено, що останнім часом поширюються тенденції невідповідності рівня підготовки випускників закладів вищої освіти потребам економіки, держави та вимогам роботодавців. У результаті загострення проблеми невідповідності ринку освітніх послуг потребам ринку праці значна частка фахівців, які здобувають вищу освіту, не працевлаштовується за фахом, збільшився рівень безробіття серед випускників закладів вищої освіти. Дисбаланс між ринком освітніх послуг та ринком праці, який проявляється у домінуванні пропозиції над попитом, перевищенні попиту на окремі спеціальності і відсутності його на інші, негативно впливає та знижує рівень економічної безпеки закладів вищої освіти. На основі проведеного дослідження встановлено, що для вирішення завдань адаптації, виживання і розвитку в сучасних умовах, у закладів вищої освіти з'явилася потреба в забезпеченні їх конкурентоспроможності, як одного з інструментів підвищення рівня економічної безпеки. Автором статті запропоновано деякі напрямки підвищення рівня економічної безпеки закладів вищої освіти, зокрема: впровадження дуальної системи навчання, організація інформаційної взаємодії між ринками праці та освітніх послуг, розширення спеціалізації закладів вищої освіти, відкриття нових спеціальностей та спеціалізацій, що користуються популярністю у суспільстві, організація регіональних фондів розвитку освіти, створення освітніх кластерів тощо.*

Ключові слова: *ринок праці; ринок освітніх послуг; економічна безпека; заклади вищої освіти.*

Оксана Владимировна ОРЛИК
кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: orox@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1235-7838

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ РЫНКОВ ТРУДА И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Орлик, О. В. Взаимодействие рынков труда и образовательных услуг в контексте обеспечения экономической безопасности // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 85–98.

Аннотация. *В статье исследованы современные тенденции развития рынков труда и образовательных услуг в Украине. Определены характерные элементы и особенности экономической безопасности заведений высшего образования, очерчены угрозы ее обеспечению. Выявлены проблемы взаимодействия рынков труда и образовательных услуг, негативно влияющих на уровень экономической безопасности заведений высшего образования. Автором статьи установлено, что в последнее время распространяются тенденции несоответствия уровня подготовки выпускников заведений высшего образования потребностям экономики, государства и требованиям работодателей. В результате обострения проблемы несоответствия рынка образовательных услуг потребностям рынка труда значительная часть специалистов, которые получают высшее образование, не трудоустраивается по специальности, повысился уровень безработицы среди выпускников заведений высшего образования. Дисбаланс между рынком образовательных услуг и рынком труда, который проявляется в доминировании предложения над спросом, превышении спроса на отдельные*

© ОРЛИК О.В., 2018

специальности и отсутствии его на другие, негативно влияет и снижает уровень экономической безопасности заведений высшего образования. На основе проведенного исследования установлено, что для решения задач адаптации, выживания и развития в современных условиях, у заведений высшего образования появилась потребность в обеспечении их конкурентоспособности, как одного из инструментов повышения уровня экономической безопасности. Автором статьи предложены некоторые направления повышения уровня экономической безопасности заведений высшего образования, в частности: внедрение дуальной системы обучения, организация информационного взаимодействия между рынками труда и образовательных услуг, расширение специализации заведений высшего образования, открытие новых специальностей и специализаций, пользующихся популярностью в обществе, организация региональных фондов развития образования, создание образовательных кластеров и т. д.

Ключевые слова: *рынок труда; рынок образовательных услуг; экономическая безопасность; заведения высшего образования.*

Oksana ORLYK

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Information Technology, Odessa National Economics University, Ukraine, e-mail: orox@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1235-7838

THE INTERACTION BETWEEN LABOR MARKETS AND EDUCATIONAL SERVICES IN THE CONTEXT OF ECONOMIC SECURITY PROVIDING

Orlyk, O. (2018). The interaction between labor markets and educational services in the context of economic security providing. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Vzaiemodiia rynkiv pratsi ta osvitnikh posluh v konteksti zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 85–98.

Abstract. *The article considers recent trends in the development of labor market and market of educational services in Ukraine. The characterizing features and specificity of economic security of the institutions offering higher education are defined, the threats of its provision are outlined. The study identifies issues of interaction between labor market and market of educational services that have an adverse effect on economic security in higher education institutions. The author of the article determines that the trends of the inconsistencies between the level of graduates of higher education institutions and the needs of the economy, the state and the requirements of employers have been spreading recently. As a result of the problem aggravation of inconsistency between the market of educational services and the needs of the labor market, a significant proportion of specialists, who receive higher education, are not employed on their specialty, the unemployment rate among graduates of higher education institutions has increased. The imbalance between the market of educational services and the labor market, which manifests itself in the dominance of supply over demand, the excess of demand for certain specialties and absence of demand for others, negatively affects and reduces the level of economic security of higher education institutions. Based on the research, it is found that higher education institutions are need of providing a competitive advantage as an instrument for enhancing the level of economic security in order to meet the challenges of adaptation, survival and development in the current circumstances. The author of the article suggests certain approaches to raise the level of economic security in higher education institutions, in particular: implementation of dual education system, organization of communication between labor market and market of educational services, expansion of specialization of higher education institutions, establishment of new specialties and specialties, which are popular in society, establishment of regional education advancement foundation, creation of educational clusters, etc.*

Keywords: *labor market; educational service market; economic security; higher education institutions.*

JEL classification: *J210; I210; I220*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Питання реформування ринку освітніх послуг пов'язані із забезпеченням економіки країни кваліфікованими кадрами. Сьогодні спостерігається дисбаланс між ринком освітніх послуг та ринком праці, який проявляється у домінуванні пропозиції над попитом, перевищенні попиту на окремі спеціальності та відсутності його на інші, що негативно впливає та знижує рівень економічної безпеки закладів вищої освіти. У результаті значна частка фахівців, які здобувають вищу освіту, не

працевлаштовується за фахом. Тобто, з'являються незатребувані фахівці, які не можуть влаштуватися на роботу, і які змушені працювати не за фахом.

У цьому контексті як перед закладами вищої освіти, так і перед державою постає важливе завдання щодо забезпечення їх економічної безпеки, чому сприятиме підготовка висококваліфікованих випускників, які будуть затребувані як на вітчизняному, так і на міжнародних ринках праці, з урахуванням процесів глобалізації та євроінтеграційних пріоритетів України.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Аналіз наукових джерел останніх років показав, що науковці переважно приділяють увагу дослідженню питань забезпечення економічної безпеки підприємств, регіонів, країни в цілому. Проте в науковій літературі залишаються недостатньо дослідженими питання взаємодії ринків праці та освітніх послуг в контексті забезпечення економічної безпеки закладів вищої освіти. Дослідження щодо цього питання знайшли відображення в наукових працях таких вчених, як: М. П. Денисенко, С. В. Бреус [1], Г. В. Козаченко, Ю. С. Погорелов, Г. Д. Тюлєнєв [2], Т. Л. Шестаковська [3], Л. П. Снігир [4], А. П. Гірман, Д. О. Земляний, К. С. Гнатченко [5], Д. Ю. Боттаєва [6], О. В. Мартякова, О. В. Мудра [7], І. А. Либак [8] тощо.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Останнім часом все більше загострюється проблема невідповідності ринку освітніх послуг потребам ринку праці. Дисбаланс між ринком освітніх послуг та ринком праці негативно впливає та знижує рівень економічної безпеки закладів вищої освіти. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне дослідити цю проблему і викласти своє бачення щодо цього питання.

Постановка завдання. Метою та завданнями статті є: дослідити сучасні тенденції розвитку ринків праці та освітніх послуг в Україні; визначити характерні особливості та елементи економічної безпеки закладів вищої освіти, окреслити загрози її забезпеченню; виявити проблеми взаємодії ринків праці та освітніх послуг; запропонувати напрямки підвищення рівня економічної безпеки закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний стан економічного розвитку України характеризується поглибленням диспропорцій на вітчизняному ринку праці, які полягають, зокрема, у поширенні тенденцій невідповідності рівня підготовки випускників закладів вищої освіти (ЗВО) потребам економіки, держави та вимогам роботодавців.

За таких обставин відбувається: погіршення фінансово-економічного становища ЗВО та зниження рівня їх економічної безпеки; зниження рівня матеріально-технічного забезпечення ЗВО, що здійснюють підготовку фахівців; поглиблення розриву якості підготовки фахівців для потреб економіки; зниження рівня розвитку секторів промисловості, для яких здійснюється підготовка фахівців ЗВО України; збільшення частки непрацевлаштованих випускників загальноосвітніх навчальних закладів (ЗОНЗ) та ЗВО; погіршення економічного розвитку держави у результаті зниження макроекономічних показників; зниження конкурентоспроможності України на світовій арені та, у загальному підсумку, зниження рівня економічної безпеки держави й національної безпеки в цілому [1, с.432, 435].

Економічна безпека закладу вищої освіти – це якісна характеристика ЗВО як окремого, умовно самостійного суб'єкта, що виконує сукупність явних та прихованих завдань, яка визначає його здатність продовжувати свою діяльність з урахуванням забезпечення необхідними ресурсами та дотримання визначених інтересів протягом прогнозовано тривалого періоду часу [2, с.116].

Економічна безпека ЗВО в Україні зумовлена, в першу чергу, особливостями фінансування їхньої діяльності. ЗВО, з одного боку, виконуючи державне замовлення щодо підготовки фахівців певних спеціальностей та спеціалізацій, отримують державне фінансування. З іншого боку, вони надають платні освітні послуги з навчання за контрактною формою, платні додаткові освітні послуги, здійснюють підготовку і перепідготовку кадрів за договорами з підприємствами та організаціями тощо. Також ЗВО можуть отримувати додаткові доходи від: НДДКР, що виконуються за договорами з підприємствами, видавничої діяльності (випуск газет, наукових журналів), розпорядження

своїм майном (оренда приміщень, обладнання). ЗВО отримують й інші доходи: гранти, благодійні та спонсорські внески; відсотки від банківських депозитів тощо.

При цьому, ЗВО залишаються некомерційними організаціями, оскільки їх додаткові доходи не створюють прибутку. Некомерційний характер освітньої організації передбачає, що всі доходи, які вона отримує від будь-яких видів діяльності, передбачених статутом, йдуть на фінансування основної діяльності та розвиток її матеріально-технічної бази. Тобто, ЗВО, хоча й не мають прибутку, але є економічними агентами, і тому їхню діяльність варто визнати підприємницькою з тим обмеженням, що метою діяльності ЗВО є певні соціальні результати, а не прибуток.

Сприйняття ЗВО як економічного агента потребує характеристики його діяльності в контексті дослідження економічної безпеки. ЗВО як об'єкт економічної безпеки є унікальним, оскільки на відміну від інших об'єктів економічної безпеки на мікрорівні (підприємств та організацій) виконує важливі для суспільства завдання.

Основними характеристиками діяльності ЗВО як економічного агента є: нематеріальний характер послуг; масовий характер послуг; інформаційна асиметрія щодо якості послуг; замкненість контролю якості послуги; державний контроль якості послуги; множинність одержувачів послуги; обмеженість можливості одержувачів послуги впливати на її зміст та якість [2, с.125].

Характерними елементами економічної безпеки ЗВО є:

– економічна незалежність – можливість забезпечувати фінансування поточних та необхідних інвестиційних витрат за рахунок коштів, що отримуються в процесі діяльності;
– стабільність та стійкість – можливість забезпечувати поточний стан діяльності навіть за умов суттєвого погіршення стану зовнішнього середовища й актуалізації виявлених загроз;
– здатність до розвитку та прогресу – можливість забезпечувати розширене відтворення діяльності зі створенням цільових кількісних та якісних позитивних змін стосовно окремих елементів та складників ресурсної бази ЗВО і діяльності ЗВО в цілому [2, с.116].

Зазначені елементи економічної безпеки ЗВО є взаємопов'язаними: стабільність та стійкість неможливі без економічної незалежності; наявність економічних ресурсів забезпечує можливість прогресу та розвитку, який є запорукою стабільності у майбутньому та основою формування майбутніх грошових потоків. При цьому всі три елементи економічної безпеки ЗВО є незалежними один від одного.

В сучасних умовах для забезпечення економічної безпеки ЗВО мають бути сформовані всі три елементи, оскільки відсутність хоча б одного із них робить економічну безпеку у довгостроковому періоді вкрай хиткою, або взагалі не дозволяє стверджувати про наявність будь-якої економічної безпеки.

Специфіка ринку освітніх послуг головним чином зумовлена [8, с.193]:

1. Особливістю освітніх послуг порівняно з іншими видами послуг.
   Розглядаючи цю особливість ринку освітніх послуг, можна вказати на наступне: освітні послуги є нематеріальними та невідчутними до моменту їх отримання; вони нероздільно пов'язані з конкретними особами, які надають дані послуги, відтак будь-яка заміна викладача може змінити результат; їхня якість залежить не лише від виробника, але і від споживача, тобто рівня засвоєння (повноти) отриманих послуг.
2. Наявністю зв'язку між ринком праці і ринком освітніх послуг.
   Навчальний заклад на ринку освітніх послуг розглядається як товаровиробник, який випускає на ринок праці фахівців і одночасно задовольняє попит роботодавців. На ринку праці відбувається певна угода між освітнім закладом як виробником і підприємством як споживачем. Внаслідок освітня установа не отримує прямих матеріальних вигод, але розраховує отримати вигоду у вигляді піднесення престижу навчального закладу та певної спеціальності, збільшення абітурієнтів, тобто підвищення свого конкурентного становища серед інших навчальних закладів. Саме в такий спосіб ринок освітніх послуг тісно пов'язується з ринком праці. Попит і пропозиція на ринку освітніх послуг залежать від попиту на фахівців на ринку праці. Ефективність ринку освітніх послуг проявляється

лише через ринок праці, де концентрується професійно-кваліфікаційний потенціал молодих фахівців і відбувається їх професійна самореалізація.

3. Поєднанням методів державного та ринкового регулювання.
   Важливу роль відіграє і система державного регулювання ринку освітніх послуг, зокрема у формі державного замовлення на підготовку фахівців. Однак зростання чисельності випускників, які працевлаштовуються на роботу самостійно, яскраво свідчить про відсутність зв'язків та взаємодії ЗВО з роботодавцями. А це серйозна потенційна загроза для посилення диспропорції між структурою й обсягами підготовки кадрів з вищою освітою та потребою їх на ринку праці. Проблема зайнятості майбутніх випускників повинна враховуватися вже під час формування державного замовлення на підготовку фахівців, а також під час визначення ліцензійних обсягів їхньої підготовки [9, с.104].

Оскільки ситуація на ринку праці за час підготовки фахівця змінюється, то одним із шляхів попередження такої проблеми є прогнозування навчальними закладами та державою попиту на ринку праці як мінімум на п'ять – шість років.

Поглиблення диспропорцій, що існують на вітчизняному ринку праці, призводять до збільшення рівня безробіття, зокрема, серед випускників ЗВО.

Дані про безробітне населення за причинами незайнятості у 2012–2016 рр. наведено в табл. 1. Так, за даними табл. 1, протягом 2012–2016 рр. відбувалося щорічне коливання кількості безробітного населення у віці 15–70 років. У 2014 р. порівняно з 2013 р. спостерігалося підвищення безробіття на 22,3%, у 2016 р. порівняно з 2015 р. – підвищення безробіття на 1,4%. Загалом у 2016 р. відносно 2012 р. кількість безробітного населення збільшилася на 5,6%.

Таблиця 1

Безробітне населення за причинами незайнятості у 2012–2016 рр.
(за методологією МОП) (розроблено автором за даними [10])

Показники	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
1. Безробітне населення у віці 15–70 років, усього, тис. осіб	1589,8	1510,4	1847,6	1654,7	1678,2
2. Темп зміни безробітного населення у віці 15–70 років, % до попереднього року	х	95,0	122,3	89,6	101,4
3. За причинами незайнятості, %:					
– вивільнені з економічних причин	23,5	21,9	22,3	27,8	22,4
– звільнені за власним бажанням, за угодою сторін	34,0	34,6	31,8	28,9	33,0
– звільнені у зв'язку з закінченням строку контракту або договору найму	8,4	8,1	7,8	7,5	9,4
– не працевлаштовані після закінчення ЗОНЗ та ЗВО	16,9	16,8	16,7	16,4	15,6
– робота має сезонний характер	8,8	8,4	9,3	9,9	9,7
– не зайняті через виконання домашніх (сімейних) обов'язків тощо	2,5	3,8	4,6	3,7	3,2
– звільнені за станом здоров'я, через оформлення пенсії	1,5	1,2	1,4	0,9	1,8
– демобілізовані з військової строкової служби	1,4	1,0	0,3	0,3	0,7
– інші причини	3,0	4,2	5,8	4,6	4,2

Дані за 2014–2016 рр. наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим та м. Севастополя, за 2015–2016 рр. – також без частини зони проведення антитерористичної операції.

Досить значною за даними табл. 1 є частка не працевлаштованих випускників ЗОНЗ та ЗВО, хоча спостерігається стійка тенденція до її зменшення. Так, у 2016 р. вона становила 15,6%, а у 2012 р. – 16,9%. Загалом частка не працевлаштованих випускників ЗОНЗ та ЗВО займає третю сходинку серед причин незайнятості безробітного населення у віці 15–70 років.

У табл. 2 наведено кількість зареєстрованих безробітних за професійними групами у 2017 році та кількість вакансій за ними. Дані табл. 2 свідчать про те, що порівняно з 2016 р. кількість зареєстрованих безробітних у 2017 р. скоротилася по країні загалом на 9,3%, а кількість пропонованих вакансій навпаки збільшилася на 39,7%.

Забезпеченість безробітного населення вакансіями становила по країні в цілому всього 14,2%, що свідчить про надмірну пропозицію робочої сили над попитом.

Таблиця 2

Кількість зареєстрованих безробітних та вакансій за професійними групами у 2017 році (розроблено автором за даними [10])

Професійні групи	Кількість зареєстрованих безробітних, тис. осіб	У % до відповідного періоду 2016 р.	Кількість вакансій, тис. одиниць	У % до відповідного періоду 2016 р.	Забезпеченість безробітного населення вакансіями, %
Усього	354,4	90,7	50,4	139,7	14,2
У тому числі:					
– законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери (управителі)	50,3	78,0	3,2	120,5	6,4
– професіонали	29,5	89,0	5,8	123,7	19,7
– фахівці	32,4	88,5	4,9	125,8	15,1
– технічні службовці	18,9	92,7	2,2	134,1	11,6
– працівники сфери торгівлі та послуг	52,5	95,7	6,6	136,2	12,6
– кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	20,3	93,7	0,5	118,1	2,5
– кваліфіковані робітники з інструментом	31,5	87,6	11,8	149,0	37,5
– робітники з обслуговування, експлуатації та контролювання за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	67,4	95,7	8,9	153,6	13,2
– найпростіші професії, включаючи осіб без професії	51,6	96,9	6,5	154,3	12,6

Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Динаміка зміни кількості зареєстрованих безробітних та вакансій за професійними групами у 2017 році наведена на рис. 1. У розрізі професійних груп найбільша пропозиція робочої сили порівняно з попитом на неї спостерігалася серед кваліфікованих робітників сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства (забезпеченість вакансіями становила 2,5%) та законодавців, вищих державних службовців, керівників, менеджерів (забезпеченість вакансіями становила 6,4%).

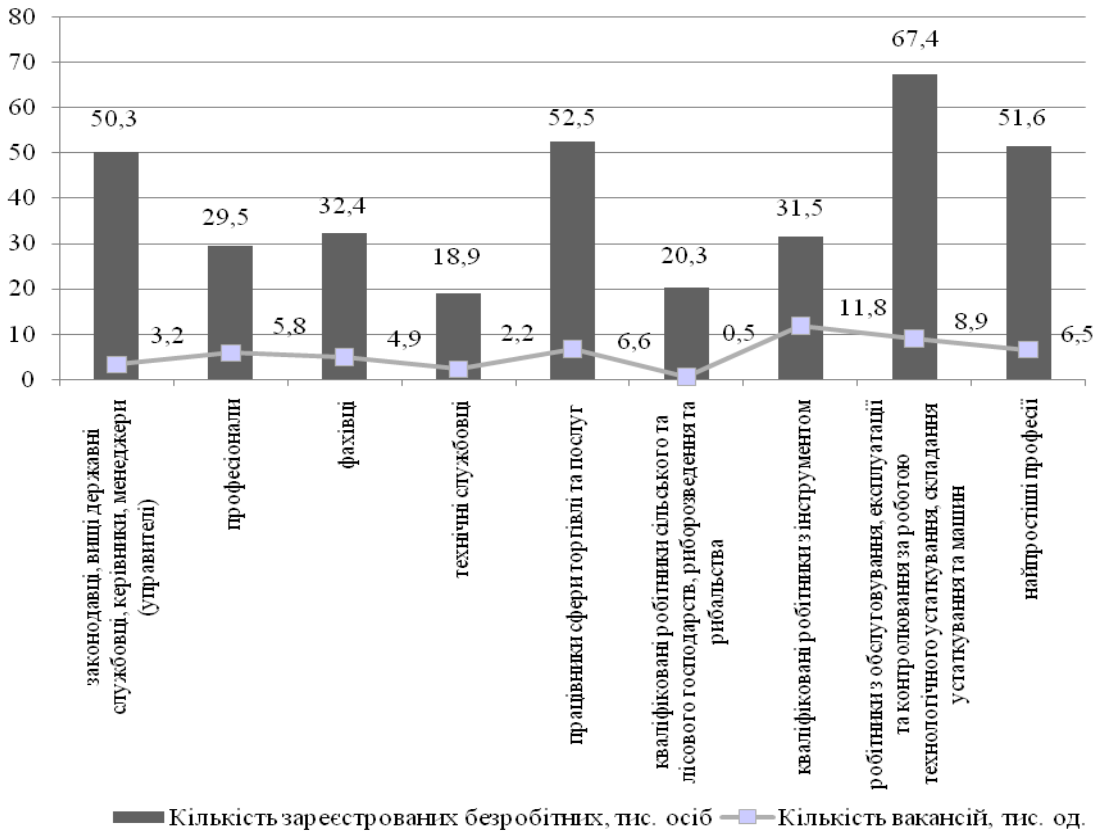

Рис. 1. Динаміка кількості зареєстрованих безробітних та вакансій за професійними групами у 2017 році (розроблено автором за даними [10])

Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

На сьогоднішній день працевлаштування випускників ЗВО перетворилося в одну із гострих соціальних проблем. Вона полягає не стільки у відсутності робочих місць, скільки в сучасних вимогах роботодавців, бажаючих відразу мати хорошого фахівця, який працював би за невисоку зарплату. Разом з тим, випускники прагнуть максимально задовольнити свої матеріальні потреби (отримувати високу заробітну плату), не завжди володіючи достатніми практичними навичками за отриманою спеціальністю. Внаслідок розбалансування цих інтересів виникає проблема безробіття серед молоді. Крім того, потрібно врахувати те, що ринок праці нестабільний, відчуває кон'юнктурні коливання, тому змінюються його потреби і вимоги до молодих фахівців. А навчальні заклади, зокрема їх випускники, не завжди вчасно реагують на ці зміни [5, с.116–117].

Важливим фактором, що впливає на таку ситуацію, є збільшення кількості абітурієнтів, які вступають на популярні, однак не затребувані в сучасних умовах спеціальності, і не віддають перевагу при вступі дефіцитним з точки зору забезпечення потреб промисловості і економіки в цілому спеціальностям, подальше працевлаштування за якими не є пріоритетним для них через низький рівень оплати праці на підприємствах. У результаті дії зазначеного фактору відбувається зменшення мобільності робочої сили, подальша локалізація випускників ЗВО у великих містах [1, с.437].

Розірваний зв'язок між освітою та виробництвом можна вважати однією з причин відірваності знань, отриманих у вітчизняних ЗВО, від вимог роботодавців. Керівники багатьох бізнес-структур не зацікавлені в участі у підготовці фахівців для потреб власних підприємств. Так, в сучасних умовах розвитку економіки України, багато вітчизняних організацій відчувають дефіцит кваліфікованих фахівців економічних та юридичних спеціальностей при їх надлишку на ринку праці. Однією з причин такої негативної ситуації є

недостатність практичного досвіду більшості випускників ЗВО, низький рівень їх підготовки щодо здатності ефективно працювати у швидкоплинному професійному середовищі та гнучко реагувати на його вимоги.

Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що в сучасних умовах розвитку економіки України направлення зусиль ЗВО на підвищення рівня підготовки студентів повинно відповідати вимогам ринку праці, економіки та роботодавців, що сприятиме:

– акумулюванню фінансових ресурсів та подальшому їх спрямуванню в реальний сектор економіки;
– зменшенню рівня безробіття серед випускників вітчизняних ЗВО;
– покращенню показників фінансово-економічного стану ЗВО;
– забезпеченню економічної безпеки ЗВО та підвищенню її рівня;
– забезпеченню економічної безпеки держави та національної безпеки загалом [1, с.439].

Оптимальне функціонування ринку освітніх послуг, як і будь-якого іншого ринку, в першу чергу залежить від стану конкурентного середовища. Можна стверджувати, що для вирішення завдань адаптації, виживання і розвитку в сучасних умовах у ЗВО з'явилася потреба у забезпеченні їх конкурентоспроможності, як одного з інструментів підвищення рівня економічної безпеки як самих ЗВО, так і української освіти в цілому.

Стратегія підвищення конкурентоспроможності освітніх організацій полягає у:

– забезпеченні конкурентоспроможності фахівців на регіональному, загальнодержавному та міжнародному рівнях;
– посиленні іміджу освітніх організацій завдяки їх визнанню у суспільстві, отриманні дипломів, присвоєнні грантів;
– участі науково-педагогічних працівників у міжнародних конкурсах, виставках, конференціях;
– залученні висококваліфікованих кадрів до здійснення освітніх функцій;
– поліпшенні показників функціонування освітніх організацій порівняно з попередніми періодами;
– забезпеченні ефективної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу;
– впровадженні нових підходів, принципів, методів і технологій діяльності;
– залученні всіх потенційних резервів з метою поліпшення функціонування установ [4, с.160].

Неодмінними умовами формування ефективного освітнього ринку є прозорість навчальних закладів для споживачів, підтримка рейтингів, впровадження показників освітньої статистики, в тому числі якості освіти, що дають всебічне уявлення про стан галузі, і порівняння їх з показниками, що застосовуються у розвинених зарубіжних країнах. Це створить конкуренцію між освітніми установами та призведе до оптимізації їхньої мережі, в тому числі до припинення діяльності тих освітніх установ і програм, які не здатні забезпечити необхідну якість освітнього процесу [3, с.44].

Серед чинників, які впливають на конкурентоспроможність закладів вищої освіти, можна виділити керовані та некеровані [8, с.195].

Керовані чинники – це чинники, за допомогою яких освітня установа сама формує свою конкурентоспроможність в умовах ринку освітніх послуг. До цієї групи належать: якість освітніх послуг; працевлаштування випускників; цінова політика; імідж навчального закладу; склад спеціальностей та спеціалізацій; умови навчання та проживання; інфраструктура; вступна кампанія; наукова діяльність; рівень акредитації.

Некеровані чинники відображають сукупність умов, на які навчальний заклад вплинути не може і до яких змушений адаптуватися. До цієї групи можна віднести: місце розташування навчального закладу; соціально-демографічні фактори; економічні фактори; політико-правові фактори; розвиток ринку освітніх послуг; технологічні фактори; міжнародні фактори; культурні фактори.

З усієї сукупності, якість освітніх послуг є найвагомішим чинником, оскільки впливає на конкурентоспроможність навчального закладу в цілому, а також на інші чинники, зокрема, склад спеціальностей, імідж і рівень акредитації навчального закладу.

Зростання конкурентоспроможності призводить до появи нових загроз економічній безпеці ЗВО, які пов'язані:

– з появою на новому рівні розвитку навчального закладу більш сильних вишів-конкурентів;
– зі збільшенням оперованих закладом вищої освіти економічних ресурсів, що призводить до зростання можливої шкоди для його фінансової безпеки;
– з необхідністю здійснювати свою діяльність в рамках більш чітких параметрів економічної безпеки, що ускладнює процес управління ЗВО [4, с.158].

Сучасна політична, економічна і демографічна ситуації в Україні накладають свій відбиток на функціонування сфери освіти. Дані табл. 3 відображають показники кількості ЗВО за рівнями акредитації в Україні, кількості студентів та випущених фахівців в цих навчальних закладах.

Таблиця 3

Співвідношення кількості ЗВО за рівнями акредитації, чисельності студентів та фахівців (розроблено автором за даними [10])

Навчальний рік	Кількість ЗВО, од.		Кількість студентів у ЗВО, тис. осіб		Прийнято на навчання до ЗВО, тис. осіб		Випущено фахівців із ЗВО, тис. осіб	
	I-II рівнів акредитації	III-IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III- IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III- IV рівнів акредитації	I-II рівнів акредитації	III- IV рівнів акредитації
2012/13	489	334	345,2	1824,9	99,8	341,3	92,2	520,7
2013/14	478	325	329	1723,7	93,9	348	91,2	485,1
2014/15	387	277	251,3	1438	69,5	291,6	79,1	405,4
2015/16	371	288	230,1	1375,2	63,2	259,9	73,4	374
2016/17	370[1]	287[2]	217,3[1]	1369,4[2]	60,6[1]	253,2[2]	68,0[1]	318,7[2]
2017/18	372[1]	289[2]	208,6[1]	1330,0[2]	59,1[1]	264,4[2]	61,2[1]	359,9[2]

Дані з 2014/2015 навчального року наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

[1] З 2016/17 навчального року – коледжі, технікуми, училища.

[2] З 2016/17 навчального року – університети, академії, інститути.

За даними Державної служби статистики України, кількість ЗВО III–IV рівнів акредитації в Україні з 2012 р. зменшилася на 45 закладів, загальна кількість студентів у них за цей же період зменшилася на 494,9 тис. осіб, а загальна кількість випущених фахівців – зменшилася на 160,8 тис. осіб. Така ситуація в останні роки пов'язана з постійним щорічним зменшенням випускників шкіл через негативну економічну та демографічну ситуацію в країні.

Діти, які закінчили ЗОНЗ, все менше вступають до ЗВО. Одна частина випускників не здатна продовжити навчання у ЗВО через певні соціальні та фінансові проблеми, а інша – орієнтована на отримання освіти за кордоном.

Невідповідність попиту і пропозиції на освітні послуги пов'язана з демографічною ситуацією. Співвідношення кількості живонароджених та прийнятих до навчання абітурієнтів показано на рис. 2. Зменшення народжуваності у 1996–2000 рр. призвело до зменшення відповідно і кількості прийнятих до навчання абітурієнтів у 2013–2017 рр. Щоправда починаючи з 2017 року, кількість абітурієнтів дещо збільшилася.

В останні роки пропозиція освітніх послуг перевищує попит, спричиняючи конкуренцію між навчальними закладами за абітурієнтів.

Із введенням єдиного незалежного тестуванням, абітурієнти мають більшу можливість вибору кількох навчальних закладів відповідно до своїх знань і вподобань. Тому абітурієнт, в першу чергу, обирає не навчальний заклад, а спеціальність, а вже потім – освітню установу, де буде навчатися обраній спеціальності. У результаті, з одного боку, на ринку освітніх послуг конкуренція між навчальними закладами підвищується, внаслідок чого страждають менш конкурентоспроможні навчальні заклади. З іншого боку, можливість вступу відповідно до своїх вподобань сприяє більш якісному навчанню студентів, що, у свою чергу, підвищує рівень знань майбутнього працівника, та його конкурентоспроможність як фахівця на ринку праці, а також і конкурентоспроможність відповідного навчального закладу на ринку освітніх послуг [8, с.194].

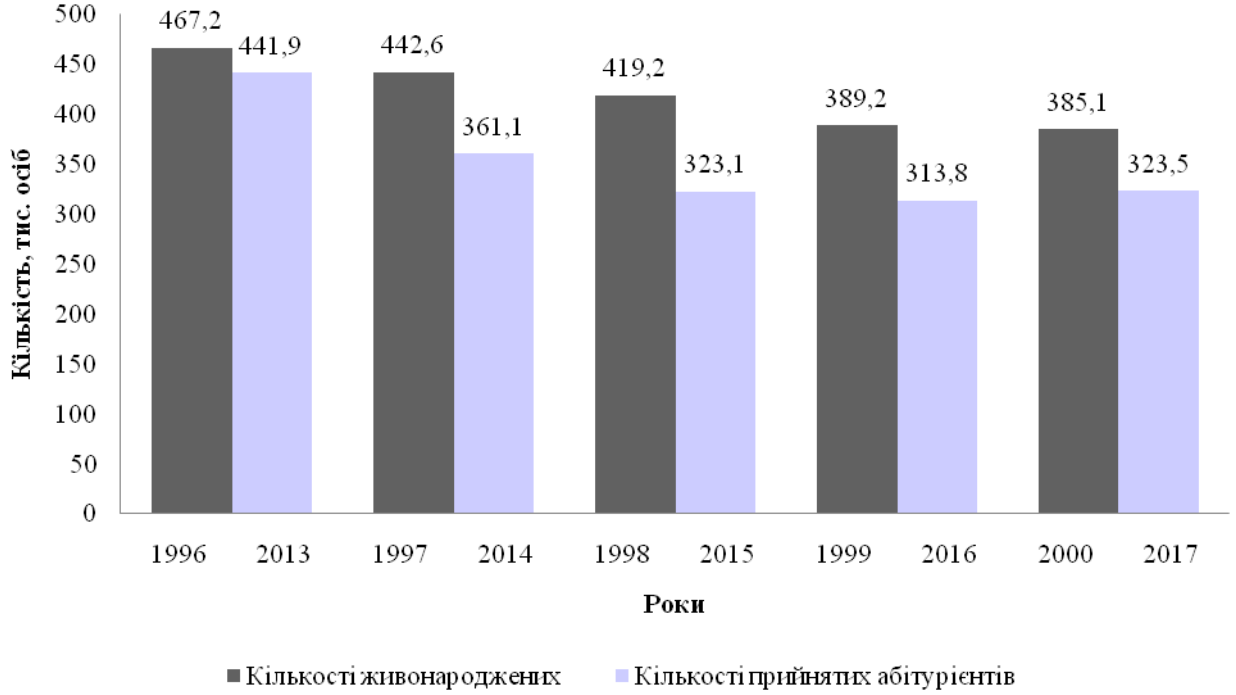

Рис. 2. Співвідношення кількості живонароджених та прийнятих до навчання абітурієнтів (розроблено автором за даними [10])

Дані з 2014 р. наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

В нових умовах розвитку професійної освіти особливої актуальності набуває проблема оптимізації джерел фінансування системи вищої професійної освіти.

Для успішного здійснення своєї діяльності ЗВО потребують фінансових ресурсів. З точки зору забезпечення економічної безпеки, висока конкурентоспроможність ЗВО дозволяє:

– отримувати додаткові фінансові ресурси за рахунок надання платних послуг;
– отримувати додаткове фінансування від держави за рахунок надання більш якісних освітніх послуг, а також отримання додаткового державного замовлення;
– отримувати додаткові фінансові ресурси від представників ринку праці шляхом укладення договорів на підготовку та перепідготовку фахівців для господарських суб'єктів, які потребують висококваліфікованих фахівців;
– мати можливість купувати більший обсяг людського капіталу на стадії вступу абітурієнтів за рахунок престижності навчання у більш конкурентоспроможному ЗВО [4, с.157].

Отримувані таким чином додаткові фінансові ресурси можуть бути одним із інструментів забезпечення економічної безпеки ЗВО, а саме її фінансової складової, по-перше, з точки зору можливості їх спрямування безпосередньо на потреби системи економічної безпеки вишу, по-друге, з позиції їх використання в освітньому процесі та зміцненням позиції вишу на ринку освітніх послуг.

Незважаючи на наявність додаткових джерел фінансування ЗВО, у найближчому майбутньому повинна зберігатися значна частка освітніх послуг, фінансування котрих буде забезпечуватися за рахунок коштів державного бюджету.

З боку держави, витрати на освіту по суті є інвестиціями в кадровий потенціал виробництва. Дані табл. 4 засвідчують, що у 2012–2016 рр. держава збільшувала бюджетні видатки на освіту. Проте питома вага їх до ВВП та загальних видатків зменшувалася і в динаміці має чітку закономірність до зниження.

Таблиця 4

Динаміка бюджетних видатків на розвиток освіти в Україні
(розроблено автором за даними [12, с.11; 13, с.4; 14, с.3])

Показники	Роки				
	2012	2013	2014	2015	2016
Видатки на освіту, млрд. грн.	101,6	105,5	100,1	114,2	129,4
у тому числі:					
– дошкільну	14,6	15,7	15,2	18,1	20,1
– загальну середню	42,5	44,2	42,4	49,7	56,5
– професійно-технічну	6,0	6,4	5,9	6,2	6,2
– вищу	29,3	30,0	28,3	31,0	35,2
Видатки у % до:					
– попереднього року	х	103,8	95,9	114,1	113,3
– загальних видатків	20,6	20,9	19,1	16,8	15,5
– ВВП	7,0	7,3	6,4	5,7	5,4

Дані з 2015 р. наведено без урахування видатків бюджетів АР Крим та м. Севастополя.

Варто відзначити, що збільшення частки витрат на вищу освіту в національному доході країни може і не передбачати збільшення кількості підготовлених фахівців. Додатково виділені кошти на освіту спрямовуються на збільшення оплати праці педагогічно-викладацького персоналу, поліпшення матеріально-технічної бази закладів освіти, втілення в навчальний процес новітніх технічних засобів навчання, на якісне вдосконалення та структурну перебудову всієї системи освіти, що в кінцевому результаті приведе до підвищення якості підготовки кадрів [11, с.388].

Поява нових учасників конкурентної боротьби на ринку освітніх послуг, загострення конкуренції у зв’язку з демографічним спадом і проблемами фінансування державних ЗВО обумовлюють необхідність пошуку сучасних технологій управління економічною безпекою та конкурентоспроможністю навчальних закладів вищої освіти.

Для вирішення проблеми взаємозв’язку ринку праці й ринку освітніх послуг потрібно розробити нові підходи щодо механізмів взаємодії ЗВО та підприємств з питань забезпечення підготовки кадрів, відповідальності роботодавців за використання кваліфікованої робочої сили, працевлаштування випускників ЗВО.

На сьогодні підприємства не виявляють зацікавленості у співробітництві із ЗВО. Тому, державним завданням має стати створення соціально-економічних механізмів, які здатні включати студента до сфери інтересів підприємницьких структур. Підприємства ж, у свою чергу, повинні бути зацікавлені надавати студентам місця для проходження практики, формувати перспективний попит на молодих фахівців на основі впровадження нових технологій, напрацьованих ЗВО [5, с.117].

Існуючий рівень якості освітніх послуг в Україні не завжди відповідає вимогам економічної безпеки. Тому зусилля мають бути зосереджені на підвищенні якості освіти, забезпеченні відповідності освітніх послуг вимогам ринку праці.

Варто адаптувати до українських реалій зарубіжний досвід комбінованої (дуальної) системи навчання, відповідно до якої навчання переривається періодами практичної діяльності.

Незбіг структури випускників ЗВО (ринок освітніх послуг) та структури потреб ринку праці з кожним роком збільшується. Однією з причин розбалансованості структур ринків праці та освіти є відсутність механізмів їх інформаційної взаємодії.

Умовою ефективного функціонування будь-якого господарства є його адекватне інформаційне забезпечення і підтримка. Однією з пріоритетних задач щодо погодження ринків праці та освіти є створення інформаційної системи, що містить дані про ринок праці та освітні послуги, механізми правового, економічного та соціального захисту, формування мережі державних та недержавних організацій і установ, що займаються питаннями зайнятості студентів і випускників [3, с.43].

Неможливо забезпечити необхідну якість освіти без створення ефективної системи її контролю, при цьому система атестації та контролю якості повинна бути максимально незалежною. Мірою адекватності є державний стандарт, який виступає найважливішим важелем державного управління ринком освітніх послуг в умовах згортання бюджетного фінансування освіти і відповідної втрати фінансового впливу.

Потужними факторами розвитку конкурентоспроможності ЗВО в Україні є розширення їх спеціалізації (перетворення з технічних, педагогічних, медичних в класичні навчальні заклади), відкриття нових спеціальностей та спеціалізацій, що користуються популярністю у суспільстві.

Одним із напрямів подолання дефіциту бюджетних ресурсів є розподіл обов’язків з фінансування витрат державних навчальних закладів між бюджетами різних рівнів. Звуження ресурсної бази регіональних і місцевих бюджетів при одночасному збільшенні їх зобов’язань, заздалегідь зумовлює труднощі в реалізації такої схеми. Більш конструктивною є ідея організації регіональних фондів розвитку освіти, які дозволяли б залучити додаткові кошти на ці цілі зі сфери бізнесу. Саме це відповідає цілям економічної безпеки ринку професійної освіти, оскільки участь у таких фондах дає можливість великим роботодавцям брати участь у розробці та реалізації політики зайнятості в регіоні, дає можливість цілеспрямованої підготовки та відбору кадрів для конкретних підприємств тощо [3, с.45].

Одним із шляхів ефективної взаємодії ринків праці і освітніх послуг є організація освітніх кластерів. Кластерізація є одним з перспективних напрямів економічного розвитку учасників кластеру. Учасників кластеру об’єднує головне – через синергетичні ефекти зростає продуктивність як в самому кластері, так і в суміжних секторах [15, с.109].

Актуальність застосування кластерного підходу для організації взаємодії ринків праці та освітніх послуг обумовлена такими чинниками:

– обмежені можливості навчальних закладів для задоволення потреб усіх груп споживачів;
– посилення конкурентної боротьби між навчальними закладами;
– об’єднання зусиль усіх зацікавлених сторін у рамках освітнього кластера сприятиме підготовці кваліфікованого, конкурентоспроможного на ринку праці фахівця, здатного до ефективної роботи, готового до постійного професійного зростання, професійної та соціальної мобільності [7, с.277].

Отже, взаємодія ринків праці та освітніх послуг має істотний вплив на рівень економічної безпеки закладів вищої освіти та їх конкурентні переваги.

Висновки і перспективи подальших розробок. На основі вищевикладеного матеріалу можна зробити такі висновки. Дисбаланс між ринками праці та освітніх послуг, який проявляється у домінуванні пропозиції над попитом, перевищенні попиту на окремі спеціальності і відсутності його на інші, негативно впливає та знижує рівень економічної безпеки закладів вищої освіти.

Для вирішення питань взаємодії ринків праці та освітніх послуг, підвищення рівня економічної безпеки закладів вищої освіти, необхідно:

– впроваджувати комбіновану (дуальну) систему навчання;
– організовувати інформаційну взаємодію між ринками праці та освітніх послуг;
– розширювати спеціалізацію ЗВО, відкривати нові спеціальності та спеціалізації, що користуються популярністю у суспільстві;

– організовувати регіональні фонди розвитку освіти;
– створювати освітні кластери тощо.

Подальших розробок потребують питання пов'язані з: розробкою нових підходів щодо механізму взаємодії закладів вищої освіти та підприємств з питань забезпечення підготовки кадрів, відповідальності роботодавців за використання кваліфікованої робочої сили; розробкою соціально-економічних механізмів, які здатні включати студента в сферу інтересів підприємницьких структур.

Література

1. *Денисенко М. П., Бреус С. В. Вплив елементів ринку праці на забезпечення економічної безпеки вищих навчальних закладів // Управлінська, фінансова та маркетингова діяльність підприємств в умовах нестійкої економіки : монографія / За заг. ред. К. Ф. Ковальчука. Дніпропетровськ : Пороги, 2016. С. 432–439.*
2. *Козаченко Г. В., Погорелов Ю. С., Тюлєнєв Г. Д. Економічна безпека вищого навчального закладу : підґрунтя забезпечення // Фінансово-економічна безпека : стратегічна аналітика та аудиторський супровід : монографія. Х. : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. С. 110–130.*
3. *Шестаковська Т. Л. Регулювання взаємодії ринків праці та освітніх послуг як шлях зміцнення економічної безпеки системи освіти // Інвестиції : практика та досвід. 2015. № 5. С. 42–46.*
4. *Снігир Л. П. Конкурентоспроможність вищих навчальних закладів як механізм забезпечення економічної безпеки освіти // Вісник Хмельницького національного університету. 2015. № 4. Т. 2. С. 157–162.*
5. *Гирман А. П., Земляной Д. А., Гнатченко К. С. Анализ рынка образовательных услуг Украины в контексте социально-экономической безопасности // Бизнес Информ. 2016. № 6. С. 113–118.*
6. *Боттаева Д. Ю. Особенности взаимодействия рынка труда и рынка образовательных услуг // Вестник университета. 2017. № 3. С. 215–219.*
7. *Мартякова О. В., Мудра О. В. Сучасні моделі гармонізації ринків освітніх послуг та праці // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. 2013. Вип. 4 (51). С. 274–281.*
8. *Либак І. А. Ринок освітніх послуг і конкурентоспроможність навчальних закладів // Вісник Хмельницького національного університету. 2012. № 2. Т. 1. С. 192–196.*
9. *Сафонова В. Є. Удосконалення фінансово-економічного механізму функціонування закладів вищої освіти в Україні // Стратегічні пріоритети. 2009. № 2 (11). С. 102–109.*
10. *Державна служба статистики України : сайт. URL: http://ukrstat.gov.ua (дата звернення: 06.04.2018).*
11. *Бабій Р. П. Фінансовий механізм ринку освітніх послуг у системі економічної безпеки держави // Науковий вісник НЛТУ України. 2012. Вип. 22.15. С. 385–391.*
12. *Вища освіта в Україні у 2017 році : статистичний збірник. К., 2018. 298 с.*
13. *Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2015/16 навчального року : статистичний бюлетень. К., 2016. 171 с.*
14. *Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2014/15 навчального року : статистичний бюлетень. К., 2015. 169 с.*
15. *Орлик О. В. Кластери – нова ринкова форма економічного розвитку територій // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць. 2012. Вип. 3 (46). Ч. 2. С. 108–115.*

References

1. *Denysenko, M. P. & Breus, S. V. (2016). The impact of labor market elements on providing economic security in higher education institutions. Management, financial and marketing activities of enterprises, facing an environment of unsustainable: monograph. Ed. by K. F. Kovalchuk [Vplyv elementiv rynku pratsi na zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky*

vyshchykh navchalnykh zakladiv. Upravlinska, finansova ta marketynhova diialnist pidpryiemstv v umovakh nestiikoi ekonomiky monohrafiia; za red. K. F. Kovalchuka], Porohy, Dnipropetrovsk, s. 432–439 [in Ukrainian]

2. *Kozachenko, H. V., Pohorelov, Yu. S. & Tiulieniev, H. D. (2015). Economic security of higher education institution: providing background. Financial and economic security: strategic analytics and audit support: monograph [Ekonomichna bezpeka vyshchoho navchalnoho zakladu: pidhruntia zabezpechennia. Finansovo-ekonomichna bezpeka: stratehichna analityka ta audytorskyi suprovid: monohrafiia], KhNUMH im. O. M. Beketova, Kharkiv, s. 110–130 [in Ukrainian]*
3. *Shestakovska, T. L. (2015). The regulation of cooperation between the labour and educational markets as the way strengthening the economic security of educational system [Rehuliuvannia vzaiemodii rynkiv pratsi ta osvitnikh posluh yak shliakh zmitsnennia ekonomichnoi bezpeky systemy osvity], Investytsii: praktyka ta dosvid, No. 5, s. 42–46 [in Ukrainian]*
4. *Snihyr, L. P. (2015). Competitiveness of higher education institutions as a mechanism of providing the economic security of education [Konkurentospromozhnist vyshchykh navchalnykh zakladiv yak mekhanizm zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky osvity], Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, No. 4, T. 2, s. 157–162 [in Ukrainian]*
5. *Hyrman, A. P., Zemlianoi, D. A. & Hnatchenko, K. S. (2016). The analysis of educational services market in Ukraine in the context of the socio-economic security [Analiz rynka obrazovatelnykh uslug Ukrainy v kontekste sotsialno-ekonomicheskoy bezopasnosti], Biznes Inform, No. 6, s. 113–118 [in Russian]*
6. *Bottaeva, D. Yu. (2017). The features of interaction of labor market and market of educational services [Osobennosti vzaimodeystviya rynka truda i rynka obrazovatelnykh uslug], Vestnik universiteta, No. 3, s. 215–219 [in Russian]*
7. *Martiakova, O. V. & Mudra, O. V. (2013). Current models of education and labor markets harmonization [Suchasni modeli harmonizatsii rynkiv osvitnikh posluh ta pratsi], Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen, Vyp. 4 (51), s. 274–281 [in Ukrainian]*
8. *Lybak, I. A. (2012). Educational service market and competitiveness of the higher education institutions [Rynok osvitnikh posluh i konkurentospromozhnist navchalnykh zakladiv], Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu, No. 2, T. 1, s. 192–196 [in Ukrainian]*
9. *Safonova, V. Ye. (2009). Improvement of financial and economic mechanism of functioning of higher education institutions [Udoskonalennia finansovo-ekonomichnoho mekhanizmu funktsionuvannia zakladiv vyshchoi osvity v Ukraini], Stratehichni priorytety, No. 2 (11), s. 102–109 [in Ukrainian]*
10. *Official website of the State Statistics Service of Ukraine [Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy], available at: http://ukrstat.gov.ua [in Ukrainian]*
11. *Babii, R. P. (2012). The financial mechanism of market of educational services in the system of economic security of the state [Finansovyi mekhanizm rynku osvitnikh posluh u systemi ekonomichnoi bezpeky derzhavy], Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy, Vyp. 22.15, s. 385–391 [in Ukrainian]*
12. *Higher education in Ukraine in 2017: statistical collection (2018) [Vyshcha osvita v Ukraini u 2017 rotsi: statystychnyi zbirnyk], Kyiv, 298 s. [in Ukrainian]*
13. *Key performance indicators of higher education institutions in Ukraine at beginning of academic year 2015/16: statistical bulletin (2016) [Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2015/16 navchalnoho roku: statystychnyi biuleten], Kyiv, 171 s. [in Ukrainian]*
14. *Key performance indicators of higher education institutions in Ukraine at beginning of academic year 2014/15: statistical bulletin (2015) [Osnovni pokaznyky diialnosti vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy na pochatok 2014/15 navchalnoho roku: statystychnyi biuleten], Kyiv, 169 s. [in Ukrainian]*
15. *Orlyk, O. V. (2012). Clusters is a new market form of economic development of territories [Klastery – nova rynkova forma ekonomichnoho rozvytku terytorii], Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen, Vyp. 3 (46), Ch. 2, s. 108–115 [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 20.05.2018. *Прийнята до друку 05.06.2018.*

УДК 658.78:303.722

Галина Олександрівна ПУДИЧЕВА
кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: pudycheva@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9350-3509

ОЦІНКА ВПЛИВУ ЛОГІСТИЧНИХ ФАКТОРІВ НА ПОКАЗНИК РЕНТАБЕЛЬНОСТІ АКТИВІВ ПІДПРИЄМСТВА

Пудичева, Г. О. Оцінка впливу логістичних факторів на показник рентабельності активів підприємства // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 99–110.

Анотація. *У статті проведено оцінку впливу факторів, пов'язаних з логістичною діяльністю підприємства, на ефективність його роботи на прикладі ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель». Для цього розглянуто сутність факторного аналізу, виділені види моделей факторного аналізу. Показано, що рівень запасів на підприємстві може служити показником впровадження логістичних концепцій. Для аналізу ступеня впливу логістичних факторів на рівень ефективності підприємства запропоновано використовувати факторні моделі рентабельності активів. Автором побудовано двофакторну і три трьохфакторні моделі рентабельності активів підприємства. Оцінка впливу чинників на результативний показник проведена за допомогою методу ланцюгових підстановок та методу виявлення ізольованого впливу факторів, що дозволило виділити вплив не тільки окремих факторів, але й їх синергетичний ефект. Моделі були апробовані на основі даних фінансової звітності ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель» за 2015–2016 рр. У результаті аналізу виявлено величину впливу факторів на рентабельність активів підприємства, а саме частки запасів у загальній вартості активів, рентабельності запасів, частки виробничих запасів у середньорічної вартості запасів, рентабельності виробничих запасів, частки запасів незавершеного виробництва у загальній величині запасів підприємства, рентабельності запасів незавершеного виробництва, частки запасів готової продукції у величині запасів підприємства, рентабельності запасів готової продукції і взаємного впливу окремих факторів. Доведено, що підвищення рентабельності запасів веде до зростання рентабельності активів, в той час як зниження частки запасів незавершеного виробництва і одночасне підвищення частки виробничих запасів і частки запасів готової продукції свідчать про зниження рентабельності активів підприємства.*

Ключові слова: *факторний аналіз; логістика; рентабельність активів; запаси; метод ланцюгових підстановок; метод виявлення ізольованого впливу факторів.*

Галина Александровна ПУДЫЧЕВА
кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики предприятия и организации предпринимательской деятельности, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: pudycheva@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9350-3509

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ЛОГИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ПОКАЗАТЕЛЬ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ АКТИВОВ ПРЕДПРИЯТИЯ

Пудычева, Г. А. Оценка влияния логистических факторов на показатель рентабельности активов предприятия // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 99–110.

Аннотация. *В статье проведена оценка влияния факторов, связанных с логистической деятельностью предприятия, на эффективность его работы на примере ПАО «Одесский кабельный завод «Одесскабель». Для этого рассмотрена сущность факторного анализа, выделены виды моделей факторного анализа. Показано, что уровень запасов на предприятии может служить показателем внедрения логистических концепций. Для анализа степени влияния логистических факторов на уровень эффективности предложено использовать факторные модели рентабельности активов предприятия. Автором построены двухфакторная и три трехфакторные модели рентабельности активов предприятия. Оценка влияния факторов на результативный показатель проведена с помощью метода цепных подстановок и метода выявления изолированного влияния факторов, что позволило выделить влияние не только отдельных факторов, но и синергетический эффект. Модели были апробированы на основе данных финансовой отчетности ПАО «Одесский кабельный завод «Одесскабель» за 2015–2016 гг. В результате анализа выявлена величина влияния факторов на*

© ПУДИЧЕВА Г.О., 2018

рентабельность активов предприятия, а именно доли запасов в общей стоимости активов, рентабельности запасов, доли производственных запасов в среднегодовой стоимости запасов, рентабельности производственных запасов, доли запасов незавершенного производства в общей величине запасов предприятия, рентабельности запасов незавершенного производства, доли запасов готовой продукции в величине запасов предприятия, рентабельности запасов готовой продукции и взаимного влияния отдельных факторов. Доказано, что повышение рентабельности запасов ведет к росту рентабельности активов, в то время как снижение доли запасов незавершенного производства и одновременное повышение доли производственных запасов и доли запасов готовой продукции свидетельствует о снижении рентабельности активов предприятия.

Ключевые слова: *факторный анализ; логистика; рентабельность активов; запасы; метод цепных подстановок; метод выявления изолированного влияния факторов.*

Halyna PUDYCHEVA

PhD in Economics, Senior Lecturer, Department of Enterprise Economics and Organization of Entrepreneurship, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: pudycheva@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9350-3509

ASSESSMENT OF LOGISTICS FACTORS INFLUENCE ON ENTERPRISE ASSET PROFITABILITY INDICATOR

Pudycheva, H. (2018). Assessment of logistics factors influence on enterprise asset profitability indicator. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Otsinka vplyvu lohistychnykh faktoriv na pokaznyk rentabelnosti aktyviv pidpryiemstva; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 99–110.

Abstract. *Assessment of logistics factors influence on enterprise efficiency applied on the Public Joint-Stocked Company «Odesskiy kabelnyi zavod «Odeskabel» is conducted in the article.For this purpose, the essence of factor analysis is considered, types of factor analysis models are identified. It is shown that the level of stocks at the enterprise can serve as an indicator of logistics concepts introduction. In order to analyze the degree of influence of logistics factors on the effectiveness level, it is suggested to use factor models of the enterprise's assets profitability. The two-factor and three three-factor models of profitability of the company's assets are built by the author. Assessment of factors influence on the output indicator is conducted using the method of chain substitutions and the method of identifying the isolated influence of factors that makes it possible to highlight the influence of separate factors as well as their synergy. The models are tested based on the data from the financial records of financial statements of Public Joint-Stocked Company «Odesskiy kabelnyi zavod «Odeskabel» from 2015–2016. As a result of the conducted analysis, the influence of factors on enterprise's assets profitability the is revealed, namely, the proportion of stocks in the total value of assets, the profitability of stocks, the proportion of production stocks in the average annual cost of stocks, the profitability of production stocks, the proportion of work-in-process stocks in the total value of the enterprise's stocks, the proportion of finished goods in the costs of the enterprise's stocks, the profitability of finished goods stocks and the mutual influence of the separate factors. It is proved that growth of the profitability of stocks leads to the growth of the assets profitability, while a decrease in the proportion of stocks and a simultaneous increase in the proportion of stocks and the proportion of finished goods stocks indicates the reduction of the enterprise's assets profitability.*

Keywords: *factor analysis; logistics; asset profitability; inventory; method of chain substitution; method of identifying the isolated influence of factors.*

JEL classification: *M110; C380; D240*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Складність визначення ролі та значення логістики у підвищенні ефективності діяльності підприємств обумовлена відсутністю на більшості підприємств розробленої системи показників, пов'язаних з логістичним управлінням. До ключових показників результативності логістичної системи можна віднести загальні логістичні витрати, якість логістичного сервісу, тривалість логістичного циклу, продуктивність, рентабельність інвестицій у логістичні проекти. Однак в існуючій на підприємствах системі звітності ці показники не відокремлюються від показників загальної ефективності діяльності підприємств. Для оцінки фінансово-господарської діяльності на практиці найчастіше використовуються показники

рентабельності, які є відносними та дозволяють оцінити результативність використання ресурсів підприємства.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. У сучасній науковій літературі все частіше розглядаються питання визначення ефективності логістичних процесів на підприємстві. Так, аналізуючи показники, що характеризують роботу логістичної системи, О. П. Величко виділяє такі групи показників, як продуктивність, ефективність, надійність та гнучкість логістичної системи [1, с.47]. Досліджуючи формування логістичних ланцюгів в АПК, Н. А. Потапова наголошує на тому, що оцінку їх ефективності необхідно проводити за двома основними напрямками, а саме максимізацією прибутковості або мінімізації логістичних витрат [2, с.193]. Тобто єдиної думки щодо впливу логістики на ефективність підприємства немає. За допомогою показника рентабельності активів пропонує аналізувати ефективність обраної підприємством стратегії управління запасами в логістиці В. І. Маргунова [3, с.227]. На нашу думку саме цей показник, характеризуючи віддачу від використання усіх активів підприємства, може використовуватися при аналізі впливу логістичних факторів на результативність роботи підприємства.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дискусійним залишається питання визначення впливу показників, пов'язаних з логістичною діяльністю, на показники рентабельності підприємства. Вважаємо, що такий вплив можна оцінити шляхом проведення факторного аналізу рентабельності активів підприємства.

Постановка завдання. Мета статті полягає у побудові факторних моделей рентабельності активів підприємства та оцінці впливу на цей показник факторів, пов'язаних з його логістичною діяльністю. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: визначити сутність факторного аналізу; навести класифікацію факторів; побудувати мультиплікативні моделі рентабельності активів, в яких на результативну ознаку впливають фактори, пов'язані з логістичним управлінням; дослідити вплив факторів на результативну ознаку в побудованих моделях на прикладі конкретного підприємства за допомогою методу ланцюгових підстановок та виявлення ізольованого впливу факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим напрямком аналізу латентних показників є факторний аналіз. Факторний аналіз є методикою комплексного системного вивчення і вимірювання впливу чинників на величину результативних показників [4]. Факторний аналіз розділяють на два різновиди: пошуковий та пояснювальний. У першому, якщо немає інших обмежень, дослідник висуває загальне припущення, що існує проста латентна структура, в якій немає прямих причинних зв'язків між однією та іншою латентною змінною, що можна вважати як кореляцію набора показників. У пояснювальному факторному аналізі, з одного боку, виділяють певну гіпотетичну структуру та визначають, які зв'язки існують між даними [5, с.16].

Передумовою використання факторного аналізу є побудова багатофакторної моделі впливу певних факторів (у даному випадку, пов'язаних з логістичною діяльністю) на результативний показник. Задача факторного аналізу полягає у відборі конкретних факторів для його здійснення, класифікації факторів, їх систематизації для дослідження їх впливу на результат. На наступному етапі визначається форма математичного зв'язку між факторними та результуючою ознаками. Заключним кроком є розрахунок величини впливу на результуючий показник [6, с.363].

В. І. Осипов пропонує класифікувати фактори за математичним виразом взаємозв'язку на кореляційні та детерміновані, які, у свою чергу, поділяються на адитивні та мультиплікативні [7, с.26]. Кореляційні відображають стохастичний (імовірнісний) зв'язок між показниками у моделі, а детерміновані – функціональний. Вплив кореляційних факторів розраховується на основі моделей кореляційно-регресійного аналізу.

Методи розрахунку впливу детермінованих факторів на результативний показник залежать від математичної форми зв'язку, а саме, чи є побудована модель адитивною чи мультиплікативною. При цьому в основі адитивних моделей є передумова, що результативний показник формується шляхом додавання (віднімання) величин факторних

ознак. Мультиплікативні зв'язки передбачають вираження результативної ознаки у формі добутку факторних показників.

Крім зазначених моделей деякі дослідники, серед яких О. Г. Янковий, виділяють кратні моделі, в основі яких лежить передумова, що результативна ознака є результатом поділу одних факторів на інші, та змішані (комбіновані) моделі, які представляють комбінацію попередніх моделей [8, с.125–126]. Однак, вважаємо, що їх можна звести до перших двох видів шляхом нескладних математичних перетворень.

Перевагою факторного аналізу є можливість побудови безлічі моделей такого аналізу залежно від мети дослідження.

Застосування факторного аналізу в дослідженні має низку цілей. Можна виділити взаємозалежність між змінними. Великі масиви даних можна звести до меншої кількості факторів. Дані можна масштабувати або трансформувати. Можна перевірити гіпотези та теорії. Можна дослідити та зіставити емпіричні дані. Може бути проведений причинний аналіз. Можна провести емпіричну типологію [9, с.13].

Розглянемо моделі факторного аналізу на прикладі аналізу показника рентабельності активів.

Рентабельність активів підприємства (ROA) є одним з основних показників економічної ефективності його роботи. Цей показник характеризує ступінь ефективності використання майна підприємства, професійну кваліфікацію менеджменту підприємства. Він представляє собою відношення чистого прибутку підприємства до суми його активів.

На думку західних вчених, рентабельність активів – це міра успіху підприємства у використанні активів для того, щоб генерувати прибуток незалежно від фінансування цих активів [10, с.43].

Як зазначає Г. О. Дудукало, низький рівень рентабельності активів порівняно з аналогічним показником інших підприємств свідчить про низький попит на продукцію підприємства або ж перекладання капіталу в активи [11].

Розглядаючи логістичні процеси, що відбуваються на підприємстві, необхідно зазначити, що об'єктом логістичного управління є процеси руху матеріальних та супутніх потоків. Місія ж логістичного управління, на думку провідного дослідника з питань логістики М. Кристофера, полягає в тому, щоб спланувати та скоординувати всі активності, необхідні для досягнення бажаного рівня надання послуг та якості при найменших витратах [12].

М. Кристофер вважає, що логістика є одним з основних елементів в процесі управління рентабельністю та конкурентоспроможністю підприємства [13, с.258]. На його думку, метою управління повинно стати усунення видів діяльності, які не створюють вартість [13, с.260].

Основний об'єкт логістичного управління, а саме матеріальні потоки можуть знаходитися у двох протилежних станах: динамічному і статичному. У випадку, коли матеріальні потоки розглядаються у визначений момент часу, вони утворюють запаси. Вважаємо, що саме утворення та утримання запасів можна розглядати як вид діяльності, що не створює вартість.

Тому, впровадження сучасних логістичних концепцій в діяльність підприємств, у першу чергу, впливає на формування на підприємстві запасів. Вони в тому чи іншому вигляді існують на всьому шляху руху товарно-матеріальних цінностей зі сфери виробництва у сферу обігу. Традиційний підхід до управління запасів розглядає запас як кількість матеріальних цінностей, яка необхідна для забезпечення безперервності процесу виконання певних господарських операцій. Впровадження ж логістичних концепцій, зокрема «Just in time», передбачає скорочення запасів (в ідеалі «нульовий запас») як фактор підвищення ефективності підприємства в цілому. Вплив обсягів запасів на ефективність виявляється у витратах на запаси та в капіталі, замороженому в запасах.

За місцем продукції в логістичному ланцюгу виділяють такі види запасів: запаси матеріальних ресурсів, незавершеного виробництва, готової продукції, тари та зворотних відходів.

Для розрахунку впливу логістичних факторів на зміну рентабельності активів застосуємо детерміновані факторні моделі, де факторами впливу на результативний показник стануть обсяги запасів різних видів. Для проведення аналізу необхідно побудувати багатофакторну залежність з наступним аналізом кожного окремого фактору на кінцевий результат.

Побудуємо двофакторну мультиплікативну модель рентабельності активів:

$$\text{Рентабельність активів} = \frac{\text{Запаси}}{\text{Сума активів}} \times \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Запаси}}. \quad (1)$$

У моделі (1) на зміну рентабельності активів впливають такі фактори:

1. Частка запасів в загальній сумі активів;
2. Рентабельність запасів.

Перший показник може бути індикатором ефективності логістичної діяльності підприємства, оскільки занадто висока частка запасів в активах може служити ознакою затоварювання або зниження попиту на продукцію.

На основі двофакторної мультиплікативної моделі можна побудувати декілька трьохфакторних моделей, деталізувавши праву частину рівняння (1):

$$\text{Рентабельність активів} = \frac{\text{Запаси}}{\text{Сума активів}} \times \frac{\text{Виробничі запаси}}{\text{Запаси}} \times \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Виробничі запаси}}; \quad (2)$$

$$\text{Рентабельність активів} = \frac{\text{Запаси}}{\text{Сума активів}} \times \frac{\text{Запаси незавершеного виробництва}}{\text{Запаси}} \times \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Запаси незавершеного виробництва}}; \quad (3)$$

$$\text{Рентабельність активів} = \frac{\text{Запаси}}{\text{Сума активів}} \times \frac{\text{Запаси готової продукції}}{\text{Запаси}} \times \frac{\text{Чистий прибуток}}{\text{Запаси готової продукції}}. \quad (4)$$

Згідно з побудованими трьохфакторними моделями на зміну рівня рентабельності активів підприємства впливають такі фактори:

1. Зміна частки запасів у загальній сумі активів;
2. Зміна частки конкретного виду запасів (виробничих запасів, запасів незавершеного виробництва або готової продукції) у загальній вартості запасів;
3. Зміна рентабельності конкретного виду запасів.

На основі побудованих моделей (1–4) можна оцінити вплив зміни кожного з факторів на приріст результуючого показника рентабельності активів підприємства. Для оцінки впливу кожного окремого фактора в економічній практиці використовують статистичні та математичні групи методів. Перша група є історично першою та більш популярною на практиці, оскільки не вимагає використання складного математичного апарату. До даної групи методів відносять методи ланцюгових підстановок (прямих та зворотних) та виявлення ізольованого впливу факторів (традиційний та модифікований). До математичних методів відносяться диференціальний, інтегральний та метод логарифмування [8, с.138–139].

Навіть з одними й тими ж показниками при оцінці різні методи не завжди дають однакові результати. У більшості випадків, однак, результати різних методів можуть бути перетворені в процесі ротації, так що вони порівняні незалежно від методу. Фактично це можливо, однак, не означає, що це обов’язково повинно бути зроблено на практиці [14, с.13].

Метод ланцюгових підстановок передбачає поетапне усунення (елімінування) впливу всіх факторів, крім одного. При цьому фактори змінюються не одночасно, а у визначеній послідовності: спочатку змінюються об’ємні фактори, потім структурні, і, нарешті, якісні. Таким чином, для трьохфакторної моделі вигляду $Y = a \times b \times c$ (де Y – результативна ознака; a, b, c – факторні), позначивши 0 – базисний період часу, а 1 – звітний, отримаємо формули розрахунку абсолютних загального та часткових приростів:

$$\Delta Y = a_1 \times b_1 \times c_1 - a_0 \times b_0 \times c_0; \quad (5)$$
$$\Delta Y_a = a_1 \times b_0 \times c_0 - a_0 \times b_0 \times c_0;$$
$$\Delta Y_b = a_1 \times b_1 \times c_0 - a_1 \times b_0 \times c_0;$$
$$\Delta Y_c = a_1 \times b_1 \times c_1 - a_1 \times b_1 \times c_0.$$

Відносні прирости можна визначити шляхом поділу відповідних абсолютних приростів на базисний рівень результативної ознаки $Y_0 = a_0 \times b_0 \times c_0$.

При застосуванні методу ланцюгових підстановок як для абсолютних, так і для відносних приростів виконується балансове співвідношення, тобто

$$\Delta Y = \Delta Y_a + \Delta Y_b + \Delta Y_c. \quad (6)$$

Метод виявлення ізольованого впливу факторів передбачає, що при побудові індексної факторної системи змінюється один з факторів, а решта фіксуються на базисному рівні. Формули розрахунку абсолютних загальних та часткових приростів мають такий вигляд:

$$\Delta Y = a_1 \times b_1 \times c_1 - a_0 \times b_0 \times c_0; \quad (7)$$
$$\Delta Y_a = a_1 \times b_0 \times c_0 - a_0 \times b_0 \times c_0;$$
$$\Delta Y_b = a_0 \times b_1 \times c_0 - a_0 \times b_0 \times c_0;$$
$$\Delta Y_c = a_0 \times b_0 \times c_1 - a_0 \times b_0 \times c_0.$$

Як і в методі ланцюгових підстановок, відносні прирости розраховуються шляхом поділу відповідних абсолютних приростів на базисний рівень результативної ознаки Y_0. Однак для даного методу балансове співвідношення (6) не виконується. Тому в мультиплікативну модель вводиться додатковий чинник Δ, який виражає взаємодію всіх факторних ознак в моделі. Його вплив знаходиться за залишковим принципом, а саме:

$$\Delta = \Delta Y - (\Delta Y_a + \Delta Y_b + \Delta Y_c). \quad (8)$$

Таким чином, метод виявлення ізольованого впливу факторів має значну перевагу у порівнянні з методом ланцюгових підстановок, оскільки дозволяє виділити внесок взаємодії основних факторів в моделі, який у методі ланцюгових підстановок приєднується до вкладу всіх факторів, окрім першого об'ємного чинника [8, с.129–131].

Проілюструємо практичне застосування представлених вище мультиплікативних факторних моделей на прикладі аналізу рентабельності активів підприємства ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель» [15]. Інформація, необхідна для проведення факторного аналізу, наведена в табл. 1.

Таблиця 1

Вихідні дані для факторного економічного аналізу рівня рентабельності активів ПАТ «Одескабель» за 2015–2016 рр. (розраховано автором на основі [16])

№ з/п	Показники і фактори	Період		Індекс
		Базисний (2015 р.)	Звітний (2016 р.)	
1	Чистий прибуток, тис. грн.	24748	59310	2,397
2	Середньорічна вартість активів, тис. грн.	697381	828842	1,189
3	Середньорічна вартість запасів, тис. грн.	170684	236900	1,388
4	Середньорічна вартість виробничих запасів, тис. грн.	56048	75141,5	1,341
5	Середньорічна вартість запасів незавершеного виробництва, тис. грн.	15812	28017,5	1,772

Продовження табл. 1

6	Середньорічна вартість запасів готової продукції, тис. грн.	98120	132821	1,354
7	Частка запасів в середньорічній вартості активів	0,245	0,286	1,168
8	Частка виробничих запасів в середньорічній вартості запасів	0,328	0,317	0,966
9	Частка запасів незавершеного виробництва в середньорічній вартості запасів	0,093	0,118	1,277
10	Частка запасів готової продукції в середньорічній вартості запасів	0,575	0,561	0,975
11	Рентабельність активів	0,035	0,072	2,016
12	Рентабельність запасів	0,145	0,250	1,727
13	Рентабельність виробничих запасів	0,442	0,789	1,788
14	Рентабельність запасів незавершеного виробництва	1,565	2,117	1,353
15	Рентабельність запасів готової продукції	0,252	0,447	1,770

Як видно із табл. 1, у 2016 році рівень рентабельності активів підприємства ПАТ «Одескабель» збільшився в 2,016 рази порівняно з 2015 р. і склав 0,072 або 7,2%, тобто на 1 грн. активів підприємства у 2016 р. приходилося 0,072 грн. чистого прибутку. У 2016 р. порівняно з 2015 р. цей показник збільшився на 16,8% і склав 0,286 або 28,6%. Це відображає негативну тенденцію, однак рентабельність запасів (відношення чистого прибутку до середньорічної величини запасів) збільшилася, що позитивно впливає на показник рентабельності активів.

Результати розкладання абсолютного та відносного приростів рентабельності активів підприємства за факторами моделі (1) за методами ланцюгових підстановок та виявлення ізольованого впливу факторів наведені в табл. 2.

Аналізуючи дані табл. 2, можна сказати, що у 2016 р. порівняно з 2015 р. рівень рентабельності активів підприємства збільшився на 3,6 в.п. або на 101,6%. Відповідно до методу ланцюгових підстановок це відбулося за рахунок таких факторів:

– за рахунок зростання частки запасів у загальній вартості активів рівень рентабельності збільшився на 0,6 в.п. або на 16,8%;
– за рахунок збільшення рентабельності запасів рівень рентабельності активів збільшився на 3 в.п. або на 84,9%.

Таблиця 2

Факторний аналіз рівня рентабельності активів (двофакторна модель) ПАТ «Одескабель» за 2015–2016 рр. (розраховано автором)

Показники	Метод ланцюгових підстановок		Метод виявлення ізольованого впливу факторів	
	абсолютний приріст	відносний приріст, %	абсолютний приріст	відносний приріст, %
Зміна рентабельності активів	0,036	101,6	0,036	101,6
Відхилення рівня рентабельності активів залежно від зміни факторів				
– частки запасів у середньорічній вартості активів	0,006	16,8	0,006	16,8
– рентабельності запасів	0,030	84,9	0,026	72,7
– взаємодії факторів	–	–	0,004	12,2
Сумарний вплив усіх факторів	0,036	101,6	0,036	101,6

Згідно з результатами аналізу за методом виявлення ізольованого впливу факторів зростання показника рентабельності активів відбулося:

– за рахунок зростання показника частки запасів у загальній вартості активів – на 0,6 в.п. або на 16,8%;
– за рахунок збільшення рентабельності запасів – на 2,6 в.п. або на 72,7%;
– збільшенню рентабельності активів підприємства також сприяв позитивний вплив зазначених факторів, який обумовив її додаткове зростання на 0,4 в.п. або на 12,2%.

Результати розкладання абсолютного та відносного приростів рентабельності активів підприємства за факторами за трьохфакторною моделлю (2) за методами ланцюгових підстановок та виявлення ізольованого впливу факторів наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Факторний аналіз рівня рентабельності активів ((трьохфакторна модель (2)) ПАТ «Одескабель» за 2015–2016 рр. (розраховано автором)

Показники	Метод ланцюгових підстановок		Метод виявлення ізольованого впливу факторів	
	абсолютний приріст	відносний приріст, %	абсолютний приріст	відносний приріст, %
Зміна рентабельності активів	0,036	101,6	0,036	101,6
Відхилення рівня рентабельності активів залежно від зміни факторів				
– частки запасів у середньорічній вартості активів	0,006	16,8	0,006	16,8
– частки виробничих запасів у середньорічній вартості запасів	-0,001	-4,0	-0,001	-3,4
– рентабельності виробничих запасів	0,032	88,8	0,028	78,8
– взаємодії факторів	–	–	0,003	9,5
Сумарний вплив усіх факторів	0,036	101,6	0,036	101,6

Отже, згідно з моделлю (2), можна стверджувати, що у 2016 р. зростання рівня рентабельності активів підприємства відповідно до методу ланцюгових підстановок відбулося за рахунок впливу таких факторів:

– за рахунок зростання частки запасів у загальній вартості активів рівень рентабельності збільшився на 0,6 в.п. або на 16,8%;
– за рахунок скорочення частки виробничих запасів у середньорічній вартості запасів рентабельність активів знизилася на 0,1 в.п. або на 4%;
– за рахунок збільшення рентабельності виробничих запасів рівень рентабельності активів збільшився на 3,2 в.п. або на 88,8%.

Згідно з результатами факторного аналізу за методом виявлення ізольованого впливу факторів зростання показника рентабельності активів відбулося:

– за рахунок зростання показника частки запасів у загальній вартості активів – на 0,6 в.п. або на 16,8%;
– за рахунок збільшення рентабельності виробничих запасів – на 2,8 в.п. або на 78,8%;
– скорочення частки виробничих активів підприємства призвело до зниження рентабельності активів на 0,1 в.п. або на 3,4%;
– збільшення рентабельності активів підприємства відбулося завдяки позитивному впливу зазначених факторів, який обумовив її додаткове зростання на 0,3 в.п. або на 9,5%.

Таким чином, при зменшенні частки виробничих запасів в середньорічній вартості запасів, рентабельність активів підприємства знижується. Це свідчить про те, що зменшення частки логістичних запасів (складських, транспортних, товарних та ін.) призведе до зростання ефективності роботи підприємства, а саме показника рентабельності активів підприємства.

Результати розкладання абсолютного та відносного приростів рентабельності активів підприємства за факторами за методами ланцюгових підстановок та виявлення ізольованого впливу факторів за трьохфакторною моделлю (3) наведені в табл. 4.

Таблиця 4

Факторний аналіз рівня рентабельності активів ((трьохфакторна модель (3)) ПАТ «Одескабель» за 2015–2016 рр. (розраховано автором)

Показники	Метод ланцюгових підстановок		Метод виявлення ізольованого впливу факторів	
	абсолютний приріст	відносний приріст, %	абсолютний приріст	відносний приріст, %
Зміна рентабельності активів	0,036	101,6	0,036	101,6
Відхилення рівня рентабельності активів залежно від зміни факторів				
– частки запасів у середньорічній вартості активів	0,006	16,8	0,006	16,8
– частки запасів незавершеного виробництва у середньорічній вартості запасів	0,011	32,3	0,010	27,7
– рентабельності запасів незавершеного виробництва	0,019	52,6	0,013	35,3
– взаємодії факторів	–	–	0,008	21,9
Сумарний вплив усіх факторів	0,036	101,6	0,036	101,6

Отже, згідно з моделлю (3), можна стверджувати, що у 2016 р. зростання рівня рентабельності активів підприємства відповідно до методу ланцюгових підстановок відбулося за рахунок впливу таких факторів:

– за рахунок зростання частки запасів у загальній вартості активів рівень рентабельності збільшився на 0,6 в.п. або на 16,8%;
– за рахунок зростання частки запасів незавершеного виробництва у середньорічній вартості запасів рентабельність активів збільшилася на 1,1 в.п. або на 32,3%;
– за рахунок збільшення рентабельності запасів незавершеного виробництва рівень рентабельності активів збільшився на 1,9 в.п. або на 52,6%.

Згідно з результатами факторного аналізу за методом виявлення ізольованого впливу факторів зростання показника рентабельності активів відбулося:

– за рахунок зростання показника частки запасів у загальній вартості активів – на 0,6 в.п. або на 16,8%;
– за рахунок збільшення частки запасів незавершеного виробництва – на 0,1 в.п. або на 27,7%;
– за рахунок збільшення рентабельності запасів незавершеного виробництва – на 1,3 в.п. або на 35,3%;

Збільшенню рентабельності активів підприємства також сприяв позитивний вплив зазначених факторів, який обумовив її додаткове зростання на 3,6 в.п. або на 21,9%.

Результати розкладання абсолютного та відносного приростів рентабельності активів підприємства за факторами за методами ланцюгових підстановок та виявлення ізольованого впливу факторів за трьохфакторною моделлю (4) наведені в табл. 5.

Таблиця 5

Факторний аналіз рівня рентабельності активів (трьохфакторна модель (4)) ПАТ «Одескабель» за 2015–2016 рр. (розраховано автором)

Показники	Метод ланцюгових підстановок		Метод виявлення ізольованого впливу факторів	
	абсолютний приріст	відносний приріст, %	абсолютний приріст	відносний приріст, %
Зміна рентабельності активів	0,036	101,6	0,036	101,6
Відхилення рівня рентабельності активів залежно від зміни факторів				
– частки запасів у середньорічній вартості активів	0,006	16,8	0,006	16,8
– частки запасів готової продукції у середньорічній вартості запасів	-0,001	-2,9	-0,001	-2,5
– рентабельності запасів готової продукції	0,031	87,7	0,027	77,0
– взаємодії факторів	–	–	0,004	10,3
Сумарний вплив усіх факторів	0,036	101,6	0,036	101,6

Відповідно до моделі (4), можна стверджувати, що у 2016 р. зростання рівня рентабельності активів підприємства відповідно до методу ланцюгових підстановок відбулося за рахунок впливу таких факторів:

– за рахунок зростання частки запасів у загальній вартості активів рівень рентабельності збільшився на 0,6 в.п. або на 16,8%;
– за рахунок скорочення частки запасів готової продукції у середньорічній вартості запасів рентабельність активів знизилася на 0,1 в.п. або на 2,9%;
– за рахунок збільшення рентабельності запасів готової продукції рівень рентабельності активів збільшився на 3,1 в.п. або на 87,7%.

Згідно з результатами факторного аналізу за методом виявлення ізольованого впливу факторів зростання показника рентабельності активів відбулося:

– за рахунок зростання показника частки запасів у загальній вартості активів – на 0,6 в.п. або на 16,8%;
– за рахунок збільшення рентабельності запасів готової продукції – на 2,7 в.п. або на 77,0 %.

Скорочення частки виробничих активів підприємства призвело до зниження рентабельності активів на 0,1 в.п. або на 2,5%;

Збільшенню рентабельності активів підприємства також сприяв позитивний вплив зазначених факторів, який обумовив її додаткове зростання на 0,4 в.п. або на 10,3 %.

Таким чином, не зважаючи на те, що рентабельність активів ПАТ «Одескабель» у 2016 р. порівняно з 2015 р. зросла, все ж на неї чинили негативний вплив деякі фактори, пов’язані з логістичною діяльністю, а саме, зменшення часток виробничих запасів та готової продукції в загальному обсязі запасів підприємства. Перший фактор свідчить про зростання частки логістичних запасів, а другий – про «заморожування» грошових коштів у виробництві.

Для підвищення ефективності роботи підприємства необхідно постійно удосконалювати логістичну діяльність, зокрема, розробляти і реалізовувати заходи щодо вдосконалення логістичної системи підприємства.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, можна зробити висновок про те, що побудовані на основі відкритої звітності підприємств моделі рентабельності активів можна використовувати для оцінки впливу логістичних факторів, а саме рівня логістичних запасів, на загальний рівень ефективності господарської діяльності підприємства. На основі даних звітності підприємства ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель» було визначено, що досліджуване підприємство має резерви зростання рентабельності активів за рахунок зміни частки виробничих запасів у середньорічній вартості запасів підприємства та за рахунок зміни частки запасів готової продукції в середньорічній вартості запасів.

За допомогою методів ланцюгових підстановок та ізольованого впливу факторів було розраховано вплив окремих факторів на величину рентабельності активів, а також їх спільний вплив, так званий, синергетичний ефект. Використання методів факторного аналізу, поряд з іншими методами економічного аналізу, дозволяє детальніше дослідити вплив показників логістичної діяльності на ефективність роботи підприємства в цілому.

Подальші дослідження варто зосередити на дослідженні впливу логістичної діяльності на результативність роботи підприємства за допомогою побудови мультиплікативних моделей, факторні ознаки в яких більш деталізовані. Крім того, можливо оцінити вплив факторів на результативну ознаку за допомогою інших методів факторного аналізу.

Література

1. *Величко О. П. Методика оцінювання розвитку логістики підприємства // Актуальні проблеми економіки. 2013. № 8 (146). С. 45–54.*
2. *Потапова Н. А. Оцінка рентабельності підприємств при формуванні ланцюга постачання продукції АПК // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). 2013. № 2 (2). С. 190–202.*
3. *Логистика : учеб. пособ. / В. И. Маргунова и др.; под общ. ред. В. И. Маргуновой. Минск : Выш. шк., 2013. 508 с.*
4. *Білик М. Д., Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. Фінансовий аналіз. К. : КНЕУ, 2005. 592 с. URL: http://www.srinest.com/book_1316_chapter_67_11.4._ Faktornijj_ analz_pributku.html (дата звернення: 12.02.2018).*
5. *Loehlin J. C., Beaujean A. A. Latent variable models. New York : Taylor & Francis, 2017. 376 p.*
6. *Кошельок Г. В., Малишко В. С. Факторний аналіз рентабельності власного капіталу підприємства // Економіка та суспільство. 2016. № 7. URL: http://www.economyandsociety.in.ua/ journal-7/14-stati-7/549-koshelok-g-v-malishko-v-s (дата звернення: 12.02.2018).*
7. *Осипов В. И. Методы факторного анализа и планирования в промышленности : учеб. пособ. К. : УМК ВО при Минвузе УССР, 1989. 212 с.*
8. *Янковий О. Г. Детерміновані моделі факторного економічного аналізу // Методологія статистичного забезпечення розвитку регіону : монографія / За заг. ред. А. З. Підгорного. Одеса : Атлант, 2012. С. 125–143.*
9. *Rummel R. J. Applied factor analysis. Evanston : Northwestern University Press, 1970. 617 p.*
10. *Selling T. I., Stickney C. P. The effects of business environment and strategy on a firm's rate of return on assets // Financial Analysts Journal. January-February 1989. Pp. 43–68.*
11. *Дудукало Г. О. Аналіз методів оцінювання ефективності управління діяльністю підприємства // Ефективна економіка. 2012. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ efek_2012_3_58 (дата звернення: 14.02.2018).*
12. *Christopher M. Logistics and supply chain management. Dorchester, Dorset : Pearson Education Limited, 2011. 278 p.*
13. *Christopher M. Logistics and competitive strategy // European Management Journal. 1993. Vol. 11. No. 2. Pp. 258–261.*

14. Comrey A. L., Lee H. B. A first course in factor analysis. New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 1992. 430 p.
15. ПАО «Одескабель» : сайт. URL: http://odeskabel.com (дата звернення: 15.02.2018).
16. Регулярна інформація ПАТ «Одеський кабельний завод «Одескабель». URL: https://smida.gov.ua/db/emitent/report/year/xml/show/87504 (дата звернення: 15.02.2018).

References

1. Velychko, O. P. (2013). Methods of assessment of enterprise logistics development [Metodyka otsiniuvannia rozvytku lohistyky pidpryiemstva], Aktualni problemy ekonomiky, No. 8 (146), s. 45–54 [in Ukrainian]
2. Potapova, N. A. (2013). Assessment of enterprise profitability in the formation of supply chain of agricultural products [Otsinka rentabelnosti pidpryiemstv pry formuvanni lantsiuha postachannia produktsii APK], Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky), No. 2 (2), s. 190–202 [in Ukrainian]
3. Marhunova, V. I. (Eds.) (2013). Logistics [Logistika], Vysheyshaya shkola, Minsk, 508 s. [in Russian]
4. Bilyk, M. D., Pavlovska, O. V., Prytulyak, N. M., Nevmerzhytska, N. Yu. (2005). Financial analysis [Finansovyi analiz], KNEU, Kyiv, available at: http://www.srinest.com/book_1316_chapter_67_11.4._Faktornijj_analz_pributku.html [in Ukrainian]
5. Loehlin, J. C., Beaujean, A. A. (2017). Latent variable models, Taylor & Francis, New York, 376 p.
6. Koshelek, G. V., Malyshko, V. S. (2016). Factor analysis of enterprise equity profitability [Faktornyi analiz rentabelnosti vlasnoho kapitalu pidpryiemstva], Ekonomika ta suspilstvo, No. 7, available at: http://www.economyandsociety.in.ua/journal-7/14-stati-7/549-koshelok-g-v-malishko-v-s [in Ukrainian]
7. Osypov, V. I. (1989). Methods of factor analysis and planning in industry [Metody faktornogo analiza i planirovaniya v promyshlennosti], UMK VO pry Minvuze USSR, Kiev, 212 s. [in Russian]
8. Yankovyi, O. H. (2012). Deterministic models of factor economic analysis. Methodology of statistical ensuring development of region: monograph. Ed. by A. Z. Pidhornyi [Determinovani modeli faktornoho ekonomichnoho analizu. Metodolohiia statystychnoho zabezpechennia rozvytku rehionu: monohrafiia: za red. A. Z. Pidhornoho], Atlant, Odesa, s. 125–143 [in Ukrainian]
9. Rummel, R. J. (1970). Applied factor analysis. Northwestern University Press, Evanston, 617 p.
10. Selling, T. I., Stickney, C. P. (1989). The effects of business environment and strategy on a firm's rate of return on assets, Financial Analysts Journal, pp. 43–68.
11. Dudukalo, H. O. (2012). Analysis of assessment methods of efficiency of enterprise activity management [Analiz metodiv otsiniuvannia efektyvnosti upravlinnia diialnistiu pidpryiemstva], Efektyvna ekonomika, No. 3, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2012_3_58 [in Ukrainian]
12. Christopher, M. (2011). Logistics and supply chain management. Pearson Education Limited, Dorchester, Dorset, 278 p.
13. Christopher, M. (1993). Logistics and competitive strategy, European Management Journal, Vol. 11, No. 2, pp. 258–261.
14. Comrey, A. L., Lee, H. B. (1992). A first course in factor analysis, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey, 430 p.
15. Official site of Public Joint-Stock Company «Odeskabel» [Ofitsiinyi sait PAO «Odeskabel»], available at: http://odeskabel.com [in Ukrainian]
16. Regular information of Joint-Stock Company «Odeskabel» [Rehuliarna informatsiia PAT «Odeskyi kabelnyi zavod «Odeskabel»], available at: https://smida.gov.ua/db/emitent/report/year/xml/show/87504 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 05.03.2018. *Прийнято до друку 19.03.2018.*

УДК 005.35:658

Владислава Ігорівна ТРОЯН
аспірант кафедри економіки підприємництва, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку, Харківський національний університет міського господарства ім. О. М. Бекетова, Україна, e-mail: troyan.vlada@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2142-2873

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НА БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Троян, В. І. Теоретичні засади організаційно-економічного механізму реалізації корпоративної соціальної відповідальності на будівельних підприємствах // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 111–118.

Анотація. *У статті розглянуто концептуальні аспекти механізму формування корпоративної соціальної відповідальності. Наведено теоретико-методологічні основи формування механізму корпоративної соціальної відповідальності та проаналізовано особливості та проблеми його запровадження на підприємствах будівельної галузі. Зміна факторів середовища функціонування підприємств вимагає втілення у їх діяльність нових концепцій управління. Впровадження практики корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в Україні є надзвичайно актуальним завданням сьогодні, яке спричинене розвитком концептуальних положень ведення діяльності, євроінтеграційними процесами країни; зростанням рівня прозорості українських кордонів для іноземних капіталів та виходом вітчизняного виробника на міжнародні ринки; посиленням вимог з боку споживачів до діяльності підприємств та їх впливу на суспільство та довкілля, військовими діями на території України. Це сприяло тому, що держава та суспільство знайшли єдину ринкову модель взаємовідносин із зацікавленими особами, зіставили гідну конкуренцію на світовому ринку, а також утримували сегменти внутрішнього національного ринку. Досліджено переваги, недоліки та перешкоди у сфері використання корпоративної соціальної відповідальності вітчизняними підприємствами, встановлено перспективи її розвитку. Проаналізовано взаємодію та зони відповідальності органів державного управління, бізнес-структур, профспілкових, громадських організацій та інших зацікавлених сторін. Окреслено актуальні теоретико-методологічні проблеми становлення та розвитку корпоративної соціальної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності в Україні.*

Ключові слова: *корпоративна соціальна відповідальність; організаційно-економічний механізм; стейкхолдери; будівельне підприємство; персонал; механізм формування корпоративної соціальної відповідальності; елементи механізму корпоративної соціальної відповідальності.*

Владислава Игоревна ТРОЯН
аспирант кафедры экономики и предпринимательства, бизнес-администрирования и регионального развития, Харьковский национальный университет городского хозяйства им. А. Н. Бекетова, Украина, e-mail: troyan.vlada@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2142-2873

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА РЕАЛИЗАЦИИ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НА СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Троян, В. И. Теоретические основы организационно-экономического механизма реализации корпоративной социальной ответственности на строительных предприятиях // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 111–118.

Аннотация. *В статье рассмотрены концептуальные аспекты механизма формирования корпоративной социальной ответственности. Приведены теоретико-методологические основы формирования механизма корпоративной социальной ответственности и проанализированы особенности и проблемы его внедрения на предприятиях строительной отрасли. Изменение факторов среды функционирования предприятий требует*

© ТРОЯН В.І., 2018

воплощения в их деятельность новых концепций управления. Внедрение практики корпоративной социальной ответственности бизнеса в Украине сегодня чрезвычайно актуальная задача, которая вызвана развитием концептуальных положений ведения деятельности, евроинтеграционными процессами страны; ростом уровня прозрачности украинских границ для иностранных капиталов и выходом отечественного производителя на международные рынки; усилением требований со стороны потребителей к деятельности предприятий и их влияния на общество, и окружающую среду, военными действиями на территории Украины. Это способствовало тому, что государство и общество нашли единую рыночную модель взаимоотношений с заинтересованными лицами, составили достойную конкуренцию на мировом рынке, а также удерживали сегменты внутреннего национального рынка. Исследованы преимущества, недостатки и препятствия в сфере использования корпоративной социальной ответственности отечественными предприятиями, установлены перспективы ее развития. Проанализированы взаимодействие и зоны ответственности органов государственного управления, бизнес-структур, профсоюзных, общественных организаций и других заинтересованных сторон. Определены актуальные теоретико-методологические проблемы становления и развития корпоративной социальной ответственности субъектов предпринимательской деятельности в Украине.

Ключевые слова: *корпоративная социальная ответственность; организационно-экономический механизм; стейкхолдеры; строительное предприятие; персонал; механизм формирования корпоративной социальной ответственности; элементы механизма корпоративной социальной ответственности.*

Vladyslava TROIAN

Postgraduate Student, Economics of Enterprise, Business Administration and Regional Development Department, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine, e-mail: troyan.vlada@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2142-2873

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IMPLEMENTATION AT CONSTRUCTION ENTERPRISES

Troian, V. (2018). Theoretical foundations of the organizational and economic mechanism of corporate social responsibility implementation at construction enterprises. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Teoretychni zasady orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu realizatsii korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti na budivelnykh pidpryiemstvakh; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 111–118.

Abstract. *The article considers the conceptual aspects of the mechanism of corporate social responsibility formation. The theoretical and methodological foundations of forming the mechanism of corporate social responsibility are presented and its peculiarities and problems of its implementation at the enterprises of the building industry are analyzed. Changes in factors of the environment of the functioning of enterprises require the implementation of new management concepts in their activity. Implementation of the practice of corporate social responsibility in Ukraine is a topical task today, which is caused by the development of conceptual provisions for conducting activities, European integration processes of the country; an increase in the level of transparency of Ukrainian borders for foreign capital and domestic producers' entry into international markets; increasing consumers requirements to the enterprises' activities and their impact on the society and the environment, military actions in the territory of Ukraine. The introduction of mechanisms for implementing corporate social responsibility of the enterprise contributed to the fact that state and society has found a single market model of relationships with stakeholders, represented worthy competition on the world market and kept segments of the domestic national market. The advantages, disadvantages and obstacles in the sphere of using corporate social responsibility by domestic enterprises are investigated, prospects of its development are determined. The interaction and areas of responsibility of public administration bodies, business structures, trade unions, public organizations and other stakeholders are analyzed. The actual theoretical and methodological problems of formation and development of corporate social responsibility of business entities in Ukraine are outlined.*

Keywords: *corporate social responsibility; organizational and economic mechanism; stakeholder; construction company; personnel; mechanism of corporate social responsibility formation; elements of the mechanism of corporate social responsibility.*

JEL classification: *M140*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному суспільстві вирішення соціальних завдань набуває першочергового значення. Проте економічна криза знизила можливості держави щодо виконання всіх своїх соціальних функцій. В сучасних умовах

розвитку суспільства висуваються нові вимоги до формування і реалізації корпоративної соціальної відповідальності підприємств. На перший план виступає важливість тристоронньої взаємодії держави, бізнесу і суспільства, що обумовлює необхідність уточнення існуючих пріоритетів, удосконалення методів та інструментів досягнення стратегічних цілей як окремих підприємств, так і суспільства загалом [1; 2].

Важливим питанням реалізації механізмів корпоративної соціальної відповідальності в діяльності підприємств та житті суспільства є впровадження організаційно-економічного механізму, який відповідає сучасним реаліям в державі та сформованим інституційним нормам.

В економічній літературі механізм реалізації корпоративної соціальної відповідальності розглядають як сукупність організаційних і економічних важелів (кожному з яких властиві власні форми управлінського впливу), що чинять вплив на економічні та організаційні параметри системи управління підприємством, що сприяє досягненню певних цілей. У структурі організаційно-економічного механізму варто виділяти три системи: систему забезпечення, функціональну систему, цільову систему [3].

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблемам корпоративної соціальної відповідальності присвячено наукові праці таких зарубіжних і вітчизняних вчених, як: Ж. Бєляєв, Дж. Елкінгтон, А. Керолл, Ф. Котлер, М. Креймер, М. Портер, М. Фрідман, А. М. Колот, Є. Г. Панченко, Л. П. Петрашко, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко, О. А. Даниленко, Л. А. Гриціної, О. В. Мартинюк та ін. Однак, не зважаючи на існуючі наукові напрацювання в цій області, питання корпоративної соціальної відповідальності залишається не до кінця визначеним і потребує подальшого дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості публікацій, присвячених дослідженню сфери соціально відповідального корпоративного управління, досі не отримано практичних рекомендацій щодо механізму реалізації корпоративної соціальної відповідальності в діяльності вітчизняних будівельних підприємств. Також залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого наукового обґрунтування методи застосування корпоративної соціальної відповідальності й окремих її складових. Це обумовлює необхідність подальшого дослідження та розробки теоретико-методологічних основ формування механізму корпоративної соціальної відповідальності.

Постановка завдання. Метою статі є обґрунтування теоретико-методичних засад організаційно-економічного механізму реалізації корпоративної соціальної відповідальності на підприємствах будівельної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Механізм реалізації корпоративної соціальної відповідальності повинен розглядатися як структура, що регулюється дією економічних принципів, вимогами чинного законодавства та потреб стейкхолдерів, проходячи у своєму розвитку етапи організації, планування, контролю, впровадження [4]. Таким чином, механізм виходить за межі окремого підприємства, оскільки функціонує в межах правового поля держави, а його дія може мати зовнішнє спрямування. З огляду на це, організаційно-економічний механізм реалізації соціальної відповідальності будівельних підприємств розглядається на засадах синергетичного підходу, який полягає в тому, що він орієнтований не на зовнішні властивості, не на цілі та сподівання суб’єкта управлінської діяльності, а на внутрішні властивості системи, її власні закони еволюції та самоорганізації діяльності будівельного підприємства.

До основних положень побудови моделі механізму реалізації соціальної відповідальності підприємства варто віднести:

1. Розгляд корпоративної соціальної відповідальності підприємства як складової частини загальної системи управління, що належить до соціальної сфери.
2. Врахування проблем взаємодії підприємства та зовнішнього середовища, яке формується суспільством, державою, громадськими та підприємницькими об’єднаннями.

3. Врахування галузевих особливостей та основних функцій, на виконання яких спрямована діяльність будівельного підприємства.
4. Врахування норм корпоративної культури при визначенні загальних напрямків соціальної відповідальності підприємства [5].

Застосування синергетичного підходу до впровадження механізму реалізації корпоративної соціальної відповідальності підприємств дозволяє розглядати:

– саме підприємство як складну господарську систему, яка застосовує власний механізм управління соціальними процесами, дія якого спрямована на досягнення стратегічних цілей підприємства;
– персонал підприємства як його підсистему, яка перебуває під управлінським і регулюючим впливом керуючої підсистеми підприємства;
– підприємство як господарську систему, яка може вступати у взаємодію з іншими господарськими системами (юридичними та фізичними особами, територіальними громадами, тощо);
– підприємство як складову системи вищого порядку – національної економіки. При цьому на рівні держави встановлюються правила і норми реалізації соціально відповідальних відносин між усіма суб'єктами таких відносин.

Підприємство в багаторівневій моделі реалізації соціальної відповідальності в суспільстві одночасно розглядається як підсистема, надсистема і взаємодіюча система. Зважаючи на зазначене, суб'єктом соціальної відповідальності підприємства виступають не тільки управлінські структури окремих підприємств, але і державні органи влади національного і регіонального рівнів, підприємницькі об'єднання, громадські інституції, які розробляють напрями і норми здійснення соціальної політики підприємства, стимулюють їх дотримання.

Сьогодні для вітчизняної будівельної галузі дуже важливе започаткування умов, що сприяють впровадженню системних заходів з корпоративної соціальної відповідальності – добровільних програм компаній щодо покращення якості життя її стейкхолдерів (зацікавлених сторін). Тому особливої уваги набуває процес управління реалізацією та розвитком корпоративної соціальної відповідальності [5].

У розрізі будівельної сфери соціальна відповідальність виявляється у декількох аспектах: забезпечення сталого розвитку суспільства, етичне та прозоре ведення бізнесу, лояльність до персоналу, екологія (будівельні підприємства не позбавлені відповідальності за незадовільний стан навколишнього середовища), налагодження зв'язку та задоволення інтересів зацікавлених осіб. Незважаючи на те, що концепція корпоративної соціальної відповідальності в Україні знаходиться на етапі становлення (порівняно з розвиненими країнами), питання ефективності соціальних заходів та дій постає достатньо гостро. Глобалізація економічних процесів та підвищення інформаційної прозорості примножують позитивні наслідки від впровадження корпоративної соціальної відповідальності в діяльність підприємств та відповідно завдають відчутного збитку суб'єктам, які недооцінюють значимість соціально відповідальної діяльності. Виходячи із режиму тотальної економії на фінансових ресурсах, не кожне будівельне підприємство має можливість реалізовувати концепцію корпоративної соціальної відповідальності у повному обсязі. Таким чином, особливої актуальності набуває питання механізму реалізації корпоративної соціальної відповідальності на підприємствах будівельної галузі [5].

Нині в Україні механізм реалізації корпоративної соціальної відповідальності будівельних підприємств ґрунтується на законодавчій базі, яка регулює відносини у сферах соціально-трудових відносин, інформаційної, фіскальної та екологічної політики. У своїй сукупності вони визначають набір важелів та інструментів, які можуть застосовуватись державою з метою регулювання та реалізації принципів соціально відповідальної діяльності бізнесу. Поряд з цим, не варто применшувати роль самого підприємства як основного носія корпоративної соціальної політики. Саме управлінський апарат конкретного підприємства,

виходячи з фінансових можливостей підприємства, його корпоративних цілей і завдань, розвиває основні напрями його соціальної політики [6].

У першу чергу, соціальна відповідальність підприємства має бути орієнтована на персонал. Соціальна відповідальність підприємства, що орієнтована на персонал, має проявлятися, по-перше, у формі справедливої заробітної плати і гідних умов праці, по-друге, через інструменти досягнення лояльності працівників до підприємства: матеріальне та нематеріальне стимулювання.

До нематеріальних інструментів стимулювання віднесемо соціальні пакети, тренінги, освітні заходи, медичні програми, спортивні заходи, корпоративні свята. При цьому основна увага приділяється індивідуальному внеску працівників у розвиток підприємства та їх потребам. Це дозволяє створити у персоналу відчуття власної значущості для підприємства, сприяє його прагненню виправдати довіру, формуванню відповідальності за внесок у розвиток ділової репутації підприємства. Запорукою успіху реалізації соціальної відповідальності щодо персоналу підприємства є вдалий синтез інструментів матеріального і нематеріального заохочення.

Зазначимо, що особливої ваги в цьому контексті набуває наявність зворотного зв'язку. Принцип зворотного зв'язку передбачає можливість персоналу донести до власника свою думку про ефективність менеджменту і соціальну політику підприємства, ступінь його задоволеності та побажання [6].

Однак об'єктну область корпоративної соціальної відповідальності не можна зводити лише до питань підтримки співробітників підприємств; це більш широке коло питань, яке повинно включати і проблеми всього суспільства – споживачів, бізнес-партнерів, конкурентів, громади, держави.

По відношенню до кожного із цих об'єктів підприємство розробляє власний набір інструментів реалізації соціальної відповідальності. Для будівельного підприємства такими інструментами можуть виступати: соціальне інвестування, меценатство, спонсорство, персональний характер стосунків постачальників і споживачів будівельних послуг, інформаційна відкритість, добросовісна конкуренція, відповідальність, договірна дисципліна, добросовісне виконання визначених законодавством обов'язків (сплата податків та інших платежів, участь у розвитку соціальної інфраструктури) [7].

За критерієм мотивації підприємців щодо реалізації соціальної відповідальності всі інструменти соціальної політики підприємства можна поділити на дві групи. З одного боку, підприємці очікують на певні переваги від участі у соціальних проектах, що формує активну мотивацію. До мотивів, які зумовлюють активні дії підприємства, можна віднести: формування сприятливих майбутніх умов для функціонування бізнесу в перспективі, побудову привабливого іміджу підприємства, залучення додаткових інвестицій, збільшення клієнтської бази і покращення економічних результатів діяльності, залучення кваліфікованого персоналу.

З іншого боку, велике значення має те, що соціальні заходи виступають ключовим елементом управління ризиками. Ці аргументи формують реактивну мотивацію, тобто соціально відповідальна поведінка розглядається як засіб збереження досягнутої стабільності. Прикладами реактивної мотивації є: уникнення судових переслідувань, причиною яких є позови від споживачів, працівників, сторонніх організацій, збереження партнерства з підприємствами, які працюють за принципами соціальної відповідальності, збереження іміджу компанії.

Організаційно-економічний механізм реалізації соціальної відповідальності підприємств розглядається з точки зору синергетичного підходу як сукупність важелів, інструментів та заходів організаційного, інформаційного, мотиваційного впливу на процеси соціально відповідальної діяльності підприємства з метою їх активізації та підвищення ефективності.

Організаційно-економічний механізм реалізації соціальної відповідальності підприємства формується за певною структурою (сукупністю елементів), організація якої

визначається функціями, на виконання яких він спрямований. У сучасних економічних умовах соціальна відповідальність підприємства розглядається як стандарт розвиненого корпоративного управління. Тому основною функцією такого механізму варто визнати досягнення стійкості підприємства як відкритої соціально-економічної системи, що забезпечується шляхом врегулювання конфлікту інтересів в зовнішньому і внутрішньому середовищі та залучення стейкхолдерів підприємства до процесу прийняття стратегічних рішень.

Крім зазначеної структури, організаційно-економічний механізм реалізації соціальної відповідальності будівельного підприємства спрямований на виконання функцій, які умовно розділено на три групи: загальні, соціально-економічні та соціально-культурні.

У реалізації соціальної відповідальності в межах будівельного підприємства визначальною є група функцій управління, серед яких – планування, організація, мотивування, контроль та регулювання. Імплементація зазначених функцій має базуватися на використанні достовірної та своєчасної інформації, без якої проведення аналізу стану та динаміки всіх процесів управління соціальною відповідальністю є неможливим. На основі здійсненого аналізу уможливлюється оперативне прийняття оптимальних рішень, формування системи заходів щодо підвищення ефективності внутрішніх та зовнішніх проявів соціальної відповідальності

Вагома роль в системі специфічних функцій належить функції перерозподілу як такої, яка забезпечує перерозподіл доходу торговельного підприємства між групами працівників у межах підприємства та між прошарками населення за його межами. Адже лише достатні обсяги фінансування проектів соціальної відповідальності можуть забезпечити їх ефективність, а це, у свою чергу, позначається на процесах розвитку будь-якого підприємства та суспільства в цілому.

Особливістю соціальної відповідальності є те, що її реалізація в межах будівельного підприємства можлива за умови долучення до неї кожного працівника. З огляду на це, важливого значення набуває комплекс соціально-культурних функцій. Серед них: відновлення та пропаганда культурних цінностей, ідеологічна (пропаганда і розвиток патріотизму щодо власного підприємства, держави, власного краю) [7].

Поряд з цим, важливо, щоб в межах будівельного підприємства соціальна відповідальність була виділена в окремий напрям, а очолювати його повинен один із топ-менеджерів підприємства.

Сьогодні відома практика створення на багатьох зарубіжних підприємствах, а також на великих вітчизняних підприємствах окремих підрозділів з питань впровадження соціальної відповідальності. Серед напрямків їх діяльності є реалізація проектів соціальної відповідальності, включаючи задоволення споживачів, етику, виконання законів і правил, захист навколишнього середовища, формування систем лояльності працівників, контрагентів, тощо.

Наголосимо, що найбільш ефективним інструментом соціальної відповідальності підприємств у сучасних умовах визнані соціальні програми.

Соціальні програми розробляються на різні проміжки часу, починаючи із довгострокових, які уточнюються в середньо- і короткострокових програмах.

Заходи, які передбачаються в цих програмах, групуються залежно від їхнього впливу на ті чи інші складові діяльності підприємства. Так, наприклад, на торговельному підприємстві доцільно групувати заходи за напрямами їх впливу на: економічні результати, технології будівництва та продажу, обслуговування споживачів, підвищення мотивації працівників тощо. У межах кожного напряму повинні визначатися конкретні заходи, відповідальні особи за їхнє здійснення, строки виконання та механізм оцінки результатів.

Запровадження дієвих соціальних програм забезпечує підвищення рівня соціальної відповідальності підприємства, що, у свою чергу, зумовлює зміцнення його позитивної репутації як на ринку, так і серед співробітників, і справляє позитивний вплив не лише на результати господарської діяльності, але й на інвестиційну привабливість суб’єкта

господарювання. Проте, лише використання усієї сукупності методів реалізації соціальної відповідальності забезпечить досягнення як стратегічних цілей будівельного підприємства, так і суспільства загалом. При цьому до стратегічних цілей будівельного підприємства у сфері соціальної відповідальності вважаємо за необхідне віднести соціальну капіталізацію підприємства, підвищення конкурентоспроможності, соціально-економічний розвиток будівельного підприємства, а цілями суспільства визначено реалізацію принципів громадянського суспільства, налагодження взаємодії «бізнес – громада – держава», соціально-економічний розвиток держави.

Висновки і перспективи подальших розробок. За результатами дослідження можна зробити висновок про те, що концептуальні засади формування складових механізму корпоративної соціальної відповідальності в Україні потребують подальшого наукового дослідження. Організаційна модель корпоративної соціальної відповідальності на прикладі окремих підприємств формується під впливом існуючої корпоративної структури та стратегії, системи корпоративного управління в частині взаємодії між органами управління. В процесі розвитку механізму корпоративної соціальної відповідальності на підприємстві варто періодично враховувати структурні зміни у впливі зацікавлених осіб і рівень досягнутого соціального діалогу.

Перспективи подальших розробок за визначеною проблематикою полягають у тому, що теоретичні та методологічні розробки, висновки роботи сприятимуть вирішенню проблеми підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, захисту природного довкілля, прав споживачів та економічної конкуренції.

Література

1. *Мамонова В., Озерова К. Механізми вдосконалення соціальної відповідальності бізнесу в Україні // Держава і ринок. 2010. URL: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-2/doc/3/05.pdf (дата звернення: 30.03.2018).*
2. *Мних О. Б., Далик В. П. Актуальні проблеми впровадження концепції соціальної відповідальності корпоративних структур // Актуальні проблеми економіки. 2013. № 12. С. 168–175. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua (дата звернення: 20.03.2018).*
3. *Піддубна Л. І. Конкурентоспроможність економічних систем : теорія, механізм регулювання управління : монографія / За ред. Л. І. Піддубної. Харків : ІНЖЕК, 2017. 368 с.*
4. *Козаченко Г. В. Організаційно-економічний механізм як інструмент управління підприємством // Економіка. Менеджмент. Підприємництво : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. 2013. Вип. 11. С. 107–109.*
5. *Родіонов О. В. Формування концепції соціальної відповідальності підприємства // Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. 2009. № 6–Е. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/vsunud/2009-6E/09rovsvp.htm (дата звернення: 20.03.2018).*
6. *Томпсон А., Стрикленд А. Стратегический менеджмент : концепции и ситуации для анализа / Пер с англ. А. Р. Ганиевой. 12-е изд. М. : Вильямс, 2006. 928 с.*
7. *Березіна О. Ю. Функціональний аспект соціальної відповідальності корпорацій. URL: http://intkonf.org/berezina-oyu-funktsionalniy-aspekt-sotsialnoyi-vidpovidalnosti-korporatsiy/ (дата звернення: 20.03.2018).*
8. *Аналітичний звіт «Корпоративна соціальна відповідальність в Україні 2005–2010 : стан та перспективи розвитку» // Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності». 2010. 56 с. URL: http://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/04/ksv-2005-2010-analitychnyy-zvit.pdf (дата звернення: 30.04.2018).*
9. *Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: http://www.me.gov.ua (дата звернення: 20.04.2018).*
10. *Офіційний сайт Центру «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності». URL: http://www.csrukraine.org (дата звернення: 20.04.2018).*

References

1. *Mamonova, V., Ozerova, K. (2010). Mechanisms of improvement of social responsibility of business in Ukraine [Mekhanizmy vdoskonalennia sotsialnoi vidpovidalnosti biznesu v Ukraini], Derzhava i rynok, available at: http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-2/doc/3/05.pdf [in Ukrainian]*
2. *Mnikh, O. B., Dalik, V. P. (2013). Actual problems of the implementation of the concept of social responsibility of corporate structures [Aktualni problemy vprovadzhennia kontseptsii sotsialnoi vidpovidalnosti korporatyvnykh struktur], Aktualni problemy ekonomiky, No. 12, s. 168–175, available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua [in Ukrainian]*
3. *Poddubna, L. I. (2017). Competitiveness of economic systems: theory, mechanism of management regulation: monograph. Ed. by L. I. Poddubna [Konkurentospromozhnist ekonomichnykh system: teoriia, mekhanizm rehuliuvannia upravlinnia: monohrafiia; za red. L. I. Piddubnoi], Kharkiv, INZHEK, 368 s. [in Ukrainian]*
4. *Kozachenko, G. V. (2013). Organizational and economic mechanism as an enterprise management tool [Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm yak instrument upravlinnia pidpryiemstvom], Ekonomika. Menedzhment. Pidpryiemnytstvo: zbirnyk naukovykh prats Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia, Vyp. 11, s. 107–109 [in Ukrainian]*
5. *Rodionov, O. V. (2009). Formation of the concept of enterprise social responsibility [Formuvannia kontseptsii sotsialnoi vidpovidalnosti pidpryiemstva], Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu im. V. Dalia, No. 6–E, available at: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/vsuvus/2009-6E/09rovsvp.htm [in Ukrainian]*
6. *Tompson, A., Strickland, A. (2006). Strategic management: concepts and situations for analysis. 12th ed. Trans. from Eng. A. R. Ganieva [Strategicheskiy menedzhment: kontseptsii i situatsii dlya analiza; per. s angl. A. R. Ganieva], Viliams, Moskva, 928 s. [in Russian]*
7. *Berezina, O. Yu. Functional aspect of corporate social responsibility [Funktsionalnyi aspekt sotsialnoi vidpovidalnosti korporatsii], available at: http://intkonf.org/berezina-oyu-funktsionalniy-aspekt-sotsialnoyi-vidpovidalnosti-korporatsiy [in Ukrainian]*
8. *Analytical report «Corporate social responsibility in Ukraine 2005–2010: status and prospects for development» (2010) [Analitychnyi zvit «Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist v Ukraini 2005–2010: stan ta perspektyvy rozvytku»], Tsentr «Rozvytok korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti», 56 s., available at: http://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/04/ksv-2005-2010-analitychnyy-zvit.pdf [in Ukrainian]*
9. *Official website of the Ministry of economic development and trade of Ukraine [Ofitsiinyi sait Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy], available at: http://www.me.gov.ua [in Ukrainian]*
10. *Official website of Center «Development of corporate social responsibility» [Ofitsiinyi sait Tsentru «Rozvytok korporatyvnoi sotsialnoi vidpovidalnosti»], available at: http://www.csrukraine.org [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 29.05.2018. *Прийнята до друку 11.06.2018.*

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.02:35.073

Альона Сергіївна ЗОЛЕНКО
кандидат економічних наук, доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, Україна, e-mail: alenazolenko@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2599-2830

ВИЯВЛЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ЯКІСТЮ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА РІВНЕМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Золенко, А. С. Виявлення взаємозв'язку між якістю публічного управління та рівнем соціально-економічного розвитку регіону // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 120–127.

Анотація. *У статті запропоновано методичне забезпечення виявлення взаємозв'язку між якістю публічного управління та рівнем соціально-економічного розвитку регіону. З метою визначення інтегрального показника рівня забезпечення соціально-економічного розвитку та побудови рейтингу регіонів сформовано сукупність початкових показників в контексті таких важливих складових, як: економічна ефективність; фінансова самодостатність; зовнішньоекономічна співпраця й інвестиційний розвиток; розвиток малого та середнього підприємництва, інфраструктури; ефективність ринку праці; відкритість влади та доступність до адміністративних послуг; соціальний захист та безпека; доступність та якість послуг у сферах: освіти, охорони здоров'я, раціонального природокористування; відновлювана енергетика та енергоефективність; якість довкілля. Обґрунтовано терм-множини значень лінгвістичних змінних якості публічного управління для коректного використання методу нечітких множин проведення. Доведено важливість побудови існуючих трендових моделей (лінійної, степеневої, експонентної, логарифмічної) для кожного регіону задля визначення наявності зв'язку між показниками та подальшого прогнозування. Особливістю запропонованого методичного підходу є застосування різнопланового аналітичного інструментарію, а саме: таксономічного аналізу, теорії нечітких множин, методу проеціювання тренду. Використання даного підходу сприятиме не тільки визначенню рівня впливу якості застосування відповідних інструментів публічного управління й адміністрування з метою полегшення прийняття майбутніх управлінських рішень в контексті забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону, але й однозначній оцінці наявної ситуації шляхом зведення низки показників соціально-економічного розвитку регіону до одного показника.*

Ключові слова: *регіональний розвиток; забезпечення соціально-економічного розвитку; публічне управління та адміністрування; критерії оцінки якості; таксономічний аналіз; теорія нечітких множин; трендова модель.*

Алена Сергеевна ЗОЛЕНКО
кандидат экономических наук, доцент кафедры государственного управления, публичного администрирования и региональной экономики, Харьковский национальный экономический университет им. Смена Кузнеца, Украина, e-mail: alenazolenko@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2599-2830

ВЫЯВЛЕНИЕ ВЗАИМОСВЯЗИ МЕЖДУ КАЧЕСТВОМ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ И УРОВНЕМ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Золенко, А. С. Выявление взаимосвязи между качеством публичного управления и уровнем социально-экономического развития региона // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313–4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 120–127.

Аннотация. *В статье предложено методическое обеспечение выявления взаимосвязи между качеством публичного управления и уровнем социально-экономического развития региона. С целью определения интегрального показателя уровня обеспечения социально-экономического развития и построения рейтинга регионов сформирована совокупность исходных показателей в контексте таких важных составляющих, как:*

 © ЗОЛЕНКО А.С., 2018

экономическая эффективность; финансовая самодостаточность; внешнеэкономическое сотрудничество и инвестиционное развитие; развитие малого и среднего предпринимательства, инфраструктуры; эффективность рынка труда; открытость власти и доступность к административным услугам; социальная защита и безопасность; доступность и качество услуг в сферах: образования, здравоохранения, рационального природопользования; возобновляемая энергетика и энергоэффективность; качество окружающей среды. Обоснованы терм-множества значений лингвистических переменных качества публичного управления для корректного использования метода нечетких множеств проведения. Доказана важность построения существующих трендовых моделей (линейной, степенной, экспоненциальной, логарифмической) для каждого региона с целью определения наличия связи между показателями и дальнейшего прогнозирования. Особенностью предложенного методического подхода является применение разнопланового аналитического инструментария, а именно: таксономического анализа, теории нечетких множеств, метода проецирования тренда. Использование данного подхода будет способствовать не только определению степени влияния качества применения соответствующих инструментов публичного управления и администрирования с целью облегчения принятия будущих управленческих решений в контексте обеспечения эффективного социально-экономического развития региона, но и однозначной оценке сложившейся ситуации путем сведения ряда показателей социально-экономического развития региона к единому показателю.

Ключевые слова: *региональное развитие; обеспечение социально-экономического развития; публичное управление и администрирование; критерии оценки качества; таксономический анализ; теория нечетких множеств; трендовая модель.*

Alona ZOLENKO

PhD in Economics, Associate Professor, Public Administration and Regional Economy Department, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine,
e-mail: alenazolenko@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2599-2830

DETECTION OF THE INTERACTION BETWEEN THE QUALITY OF PUBLIC ADMINISTRATION AND THE LEVEL OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE REGION

Zolenko, A. (2018). Detection of the interaction between the quality of public administration and the level of socio-economic development in the region. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Vyiavlennia vzaiemozviazku mizh yakistiu publichnoho upravlinnia ta rivnem sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 120–127.

Abstract. *The article proposes methodological support for detection of the interaction between the quality of public administration and the level of socio-economic development in the region. In order to determine the integral indicator of the level of socio-economic development and creating a regional ranking, a complex of initial indicators is formed in the context of such important components as: economic efficiency; financial self-sufficiency; foreign economic cooperation and investment development; development of small and medium enterprises, infrastructure; labor market efficiency; openness of the authorities and accessibility to administrative services; social protection and security; availability and quality of services in the areas of education, health care, rational nature management; renewable energy and energy efficiency; quality of the environment. The term-sets of linguistic variables of the quality of public administration for the correct use of the fuzzy set method are substantiated. The importance of construction of existing trend models (linear, power, exponential, logarithmic) for each region is proved in order to determine the connection between the indicators and the subsequent forecasting. The feature of the proposed methodological approach is the use of diverse analytical tools, namely: taxonomic analysis, the theory of fuzzy sets, the trend projection method. The use of this approach will help not only to determine the level of influence of the quality of the application of the relevant public administration tools in order to facilitate the adoption of future management decisions in the context of ensuring the effective socio-economic development of the region, but also to assess unambiguously the current situation through reducing the series of indicators of socio-economic development of region to the single one indicator.*

Keywords: *regional development; provision of socio-economic development; public administration; quality assessment criteria; taxonomic analysis; fuzzy set theory; trend model.*

JEL classification: *C520; O180; R130; R580*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема узгодження соціальних та економічних інтересів регіону завжди перебувала у полі уваги провідних науковців і

фахівців. Зазвичай неефективна державна політика найперше відображається на неефективному використанні ресурсів. Так у країнах, для яких характерні сильні олігархічні впливи, недостатньо розвинене громадянське суспільство, наявність значних природно-ресурсних багатств не забезпечує гідного рівня життя населення та, відповідно, високого рівня соціально-економічного розвитку. Україна безперечно володіє достатнім природно-ресурсним потенціалом, здатним забезпечити належний рівень життя населення. Однак роки незалежності переконали, що жодна владна система не змогла трансформувати використання наявного ресурсного потенціалу в стабільні показники соціально-економічного розвитку. Фактично сьогодні виникла ситуація, коли хоча б мінімальні темпи економічного зростання забезпечує ресурсно-орієнтована виробнича й експортна спеціалізація національної економіки України. Проте таке становище суперечить концепції розвитку провідних держав світу та поглиблює розрив за динамікою розвитку між Україною та економіками лідируючих країн.

Сучасний стан економічного та соціального зростання регіонів визначає необхідність формування комплексного й системного підходу до забезпечення їх збалансованого розвитку. Зазначений підхід повинен не лише забезпечувати ефективний економічний розвиток, але й створювати умови для підвищення рівня добробуту населення регіонів. Стратегічною метою державної політики України має стати забезпечення збалансованого розвитку регіонів на основі поєднання економічної та соціальної складових зростання. Отже, результативне вирішення проблем регіонів залежить від розробки ефективних державних програм розвитку, що має ґрунтуватися на всебічному аналізі їх потенціалу, загальній оцінці можливостей їх розвитку та визначенні основних напрямів соціально-економічного зростання.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Різні аспекти забезпечення соціально-економічного розвитку регіону обговорюються вже кілька століть як теоретиками, так і практиками. Питанням сутності менеджменту регіонального розвитку та його стабільного забезпечення присвячено праці таких вчених, як: О. Васильєв [1], А. Гацько [2], Н. Голіяд [3], Е. Зарова [4], О. Корнієцький [2], О. Островерх [2], І. Польська [5], В. Попруга [5], О. Раєвнєва [3], Т. Савостенко [5], К. Фісун [1], Г. Хасаев [4] тощо. Проблеми у публічному управлінні та адмініструванні в контексті здійснення державної регіональної політики досліджені в роботах В. Бакуменка [6], З. Варналія [7], В. Воротіна [8], Я. Жаліла [8], М. Іжа [6], Н. Мельтюхової [9], П. Надолішного [6] та ін. Але попри існуючий суттєвий науковий доробок, деякі теоретико-практичні основи визначення впливу публічного управління на регіональний розвиток залишаються недостатньо дослідженими. Окрім цього, дуже багато управлінських рішень залишається формальними та політично заангажованими.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних умовах стає нагальною проблема удосконалення та впровадження новітніх механізмів та інструментів управління процесами соціально-економічного розвитку регіонів. Це, зокрема, зумовлено тим, що гостро постає питання децентралізації влади в Україні, тому основний центр соціально-економічного розвитку переміщується на регіональний рівень. Окрім цього, недостатня активність територіальних громад у вирішенні проблем соціально-економічного розвитку територій є однією з важливих проблем, що перешкоджають динамічному соціально-економічному розвитку регіонів України. Тому, враховуючи необхідність впровадження реальної концепції розвитку регіонів, важливим та надзвичайно актуальним питанням стає виявлення залежності забезпечення соціально-економічного розвитку регіону від якості публічного управління й адміністрування та визначення сили її впливу.

Постановка завдання. Враховуючи особливу актуальність питань поліпшення рівня регіонального розвитку та підвищення ефективності публічного адміністрування, метою статті є обґрунтування методичного підходу щодо визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону. Для досягнення цієї мети поставлено такі завдання: визначити особливості інтегральної оцінки рівня забезпечення соціально-економічного розвитку регіону; систематизувати критерії оцінки

якості публічного управління та представити терм-множини значень лінгвістичних змінних якості публічного управління; обґрунтувати модель виявлення взаємозв'язку між якістю публічного управління та інтегральним показником соціально-економічного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. З урахуванням недостатньої дослідженості зазначеної проблематики, запропоновано методичний підхід щодо визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону, поетапна схема реалізації якого представлена на рис. 1.

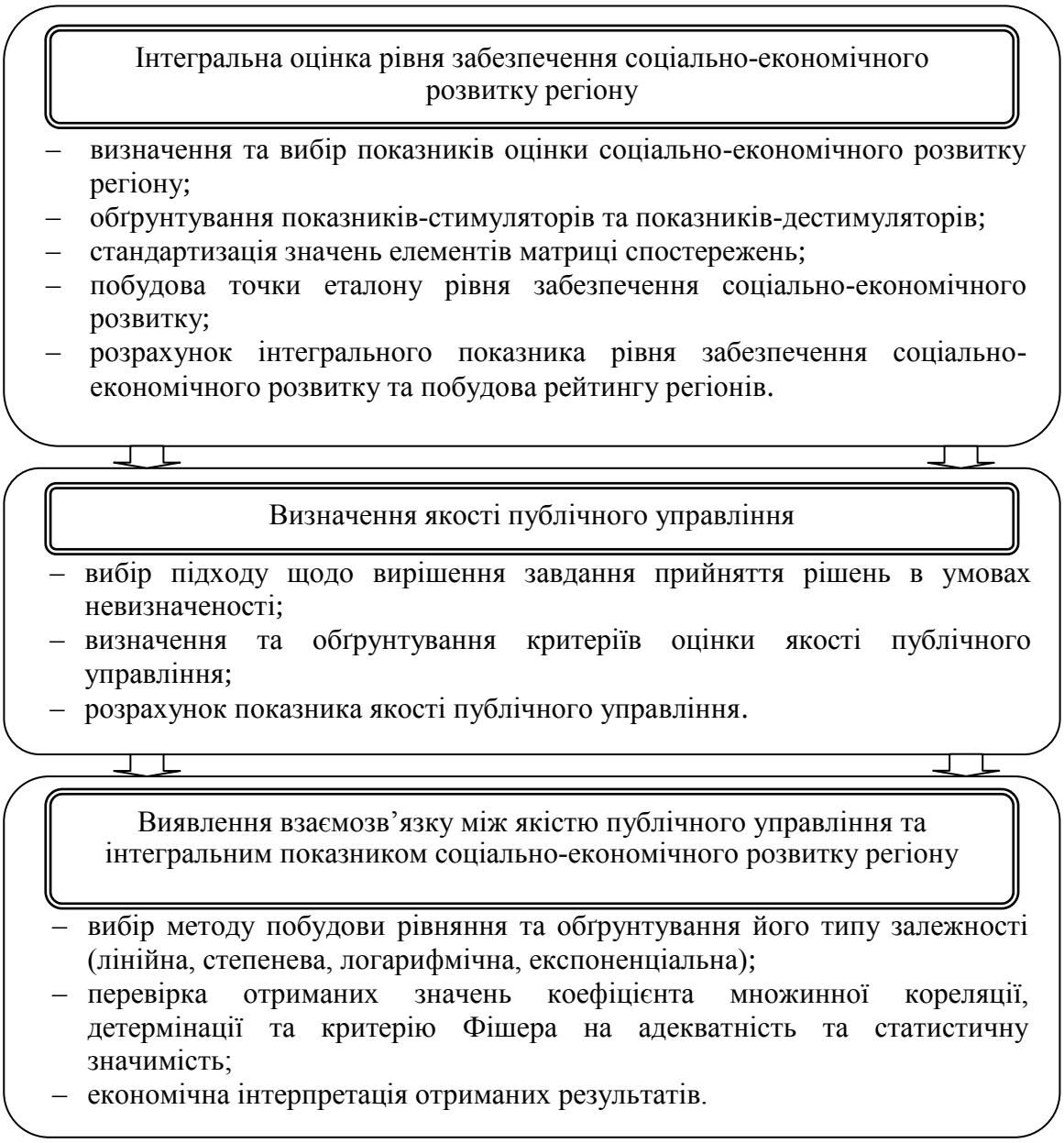

Рис. 1. Схема методичного підходу щодо визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону (розроблено автором)

Особливістю цього підходу є використання достатньо великої кількості методів аналізу (таксономічного, регресійного та нечітких множин), що дозволить у подальшому здійснити прогнозування рівня забезпечення соціально-економічного розвитку регіону, враховуючи існуючий рівень якості публічного управління, та більш коректно обґрунтувати пріоритетні напрямки розвитку регіонів.

Отже, процес визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону відбувається в контексті трьох послідовних етапів. Перший етап передбачає інтегральну оцінку рівня забезпечення соціально-економічного розвитку регіону, яку пропонується здійснити за допомогою таксономічного аналізу [10]. Для реалізації цього етапу необхідно: визначити та обрати показники оцінки соціально-економічного розвитку регіону; обґрунтувати показники-стимулятори та показники-дестимулятори; стандартизувати значення елементів матриці спостережень; побудувати точку еталону рівня забезпечення соціально-економічного розвитку; розрахувати інтегральний показник рівня забезпечення соціально-економічного розвитку та побудувати рейтинг регіонів.

Було сформовано сукупність початкових показників в контексті таких важливих складових, як: економічна ефективність; інвестиційний розвиток та зовнішньоекономічна співпраця; фінансова самодостатність; розвиток малого та середнього підприємництва та інфраструктури; відкритість влади та доступність до адміністративних послуг; ефективність ринку праці; відновлювана енергетика та енергоефективність; доступність та якість послуг у сферах: освіти, охорони здоров'я; раціонального природокористування; соціальний захист та безпека; якість довкілля. Причина такого вибору показників пояснюється наявністю відкритої статистичної інформації на сайті Державної служби статистики України [11], Мінекономрозвитку, Мінрегіону, Мінфіну та Головного управління статистики в областях.

Варто зазначити, що серед усієї сукупності показників дестимуляторами виступають наступні [1–3; 5; 7; 15]: темпи зростання податкового боргу за грошовими зобов'язаннями платників податків, які перебувають у процедурах банкрутства; кількість населення, що припадає на 1 працівника центру надання адміністративних послуг; співвідношення зареєстрованих безробітних до чисельності населення; темп зростання заборгованості з виплати заробітної плати; темп зростання заборгованості населення з оплати житлово-комунальних послуг; обсяги паливно-енергетичних ресурсів, спожитих у регіоні на душу населення регіону; загальний коефіцієнт смертності на 1 тис. осіб наявного населення; кількість хворих з встановленим діагнозом активного туберкульозу на 100 тис. осіб населення; кількість сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, охоплених соціальними послугами; питома вага дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у сімейних формах виховання у загальній кількості дітей даної категорії; кількість кримінальних правопорушень, вчинених проти життя та здоров'я особи, на 10 тис. осіб населення; темп зростання викидів забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення; темп зростання викидів забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення. Усі інші показники є стимуляторами.

Другий етап включає послідовну реалізацію наступних дій: вибір підходу щодо вирішення завдання прийняття рішень в умовах невизначеності; визначення та обґрунтування критеріїв оцінки якості публічного управління; розрахунок показника якості публічного управління.

Необхідно зазначити, що для вирішення завдання щодо прийняття рішень в умовах невизначеності використовується безліч підходів [4; 12], серед яких найбільш поширенішим є метод нечітких множин. Основоположником теорії нечітких множин є Л. Заде. Сутність цієї теорії полягає в можливості оперувати «лінгвістичними» змінними, значення яких виражаються словами чи пропозиціями природної або формальної мови [13, с.7].

Враховуючи мету дослідження та існуючі умови певної суб'єктивності інформації та невизначеності для оцінки якості публічного управління було обрано метод нечітких множин. Його головними перевагами є: можливість врахувати безліч факторів оцінки; універсальність даної методики; наявність у експерта права на невпевненість, яка враховується. Таким чином, теорія нечітких множин дозволяє обчислити ступінь приналежності елемента підмножині (тобто елемент може належати підмножині в більшій чи меншій мірі) [14, с.231].

Необхідно зазначити, основною складовою теорії нечітких множин є функції належності, побудовані з використанням терм-множини значень і лінгвістичних термів-факторів. Так, терм-множини значень лінгвістичних змінних якості публічного управління представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Терм-множини значень лінгвістичних змінних якості публічного управління (розроблено автором)

Змінна	Лінгвістична суть змінної	Терми оцінювання	Універсальна множина
R	результативність	низька, середня, висока	[0-10]
E	ефективність	низька, середня, висока	[0-10]
A	адміністративна здійсненність	низька, середня, висока	[0-10]
C	справедливість	низька, середня, висока	[0-10]
P	політична здійсненність	низька, середня, висока	[0-10]

У якості вхідних параметрів системи нечіткого виведення запропоновано 5 нечітких лінгвістичних змінних: результативність, ефективність, адміністративна здійсненність, справедливість, політична здійсненність, які є критеріями оцінки публічного управління та адміністрування [9; 15]. У якості вихідних параметрів – нечітка лінгвістична змінна «якість». Кожна оцінка в таблиці має бути визначена за узгодженою десятибальною шкалою, яка має інтерпретуватися як «низька», «середня», «висока».

Проведений аналіз критеріїв якості публічного управління з використанням експертно-лінгвістичної інформації і правил «якщо-то» дозволили отримати нечіткі логічні рівняння впливу лінгвістичних змінних. Так, якщо результативність, ефективність, адміністративна здійсненність, справедливість та політична здійсненність визначені як високі, то доцільно визнати високий рівень якості публічного управління в регіоні. Якщо навпаки – критерії оцінки якості публічного управління зазначені як низькі, то і загальна оцінка теж буде низькою.

Враховуючи те, що метою статті було визначення впливу якості публічного управління, рівень якої в регіонах запропоновано здійснювати з використанням теорії нечітких множин, на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону (інтегральний показник отримано в результаті таксономічного аналізу), сутністю третього етапу є виявлення взаємозв’язку між якістю публічного управління та інтегральним показником соціально-економічного розвитку регіону. Тому для визначення наявності зв’язку між показниками та з метою прогнозування запропоновано використати метод проеціювання тренду. Його вибір дозволить нівелювати низку недоліків інших методів, серед яких: застосовування методу експоненціального згладжування тільки у відносно стабільних умовах розвитку системи без різких змін факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовища; простота методу ковзаючої середньої для створення точного прогнозу тощо.

Зазначимо, що перед побудовою трендових моделей необхідно коректно обрати вид рівняння, що забезпечить найбільшу точність апроксимації, яка переважно визначає якість прогнозу. Так, найбільш застосованими є [12]: лінійна ($y = a + bx$); степенева ($y = ax^b$); логарифмічна ($y = aLn(x) + b$); експоненціальна ($y = ae^{bx}$). Для побудови трендової моделі в середовищі MS Excel на основі даних часового ряду необхідно для кожного регіону побудувати точкову діаграму із застосуванням набору трендових моделей – лінійної, степеневої, експонентної, логарифмічної.

Варто акцентувати увагу на тому, що тип трендової моделі зі значенням R^2 близьким до одиниці забезпечує найбільшу точність апроксимації і дозволяє отримати найбільш точний прогноз. Отже, створення даних моделей забезпечить визначення прогнозованого рівня забезпечення соціально-економічного розвитку регіону з урахуванням існуючого рівня якості публічного управління.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, запропоновано методичний підхід щодо визначення впливу якості публічного управління на забезпечення соціально-економічного розвитку регіону, який на відміну від існуючих, потребує реалізації наступних етапів: 1) інтегральна оцінка рівня забезпечення соціально-економічного розвитку регіону за допомогою таксономічного аналізу; 2) визначення якості публічного управління із застосуванням теорії нечітких множин; 3) виявлення взаємозв'язку між якістю публічного управління та інтегральним показником соціально-економічного розвитку регіону з використанням метода проеціювання тренду. Його застосування дозволить не тільки звести низку показників соціально-економічного розвитку регіону до одного та дати однозначну оцінку наявної ситуації в регіоні, але й визначити рівень впливу якості застосування відповідних інструментів публічного управління й адміністрування та полегшити прийняття майбутніх управлінських рішень в контексті забезпечення ефективного соціально-економічного розвитку регіону. Перспективами подальших досліджень є практична реалізація запропонованого методичного підходу, що дозволить полегшити процес децентралізації влади, та розробка відповідних заходів щодо подолання територіальної диспропорції регіонів.

Література

1. *Менеджмент регіонального розвитку : монографія / За ред. О. В. Васильєва, К. А. Фісуна. Харків : Харківська національна академія міського господарства, 2010. 375 с.*
2. *Корнієцький О. В., Гацько А. Ф., Островерх О. В. Регулювання соціально-економічного розвитку регіону як важливий чинник державного управління // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства ім. П. Василенка. 2016. Вип. 174. С. 67–73.*
3. *Раєвнєва О. В., Голіяд Н. Ю. Моделювання антикризового управління регіоном : монографія. Харків : ХНЕУ, 2007. 300 с.*
4. *Зарова Е. В., Хасаев Г. Р. Эконометрическое моделирование и прогнозирование развития региона в краткосрочном периоде : монография. М. : Экономика, 2004. 149 с.*
5. *Савостенко Т. О., Попруга В. І., Польська І. Е. та ін. Забезпечення соціально орієнтованого розвитку регіонів України / За заг. ред. Т. О. Савостенко. К. : НАДУ, 2009. 40 с.*
6. *Бакуменко В. Д., Надолішній П. І., Іжа М. М., Арабаджи Г. І. Державне управління : основи теорії, історія і практика. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. 393 с.*
7. *Державна регіональна політика України : особливості та стратегічні пріоритети : монографія / За ред. З. С. Варналія. К. : НІСД, 2007. 820 с.*
8. *Державне управління регіональним розвитком України : монографія / За заг. ред. В. Є. Воротіна, Я. А. Жаліла. К. : НІСД, 2010. 288 с.*
9. *Мельтюхова Н. М. Державне управління як єдність діяльності та відносин : монографія. Харків : ХарРІ НАДУ Магістр, 2010. 204 с.*
10. *Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономических исследованиях / Пер. с польск. В. В. Иванова. М. : Финансы и статистика, 1989. 175 с.*
11. *Державна служба статистики України : сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 04.06.2018).*
12. *Волошин О. Ф., Мащенко С. О. Моделі та методи прийняття рішень. 2-ге вид., перероб. та доп. К. : ВПЦ «Київський університет», 2010. 336 с.*
13. *Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений. М. : Мир, 1976. 165 с.*
14. *Савин Г. И. Системное моделирование сложных процессов. М. : Финансы и статистика, 2000. 276 с.*
15. *Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики : Постанова Кабінету Міністрів України № 1029 від 20 грудня 2017 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-п (дата звернення: 29.05.2018).*

References

1. *Regional development management: monograph (2010). Ed. by O. V. Vasiliev, K. A. Fisun [Menedzhment rehionalnoho rozvytku: monohrafiia; za red. O. V. Vasylieva, K. A. Fisuna], Kharkivska natsionalna akademiia miskoho hospodarstva, Kharkiv, 375 s. [in Ukrainian]*
2. *Korniietskyi, O. V., Hatsko, A. F., Ostroverkh, O. V. (2016). Adjustment of socio-economic development of the region as an important factor in public administration [Rehuliuvannia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehionu yak vazhlyvyi chynnyk derzhavnoho upravlinnia], Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva im. Petra Vasylenka, Vyp. 174, s. 67–73 [in Ukrainian]*
3. *Raievnieva, O. V., Holiiad, N. Yu. (2007). Modeling of crisis management in the region: monograph [Modeliuvannia antykryzovoho upravlinnia rehionom: monohrafiia], KhNEU, Kharkiv, 300 s. [in Ukrainian]*
4. *Zarova, E. V., Hasaev, G. R. (2004). Econometric modeling and forecasting of the development of the region in the short-term period: monograph [Ekonometricheskoe modelirovanie i prognozirovanie razvitiya regiona v kratkosrochnom periode: monografiya], Ekonomika, Moskva, 149 s. [in Russian]*
5. *Provision of socially oriented development of the regions of Ukraine (2009). Ed. by T. O. Savostenko, V. I. Propuga, I. E. Polskaya and others [Zabezpechennia sotsialno oriientovanoho rozvytku rehioniv Ukrainy; za red. T. O. Savostenko, V. I. Popruha, I. E. Polska ta in.], NADU, Kyiv, 40 s. [in Ukrainian]*
6. *Public administration: the foundations of theory, history and practice (2009). Ed. by V. D. Bakumenko, P. I. Nadolishniy, M. M. Izha, G. I. Arabadi [Derzhavne upravlinnia: osnovy teorii, istoriia i praktyka; za red. V. D. Bakumenko, P. I. Nadolishnij, M. M. Izha, H. I. Arabadzhy], ORIDU NADU, Odesa, 393 s. [in Ukrainian]*
7. *State regional policy of Ukraine: peculiarities and strategic priorities: monograph (2007). Ed. by S. S. Varnalia [Derzhavna rehionalna polityka Ukrainy: osoblyvosti ta stratehichni priorytety: monohrafiia; za red. Z. S. Varnaliia], NISD, Kyiv, 820 s. [in Ukrainian]*
8. *Governmental management of regional development of Ukraine: monograph (2010). Ed. by V. Ye. Vorotin, Ya. A. Zhalilo [Derzhavne upravlinnia rehionalnym rozvytkom Ukrainy: monohrafiia; za red. V. Ye. Vorotina, Ya. A. Zhalila], NISD, Kyiv, 288 s. [in Ukrainian]*
9. *Meltiukhova, N. M. (2010). Public administration as a unity of activity and relations: monograph [Derzhavne upravlinnia yak yednist diialnosti ta vidnosyn: monohrafiia], KharRI NADU Mahistr, Kharkiv, 204 s. [in Ukrainian]*
10. *Plyuta, V. (1989). Comparative multidimensional analysis in economic studies. Trans. from Pol. V. V. Ivanov [Sravnitelnyy mnogomernyy analiz v ekonomicheskikh issledovaniyakh; per. s Pol. V. V. Ivanova], Finansy i statistika, Moskva, 175 s. [in Russian]*
11. *Official website of the State Statistics Service of Ukraine [Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy], available at: http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian]*
12. *Voloshyn, O. F., Mashchenko, S. O. (2010). Models and methods of decision-making. 2nd ed. [Modeli ta metody pryiniattia rishen], VPTS «Kyivskyi universytet», Kyiv, 336 s. [in Ukrainian]*
13. *Zade, L. A. (1976). The concept of a linguistic variable and its application to the adoption of approximate solutions [Ponyatie lingvisticheskoy peremennoy i ego primenenie k prinyatiyu priblizhennykh resheniy], Mir, Moskva, 165 s. [in Russian]*
14. *Savin, G. I. (2000). System modeling of complex processes [Sistemnoe modelirovanie slozhnykh protsessov], Finansy i statistika, Moskva, 276 s. [in Russian]*
15. *Some issues of improving the system for monitoring and evaluating the effectiveness of the implementation of the state regional policy: Law of Ukraine, No. 1029, 20.12.2017 [Deiaki pytannia udoskonalennia systemy monitorynhu ta otsinky rezultatyvnosti realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 1029, 20.12.2017], available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-n [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 29.05.2018. Прийнята до друку 12.06.2018.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 621.3

Ольга Анатоліївна ГОКМЕН
викладач кафедри економіки підприємства, Дніпровський національний університет ім. О. Гончара, Україна, e-mail: abdurah@i.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6283-5327

Анатолій Васильович ТРОФИМЕНКО
кандидат технічних наук, доцент кафедри двигунобудування, Дніпровський національний університет ім. О. Гончара, Україна, e-mail: antrof2005@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5312-9658

ТЕХНІКО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЇ ПАЛИВА ПРИ КОНДИЦІЮВАННІ ТА ТЕПЛОЗАБЕЗПЕЧЕННІ БУДІВЛІ

Гокмен, О. А., Трофименко, А. В. Техніко-економічні аспекти економії палива при кондиціюванні та теплозабезпеченні будівлі // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 129–137.

Анотація. *У статті проведено техніко-економічне порівняння звичайної установки для теплопостачання і кондиціювання повітря в будинку, яка працює на природньому газі, з установкою, яка працює з використанням сонячної енергії. Показано, що завдяки комплексному врахуванню технічних, економічних, екологічних та інших аспектів можна розв'язати господарську та науково-технічну проблему щодо скорочення споживання традиційних паливно-енергетичних ресурсів. Застосування техніко-економічних методик та інформаційно-комунікативних технологій спонукає до посилення вимог щодо економічної ефективності комплексу маркетингових технологій високотехнологічних підприємств. Оскільки вартість газу і електроенергії постійно зростає, виникає необхідність вирішення проблеми щодо зменшення їх споживання кондиціонерами повітря. Для відмови від використання електроенергії пропонується розробка систем кондиціювання повітря з живленням від сонячної енергії. Загострення екологічних проблем обумовлює необхідність застосування сонячних систем кондиціювання повітря, робота яких базується на різниці температур денного та нічного повітря. У зв'язку з цим важливого значення набуває застосування комбінованих сонячних установок, що використовуються як для опалення в холодний період року, так і для охолодження його в теплий період. Використання сонячної енергії для кондиціювання заманливо й тому, що графік приходу сонячної енергії збігається з графіком споживання холоду й тому, що додавання сонячного охолодження до опалення дозволяє значно поліпшити економіку сонячного теплопостачання. Проаналізовано витрати на встановлення обладнання і експлуатацію, а також на використання природнього газу і електроенергії. Встановлено, що користувач витратить на установлення нового обладнання у 2,27 разів більше ніж на звичайну систему, але кожного місяця він буде витрачати на 70% менше електроенергії в режимі кондиціювання та на 310 м^3 природнього газу в режимі опалення. Обґрунтовано, що впродовж п'яти років користувач витратить на 104111,3 грн. менше, ніж при користуванні звичайною установкою. Запропоновано в подальших розробках систем для теплопостачання і кондиціювання повітря в будинку вирішувати екологічні проблеми, які залежать від кількості використання природнього палива в масштабах населеного пункту, міста, країни.*

Ключові слова: *енергозбереження; теплопостачання; кондиціювання; сонячна енергія; теплова потужність; геліоколектор; витрати палива; вартість установки; тепловий насос; ґрунтовий акумулятор.*

Ольга Анатольевна ГОКМЕН
преподаватель кафедры экономики предприятия, Днепровский национальный университет им. О. Гончара, Украина, e-mail: abdurah@i.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6283-5327

Анатолий Васильевич ТРОФИМЕНКО
кандидат технических наук, доцент кафедры двигателестроения, Днепровский национальный университет им. О. Гончара, Украина, e-mail: antrof2005@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5312-9658

© ГОКМЕН О.А., ТРОФИМЕНКО А.В., 2018

ТЕХНИКО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИИ ТОПЛИВА ПРИ КОНДИЦИОНИРОВАНИИ И ТЕПЛОСНАБЖЕНИИ ДОМА

Гокмен, О. А., Трофименко, А. В. Технико-экономические аспекты экономии топлива при кондиционировании и теплоснабжении дома // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 129–137.

Аннотация. *В статье проведено технико-экономическое сравнение обычной установки для теплоснабжения и кондиционирования воздуха в помещении, которая работает на природном газе, с установкой, работающей с использованием солнечной энергии. Показано, что благодаря комплексному учету технических, экономических, экологических и других аспектов можно решить хозяйственную и научно-техническую проблему сокращения потребления традиционных топливно-энергетических ресурсов. Применение технико-экономических методик и информационно-коммуникативных технологий обуславливает ужесточение требований к экономической эффективности комплекса маркетинговых технологий высокотехнологических предприятий. Поскольку стоимость газа и электроэнергии постоянно возрастает, возникает необходимость в решении проблемы уменьшения их потребления кондиционерами воздуха. Для отказа использования электроэнергии предлагается разработать системы кондиционирования воздуха с питанием от солнечной энергии. Обострение экологических проблем обуславливает необходимость применения солнечных систем кондиционирования воздуха, работа которых основана на разнице температур дневного и ночного воздуха. Поэтому важное значение приобретает применение комбинированных солнечных установок, которые используют как для отопления в холодный период года, так и для охлаждения помещения в теплый период. Использование солнечной энергии для кондиционирования привлекательно еще и потому, что график прихода солнечной энергии совпадает с графиком использования холода и потому, что добавление солнечного охлаждения к отоплению позволяет значительно улучшить экономику солнечного теплоснабжения. Проанализированы расходы на оборудование установки и эксплуатацию, а также на использование природного газа и электроэнергии. Установлено, что пользователь потратит на приобретение и установку нового оборудования в 2,27 раз больше, чем на обычную установку, однако каждый месяц он будет тратить на 70% меньше электроэнергии в режиме кондиционирования и на 310 м^3 меньше природного газа в режиме отопления. Обосновано, что на протяжении пяти лет пользователь потратит на 104111,3 грн. меньше, чем при эксплуатации обычной установки. Предложено в дальнейших разработках систем для теплоснабжения и кондиционирования воздуха в здании решать экологические проблемы, которые зависят от количества используемого природного топлива в масштабах населенного пункта, города, страны.*

Ключевые слова: *энергосбережение; теплоснабжение; кондиционирование; солнечная энергия; тепловая мощность; гелиоколлектор; расход топлива; стоимость установки; тепловой насос; грунтовый акумулятор.*

Olga GOCMEN

Lecturer of Enterprise Economics Department, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Ukraine, e-mail:abdurah@i.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6283-5327

Anatolii TROFYMENKO

PhD in Engineering Sciences, Associate Professor of Engine Building Department, Oles Honchar Dnipropetrovsk National University, Ukraine, e-mail: antrof2005@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5312-9658

TECHNICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF FUEL SAVING IN AIR-CONDITIONING AND HOUSE HEAT SUPPLY

Gokmen, O., Trofymenko, A. (2018). Technical and economic aspects of fuel saving in air-conditioning and house heat supply. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Tekhniko-ekonomichni aspekty ekonomii palyva pry kondytsiiuvanni ta teplozabezpechenni budivli; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 129–137.

Abstract. *Technical and economic comparison of typical facility for heat supply and indoor air-conditioning, which is operated on natural gas, with the facility working with the use of solar energy is conducted. It is shown that due to the integrated accounting of technical, economic, ecological and other aspects it is possible to solve an economic, scientific and technical problem of reduction of consumption of traditional fuel and energy resources. Application of technical*

and economic methods and information and communication technologies leads to strengthening of the requirements for economic efficiency of complex of marketing technologies of the high-technology enterprises. Since cost of gas and electricity is increasing constantly, there is a problem of reduction of their consumption by air conditioners. For refusal of electricity use, it is proposed to design a system of air conditioning on solar power. A growing environmental problems leads to necessity of application of air conditioning systems on solar power that are based on a difference of daytime and night-time air temperatures. Therefore, it is increasingly important to apply the combined solar facilities, which are used for heating during the cold season, and for cooling of premises during the warm period. The use of solar energy for air conditioning is also beneficial because the schedule of solar energy inflow coincides with the schedule of use of cold and because the addition of solar cooling to heating allows to improve economy of solar heat supply considerably. Costs of the facilities installation and maintenance as well as costs of using natural gas and electricity are analyzed. It is identified that users will spend 2.27 times more on purchasing and installation of the new equipment than on typical installation. However, they will spend 70 per cent less electricity in the air-conditioning mode and 310 m^3 less natural gas in the heating mode every month. It is proved that throughout five years the user will spend UAH 104111.3 less than using typical facility. In the further engineering of system for heat supply and air conditioning in buildings it is offered to solve environmental problems, which depend on quantity of used natural fuel in scales of settlement, cities, countries.

Keywords: *energy savings; heat supply; air-conditioning; solar energy; thermal capacity; solar collector; fuel consumption; installation cost; thermal pump; soil accumulator.*

JEL classification: *L720; L740*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Розширення міжнародного економічного співробітництва України потребує енергетичної політики, котра була би когерентною політиці провідних держав світу, насамперед, Європейського співтовариства. Країни ЄС докладають значних зусиль до підвищення своєї енергетичної безпеки, розширення можливостей використання власних відновлюваних енергоресурсів, зменшення шкідливого впливу енергетики на довкілля.

Проблема енергозбереження, використання потенціалу відновлюваних джерел енергії, перехід на технології, що дозволяють частково або повністю відійти від використання газу та іншого викопного органічного палива, є на сьогодні актуальною та пріоритетною в Україні. Необхідним є широкомасштабне впровадження в системах енергозабезпечення нових інженерних і конструктивних рішень, в яких передбачено комплексне використання енергії відновлюваних джерел (сонячна енергія, тепло навколишнього середовища, вітрового потенціалу та ін.).

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Відомо, що усі проблеми енергозбереження вирішуються інженерними засобами, які спрямовані на підвищення показників термічного опору огороджувальних конструкцій споруд та підвищення коефіцієнту корисної дії встановленого в них устаткування та приладів [1, с.68; 2, с.59–60; 3, с.15–18; 4, с.1–3; 5, с.23–37]. Але для реалізації таких заходів необхідні витрати фінансово-матеріальних ресурсів як при будівництві, так і при подальшій експлуатації споруд [6, с.8–10; 7, с.35–37; 8, с.481–488; 9, с.234–237]. Економічний потенціал відновлюваних джерел енергії у світі наразі оцінюється в 20 млрд. т. у.п. на рік, що вдвічі перевищує обсяги річного видобутку усіх видів викопного палива. Ці обставини вказують найбільш раціональний шлях розвитку енергетиці на найближче майбутнє [10, с.1–2; 11, с.1–2]. При цьому основна перевага відновлюваних джерел енергії – невичерпаність і екологічна чистота, а використання не змінює енергетичний баланс планети [4, с.1–3; 12, с.59–61; 13, с.684–690]. Нові перспективні технології традиційної енергетики підвищують ефективність використання енергоносіїв і частково зменшують кількість шкідливих викидів, однак повністю не вирішують екологічну проблему. У зв’язку з цим виникає необхідність як виявлення можливостей раціонального використання ресурсів традиційної енергетики, так і розвиток робіт у напрямку засвоєння технологій нетрадиційної енергетики [14, с.60–66; 15, с. 31–39; 16, с.216–231].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність специфічного обладнання та взаємозв’язку конструктивних елементів призводить до виникнення проблем невідповідності генерованої потужності та супутніх ефектів на ефективність їх використання.

Тільки завдяки комплексному врахуванню технічних, економічних, екологічних та інших аспектів можна розв'язати господарську та науково-технічну проблему скорочення споживання традиційних паливно-енергетичних ресурсів. Застосування техніко-економічних методик та інформаційно-комунікативних технологій спонукає до посилення вимог щодо економічної ефективності комплексу маркетингових технологій високотехнологічних підприємств.

Постановка завдання. З метою формування європейської ментальності у вітчизняних споживачів, посередників, постачальників, інших учасників ринкових процесів варто проводити відповідне маркетингове комунікаційне забезпечення створення і просування на ринки інноваційних енергозберігаючих технологій в Україні.

Сьогодні широко ведеться пошук оптимальних конструкцій установок для теплопостачання і кондиціювання повітря. Значні зусилля спрямовані на вирішення питань, пов'язаних з підвищенням економічності установок. Проектуються прилади та засоби, спрямовані на скорочення втрат енергії [17, с.1–5; 18, с.84–89]. Оскільки вартість електроенергії постійно зростає – виникає проблема щодо зменшення її споживання кондиціонерами повітря. Для відмови від використання електроенергії пропонується розробка систем кондиціювання повітря з живленням від сонячної енергії [13, с.217–221; 15, с.31–39]. У зв'язку із загостренням екологічних проблем особливе місце займають сонячні системи кондиціювання повітря, робота яких базується на різниці температур денного та нічного повітря. Здебільшого це комбіновані сонячні установки, що використовуються як для опалення в холодний період року, так і для охолодження його в теплий період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання сонячної енергії для кондиціонування повітря – приваблива ідея не тільки для південних регіонів, де витрати на охолодження є визначальними у витратах тепла на підтримку в приміщеннях комфортних умов, але й для кондиціонування повітря в суспільних будинках середніх і навіть північних регіонів. Використання сонячної енергії для кондиціювання заманливо й тому, що графік приходу сонячної енергії збігається із графіком споживання холоду й тому, що додавання сонячного охолодження до опалення дозволяє значно поліпшити економіку сонячного теплопостачання.

Перший і головний чинник, який важливий при розрахунку потужності кондиціонера – потужність кондиціонера вважається для вже охолодженого приміщення, а не для жаркого. А пояснення цьому дуже просте. Отже є спекотне приміщення, кондиціонер почав його охолоджувати. Температуру на вулиці поки вважаємо постійною (пік спеки). У міру охолодження повітря всередині приміщення зростає теплоприток всередину приміщення. Звідки береться теплоприток і як він розраховується наведено в роботах [1, с.67–70; 2, с.59–61]. Важливо, що більша частина теплопритоку прямо пропорційна різниці зовнішньої і внутрішньої температур $(t_з - t_в)$. У міру охолодження приміщення кондиціонеру стає все важче видаляти надлишки тепла (теплоприток постійно збільшується), і поступово настає рівновага між припливом тепла в приміщення і його видаленням за допомогою кондиціонера.

Таким чином необхідна потужність кондиціонера дорівнює по абсолютній величині сумі теплопритоків у вже охолоджене приміщення. Кондиціонер при цьому справляється зі своїми безпосередніми обов'язками – на вулиці жарко, а у середині приміщення бажані 20ºС. Не варто плутати необхідну потужність охолодження кондиціонера зі швидкістю охолодження (на скільки градусів спекотне приміщення охолоджується за годину). Це різні речі. У будь-якому випадку, виходити зі швидкості охолодження в розрахунках потужності кондиціонера не можна, тому що ми не отримаємо правильної потужності.

Завжди варто обирати кондиціонер за потужністю, близькою до оптимальної. Занадто потужний кондиціонер буде змушений для підтримки комфортної температури постійно вмикатися і вимикатися.

У першу чергу, враховують зовнішні теплонадходження. Це, перш за все, сонячна радіація, яка проникає через віконні отвори. Кількість теплової енергії, що надходить таким

чином, залежить від розташування вікна щодо сторін світла, його площі та наявності на ньому сонцезахисних елементів. Друга група теплопритоків, це тепловиділення від внутрішніх джерел в приміщенні, – від людей, освітлення, електрообладнання тощо.

Розглянемо будівлю яка побудована за сучасними технологіями. Стіни представляють конструкцію із шести шарів. Перший шар – будівельна цегла товщиною 120 мм, другий шар – пінопласт товщиною 100 мм, третій шар – пінобетон товщиною 200 мм, четвертий – зазор із повітря між стіною та гіпсокартоном товщиною 28 мм, п'ятий – гіпсокартон товщиною 10 мм, шостий – внутрішня ґрунтовка і шпаклівка товщиною 3 мм.

Для порівняння будемо розглядати двохповерховий будинок загальною площею 220 м^2. За базовий об'єкт прийнято систему теплозабезпечення і кондиціювання, яка працює від газового котла. Система охолодження виявляє двоїстий вплив на ефективність системи опалення і гарячого водопостачання. По-перше, колектор постачає систему додатковою корисною енергією влітку, знижаючи витрати на отримання енергії. По-друге, використання колектора для кондиціювання повітря значно скорочує витрати енергії на гаряче водопостачання влітку. Аналіз теплових характеристик системи за повний період опалення і охолодження дозволяє оцінювати вплив тих або інших факторів на ефективність системи в цілому.

Розрахункова теплова потужність системи опалення повинна визначатися за формулою:

$$Q = Q_1 + Q_2 - Q_3, \tag{1}$$

де Q_1 – розрахункові втрати (надходження) тепла до будинку, Вт; Q_2 – втрати тепла трубопроводів, які проходять в неопалених приміщеннях, Вт; Q_3 – тепловий потік, який регулярно надходить від освітлення, обладнання та людей, і варто враховувати в цілому на систему опалення будинку.

Розрахункова потужність системи кондиціювання визначається за формулою:

$$\Delta Q = Q_1 + Q_3. \tag{2}$$

Розрахункові теплові втрати Q_1 визначимо за формулою:

$$Q_1 = Q_a + Q_в, \tag{3}$$

де Q_a – тепловий потік через огороджувальні конструкції, Вт; $Q_в$ – втрати тепла на нагрів (охолодження) вентиляційного повітря, Вт.

Результати розрахунків наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Розрахункові теплові потоки (розроблено авторами)

Тепловий потік	Значення, Вт
Теплові втрати будинку через огороджувальні конструкції, Q_a	11535
Втрати тепла на нагрів вентиляційного повітря, $Q_в$	10542
Сумарні теплові втрати будинку, Q_1	22077
Тепловий потік від освітлення, обладнання та людей, Q_3	2500

Таким чином, теплова потужність системи опалення згідно з формулою (1) складає 19577 Вт.

Сумарний надлишок тепла в приміщенні в теплу пору року дорівнює ΔQ = 5789 Вт. Визначимо площу усіх геліоколекторів на даху будівлі. Обираємо тип колектора: параболоциліндричний. Максимальна площа системи геліоколекторів складає 169 м^2. Враховуючи, що розміри даху 6,6×10 м^2, на ньому можна розмістити не більш ніж шість

панелей геліоколекторів. Вибираємо раціональну кількість панелей 6 штук з урахуванням найбільшої та найменшої площ та місячних навантажень. Отже площа геліоколекторів дорівнює 54 м^2. При більших розмірах колектора тривалість протягом року, в якому будуть використовувати надмірну площину колектора суттєво зменшується, що призводить до зменшення ступеня корисного використання всього колектора. Таким чином, системи меньших розмірів, працюючи при низьких температурах, більш ефективно використовують сонячну енергію за рахунок високого коефіцієнта корисної дії колектора.

Взагалі вся система сонячного опалення містить контур геліоколекторів, тепловий насос з проміжним тепловим акумулятором і контур грунтового теплового акумулятора. Схема, робота та взаємодія геліосистеми, теплового насоса і грунтового акумулятора тепла описані в роботі [14, с.61–65]. В табл. 2 наведено параметри геліосистеми.

Таблиця 2

Параметри геліоколектора (розроблено авторами)

Характеристики	Величина
Потужність геліоколектора взимку, Вт*год.; влітку, Вт*год.	5872 16171
Середньорічна потужність, Вт*год.	10171
Витрати теплоносія, кг/с	0,086

Варто зазначити, що ця сонячна система теплопостачання будинку призначена не як самостійна, а як додаткова система, яка дозволяє покрити 70% всього теплового навантаження, що виправдало розрахункові припущення у результаті тривалої експлуатації.

Економічний аналіз системи переслідує дві цілі: оптимізувати систему і порівняти її зі звичайними системами того ж призначення. Основні річні витрати на систему сонячного опалення (без урахування додаткового джерела енергії) складають річні витрати, які пов’язані з придбанням елементів системи, включно колектор, бак-акумулятор, регулятори, насоси, трубопроводи з тепловою ізоляцією, річні витрати на експлуатацію системи, вартість енергії для приводів насосів і вентилятора, річні витрати на технічне обслуговування системи.

Річні витрати, які пов’язані з придбанням, визначаються початковими вкладами і складають відсоток на вкладений капітал і погашення за декілька років, які визначаються строком дії самої системи. Сума таких щорічних витрат розрахована у вигляді визначеного відсотка від загальної суми вкладень і складає для терміну амортизації 20 років і річної норми відсотка 8%, величину 0,10185 від первинних вкладень.

Аналіз дослідження такої системи ілюструє можливість прогнозування теплової ефективності, а також методи використання цих результатів для досягнення найменшої загальної вартості.

Визначені технічні показники базової системи теплозабезпечення та кондиціювання, наведені в табл. 3.

Таблиця 3

Технічні показники базового об’єкту (розроблено авторами)

Технічні характеристики	Одиниця вимірювання	Величина
Еквівалентна потужність опалення	кВт	19,6
Еквівалентна потужність кондиціювання	кВт	5,8
Середні добові витрати газу	м^3	14,9
Середні добові витрати електроенергії	кВт*год/доб	22,9
Ціна установки	грн.	52405

Варто зауважити, що реальна вартість установки, допоміжного обладнання для неї і палива може змінюватися залежно від району країни, типа будівлі й пори року.

Результати розрахунків економічних характеристик базового об'єкту наведені в табл. 4.

Таблиця 4

Витрати на базовий об'єкт (розроблено авторами)

1. Витрати на обладнання	Величина, грн.
Котел газовий	4675
Труба вихлопних газів	1580
Циркуляційний насос	950
Розширювальний бак	1500
Запорна арматура х4	480
Труби	1000
Кондиціонер х4	36720
2. Витрати на монтаж системи	5500
3. Витрати сировини	
Витрати на газ за 5 років	93650,4
Витрати на електроенергію за 5 років	55080

Розрахуємо кількість витрат на складові системи та вартість її монтажу:

$$C = B_k + B_m = 4675+1580+950+1500+480+1000+36720+5500+52405 \text{ грн.},$$

де B_k – вартість компонентів; B_m – вартість монтажу.

Економічне порівняння об'єктів. Порівняємо вартість обох об'єктів зі сроком служби 5 років. Експлуатаційні витрати для системи сонячного опалення, які пов'язані переважно з витратами енергії на прокачку теплоносія крізь колектор, для добре спроектованої системи невеликі та можливо їх не враховувати. Порівняльна економічна характеристика базового та нового об'єктів наведена в табл. 5.

Таблиця 5

Економічні порівняння базового та нового об'єктів (розроблено авторами)

Параметри	Базовий	Новий
Загальна ціна, грн.	52405	119310
Вартість сировини, грн.	148730,4	44619,1
Технічне обслуговування, грн.	2900	5000
Усього, грн.	204035,4	168929,1

Висновки і перспективи подальших розробок. У статті проведено техніко-економічне порівняння базового об'єкту та нового з використанням сонячної енергії. Встановлено, що користувач витратить на установку нового об'єкту 119310,1 грн. (у 2,27 разів більше ніж на базову систему), але кожного місяця він буде витрачати на 1735,2 грн. менше у режимі кондиціювання та на 289,63 грн. у режимі опалення, тобто за п'ять років користувач витратить на 35106,3 грн. менше, ніж при користуванні базовим об'єктом.

Варто зазначити, що цінність переходу до розширеного використання відновлюваних джерел енергії дозволить вирішити низку проблем, пов'язаних із забезпеченням надійного і економічного теплопостачання об'єктів, забрудненням довкілля та глобальним потеплінням, зменшить загрозу енергетичної та економічної кризи.

Перспективи подальших розробок полягають у вирішенні екологічної проблеми, яка залежить від кількості використання природнього палива для опалення і кондиціювання приміщень у масштабах населенного пункту, міста, країни.

Література

1. *Накорчевский А. И. Система теплоснабжения теплоавтономного дома // Промышленная теплотехника. 2009. Т. 31. № 1. С. 67–73.*
2. *Трофименко А. В., Андреева М. В., Андреев А. А. Применение солнечной энергии для отопления, горячего водоснабжения и кондиционирования пассажирских вагонов // Залізничний транспорт України. 2009. № 1. С. 59–61.*
3. *Накашидзе Л. В., Габринец В. А., Трофименко А. В. Факторы влияющие на тепловой баланс сооружения при использовании энергии альтернативных источников // Відновлювана енергетика. 2015. № 5. С. 15–21.*
4. *Пат. 96845, Україна МПК С 02 F 11/04, С 02 F 3/28 Біоенергокомплекс / Козуб А. Ю., Трофименко А. В. Заявники та патентовласники: Козуб А. Ю., Трофименко А. В. № а201004592; заявл. 19.04.10, опубл. 12.12.2011. Бюл. № 23.*
5. *Ruzhu W., Tianshu G. (2016). Advances in solar heating and cooling // Woodhead Publishing. 1st ed. 596 p.*
6. *Габрінець В. О., Марков В. Л., Зарівняк Г. Ш., Митрохов С. О. Дослідження особливостей побудови енергоефективних огороджень як елементів систем енергозабезпечення // Проблеми високотемпературної техніки: зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ДНУ. 2011. С. 7–14. ISBN 978-617-518-213-0.*
7. *Bredford T. (2006). Solar revolution. The economic transformation of the global energy industry. Press Cambridge, London. 224 p.*
8. *Joanico L. (2009). A new design of roof-integration water solar collector for domestic heating and cooling // Solar energy. Vol. 82. Pp. 481–492.*
9. *Sarbu I., Sebarchievici C. (2017). Solar heating and cooling systems // Academic Press. 1st ed. 432 p.*
10. *Пат. 112923, Україна МПК F 24 J 3/08, F 24 J 2/34 Спосіб зарядки і видобування геотермального тепла з грунту / Мартинез Л. А., Трофименко А. В. Заявники та патентовласники: Мартинез Л. А., Трофименко А. В. – № а 201503476; заявл. 14.04.15 опубл. 10.11.2016. Бюл. № 21.*
11. *Пат. 94182, Україна МПК F 03 B 13/08, F 03 B 17/00, F 03 G 7/00 Установка перетворювання енергії осмосу в електроенергію / Трофименко А. В., Трофименко О. А. Заявники та патентовласники: Трофименко А. В., Трофименко О. А. № а201001948; заявл. 22.02.10, опубл. 11.04.2011. Бюл. № 7.*
12. *Дмитренко А. А., Трофименко А. В. Полная и явная хладопроизводительность систем кондиционирования и реализация бинарного цикла // Відновлювана енергетика. 2011. № 4. С. 59–61.*
13. *Kalogiron S. (2009). Solar energy engineering : processes and systems. 1st ed. Academic Press. California. 759 p.*
14. *Трофименко А. В., Дубов М. Ю., Лапко Д. П. и др. Результаты эксплуатации солнечных коллекторов в системе теплоснабжения дома // Промышленная теплотехника. 2011. Т. 33. № 5. С. 60–66.*
15. *Зысин В. А. Отопительные установки с тепловым насосом // Труды ЦКТИ. М.–Л.: Машгиз, 1947. Кн. 4. Вып. 1. С. 31–39.*
16. *Sorensen B. (2015). Solar energy storage // Academic Press. 1st ed. 394 p.*
17. *Пат. 58921 Україна, МПК F 25 B 9/00. Тепловий насос / А. В. Трофименко, А. А. Дмитренко; заявники та патентовласники: Дмитренко А. А., Трофименко А. В., № u201012584; заявл. 25.10.10; опубл. 26.04.2011, Бюл. № 8.*
18. *Накашидзе Л. В. Улучшение эксплуатационных характеристик сооружений при использовании энергии альтернативных источников // Международный науч. журнал «Альтернативная энергетика и экология». 2014. № 23. С. 84–89.*

References

1. *Nakorchevsky, A. I. (2009). System of heat supply in autonomy heating house [Sistema teplosnabzheniya teploavtonomnogo doma], Promyshlennaya teplotekhnika, T. 31, No. 1, s. 67–73 [in Russian]*

2. *Trofymenko, A. V., Andreeva, M. V., Andreev, A. A. (2009). Application of solar energy for heating, hot water supply and air-conditioning of carriages [Primenenie solnechnoy energii dlya otopleniya goryachego vodosnabgeniya i conditsionirovaniya passazhirskikh vagonov], Zaliznychnyi transport Ukrainy. No. 1, s. 59–61 [in Russian]*
3. *Nakashidze, L. V., Gabrinets, V. A., Trofymenko, A. V. (2015). Factors influencing thermal balance in use of alternative energy sources [Faktory vliyayuschie na teplovoy balans sooruzheniya pri ispolzovanii alternativnykh istochnikov energii] Vidnovliuvana enerhetyka, No. 5, s. 15–21 [in Russian-Ukrainian]*
4. *Trofymenko, A. V., Kozub, A. Ju. Bioenergy complex» [Bioenerhokompleks], Patent No. 96845, Ukraina, Biul. No. 23 [in Ukrainian]*
5. *Ruzhu, W., Tianshu, G. (2016). Advances in solar heating and cooling. 1st ed. Woodhead Publishing, 596 p.*
6. *Gabrinets, V. A., Markov, V. L., Zaryvnyak, G. Sh. (2011). Research of features of power active fences construction as elements of power supply systems [Doslidzhennia osoblyvostei pobudovy enerhoactyvnykh ohorodzhen yak elementiv system enerhozabespechennia], Problemy vysokotemperaturnoi tekhniky, Dnipropetrovsk, DNU, s. 7–14 [in Ukrainian]*
7. *Bredford, T. (2006). Solar revolution. The economic transformation of the global energy industry. Press Cambridge, London. 224 p.*
8. *Joanico, L. (2009). A new design of roof-integration water solar collector for domestic heating and cooling, Solar energy, Vol. 82, pp. 481–492.*
9. *Sarbu, I., Sebarchievici, C. (2017). Solar heating and cooling systems. 1st ed. Academic Press, 432 p.*
10. *Martinez, L. A., Trofymenko, A. V. (2016). Way of charging and extraction of thermal energy from a ground [Sposib zariadky i vydobuvannia heotermalnoho tepla z hruntu], Patent No. 112923, Ukraina, Biul. No. 21 [in Ukrainian]*
11. *Trofymenko, A. V., Trofymenko, O. A. (2011). Construction of osmotic energy transformation in electricity [Ustanovka peretvoriuvannia enerhii osmosu v elektroenerhiiu], Patent No. 94182, Ukraina, Biul. No. 7 [in Ukrainian]*
12. *Dmitrenko, A. A., Trofymenko, A. V. (2011). Full and evident cold production of air conditioning systems and realization of a binary cycle [Polnaya i yavnaya khladoproizvoditelnost sistem konditsionirovaniya i realizatsiya binarnogo tsikla], Vidnovliuvana enerhetyka, No. 4, s. 59–61 [in Russian-Ukrainian]*
13. *Kalogiron, S. (2009). Solar energy engineering: processes and systems. 1st ed. Academic Press. California. 759 p.*
14. *Trofymenko, A. V., Dubov, M. Ju., Lapko, D. P. (2011). Operation results of solar collectors in system of heat supply for house [Rezultaty ekspluatatsii solnechnykh kollektorov v sisteme teplosnabzheniya doma], Promyshlennaya teplotekhnika, T. 33, No. 5, s. 60–66 [in Russian]*
15. *Zysin, V. A. (1947). Heating facilities with the thermal pump [Otopitelnye ustanovki s teplovym nasosom] ,Works CKTI, Moskva, Book 4, Vyp. 1, s. 31–39 [in Russian]*
16. *Sorensen, B. (2015). Solar energy storage. 1st ed. Academic Press, 394 p.*
17. *Trofymenko, A. V., Dmitrenko, A. A. (2011). Heat pump [Teplovoi nasos], Patent No. 58921, Ukraina, Biuleten No. 7 [in Ukrainian]*
18. *Nakashidze, L. V. (2014). Improvement of operational characteristics of constructions in the use of alternative energy sources [Uluchshenie ekspluatatsionykh kharakteristik sooruzheniy pri ispolzovanii alternativnykh istochnikov], Alternativnaya energetika i ekologiya, No. 23, s. 84–89 [in Russian]*

Стаття надійшла до редакції 26.03.2018. *Прийнята до друку 10.04.2018.*

УДК 332.365+330.354

Oksana VARFOLOMEYEVA
Senior Lecturer of Geodesy and Nature Management Department, Odessa State Agrarian University, Ukraine, e-mail: varfolomeeva1971@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2294-4518

Daria BULYSHEVA
PhD in Economics, Assistant of Geodesy and Nature Management Department, Odessa State Agrarian University, Ukraine, e-mail: bu.dasha.bu@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2907-9413

PERSPECTIVES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF RECREATIONAL LAND USE IN UKRAINE TOWARDS EUROPEAN INTEGRATION

Varfolomeyeva, O., Bulysheva, D. (2018). Perspectives of innovative development of recreational land use in Ukraine towards European integration. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Perspekyvy innovatsiinoho rozvytku rekreatsiinoho zemlekorystuvannia Ukrainy u napriamku Yevropeiskoi intehratsii; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 138–146.

Abstract. *The article substantiates the need for the transformation of existing approaches to change the institutional basis for recreational land use. The task of providing innovative development of recreational territories taking into account modern trends and European initiatives on the way to sustainable development of territories is solved. The main obstacles on the way to European integration processes in the sphere of recreational land use are considered. The connection between the sustainable development of the relevant process and its institutional and financial support by the state is substantiated. The main priorities of the correction of the mechanism of management and development of the corresponding territories are determined. Socio-ecological and economic aspects of the European integration processes in Ukraine in social-information, market, basic and normative-legislative directions are taken into account. It is proved that formation of a comprehensive land strategy program can become an effective mechanism for its modernization and introduction of innovative technologies in the field of land relations. In order to develop a strategy for innovative development of recreational land use, the most relevant is the use of foresight research methodology. In the framework of formation of target plants for the purpose of strategy development of recreational land use in the direction of European integration of environmental management processes a scenario is proposed. It combines foresight research methods taking into account the correct use of various methods, which are based on creativity, experience, interaction and actual data. In the conditions of implementing the above-mentioned measures, it is possible to introduce European initiatives in the recreational sector of Ukraine.*

Keywords: *recreational land use; European integration processes; strategy; foresight-forecasting; ecologization.*

Оксана Анатоліївна ВАРФОЛОМЕЄВА
старший викладач кафедри геодезії та природокористування, Одеський державний аграрний університет, Україна, e-mail: varfolomeeva-1971@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2294-4518

Дар'я Володимирівна БУЛИШЕВА
кандидат економічних наук, асистент кафедри геодезії та природокористування, Одеський державний аграрний університет, Україна, e-mail: bu.dasha.bu@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2907-9413

ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЙНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ В НАПРЯМКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Варфоломеєва, О. А., Булишева, Д. В. Перспективи інноваційного розвитку рекреаційного землекористування України в напрямку європейської інтеграції // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 138–146.

 © VARFOLOMEYEVA O.A., BULYSHEVA D.V., 2018

Анотація. *У статті обґрунтовано необхідність трансформації існуючих підходів до зміни інституційного підґрунтя рекреаційного землекористування. Вирішується завдання щодо забезпечення інноваційного розвитку рекреаційних територій з урахуванням сучасних тенденцій та Європейських ініціатив на шляху до сталого розвитку територій. Розглянуто головні перешкоди на шляху до євроінтеграційних процесів у сфері рекреаційного землекористування. Обґрунтовано зв'язок сталого розвитку відповідного процесу з їх інституційним та фінансовим забезпеченням з боку держави. Визначено основні пріоритети щодо коригування механізму управління та розвитку відповідних територій з урахуванням соціо-еколого-економічних аспектів євроінтеграційних процесів в Україні за наступними напрямками: соціально-інформаційний, ринковий, базисний та нормативно-законодавчий. Доведено, що формування комплексної програми земельного стратегування може стати дієвим механізмом її модернізації та впровадження інноваційних технологій у галузь земельних відносин. Для розробки стратегії інноваційного розвитку рекреаційного землекористування найбільш актуальним є використання методології форсайт-досліджень. В рамках формування цільових установок для забезпечення стратегування рекреаційного землекористування в напрямку євроінтеграції процесів природокористування запропоновано сценарій, який передбачає поєднання методів форсайт-досліджень з урахуванням слушності використання різних методів, заснованих на креативності, досвіді, взаємодії та фактичних даних. За умови імплементації вищевказаних заходів можна буде впроваджувати європейські ініціативи в рекреаційну галузь України.*

Ключові слова: *рекреаційне землекористування; євроінтеграційні процеси; стратегування; форсайт-прогнозування; екологізація.*

Оксана Анатольевна ВАРФОЛОМЕЕВА

старший преподаватель кафедры геодезии и природопользования, Одесский государственный аграрный университет, Украина, e-mail: varfolomeeva-1971@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2294-4518

Дарья Владимировна БУЛИШЕВА

кандидат экономических наук, ассистент кафедры геодезии и природопользования, Одесский государственный аграрный университет, Украина, e-mail: bu.dasha.bu@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2907-9413

ПЕРСПЕКТИВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РЕКРЕАЦИОННОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В НАПРАВЛЕНИИ ЕВРОПЕЙСКОЙ ИНТЕГРАЦИИ

Варфоломеева, О. А., Булишева, Д. В. Перспективы инновационого развития рекреационного землепользования Украины в направлении европейской интеграции // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 138–146.

Аннотация. *В статье обоснована необходимость трансформации существующих подходов к изменению институциональной основы рекреационного землепользования. Решается задача обеспечения инновационного развития рекреационных территорий с учетом современных тенденций и европейских инициатив на пути к устойчивому развитию территорий. Рассмотрены основные препятствия на пути к евроинтеграционным процессам в сфере рекреационного землепользования. Обоснована связь устойчивого развития соответствующего процесса с их институциональным и финансовым обеспечением со стороны государства. Определены основные приоритеты коррекции механизма управления и развития соответствующих территорий с учетом социо-эколого-экономических аспектов евроинтеграционных процессов в Украине по следующим направлениям: социально-информационный, рыночный, базовый и нормативно-законодательный. Доказано, что формирование комплексной программы земельного стратегирования может стать действенным механизмом ее модернизации и внедрения инновационных технологий в отрасль земельных отношений. Для разработки стратегии инновационного развития рекреационного землепользования, наиболее актуальным считается использование методологии форсайт-исследований. В рамках формирования целевых установок для обеспечения стратегирования рекреационного землепользования в направлении евроинтеграции процессов природопользования, предложен сценарий, который предполагает сочетание методов форсайт-исследований с учетом правильности использования различных методов, основанных на креативности, опыте, взаимодействии и фактических данных. При условии имплементации вышеуказанных мероприятий станет возможным внедрение европейских инициатив в рекреационную отрасль Украины.*

Ключевые слова: *рекреационное землепользование; евроинтеграционные процессы; стратегирование; форсайт-прогнозирование; экологизация.*

JEL classification: *Q260; Q560*

1. Introduction

Development of Ukraine towards European integration includes new priority directions of development – globalization, informatization and ecologization. Therefore, we believe that approaches to the development of nature use in the context of European integration processes should change. Ensuring the process of recreational land use in Ukraine is carried out through the institutional and legal framework, the provisions of which are enshrined in the Constitution, codes, laws of Ukraine and other regulatory legal acts, inherent in the legal regulation of relations in the field of land relations, recreation and urban development activities. Appropriate strategic standards for the development of recreational land use should also be transformed and adapted in accordance with the requirements of European legislation.

2. Analysis of researches and publications of recent years

Large amount of scientists focused their studies on normative-legislative and institutional aspects of the development of land use – O. Dorosh, Y. Mishenin [1], I. Bistryakov, B. Danylyshyn [2], A. Tretiak, and others. The questions of strategic innovation development at different stages and in different directions of sustainable development were considered in the scientific works of L. Akhtarieva, T. Bochkareva [3], R. Mannapov [4], V. Seliverstsov [5], N. Patrickeyev. Scientists have considered the spheres and vectors of land use development in different systems, directions of development of tourist territories, but in the conditions of European integration processes in the scientific literature, there has not been a clear understanding of the vectors of the transformation of the institutional basis of recreational land use on an innovative basis yet.

3. Determination of previously unsolved parts of the general problem

The European Neighborhood Policy was launched in 2004 to ensure stability and sustainable economic development in neighboring countries, not included in the EU enlargement policy, by opening up the prospects for them to gradually integrate into the EU internal market. Negotiations between Ukraine and the European Union on a new enhanced agreement to replace the Partnership and Cooperation Agreement began in March 2007 in accordance with the Ukraine-EU Action Plan. Only on September 1, 2017, after a long process of ratification, the Association Agreement between Ukraine and the EU entered into force in full. The main problem of ensuring the development of recreational land use in connection with the orientation towards the European space is the lack of institutional changes and innovative tools for the development of the relevant process.

4. Problem statement

The purpose of the study is to substantiate the need and develop proposals for the transformation of existing approaches to change the institutional basis of recreational land use towards European integration. The scientific article solves the problem of providing innovative development of recreational territories taking into account recent trends and European initiatives on the way to sustainable development of territories.

5. The main material research

The priority task on the way of ecologization in the European integration area is formation of the perfect institutional basis for recreational land use on an innovative basis.

In March 2014, the European Commission published information on a package of EU measures supporting Ukraine up to 2020 amounting to EUR 11 billion.

Support includes macro-financial assistance (credit resources) in the amount of EUR 610 million and EUR 1 billion; EU grants – EUR 1.4 billion, European Bank for Reconstruction and Development and European Investment Bank.

In this aspect, an important step was the adoption of the State Program for the Development of Cross-Border Cooperation for 2016–2020 in August 2016 [6]. According to this document one of the priority areas of cross-border cooperation with Romania, Poland, Slovakia and Hungary is the development of tourist and recreational potential of the border regions.

Expected result of the relevant document determines the provision of development of recreational infrastructure of the border regions of Ukraine and cross-border tourist routes. The foregoing notes the extraordinary urgency of the development of institutional foundations of recreational nature in the direction of European cooperation.

At the same time, institutional development is impossible if there is no financing for this sphere. Considering the issue of financing from the Ukraine's State budget in the tourism and sanatorium sphere (tab. 1), we can say that in 2018, compared with 2007, the percentage of total financing was reduced by 10 times, and in the monetary equivalent – by UAH 48.908 thousand. It is also due to the fact that the share of local taxes in local budget revenues grew from 8.0% to 22.4% due to both a decrease in total expenditures over the past 10 years and a dispersion in the management structure of the tourism and recreation sector, the absence interest in the relevant sector, etc.

Under conditions of market transformation, Ukraine faces the significant problem of correction of the mechanism of management and development of the respective territories taking into account the socio-ecological and economic aspects of the European integration processes. Directions for improvement of institutional support for recreational land use are grounded in Fig. 1.

The process of institutional change can accelerate the innovation market, so institutional transformation should focus on:

- improvement of the regulatory framework in the field of regulating the use and development of recreational lands (adoption of the law "On the land of recreational purposes" taking into account institutional changes, adoption of the Town-Planning Code of Ukraine with the indication of clear norms regarding the use of recreational lands, etc.);
- formation of innovative structures that will provide the opportunity for development of the recreational projects on the basis of public-private partnership;
- modernization of the informational basis for assessing the quantitative and qualitative state of recreational land use and creation of a data bank of the respective territories;
- improvement of property relations in the system of recreational land use in the direction of strengthening the links of public-private partnership taking into account the need to increase recreational territories;
- elaboration and adoption of national and local target programs, action plans for the sustainable development of recreational zones. In this aspect, it is necessary to take into account the directions of development of existing programs and cross-border agreements: Aalborg Charter, EU directives, to intensify the implementation of the Comprehensive National Implementation Plan that was approved at the World Summit on Sustainable Development (Johannesburg, 2002) for 2000–2015, etc.;
- ensuring interest in funding recreational projects for key stakeholders, ongoing information provision for potential investors;
- provision of access to foreign markets in the provision of recreational services;
- holding public hearings, seminars and other informational events on the development and implementation of recreational area development strategies;
- orientation of environmental policy in the field of recreational land use not on eliminating but on preventing negative phenomena. It is necessary to focus on new, promising ecological and legal mechanisms that are currently being developed in the EU;
- involvement of the public in solving ecological issues of recreational land use.

ISSN 2313-4569 Вісник соціально-економічних досліджень, № 2 (66), 2018

Table 1

Dynamics of expenditures in tourist and sanatorium-resort area from the Ukraine's State Budget, thousand UAH
(Developed by the authors on the basis [7])

Name	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Financial support of sanatorium and health facilities	101, 24	87,52	62,27	71,80	131,47	125,23	100,67	56,58	48,62	25,28	83,40	69,87
Financial support for tourism development	20,30	25,10	2,51-	12,51	2,26	6,77	6,37	3,54	0,96	-	30,49	2,79
Total:	121,54	112,62	64,78	84,31	133,73	132,00	107,04	60,12	49,58	25,28	113,89	72,63
Total expenditures	174631,52	253207, 87	274156, 44	253207,88	342690,34	413605,32	419843,83	441587, 12	581760,84	681460,76	841102,83	991699,99
% of tourism support and sanatorium-resort facilities in the general structure of expenditures	0,070	0,044	0,024	0,033	0,039	0,032	0,025	0,014	0,009	0,004	0,014	0.007

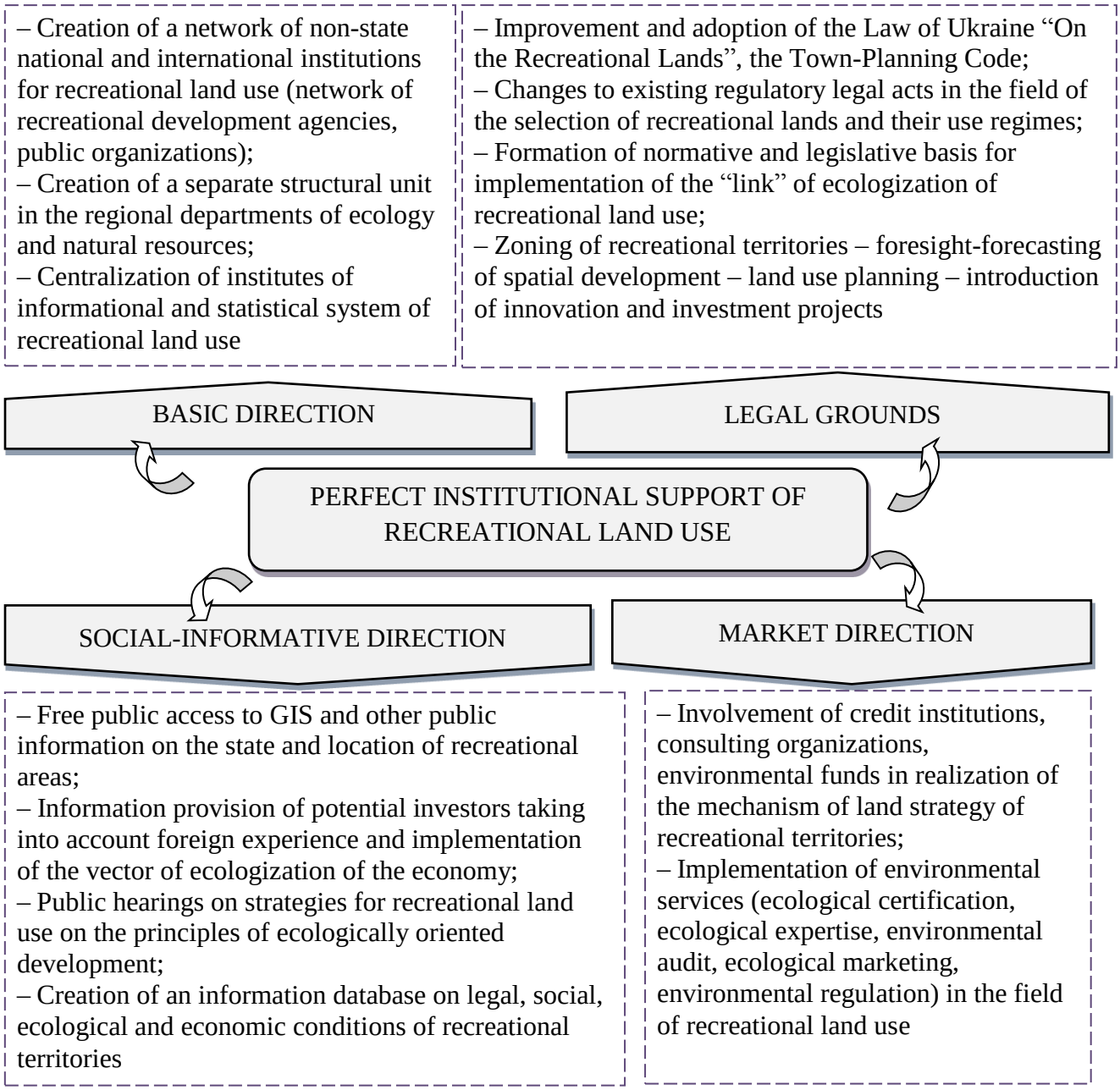

Fig. 1. Directions of improvement of recreational land use [author's development]

The above-mentioned argument proves the need to reorient the institutional framework of the land use process and to take into account the socio-ecological and economic aspects of the development of territories. After all, a perfect institutional environment for recreational land use should represent a mutually coordinated activity of state, business and public institutions in relation to transactions and other types of land relations. This is the most important condition for recreational land use.

Taking into account the above-mentioned aspects of the possible development of the recreational sphere, in the conditions of the unstable state of the Ukrainian economy, formation of a comprehensive land strategy program can become an effective mechanism for its modernization and introduction of innovative technologies in the field of land relations.
In our opinion, for the strategy development of innovative development of recreational land use, the most relevant is the use of foresight research methodology.

Professor L. Gokhberg, editor of the Russian information and analytical magazine "Foresight", gives the following definition: "Foresight is a system of expert assessment methods for long-term

prospects for innovation development, discovery of technological breakthroughs that can affect the economy and society most positively" [8; 9].

Foresight is a much more comprehensive approach than traditional forecasting. Traditional forecasting, as a rule, is formed by a limited range of expert scholars – narrow specialists in a particular field of activity. Foresight also attracts all key players in development: science, business, government, and the public; develops cooperation between business, government and academics.

Thus, unlike forecasting, foresight involves many experts from all fields of activity that are in one way or another related to the topic of a particular project or problem, and sometimes also conducting surveys of certain groups of the population (residents of the region, youth, etc.) who are interested in solving the problems that are discussed within the framework of the project.

The author's definition and the basic principles of land strategy of recreational territories are shown in fig. 2.

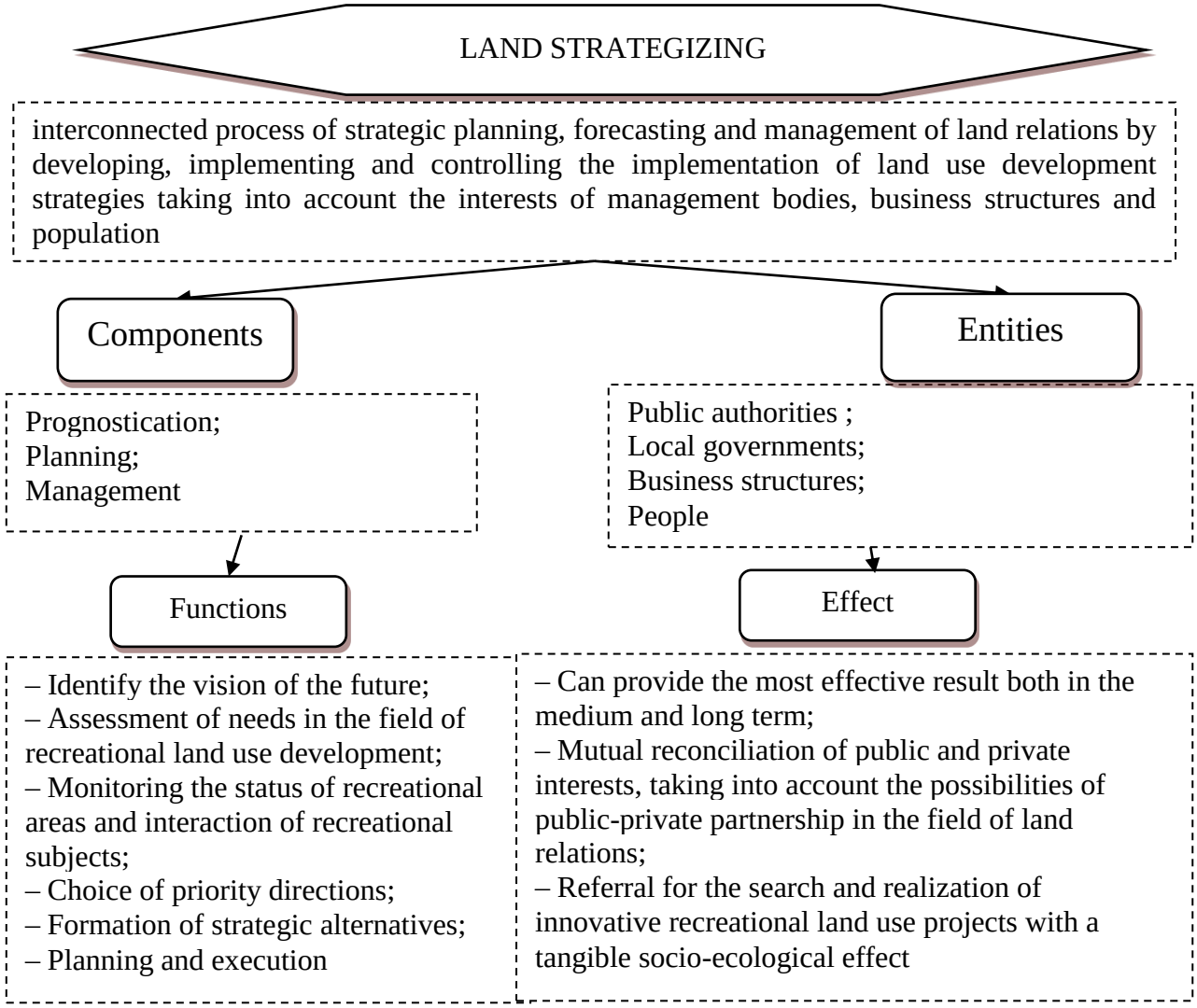

Fig. 2. Logical-structural scheme of land strategy of recreational territories on the basis of the foresight methodology [author's development]

The foregoing confirms the relevance of the implementation of the foresight methodology in the economic and ecological mechanism of the development of recreational territories. Therefore, in the framework of the formation of target plants for the purpose of ensuring the strategy of recreational land use in the direction of ecologization, a scenario is proposed. It is combining foresight research

methods taking into account the appropriate use of different methods based on creativity, experience, interaction and factual data (Tab. 2).

Table 2

Procedure for implementing the foresight methodology in the direction of ecologization of recreational land use [author's development]

Stage	Foresight Forecasting Toolkit	Essence and goals
1	2	3
1. Identifying the vision of the future	Delfi Method; trend extrapolation; simulation; expert panels; bibliographic analysis; SMART method (proposed by the authors)	Achieving maximum consensus in determining the correct vector for the development of recreational land use, since achieving the goal depends on its wording
2. Assessment of needs in the field of development of recreational land use	Interviews / questionnaires; stakeholder analysis; method of critical / key technologies; selection of key technologies; mapping technologies; literary reviews; analysis of mutual influence; morphological analysis; critical technologies; social network analysis; conferences / seminars	Determination of target indicators to be achieved in the use of recreational areas taking into account the interests and needs of stakeholders
3. Monitoring of the state of recreational territories and interaction of the entities of recreational land use	Internet crowdsourcing, STEPLE analysis, analysis of information flows; logical diagrams; system and structural analysis; scanning; multi-criteria analysis	Analysis of the current state of the internal and external environment of recreational land use
4. Selection of priority directions	SWOT-analysis; brainstorming; analysis of mutual influences; expert panels; method of relevance tree	A visual representation of the prospects for the development of recreational areas, linking of the fundamentals of socio-ecological and economic development of the respective lands
5. Formation of Strategic Alternatives	Strategizing	An interconnected process of strategic planning, forecasting and management of land relations by developing, implementing and controlling the implementation of land use development strategies
6. Planning and implementation	Road maps; mapping of stakeholders; development of scenarios (strategies)	A graphic representation of the step-by-step scenario of development of recreational areas, focused on the choice of the most desirable ones. Assessment of economic and social consequences of implementation of innovative measures for the development of recreational land use

6. Conclusions

Recreational lands are both a basis for rest, a source of financial revenues and economic growth of territories and valuable areas that require environmental protection. Therefore, taking into account the results of the research, the main directions of the state ecological management and institutional provision of sustainable development of recreational territories should be: to ensure compliance with the requirements of regulatory and legal acts regarding the sustainable development of recreational land use; attraction of international assistance in the relevant sphere; bringing the national institutional basis to the European level through the implementation of best international practices in the sphere of development of national tourism; formation of a national and entry into the international ecological network of recreational territories; ecologization of general functions of management of recreational land use; development of national and international ecological partnership in the field of recreation & tourism. Under these conditions, implementation of European initiatives in the recreational industry of Ukraine is possible.

References

1. *Mishenin, E. V., Yarova, I. E. (2014). Development of property relations in the format of ensuring the balanced functioning of the integral land-property complex [Rozvytok vidnosyn vlasnosti u formati zabezpechennia zbalansovanoho funktsionuvannia tsilisnoho zemelno-mainovoho kompleksu], Visnyk Sumskoho natsionalnoho ahrarnoho universytetu. Seriia «Ekonomika ta menedzhment», Vyp. 8 (61), s. 14–20 [in Ukrainian]*
2. *Danilishin, B., Mishchenko, V. (2003). Reforming property relations in natural resources [Reformuvannia vidnosyn vlasnosti na pryrodni resursy], Ekonomika Ukrainy, Vyp. 9, s. 34–42 [in Ukrainian]*
3. *Bochkareva, T. V., Samarcev, S. E. (2009). Implementing problems of strategic planning: aspects of goal-setting [Realizatsionnye problemy strategirovaniya: aspekty tselepolaganiya], available at: http://metaconsultant.ru/node/71 [in Russian]*
4. *Mannapov, R. G. (2009). Modern patterns, principles, tasks and mechanisms of regional management [Sovremennye zakonomernosti, printsipy, zadachi i mekhanizmy regionalnogo upravleniya], Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta, No. 3 (141), s. 47–56 [in Russian]*
5. *Seliverstov, V. E. (2010). Formation of a system of regional strategic planning. Ed. by B. S. Zhikharevich [Formirovanie sistemy regionalnogo strategicheskogo planirovaniya: sibirskiy opyt; pod. red. B. S. Zhikharevicha], Strategirivanie 2010: lidery rynka, Sankt-Peterburg: Mezhdunarodnyy tsentr sotsialno-ekonomicheskogo issledovaniya «Leontevskiy tsentr», s. 12–17 [in Russian]*
6. *On approval of the State program for the development of cross-border cooperation for 2016–2020: Law of Ukraine, No. 554, 23.08.2016 [Pro zatverdzhennia Derzhavnoi prohramy rozvytku transkordonnoho spivrobitnytstva na 2016–2020 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 554, 23.08.2016], Uriadovyi kurier, No. 182 [in Ukrainian]*
7. *On the State Budget of Ukraine for 2018: Law of Ukraine, No. 2246-VIII, 07.12.2017 [Pro Derzhavnyi biudzhet Ukrainy na 2018 rik: Zakon Ukrainy, No. 2246-VIII, 07.12.2017], Vidomosti Verhovnoi Rady, 2018, No. 3–4, st. 26 [in Ukrainian]*
8. *Gohberg, L. M., Kuznetsova, T. E. (2011). Strategy 2020: new contours of Russian innovation policy [Strategiya 2020: novye kontury rossiyskoy innovatsionnoy politiki], Forsayt, Vyp. 5, No. 4, s. 8–30 [in Russian]*
9. *Gokhberg, L. M. (2011). S&T innovation in Russia: key challenges of the post-crisis period, Journal of East-West Business, Vol. 17, No. 2–3, pp. 73–89.*
10. *Maracha, V. G. (2008). Regional strategy as a method of increasing the efficiency of state management of regional development in the Russian Federation [Regionalnoe strategirovanie kak metod povysheniya effektivnosti gosudarstvennogo upravleniya regionalnym razvitiem v Rossiyskoy Federatsii], Trudy ISA RAN, Vyp. 34, s. 179–214 [in Russian]*

Received: 08.05.2018. *Accepted: 23.05.2018.*

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 331.44+331.582.4

Інна Олександрівна КІРНОС
кандидат наук з державного управління, доцент, докторант,
Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського, Україна,
e-mail: innakirnos1976@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6998-2132

ПРОДОВЖЕННЯ РОБОТИ У ПОХИЛОМУ ВІЦІ: СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ РОБОЧИХ МІСЦЬ

Кірнос, І. О. Продовження роботи у похилому віці : стратегії адаптації робочих місць // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 148–161.

Анотація. *Підвищення пенсійного віку та старіння населення обумовлює необхідність продовження роботи у похилому віці, що потребує адаптації змісту та умов праці, а також облаштування робочих місць відповідно до специфічних вікових потреб працівників. Метою статті є систематизація стратегій адаптації робочих місць до потреб працівників похилого віку, що дозволить продовжити їхнє перебування на ринку праці та зберегти працездатність. У статті досліджено вікові ризики для працездатності та здоров'я працівників похилого віку. Виявлено, що основними джерелами навантаження є фізичне та психологічне навантаження, умови робочого середовища, організації часу та організації робочих процесів. Доведено, що стратегіями адаптації робочих місць до вікових змін та потреб є їх фізичне переобладнання та облаштування відповідно до принципів ергономіки, реорганізація бізнес-процесів, зниження фізичного навантаження, підвищення гнучкості робочих графіків та скорочення понаднормових годин та нічних змін, ротація, укладання взаємних угод між членами колективу та менеджерами. Наведено типологію робочих місць щодо їхньої придатності до роботи у похилому віці. Доведено, що найбільш придатними робочими місцями є ті, що використовують досвід та потенціал літніх людей – це робочі місця у сфері управління, навчання й наставництва, координації, обслуговування клієнтів, бухгалтерії й документообігу, догляду і виховання дітей, догляду за літніми людьми. Зазначено, що адаптація умов роботи потребує спеціальних знань в області фізіології, ергономіки, гігієни та медицини праці, не усі підприємства мають відповідних фахівців та потребують зовнішніх консультацій. Наголошено на тому, що передумовою покращення умов праці для працівників похилого віку є державна підтримка. Запропонована модель державно-приватного партнерства у сфері працевлаштування осіб похилого віку.*

Ключові слова: *старіння трудових ресурсів; працівники похилого віку; зміст та умови роботи; працездатність; вікові ризики робочого місця.*

Инна Александровна КИРНОС
кандидат наук по государственному управлению, доцент, докторант,
Кременчугский национальный университет им. Михаила Остроградского, Украина,
e-mail: innakirnos1976@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6998-2132

ПРОДОЛЖЕНИЕ РАБОТЫ В ПОЖИЛОМ ВОЗРАСТЕ: СТРАТЕГИИ АДАПТАЦИИ РАБОЧИХ МЕСТ

Кирнос, И. А. Продолжение работы в пожилом возрасте : стратегии адаптации рабочих мест // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 148–161.

Аннотация. *Повышение пенсионного возраста и старение населения обусловливает необходимость продолжения работы в пожилом возрасте, что требует адаптации содержания и условий труда, а также обустройства рабочих мест в соответствии со специфическими возрастными потребностями работников. Целью статьи является систематизация стратегий адаптации рабочих мест в соответствии с потребностями работников пожилого возраста, что позволит продлить их пребывание на рынке труда и сохранить работоспособность. В статье исследованы возрастные риски для работоспособности и здоровья работников пожилого возраста. Выявлено, что основными источниками нагрузки являются физическое и психологическое напряжение, условия рабочей среды, организация времени и рабочих процессов. Доказано, что стратегиями адаптации рабочих мест к возрастным изменениям и потребностям является физическое переоборудование и обустройство рабочих мест в соответствии с принципами эргономики, реорганизация бизнес-процессов, снижение физической нагрузки, повышение гибкости рабочих графиков и сокращение*

 © КІРНОС І.О., 2018

сверхурочных часов и ночных смен, ротация, заключение взаимных соглашений между членами коллектива и менеджерами. Приведена типология рабочих мест согласно их пригодности к работе в пожилом возрасте. Доказано, что наиболее подходящими рабочими местами являются те, которые используют опыт и потенциал пожилых людей – это рабочие места в сфере управления, обучения и наставничества, координации, обслуживания клиентов, бухгалтерии и документооборота, воспитания и ухода за детьми, ухода за пожилыми людьми. Отмечено, что адаптация условий работы требует специальных знаний из области физиологии, эргономики, гигиены и медицины труда, не все предприятия имеют соответствующих специалистов и нуждаются во внешних консультациях. Подчеркнуто, что предпосылкой для улучшения условий труда работников пожилого возраста является государственная поддержка. Предложена модель государственно-частного партнерства в сфере трудоустройства лиц пожилого возраста.

Ключевые слова: *старение трудовых ресурсов; работники пожилого возраста; содержание и условия работы; трудоспособность; возрастные риски рабочего места.*

Inna KIRNOS

PhD in Public Administration, Associate Professor, Doctoral Student, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Ukraine, e-mail: innakirnos1976@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6998-2132

EMPLOYMENT CONTINUATION IN OLD AGE: STRATEGIES OF WORKPLACE ADAPTATION

Kirnos, I. (2018). Employment continuation in old age: strategies of workplace adaptation. Ed. M. Zveryakov (ed.-in.-ch.) and others [Prodovzhennia roboty u pokhylomu vitsi: stratehii adaptatsii robochykh mists; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 148–161.

Abstract. *Raising the retirement age and population ageing causes the need to continue work in old age, which demands adaptation of the content of work and workplace conditions as well as establishing the workplaces in accordance with the age-related specific needs of older workers. The aim of the article is systematization of the adaptation strategies of working conditions to the specific needs of older workers, which allows to prolong their remaining in the labour market and to support their workability. The age risks of the health and workability of the older workers are investigated in the article. It is revealed that the main sources of the load are physical and psychological pressure, work environment, time management and business processes organization. It is proved that the strategies for adapting workplaces to age-related changes and needs are physical rearrangement of workplaces in accordance with ergonomic principles, business processes reorganization, reduction of physically demanding tasks, flexible time schedules and decrease of the overtime hours and night shifts, job rotation, agreements between team members and managers. The workplace typology according to its suitability for work in old age is given. It is proved that the most suitable jobs for older workers are those ones that use an experience and potential of older people – jobs in management, training and mentoring, coordination, customer service, accounting and document processing, child and elderly care. It is noted that work redesign and workplace rearrangement require special knowledge in physiology, ergonomics, occupational health and medicine. However, not all enterprises have relevant specialists and require external consultations. It is emphasized that the state support is a prerequisite for improving working conditions for the elderly. A model of public-private partnership is proposed as an efficient measure to raise employment rate of the elderly people.*

Keywords: *aging of labour force; older workers; content of work and working conditions; working capacity; age risks of the workplace.*

JEL classification: *J140; J280*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Підвищення пенсійного віку передбачає більш тривале перебування працівників похилого віку (далі – ППВ) на ринку праці. Водночас, наявність хронічних хвороб і погіршення здоров'я не завжди дозволяють їм працювати до досягнення пенсійного віку з тим же ступенем інтенсивності, як у молодості. Віковий спад і зниження працездатності вимагають адаптації робочих місць з урахуванням можливостей і специфічних потреб ППВ. Покращення умов праці відповідно до вікових фізичних і психологічних змін та вибір придатних робочих місць, як на основному місці роботи, так і на ринку праці, дозволить використовувати потенціал і навички ППВ,

підтримувати їхню працездатність і продовжити їхнє перебування на ринку праці. У зв'язку з цим, актуальним завданням науки і практики сьогодення є обґрунтування і вибір стратегій адаптації робочих місць до вікових змін, здібностей і специфічних потреб працівників похилого віку.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблема підготовки підприємств до демографічних змін і старіння трудових ресурсів привертає увагу зарубіжних вчених і практиків протягом останніх двадцяти років. Аспекти організаційного забезпечення адаптації робочих місць до вікових змін висвітлюються в роботах Х. Шиманські (H. Szymanski) [1], Т. Лангхофа [2], М. Рімсера (M. Rimser) [3], С. Сандрока (S. Sandrock), Дж. Аузіліо (G. Ausilio), Н. Баженські (N. Baszenski) [4]. Напрями дизайну роботи та робочих завдань, що сприяють збереженню працездатності в похилому віці, досліджено в працях Т. Нг (T. Ng) та Д. Фельдмана (D. Feldman) [5], Д. Труксілло (D. Truxillo), Ф. Фраккароллі (F. Fraccaroli), С. Занібоні (S. Zaniboni) [6], С. Шулера (C. Schooler), М. Мулату (M. Mulatu), Г. Гейтса (G. Gates) [7] тощо. Питання продуктивного та активного старіння населення привертає все більше уваги вітчизняних дослідників. Так, О. Захарова досліджує наслідки демографічного старіння для країни та обґрунтовує потенціал людини третього віку для суспільства [8; 9]. Н. Фойгт та Ю. Канатнікова оцінюють перспективи продуктивної зайнятості осіб похилого віку [10]. О. Коломієць досліджує загрози трудоресурсній безпеці в умовах демографічного старіння [11; 12].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на численні зарубіжні дослідження, у вітчизняній науці питання забезпечення організаційних умов щодо продовження праці в похилому віці є недостатньо дослідженими та потребують подальшої розробки на основі узагальнення зарубіжного досвіду та його адаптації до національних умов.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація стратегій адаптації робочих місць для працівників похилого віку, що дозволить продовжити їхнє перебування на ринку праці та зберегти працездатність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідною умовою продовження роботи у зрілому віці є задовільний стан здоров'я та працездатності ППВ. Проте, у середньому, вікові зміни призводять до погіршення здоров'я, виникнення хронічних хвороб і втоми, хоча процес старіння є досить індивідуальним та залежить від способу життя та умов роботи особистості. З віком погіршуються м'язова сила, швидкість руху, рухливість суглобів, можливості зору і слуху, швидкість реакції та обробки інформації, максимальна ефективність та життєвий потенціал, тобто можливість поглинання кисню. Так, споживання кисню зменшується в середньому на 10% кожні десять років. М'язова сила в 65 років зменшується в середньому на 10–25% проти максимальної сили, хоча й є індивідуальні відхилення. У осіб похилого віку знижується толерантність до тепла, що зумовлено змінами серцево-судинної системи. Фізична витривалість та сила починають повільно та поступово знижуватись у період з 40 до 65 років [13, с.187]. Порушуються показники текучого інтелекту – робочої пам'яті, абстрактного мислення, уваги та обробки нової інформації [14, с.443]. Незважаючи на наявність негативних наслідків вікового спаду, деякі сфери людської діяльності не змінюються й навіть, поліпшуються з плином життя. Зазвичай не змінюються з віком здатність концентруватися та адаптуватися до нормальних психічних та фізичних вимог, загальне ментальне здоров'я, креативність та здатність до інновацій, здатність до розв'язання проблем без тиску часу. Покращується та розвивається з віком кристалізований інтелект – фактичні та професійні знання, досвід, емпатія та регулювання емоцій, фокус на позитивному досвіді, здатність до прийняття рішень, навички спілкування та соціальні компетенції, трудова етика та лояльність, надійність, зважена оцінка ризиків, розуміння взаємозв'язків тощо [14, с.442; 15, с.7].

Таблиця 1

Робочі ризики та навантаження для працівників похилого віку
(складено автором за матеріалами [1; 2; 3; 16])

Фізичне навантаження	– вібрації всього тіла/рук і кистей; – динамічна робота м'язів; – одноманітні рухи пальців/рук/стопи; – робота сидячи, стоячи або у ходьбі; – робота навприсядки, колінах або лежачи; – робота в зігнутій або скрученій позі; – робота в статичних позах/незручні пози; – підйом і перенесення важких предметів; – робота з високим навантаженням на зір/слух.
Психологічне навантаження	– тривала увага; – монотонність; – відсутність визнання; – конфлікти з колегами; – конкуренція; – відсутність підтримки; – ізоляція; – стрес.
Навантаження організації роботи	– часті перешкоди та втручання; – тиск часу; – конвеєрна робота; – робота у високому темпі; – брак/надлишок інформації; – неясні завдання; – відповідальність; – брак автономії/можливості впливати на ритм, спосіб виконання завдань.
Навантаження робочого часу	– понаднормова робота; – робота поза нормальним робочим часом; – нічні зміни; – позмінна робота; – робота у вихідні; – брак пауз; – робота за викликом.
Навантаження робочого середовища	– робота в метеорологічних умовах, що змінюються; – бруд і вологість; – протяг; – робота з підвищеним ризиком нещасних випадків; – жара, холод; – брак освітлення; – шум.

З огляду на вищенаведені вікові зміни, розвиток кристалізованого інтелекту та соціальних навичок може компенсувати деякі вікові втрати. Водночас, робоче навантаження може негативно впливати на трудоспроможність та фізичне здоров'я ППВ за наявності чинників вікового ризику в облаштуванні робочого місця, робочому середовищі, організації робочих процесів та психологічному кліматі (табл. 1).

Продовження трудового шляху ППВ вимагає врахування вікових фізіологічних та психологічних змін у дизайні роботи та облаштуванні робочого місця, адже людина зрілого віку вже не може витримувати фізичні та психологічні навантаження на рівні з молодими

колегами. Адаптація та редизайн робочих процесів потребує оцінки вікових ризиків та навантаження робочого місця. Цей інструмент дозволяє виявити профіль поточних загроз та ризиків для ППВ, визначити причини їхнього поганого самопочуття та погіршення здоров'я, сформулювати напрями втручання та заходи адаптації робочого місця з урахуванням віку та стану здоров'я, виявити критичні для віку робочі місця загалом на підприємстві, визначити області оперативного втручання та розробити заходи щодо підтримки та підвищення трудоспроможності кожного працівника.

Оцінка вікових ризиків робочого місця включає чотири етапи: 1) ідентифікацію ризиків; 2) оцінку ризиків і навантаження; 3) розробку заходів з усунення ризиків і адаптації робочого місця; 4) оцінку ефективності заходів. На першому етапі виявляють та ідентифікують чинники небезпеки, навантажень і стресу. Оцінку варто проводити за наступними напрямками: організація роботи, облаштування та обладнання робочого місця, навколишнє робоче середовище, засоби праці. Джерелами інформації для виявлення ризиків є документи підприємства, обговорення зі співробітниками, вимірювання і спостереження на місцях [5, с.158]. Доцільно аналізувати звіти з профоглядів, показники кількості лікарняних днів кожного співробітника, звіти інспекції робочих умов: реєстрації шуму, клімату й наявності небезпечних матеріалів, статистику аварій і травматизму, дані з плинності кадрів. Розмова з персоналом дозволяє отримати зворотній зв'язок щодо облаштування робочого місця та робочого середовища, часових графіків, наявності стресу і ставлення менеджерів. Працівники мають краще уявлення про недоліки робочого місця й можуть надати корисні рекомендації щодо його поліпшення.

Вимірювання на робочому місці спрямовані на фіксування фактів. Необхідно перевірити випадковим чином рівні шуму, клімату і т. ін. на робочому місці на предмет їхньої відповідності встановленим нормам. Фізичні вимірювання варто доповнити фізіологічним вимірюванням вікового ризику для персоналу. Наприклад, результати вимірювання частоти пульсу є джерелом інформації про стрес або перенапруження серцево-судинної системи під час роботи. Дані фізіологічних вимірювань порівнюють з еталонними значеннями й аналізують [17, с.118].

Спостереження на місці дозволяють виявити ризики й навантаження повсякденної діяльності. Враховуючи їхню змінність протягом робочої зміни й тижня, рекомендується здійснювати спостереження на місці в різні моменти часу. Важливо оцінити ризики організаційних чинників, небезпеку конструкції робочого місця, ризики ергономічних факторів, механічну та електричну небезпеку, фізичне навантаження й тяжкість роботи, загрозу шкідливих речовин, пожеж, вибухів, фізичні та біологічні ефекти, небезпеку умов робочого середовища [18, с.25]. Окрім фізичного навантаження варто вимірювати психічну напругу. Попередній аналіз психологічного стресу здійснюють за допомогою опитувальника. Більш детально чинники стресу виявляють під час модерованого групового обговорення. Працівники під керівництвом модератора складають список навантажень, що мають місце. Далі обговорюються заходи їхнього зменшення або усунення [19, с.33–36]. Отже, залучення працівників до процесу виявлення вікових ризиків умов праці є необхідною умовою його здійснення та ефективності. Саме персонал може стати основним джерелом інформації як виявлення ризиків, так і напрямів поліпшення робочих умов та процесів.

Другий етап аналізу містить оцінку ризиків і навантажень. Виявлені на першому етапі чинники ризиків (поточний стан) порівнюються з еталонними значеннями – нормами й законами у сфері трудового законодавства, охорони й гігієни праці, ергономії. Окремо відзначаються чинники ризику для ППВ. Класифікувати робочі місця відповідно до критеріїв їхньої придатності й ризиків для ППВ дозволяє модель світлофора. Зеленим кольором позначають робочі місця, що враховують вимоги віку, а вікові ризики відсутні або усунені й не вимагають подальших дій. Жовтим кольором позначають робочі місця середнього рівня ризику, які мають перспективи для поліпшення, але у випадку не усунення ризиків і адаптації вони є шкідливими для здоров'я і працездатності ППВ. Позначені червоним кольором робочі місця представляють високий ризик і не підлягають адаптації для

ППВ [20, с.43]. Отже, червоні робочі місця передбачають переведення працівника на іншу посаду на підприємстві або, за умови відсутності такої можливості, пошук зайнятості на ринку праці.

Третій етап передбачає розробку й реалізацію заходів з адаптації робочих місць до потреб ППВ. На даному етапі критично важливою є участь як керівників, так і співробітників. Під час розробки заходів адаптації необхідно враховувати принципи безпеки та охорони праці, ергономіки та універсального дизайну, медицини праці, фізіологічні та психологічні особливості та потреби ППВ, зміни їхньої мотивації. Наступним після складання списку заходів є крок щодо визначення пріоритетів, встановлення часових рамок, призначення відповідальних за виконання плану. Важливою умовою ефективності здійснення заходів є поширення інформації на підприємстві та дотримання визначених термінів. Порушення термінів запровадження покращення умов праці загрожує зниженням мотивації та розчаруванням працівників.

На четвертому етапі перевіряється ефективність заходів. У випадку виявлення їхньої неефективності та погіршення здоров'я і працездатності ППВ з часом, потрібно повторити увесь цикл аналізу вікових ризиків.

Отже, інструмент аналізу вікових ризиків робочого місця дозволяє підприємствам довше утримувати ППВ на робочому місці і зберігати їхню працездатність. Основними умовами ефективності заходів адаптації є:

– залучення персоналу до виявлення та обговорення ризиків;
– залучення керівництва та персоналу до розробки заходів;
– урахування принципів ергономіки, універсального дизайну, безпеки й охорони праці, медицини праці, вікових фізіологічних і психологічних змін ППВ під час розробки заходів щодо вікової адаптації робочих місць та дизайну роботи;
– поширення інформації про зміни умов праці, що заплановано;
– дотримання встановлених термінів виконання намічених заходів.

Як було зазначено вище, не всі робочі місця підлягають адаптації й розрізняються між собою за ступенем відповідності до вікових потреб. Вибір відповідного місця є умовою використання потенціалу ППВ та збереження їхнього здоров'я. М. Рімсер пропонує таку типологію робочих місць, залежно від відповідності потребам та ресурсам ППВ: місця для літніх працівників, повноцінні робочі місця, нейтральні до віку місця, робочі місця для відновлення, робочі місця з використанням потенціалу ППВ.

Профіль вимог місць для ППВ передбачає наявність слабких фізичних і середніх розумових здібностей. Типовий приклад – посада портьє або вахтера, легка діяльність в управлінні складом або короткі роз'їзди до клієнтів з невеликою фізичною напругою. Зазвичай, з виходом на пенсію власника робочого місця цього типу, воно скасовується через економію. Однак, з огляду на старіння робочої сили, розширення або впровадження робочих місць цього типу є важливим інструментом збереження працездатності літніх співробітників.

Повноцінні робочі місця характеризуються наявністю фізичного і психологічного навантаження, що ускладнює працю на них у зрілому віці. ППВ, які страждають на хронічні хвороби й мають вікові обмеження, відчувають перевантаження на робочих місцях цього типу [15, с.86].

Для нейтральних до віку робочих місць характерні умови роботи, що відповідають потребам ППВ: відсутність фізично складної роботи, відсутність несприятливих умов середовища, різноманітна й самостійно регульована діяльність, робочий ритм відповідно до віку, обмежені психологічні навантаження завдяки автономії.

Повноцінні нішеві робочі місця надають можливість компенсації для ППВ з обмеженими функціями. Ці місця створюють під час свідомого планування робочих процесів, які передбачають автономію для персоналу різних вікових груп, наприклад, свободу регулювання послідовності робочих завдань, вибору методів роботи, швидкості процесів і мікропауз. Ніша створюється також у результаті індивідуальної угоди між менеджером і працівником, членами групи й команди, а завдання розподіляються відповідно

до віку й особистих переваг усіх учасників. Наприклад, молоді працівники можуть взяти на себе фізичну роботу, а ППВ виконуватимуть завдання, що вимагають життєвого досвіду і професійної компетенції.

Робочі місця для відновлення мають низький рівень початкового навантаження в рухах і робочих процесах, і можуть бути надані ППВ після тривалої хвороби. Ці місця дають можливість повільного, поетапного входження в робочий процес та індивідуального повернення до повсякденного трудового життя [15, с.87].

Робочі місця, що використовують потенціал ППВ, припускають використання якостей, що не змінюються або розвиваються з віком: здібностей до обробки інформації, довготривалої пам'яті, професійних знань і навичок, відповідальності, надійності, холоднокровності, здатності до оцінки проблеми з різних перспектив. Б. Коллер і Х. Грубер у результаті опитування менеджерів з персоналу виділили такі сфери діяльності, що вимагають якостей осіб старшого віку: управління, навчання / наставництво / коучинг, обслуговування клієнтів, координація, контроль, бухгалтерія та документація [21, с.492]. Ці види діяльності є доступними для ППВ, навіть у випадку погіршення стану здоров'я, й не припускають значних фізичних навантажень і м'язової напруги. В економіці знань і сфері обслуговування передбачається зростання робочих місць, що вимагають цих навичок. Придатною сферою працевлаштування ППВ є діяльність з виховання та догляду за дітьми, оскільки з віком посилюється мотив генеративности – альтруїзм і бажання передавати знання й досвід молодим поколінням. ППВ можуть бути затребуваними у сфері догляду за літніми людьми, яких ставатиме все більше у міру демографічного старіння.

Отже, стратегіями адаптації робочих місць до потреб ППВ є не тільки фізичне переобладнання та облаштування, але й реорганізація бізнес-процесів або укладання взаємних угод між членами колективу, персоналом та менеджерами, як у місцях для відновлення або нішевих місць. Найбільш привабливими для ППВ є місця, що залучають навички та потенціал і, водночас, не виснажують фізично і психічно. Саме застосування навичок та складні завдання підвищують мотивацію та задоволення працею, позитивно позначаються на благополуччі, самопочутті та здоров'ї ППВ, сприяючі їхньому довголіттю.

Розглянемо докладніше стратегії адаптації повноцінних робочих місць та переведення їх до категорії нейтральних до віку місць. Змістом цієї стратегії є усунення ризиків фізичної та психічної напруги та перегляд змісту та умов роботи з урахуванням вікових особливостей і специфічних потреб ППВ. Напрямками адаптації є фізичне середовище (освітленість, рівень шуму, кліматичні умови), зміни ергономіки робочого місця та перегляд робочих завдань (зменшення монотонності, збільшення різноманіття завдань, підвищення ступеню складності та автономії).

Перший напрямок – адаптація фізичного середовища роботи. Вона спрямована на компенсацію вікових змін зору, слуху, сприйняття тепла. Добре освітлений робочий простір є частиною оптимального робочого середовища, адже майже всі види діяльності вимагають візуальних навичок співробітників. Погіршення зору збільшується з 45 років і діє в різних напрямках: знижується чутливість до зміни навколишнього освітлення під час виходу з темряви на світло, збільшується потреба в освітленості для зору та читання, погіршення периферичного зору підвищує ймовірність падінь (10% зниження поля зору підвищує ймовірність падінь на 8%), що загрожує травматизмом [22, с.11]. Отже, рівень освітлення в робочому середовище для ППВ повинен бути, як мінімум, на 50% вищим для персоналу віком 40–55 років та на 100% вищим для ППВ віком 55+ порівнюючи з рівнем, достатнім для молодих. Доцільно використовувати люмінесцентні світильники для запобігання відблисків, збільшувати контрастність на дисплеях та вимірювальних інструментах, збільшити розмір шрифтів на моніторах та сигналах. Регулярні перевірки зору для працівників усіх вікових груп рекомендовано для запобігання травматизму внаслідок його погіршення.

Починаючи з 40 років виникають вікові зміни, що призводять до зниження слуху. У результаті, акустичні інструкції, сигнали тривоги або розмови колег сприймаються гірше, що загрожує особистій безпеці та ускладнює соціальні відносини. Крім того, з віком зростає

чутливість до шуму. Рекомендується обирати частоту, висоту й рівень звукових сигналів залежно від акустичного середовища – наприклад, використовувати більш низькі замість високих звукових сигналів. Доцільно поєднувати звукові сигнали з іншими каналами сприйняття – додатковими миготливими підказками. Рекомендується обирати пристрої з низьким рівнем шуму (машини, інструменти, принтери, ПК). Зменшення передачі шуму досягається завдяки використанню шумопоглинаючих і звукоізолюючих матеріалів (перегородок, стель, килимів) або глушників. Важливо передбачити умови для концентрованої роботи, наприклад, для персоналу в офісах відкритого планування [4, с.96].

Довгострокове збереження працездатності працівників передбачає не тільки задоволення фізичних потреб внаслідок облаштування робочих місць та засобів праці. Мотивація, задоволення роботою та підтримка пізнавальної діяльності є також важливими умовами тривалого трудового життя. Дизайн робочих завдань повинен сприяти розвитку та віковим потребам ППВ і включає такі напрями: автономію, різноманітність та складність робочих завдань.

Автономія в роботі є ефективним способом підвищення мотивації, продуктивності та психологічного благополуччя ППВ. Автономія передбачає ступінь свободи, незалежності та контролю над способом виконання робіт, робочим графіком, прийняттям рішень [5, с.2]. Наявність автономії більш важлива для осіб похилого віку, ніж для молоді, оскільки дозволяє їм компенсувати вікові обмеження та ефективніше використовувати свої сильні сторони. Підвищення ступеню автономності роботи ППВ можливо шляхом самостійного регулювання пауз і часу відпочинку, вибору засобів виробництва та способів обробки, регулювання швидкості роботи, мінімізації рутинної діяльності, зустрічей для обміну інформацією та фокус-груп, підвищення рівня обізнаності керівників про важливість автономії для ППВ.

Сприяє збереженню та підтримці працездатності ППВ різноманіття завдань і вимог. Розширення завдань і вимог розширює коло можливостей співробітників, підвищує їхнє задоволення роботою та мотивацію. Збільшення різноманітності завдань можливе в рамках концепції розширення зайнятості та ротації робочих місць. Види діяльності, що вимагають когнітивних зусиль, підтримують інтелектуальну гнучкість і знижують когнітивне зниження продуктивності, зумовлене віком. Цей ефект більшою мірою спостерігається у осіб похилого віку, ніж у юнаків [6, с.519]. З віком зростає потреба у більш складних завданнях. Незатребувані навички мають тенденцію атрофуватися. Дослідження показують, що когнітивні показники працівників, які працюють в середовищі низького рівня складності, погіршуються швидше, ніж у працюючих в розумово стимулюючому середовищі. Складні завдання впливають на підтримання пізнавальних здібностей осіб похилого віку більшою мірою, ніж молодих [7, с.491]. Прикладом розширення завдань може бути наставництво та коучинг, міжпоколінне навчання.

Найбільш ефективним засобом збільшення різноманіття є ротація – запланована зміна робочих місць або завдань для співробітників, що виконують монотонну роботу, збірні та конвеєрні роботи, роботи в непривабливих позах та м’язовій напрузі. Стратегії ротації містять чергування робочих завдань та робочих місць, використання активних і пасивних пауз, зміни у темпі роботи та розкладі змін, зміни у загальній організації роботи [23, с.84]. У фіксованому почасовому і денному ритмі співробітники робочої зони міняються робочими місцями один з одним. У результаті знижується одностороння напруга та пов’язані з нею м’язово-скелетні розлади. Позитивний вплив ротації на працівників доводять емпіричні дослідження [24, с.72]. Розрізняють горизонтальну і вертикальну ротацію. Горизонтальна ротація передбачає обмін завданнями одного рівня кваліфікації, в той час, як вертикальна ротація передбачає обмін між діями на різних рівнях вимог і розширення відповідальності [4, с.117]. У такий спосіб, ротація роботи може бути розумною мірою для конструктивного вирішення демографічних змін та підтримання ефективності роботи співробітників. Її перевагами є: підвищена гнучкість і мобільність співробітників протягом всього трудового життя, розвиток навичок та умінь, скорочення монотонності, сприяння безперервному

навчанню, зниження фізичної напруги та одноманітності, психологічного навантаження завдяки зміні сфер діяльності.

Зауважимо, що адаптація робочих місць до вікових потреб вимагає витрат та інвестицій від підприємств, отже залежить від фінансових можливостей та бажання керівництва до здійснення змін. У короткостроковій перспективі більш привабливою альтернативою є звільнення ППВ та найм молодого персоналу на місця, що містять вікові ризики. Але така альтернатива є можливою за умови наявності пропозиції робочої сили на ринку праці. Водночас, уже сьогодні підприємства України відчувають брак пропозиції інструментальних професій: токарів, слюсарів, карусельників, фрезерувальників тощо. Молодь не вважає ці професії за привабливі, а середній вік професіоналів інструментальних професій на підприємствах наближається та перевищує 50+. Отже, перспектива вікової адаптації робочих місць на підприємствах здається неминучою, якщо дефіцитні професії не замінять роботи, про розповсюдження яких та заміну ними людей попереджають фахівці, аналітики та футурологи. Зазначимо, що у довгостроковій перспективі інвестиції в адаптацію та поліпшення умов праці окупляться, адже, по-перше, вони зберігатимуть здоров'я персоналу, який менше хворітиме, по-друге, застосування принципів ергономіки та універсального дизайну, безпеки та охорони праці є бажаним для облаштування робочих місць для всіх вікових категорій і позитивно впливає як на літніх, так і молодих працівників.

Зазначимо, що адаптація умов праці до вікових змін вимагає знань з охорони та медицини праці, ергономіки, геріатрії та вікової психології. Далеко не всі підприємства мають у штаті фахівців, що володіють необхідними знаннями, зокрема, малі та середні підприємства з обмеженим штатом. Тож, бізнес не завжди є здатним розв'язати проблему вікової адаптації робочих місць, що вимагає залучення спеціалістів ззовні. Для підприємств із обмеженим бюджетом ця альтернатива здається менш привабливою порівняно з відмовою від ППВ, що не відповідають займаній посаді через стан здоров'я.

На розв'язанням цієї проблеми в розвинених країнах спрямовані державні програми підтримки бізнесу з адаптації до вікових змін, платформи обміну успішними практиками, публікація та розповсюдження керівництв, інформаційних бюлетенів та методичних рекомендацій. Керівництва з удосконалення та адаптації умов праці випускають державні, тристоронні чи двосторонні органи, наприклад, Інститут професійного здоров'я у Фінляндії, двосторонній Фонд праці в Нідерландах, тристоронній Центр літніх людей у Норвегії та Орган охорони праці у Швеції. На Кіпрі керівництво розроблено в рамках кампанії «Сиве волосся – досвідчені руки» [25, с.31]. Безоплатні консультації для працюючих щодо збереження працездатності передбачені в рамках програми «Fit2Work» в Австрії. Право на безоплатні медичні огляди розповсюджуються на працівників будь-якого віку в Нідерландах.

Впровадженню практик адаптації робочих місць та покращенню робочих умов для ППВ сприяє укладання угод із соціальними партнерами та підписання галузевих та національних угод із профспілками. У Норвегії соціальні партнери підписали договір щодо більш інклюзивних робочих місць, включно з умовами їхньої адаптації для потреб ППВ. У Фінляндії соціальні партнери підписали тристоронні угоди щодо удосконалення робочих умов для підтримки та продовження робочого життя. У Нідерландах соціальні партнери дійшли угоди щодо боротьби з негативними віковими стереотипами та впровадженням заходів щодо укріплення здоров'я на робочому місці. В Іспанії соціальні партнери брали участь у розробці тристоронніх стратегій 55+, спрямованих на підвищення економічної активності ППВ [25, с.39].

Як свідчать вищенаведені приклади, роль держави у впровадженні заходів щодо поліпшення умов праці для ППВ є досить істотною. Зазвичай, бізнес орієнтується на коротко- та середньострокові цілі та перспективи й не усвідомлює демографічних змін за умови достатньої пропозиції кадрів на ринку праці. Держава, як виразник економічних інтересів бізнесу та осіб похилого віку орієнтується на довгострокову перспективу і є ініціатором заходів щодо адаптації до демографічних змін, залучає до процесу представників бізнесу – соціальних партнерів. Фінансування програм консультацій та підтримки бізнесу,

дослідницькі проекти та розповсюдження успішних практик, національні конкурси і премії на визначення кращого роботодавця для осіб 55+, та найбільш здорових робочих місць є частиною стратегії адаптації до демографічних змін. В Україні проблеми демографічного старіння широко обговорюються в суспільстві. Водночас, досліджуються здебільшого макроекономічні наслідки цього явища. Зацікавленість в утриманні ППВ на робочих місцях мають виробничі підприємства, що відчувають кадровий голод у сфері робочих та інструментальних професій. В умовах відсутності державних програм, консультацій та технічної підтримки, проблема адаптації умов праці для ППВ цієї категорії підприємств може бути вирішеною внаслідок залучення зовнішніх консультантів, у тому числі зарубіжних. Підприємства інших сфер діяльності ще не відчувають та не усвідомлюють демографічних змін ринку праці. Проте, демографічні зміни потребують завчасного стратегічного планування, підготовки та адаптації заздалегідь.

Роль держави в адаптації до вікових змін є суттєвою також у сфері працевлаштування ППВ. Продовження роботи в пенсійному віці іноді передбачає зміну робочого місця і, можливо, сфери діяльності. У західній літературі робочі місця, на яких зайняті ППВ після досягнення пенсійного віку й до повного виходу на пенсію, отримали назву «bridge jobs» (англ. Bridge – bridge) – перехідні місця, за аналогією з мостом, що зв'язує закінчення кар'єри з повним виходом на пенсію. Такі робочі місця часто мають можливості неповної зайнятості, гнучких графіків, скороченого робочого навантаження.

Під час самостійного пошуку вакансій на ринку праці ППВ можуть зіткнутися з такими обмеженнями:

– браком навичок планування кар'єри;
– нерозумінням трендів на ринку праці;
– недостатністю або застарілістю навичок та кваліфікації;
– відсутністю фінансової можливості для навчання та оновлення навичок.

Рішенням даної проблеми є державне втручання та підтримка працевлаштування ППВ. Організація системи працевлаштування, навчання та кар'єрного планування для осіб 50+ представляється можливою завдяки створенню державно-приватного партнерства, залученню соціальних партнерів та бізнесу до створення мереж і платформ, що об'єднуватимуть експертів похилого віку та роботодавців. Вкладом держави в партнерство може стати створення центрів зайнятості для осіб 50+, фінансування консультаційних центрів з кар'єрного планування та навчання ППВ. Провайдерами цих послуг можуть бути як державні навчальні заклади (формальний сектор освіти), так і приватні консалтингові та тренінгові компанії (неформальний сектор) за умови державної сертифікації та гарантії якості. Внеском приватного бізнесу до сфери працевлаштування є створення рекрутингових агенцій для осіб 50+. Внеском держави в навчання та оновлення навичок ППВ можуть стати схеми спільного фінансування навчання, ваучерів, податкових пільг. Наразі в Україні діє система ваучерів для осіб 45+, що дозволяє пройти навчання та підвищити кваліфікацію за державний кошт [26]. Проте, особи пенсійного віку не можуть скористатися цією можливістю, оскільки законом передбачені вікові обмеження – від 45 років і до досягнення встановленого пенсійного віку. У багатьох містах України також діють безоплатні курси комп'ютерної грамотності для пенсіонерів, розташовані в бібліотеках та центрах соціальних послуг, але вони не охоплюють усіх бажаючих. Крім того, умови сучасного ринку праці передбачають усе більше використання комп'ютерних технологій, прикладних програм, програмних оболонок. Послуги з навчання цим технологіям надають приватні школи сектору неформальної освіти. Отже, необхідним є пошук можливостей спільного фінансування безперервного навчання для осіб 50+.

Висновки і перспективи подальших розробок. Вищенаведене дозволяє дійти наступних висновків. По-перше, фізіологічні та ментальні здібності людини змінюються з плином життя. Слабшають зір і слух, м'язова сила, гнучкість і рухливість суглобів і опорно-м'язової системи. Водночас, розвиваються й поліпшуються з віком кристалізований інтелект, знання й досвід, соціальні навички, здатність регулювати емоції і вирішувати конфлікти,

виважено оцінювати ризики. Фізіологічні зміни вимагають адаптації умов праці ППВ, спрямованих на компенсацію вікового спаду. Знання, навички й досвід є перевагами ППВ, що представляють потенціал для підприємств в умовах демографічних змін і дефіциту кваліфікованих кадрів.

По-друге, оцінка вікових ризиків умов праці ППВ дозволяє виявити чинники фізичного та психологічного середовища, що негативно впливають на працездатність і здоров'я. Залежно від ступеня відповідності віковим можливостям і потребам, робочі місця поділяються на повноцінні, нейтральні для віку, нішеві повноцінні, місця для відновлення, місця для ППВ і місця, що використовують потенціал ППВ. Повноцінні робочі місця несуть ризики для здоров'я, сприяють стомленню ППВ і вимагають адаптації. Місця для відновлення й повноцінні нішеві робочі місця можливо створювати завдяки реорганізації бізнес-процесів і взаємних домовленостей у колективі. Використання потенціалу ППВ передбачають робочі місця у сфері управління, навчання й наставництва, координації, обслуговування клієнтів, бухгалтерії й документообігу. Відповідними сферами діяльності також є догляд і виховання дітей, догляд за літніми людьми.

По-третє, адаптація робочих місць до вікових потреб ведеться за такими напрямками: фізичне середовище, облаштування робочого місця, зміст і дизайн робочих завдань і бізнес-процесів. Під час адаптації робочого середовища й облаштування робочого місця необхідно враховувати принципи ергономіки та універсального дизайну, залучати знання вікових фізіологічних і психологічних змін. Коригування освітленості, контроль шуму і клімату покращують оптимальність робочого середовища. Перегляд робочих завдань варто проводити в напрямі збільшення ступеня автономії працівників (здатності контролювати швидкість, способу виконання завдань, самостійного визначення швидкості роботи, пауз і відпочинку). Підвищують мотивацію, ступень задоволеності працею та стимулюють когнітивні здібності ППВ більш складні різноманітні завдання й обов'язки. Зниження монотонності і фізичного напруження можливо внаслідок вертикальної й горизонтальної ротації.

По-четверте, поліпшення умов праці для ППВ вимагає знань в області медицини праці, геріатрії, охорони й гігієни праці, вікової психології. Відсутність у штаті фахівців, що володіють достатньою кваліфікацією, передбачає залучення консультантів із боку. Важливою роллю держави в стимулюванні поліпшенню умов праці для ППВ є технічна допомога й консультації, державні програми підтримки заходів адаптації, інформаційна підтримка, створення платформ для обміну успішними практиками, залучення до діалогу соціальних партнерів та укладання тристоронніх угод. Демографічні зміни вимагають завчасної підготовки та довгострокового бачення, що не входить до пріоритетів бізнесу, орієнтованого на коротко- і середньострокові цілі. Саме держава повинна стати провідником змін у суспільстві у сфері продовження зайнятості ППВ і поліпшення умов праці. Державно-приватне партнерство у сфері працевлаштування ППВ здатне розв'язати проблеми працевлаштування ППВ – брак навичок кар'єрного планування, незнання трендів ринку праці, застарілість або брак кваліфікацій.

Перспективою подальших розробок є аналіз практик адаптації робочих місць до потреб персоналу літнього віку на вітчизняних підприємствах, аналіз державної політики стимулювання зайнятості працівників похилого віку та розробка заходів стимулювання щодо продовження трудового шляху осіб 50+.

Література

1. *Szymanski H. Alter(n)sgerechte Arbeitsgestaltung – Anforderungen, Instrumente, Beispiele // Altern in der Erwerbsarbeit. Perspektiven der Laufbahngestaltung. Hrsg. F. Frerichs. Wiesbaden : Springer Fachmedien. 2016. Pp. 139–162.*
2. *Langhoff T. Den demographischen Wandel im Unternehmen erfolgreich gestalten. Eine Zwischenbilanz aus arbeitswissenschaftlicher Sicht. Berlin Heidelberg : Springer-Verlag. 2009. 385 p.*

3. *Rimser M. Generation resource management. Nachhaltige HR-konzepte im demografischen Wandel // Wiesbaden : Springer Gabler. 2014. 290 p.*
4. *Sandrock S., Ausilio G., Baszenski N. et al. Handlungsfeld «Arbeit gestalten» // Leistungsfähigkeit im Betrieb. Kompendium für den Betriebspraktiker zur Bewältigung des demografischen Wandels; Hrsg. Institut für angewandte Arbeitswissenschaft e. V. (ifaa). Berlin, Heidelberg : Springer-Verlag. 2015. Pp. 91–132.*
5. *Ng T., Feldman D. The moderating effects of age in the relationships of job autonomy to work outcomes // Work, aging and retirement. 2014. Vol. 1 (1). Pp. 1–15.*
6. *Zaniboni S., Truxillo D., Fraccaroli F. et al. Who benefits from more tasks? Older versus younger workers // Journal of managerial psychology. 2014. Vol. 29 (5). Pp. 508–523.*
7. *Schooler C., Mulatu M., Gates G. The Continuing Effects of Substantively Complex Work on the Intellectual Functioning of Older Workers // Psychology and aging. 1999. Vol. 14 (3). Pp. 483–506.*
8. *Захарова О. В. Демографічне старіння населення : наслідки та перспективи для України // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2018. № 9 (37). С. 11–15.*
9. *Захарова О. В. Потенціал людини третього віку для суспільства // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. 2018. № 49. С. 26–33.*
10. *Фойгт Н., Канатнікова Ю. Сучасний стан продуктивної зайнятості у старшому віці як відображення ефективності політики активного старіння в Україні та країнах Європейського Союзу // Проблемы старения и долголетия. 2016. Т. 25. № 4. С. 571–584.*
11. *Коломієць О. О. Демографічні імперативи політики збереження трудоресурсного потенціалу та шляхи активізації його резервів в Україні // Стратегічні пріоритети. 2012. № 3. С. 46–55.*
12. *Коломієць О. О. Мінімізація загроз трудоресурсній безпеці, зумовлених старінням робочої сили. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/trudo_bezpeka-45cdd.pdf (дата звернення: 28.05.2018).*
13. *Crawford J. O., Graveling R. A., Cowie H. A., & Dixon K. The health safety and health promotion needs of older workers // Occupational Medicine. 2010. Vol. 60 (3). Pp. 184–192.*
14. *Kanfer R., Ackerman P. Aging, adult development and work motivation // The Academy of Management Review. 2004. Vol. 29. No. 3. Pp. 440–458*
15. *Alterns- und altersgerechte Arbeitsgestaltung. Grundlagen und Handlungsfelder für die Praxis. Bundesanstalt für Arbeitsschutz und Arbeitsmedizin : Dortmund. 2017. 100 p.*
16. *Empfehlungen zur Umsetzung der Gefährdungsbeurteilung psychischer Belastung // Leitung des GDA – Arbeitsprogramms Psyche c/o Bundesministerium für Arbeit und Soziales. Berlin. 2016. 25 p.*
17. *Strake S., Drews U., Drews J. Wissen, wo Unternehmen und Beschäftigte stehen: Analyse der Ausgangssituation // Innovation und Personalarbeit im demografischen Wandel. Ein Handbuch für Unternehmen / Hrsg. F. Nerdinger, P. Wilke, S. Stracke. Wiesbaden : Springer Gabler. 2016. Pp. 109–134.*
18. *Holm M., Geray M. Integration der psychischen Belastungen in die Gefährdungsbeurteilung. Handlungshilfe // Geschäftsstelle der Initiative Neue Qualität der Arbeit c/o Bundesanstalt für Arbeitsschutz und Arbeitsmedizin, Dortmund. 2012. 47 p.*
19. *Hinrichs S. Gefährdungsbeurteilung psychischer Belastungen // Study der Hans-Böckler-Stiftung, Hans-Böckler-Stiftung, Düsseldorf. 2016. No. 337. 85 p.*
20. *Aller guten Dinge sind drei! Altersstrukturanalyse, Qualifikationsbedarfsanalyse, alter(n)sgerechte Gefährdungsbeurteilung – drei Werkzeuge für ein demographiefestes Unternehmen // Dortmund : Bundesanstalt für Arbeitsschutz und Arbeitsmedizin. 2011. 63 p.*
21. *Koller B., Gruber H. Ältere Arbeitnehmer im Betrieb und als Stellenbewerber aus der Sicht der Personalverantwortlichen // Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung. 2001. Jg. 34. Heft 4. Pp. 479–505.*

22. Gassmann, O., Reepmeyer, G. Universal Design: Innovations for All Ages. In F. Kohlbacher, C. Herstatt (eds.). The Silver Market Phenomenon. Marketing and Innovation in the Aging Society. Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 2011. Pp. 101–116.
23. Rodrigez A., Barrero L. Job rotation: effects on muscular activity variability // Applied Ergonomics. 2017. Vol. 60. Pp. 83–92.
24. Weichel J., Stanic S., Alonso J. et al. Job rotation – implications for old and impaired assembly line workers // Occupational Ergonomics. 2010. Vol. 9. Pp. 67–74.
25. Fiefs T., Weber T., Vargas O. et al. Eurofond. Role of governments and social partners in keeping older workers in the labour market // Dublin : European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. 2013. 50 p.
26. Про затвердження Порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці : Постанова Кабінету Міністрів України № 207 від 20 березня 2013 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/207-2013-п (дата звернення: 28.05.2018).

References

1. Szymanski, H. (2016). Alter(n)sgerechte Arbeitsgestaltung – Anforderungen, Instrumente, Beispiele im: Altern in der Erwerbsarbeit. Perspektiven der Laufbahngestaltung, Springer Fachmedien, Wiesbaden, pp. 139–162.
2. Langhoff, T. (2009). Den demographischen Wandel im Unternehmen erfolgreich gestalten. Eine Zwischenbilanz aus arbeitswissenschaftlicher Sicht, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, 385 p.
3. Rimser, M. (2014). Generation resource management. Nachhaltige HR-Konzepte im demografischen Wandel, Wiesbaden: Springer Gabler, 290 p.
4. Sandrock, S., Ausilio, G., Baszenski, N. et al. (2015). Handlungsfeld «Arbeit gestalten» im Leistungsfähigkeit im Betrieb. Kompendium für den Betriebspraktiker zur Bewältigung des demografischen Wandels, Hrsg. Institut für angewandte Arbeitswissenschaft e. V. (ifaa), Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, pp. 91–132.
5. Ng, T., Feldman, D. (2014). The moderating effects of age in the relationships of job autonomy to work outcomes, Work, Aging and Retirement, Vol. 1 (1), pp. 1–15.
6. Zaniboni, S., Truxillo, D., Fraccaroli, F. (2014). Who benefits from more tasks? Older versus younger workers, Journal of managerial psychology, Vol. 29 (5), pp. 508–523.
7. Schooler, C., Mulatu, M., Gates, G. (1990). The continuing effects of substantively complex work on the intellectual functioning of older workers, Psychology and aging, Vol. 14 (3), pp. 483–506.
8. Zakharova, O. (2018). Demographic ageing of the population: consequences and prospects for Ukraine [Demohrafichne starinnia naselennia: naslidky ta perspektyvy dlia Ukrainy], Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia», Seriia «Ekonomika», No. 9 (37), s. 11–15 [in Ukrainian]
9. Zakharova, O. (2018). Human potential of the third age for the society [Potentsial liudyny tretioho viku dlia suspilstva], Zbirnyk naukovykh prats Cherkaskoho derzhavnoho tekhnolohichnoho universytetu. Seriia: Ekonomichni nauky, No. 49, s. 26–33 [in Ukrainian]
10. Foygt, N., Kanatnikova, Yu. (2016). Current status of productive employment in older age as reflection of the effectiveness of active ageing policies in Ukraine and European Union [Suchasnyi stan produktyvnoi zainiatosti u starshomu vitsi yak vidobrazhennia efektyvnosti polityky aktyvnoho starinnia v Ukraini ta krainakh Yevropeiskoho Soiuzu], Problemy stareniia i dovholittia, Vol. 25, No. 4, s. 571–584 [in Ukrainian]
11. Kolomiets, O. (2012). Demographic imperatives of preserving labor resources potential and ways of activating its reserves in Ukraine [Demohrafichni imperatyvy polityky zberezhennia trudoresursnoho potentsialu ta shliakhy aktyvizatsii yoho rezerviv v Ukraini], Stratehichni priorytety, No. 3, s. 46–55 [in Ukrainian]
12. Kolomiets, O. Minimization of labor-resource security threats caused by labor aging [Minimizatsiia zahroz trudoresursnii bezpetsi, zumovlenykh starinniam robochoi syly], available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/trudo_bezpeka-45cdd.pdf [in Ukrainian]

13. *Crawford, J. O., Graveling, R. A., Cowie, H. A., & Dixon, K. (2010). The health safety and health promotion needs of older workers, Occupational Medicine, Vol. 60 (3), pp. 184–192.*
14. *Kanfer, R. Ackerman, P. (2004). Aging, adult development and work motivation, The academy of management review, Vol. 29 (3), pp. 440–458.*
15. *Alterns- und altersgerechte Arbeitsgestaltung (2017). Grundlagen und Handlungsfelder für die Praxis, Bundesanstalt für Arbeitsschutz und Arbeitsmedizin, Dortmund, 100 p.*
16. *Empfehlungen zur Umsetzung der Gefährdungsbeurteilung psychischer Belastung (2016). Leitung des GDA, Arbeitsprogramms Psyche c/o Bundesministerium für Arbeit und Soziales. Berlin, 25 p.*
17. *Strake, S. Drews, U., Drews, J. (2016). Wissen, wo Unternehmen und Beschäftigte stehen: Analyse der Ausgangssituation. F. Nerdinger, P. Wilke, S. Stracke (Hrgs.) Innovation und Personalarbeit im demografischen Wandel. Ein Handbuch für Unternehmen, Springer Gabler, Wiesbaden, pp. 109–134.*
18. *Holm, M., Geray, M. (2012). Integration der psychischen Belastungen in die Gefährdungsbeurteilung. Handlungshilfe, Geschäftsstelle der Initiative Neue Qualität der Arbeit c/o Bundesanstalt für Arbeitsschutz und Arbeitsmedizin, Dortmund, 47 p.*
19. *Hinrichs, S. (2016). Gefährdungsbeurteilung psychischer Belastungen. Study der Hans-Böckler-Stiftung, Hans-Böckler-Stiftung, Düsseldorf, No. 337, 85 p.*
20. *Aller guten Dinge sind drei! Altersstrukturanalyse, Qualifikationsbedarfsanalyse, alter(n)sgerechte Gefährdungsbeurteilung – drei Werkzeuge für ein demographiefestes Unternehmen (2011). Bundesanstalt für Arbeitsschutz und Arbeitsmedizin, Dortmund, 63 p.*
21. *Koller, B., Gruber, H. (2001). Ältere Arbeitnehmer im Betrieb und als Stellenbewerber aus der Sicht der Personalverantwortlichen, Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung, Jg. 34, Heft 4, pp. 479–505.*
22. *Gassmann, O., Reepmeyer, G. (2011). Universal Design: Innovations for All Ages, in F. Kohlbacher, C. Herstatt (eds.), The Silver Market Phenomenon. Marketing and Innovation in the Aging Society, Springer-Verlag, Berlin, Heidelberg, pp. 101–116.*
23. *Rodrigez, A., Barrero, L. (2017). Job rotation: effects on muscular activity variability, Applied Ergonomics, Vol. 60, pp. 83–92.*
24. *Weichel, J., Stanic, S., Alonso, J. (2010). Job rotation – implications for old and impaired assembly line workers, Occupational Ergonomics, Vol. 9, pp. 67–74.*
25. *Fiefs, T., Weber, T., Vargas, O. et al. (2013). Eurofond. Role of governments and social partners in keeping older workers in the labour market, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin, 50 p.*
26. *On approval of the issuance of vouchers for maintaining the competitiveness of individuals in the labor market: Law of Ukraine, No. 207, 20.03.2013 [Pro zatverdzhennia Poriadku vydachi vaucheriv dlia pidtrymannia konkurentospromozhnosti osib na rynku pratsi: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 207, 20.03.2013], available at: http://zakon3.rada.gov.ua/ laws/show/207-2013-n [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 01.06.2018. *Прийнята до друку 14.06.2018.*

УДК 322:331.522.4

Марина Сергіївна КРИВЦОВА
кандидат економічних наук, старший викладач кафедри управління персоналом і економіки праці, Одеський національний економічний університет, Україна,
e-mail: m.kryvtsova@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6069-9691

ОЦІНКА ЛЮДСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Кривцова, М. С. Оцінка людського потенціалу регіону : теоретичний аспект // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук праць; за ред.: М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. (ISSN 2313-4569). Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 162–173.

Анотація. *Статтю присвячено актуальному питанню оцінки людського потенціалу регіону, зважаючи на те що саме на регіональному рівні відбувається реальний зв'язок становлення демократії із забезпеченням умов для розвитку людини. Визначено, що на сьогоднішній день надзвичайно важливим і актуальним є аналіз рівня розвитку людського потенціалу як показника ефективності соціально-економічної системи. Використання економіко-статистичних прийомів аналізу можливостей людини дозволить виявити деякі закономірності розвитку людського потенціалу країни. Досліджено різні теоретичні підходи до оцінки людського потенціалу як на рівні держави, так і регіону. Визначено, що існуючи підходи зазнають значних еволюційних змін, що пов'язано з вимогами часу та трансформацією самого поняття «людський потенціал». Проаналізовано еволюцію підходів для розрахунку індексу розвитку людського потенціалу за допомогою методики розробленої ООН. Узагальнено сучасні тенденції до оцінки регіонального людського потенціалу в країнах ЄС. Аналіз міжнародного досвіду розрахунку регіональних індексів людського розвитку на субнаціональному рівні показав, що, попри різноманіття національних методик, переважна частина їх зосереджується на трьох класичних вимірах людського розвитку: тривалому та здоровому житті, освітніх здобутках та рівні добробуту населення. Хоча перелік показників, що застосовують для оцінювання досягнень окремих територій, може бути доповнений додатковими індикаторами (наприклад, рівень смертності немовлят, рівень бідності або безробіття населення), трактування складових людського розвитку є досить вузьким. Це визначає потребу в розширенні світоглядного бачення особливостей людського розвитку на регіональному та локальному рівні, врахуванні інших важливих характеристик якості життя населення. Сформульовано рекомендації щодо зближення національної та зарубіжних методик оцінки людського потенціалу регіону та приведення у відповідність інформаційного забезпечення досліджень для подальшої якісної оцінки.*

Ключові слова: *людський потенціал; людський потенціал регіону; індекс розвитку людського потенціалу; тривалість життя; добробут; освіта.*

Марина Сергеевна КРИВЦОВА
кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры управления персоналом и экономики труда, Одесский национальный экономический университет,
e-mail: m.kryvtsova@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6069-9691

ОЦЕНКА ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Кривцова, М. С. Оценка человеческого потенциала региона : теоретический аспект // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов; под ред.: М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. (ISSN 2313-4569). Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 162–173.

Аннотация. *Статья посвящена актуальному вопросу оценки человеческого потенциала региона поскольку именно на региональном уровне происходит реальная связь становления демократии с обеспечением условий для развития человека. Определено, что на сегодняшний день чрезвычайно важным и актуальным является анализ уровня развития человеческого потенциала как показателя эффективности социально-экономической системы. Использование экономико-статистических приемов анализа возможностей человека позволит выявить некоторые закономерности развития человеческого потенциала страны. Исследованы различные теоретические подходы к оценке человеческого потенциала как на уровне государства, так и на уровне региона. Определено, что существующие подходы испытывают значительные эволюционные изменения, связанные с требованиями времени и трансформацией самого понятия «человеческий потенциал». Проанализирована эволюция подходов для расчета индекса развития человеческого потенциала с помощью методики разработанной ООН. Обобщены современные тенденции по оценке регионального человеческого*

 © КРИВЦОВА М.С., 2018

потенциала в странах ЕС. Анализ международного опыта расчета региональных индексов человеческого развития на субнациональном уровне показал, что несмотря на многообразие национальных методик, большая часть их сосредоточена на трех классических измерениях человеческого развития: длительной и здоровой жизни, образовательных достижениях и уровне благосостояния населения. Хотя перечень показателей, применяемых для оценки достижений отдельных территорий, может быть дополнен дополнительными индикаторами (например, уровень смертности младенцев, уровень бедности или безработицы населения), трактовка составляющих человеческого развития является достаточно узкой. Это определяет потребность в расширении мировоззренческого видения особенностей человеческого развития на региональном и локальном уровне, учете других важных характеристик качества жизни населения. Сформулированы рекомендации по сближению национальной и зарубежных методик оценки человеческого потенциала региона и приведения в соответствие информационного обеспечения исследований для дальнейшей качественной оценки.

Ключевые слова: *человеческий потенциал; человеческий потенциал региона; индекс развития человеческого потенциала; продолжительность жизни; благосостояние; образование.*

Marina KRYVTSOVA

PhD in Economics, Senior lecturer, Department of Human Resources and Labor Economics, Odessa National Economics University, Ukraine, e-mail: m.kryvtsova@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6069-9691

ASSESSMENT OF REGION'S HUMAN POTENTIAL: THEORETICAL ASPECTS

Kryvtsova, M. (2018). Assessment of region's human potential: theoretical aspects. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Otsinka liudskoho potentsialu rehionu: teoretychnyi aspekt; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 162–173.

Abstract. *The article is devoted on the topical issue of assessment of region's human potential, since there is a real link between the establishment of democracy and the provision of conditions for human development at the regional level. It is determined that today the analysis of the level of human potential development is extremely important and relevant as an indicator of effectiveness of socio-economic system. In turn, the use of economic and statistical methods of analysis of human capabilities will reveal some patterns of development of human potential in the country. Different theoretical approaches to assessing human potential both at the state level and at the regional level are investigated. It is determined that existing approaches undergo significant evolutionary changes that are related to the challenges of the time and the transformation of the very concept of «human potential». The evolution in the approaches of human development index calculation using the methodology developed by the United Nations is analysed. The current trends in the assessment of regional human potential in EU countries are summarized. The analysis of international experience in the calculation of regional indices of human development at the subnational level has shown that, despite the diversity of national methods, most of them focus on three classical dimensions of human development: long and healthy life, educational achievements and well-being of the population. Although the list of indicators used for measurement of the achievements of separate territories may be supplemented by additional indicators (e.g. infant mortality rate, poverty rate or unemployment rate), the interpretation of the components of human development is rather narrow. This determines the need to expand the worldview on the features of human development at the regional and local levels, taking into account other important characteristics of the quality of life of the population. Recommendations on convergence of national and foreign methods of regional human potential assessment are formulated and the information provision of research is aligned for further qualitative evaluation.*

Keywords: *human potential; region's human potential; human development index; life expectancy; welfare; education.*

JEL classification: *O150; O180*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна парадигма цивілізаційного прогресу передбачає перехід від домінанти економічного зростання, збільшення обсягів виробництва до усвідомлення цих процесів, як передумови для досягнення головної мети – розвитку людини в інтересах людини та її власними силами. Прийняття цього постулату міжнародною спільнотою означає для кожної країни необхідність зміни пріоритетів державної соціально-економічної стратегії, створення її відповідного наукового й інформаційно-методичного забезпечення.

Проте, як свідчать реалії, людський розвиток та пов'язані з ним людський капітал і соціальні інвестиції в Україні наразі не стали базовими категоріями при формуванні

державної політики та при викладанні економічних дисциплін у вищих навчальних закладах. Саме недооцінка економічної значущості людського розвитку є головною причиною відставання України від розвинених країн. Зосередження уваги лише на матеріально-грошових індикаторах соціально-економічного розвитку зумовлює дедалі більш негативний вплив на стан здоров'я населення та соціальне середовище, призводить до посилення майнового розшарування та суспільної нерівності, погіршення екологічної ситуації. Необхідне чітке усвідомлення на всіх рівнях управління та кожним громадянином того, що сам по собі економічний розвиток не в змозі забезпечити вирішення соціальних проблем, становлення демократії, свободи та рівності. Як свідчить і світовий, і власний український досвід, економічне зростання супроводжується загостренням проблеми нерівномірності (або навіть асиметрії) в розвитку багатих та бідних країн, регіонів чи верств населення, що потребує посилення соціальної орієнтації економіки, точніше, її переорієнтації на забезпечення широких можливостей вибору – кола імовірнісних сценаріїв самореалізації людини.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблема оцінки людського потенціалу населення країни, зокрема регіону, вченими та практиками широко досліджена. Порівняльний аналіз існуючих методичних підходів до оцінки людського потенціалу показав, що вони мають двоякий характер, який виявляється у надто деталізованій або, навпаки, надто укрупненій оцінці. З одного боку, автори розглядають або окремі аспекти (доходи та витрати населення, матеріальне становище соціально вразливих верств, бідність тощо), або глобальні проблеми виміру людського розвитку. Так, аналізуючи стан людського розвитку країни, більшість дослідників [1, с.13; 2, с.138; 3, с.250; 4, с.145] посилається на рейтинг, складений за результатами розрахунку Індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП). Група науковців [5, с.109; 6, с.115; 7, с.42], які досліджують проблеми якості та рівня життя населення регіону, використовують Національну методику побудови індексів регіонального людського розвитку. Деякі вчені виходячи з мети свого дослідження пропонують власну систему показників та методів оцінювання людського потенціалу населення. Але постійні зміни у соціальній, економічній та політичній сфері вимагають подальших досліджень сучасних тенденцій щодо оцінки людського потенціалу регіону.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досвід європейських країн з розвиненою і перехідною економікою засвідчує надзвичайну важливість виваженої регіональної політики у забезпеченні економічного процвітання, територіальної цілісності та безпеки держави, у створенні рівних умов розвитку для всього населення незалежно від місця проживання. Сучасні тенденції регіоналізації економіки та нерівномірність розвитку територіальних громад обумовлюють необхідність регіональної диференціації державної політики і в Україні. Необхідність більш предметного і поглибленого вивчення людського потенціалу потребує побудови регіональних індексів людського потенціалу в межах країни, орієнтованих на урахування специфіки вітчизняних соціально-економічних умов та певного рівня адміністративно-територіального управління. Необхідно більш детально дослідити регіональні особливості демографічного розвитку, освітнього рівня, диференціації доходів населення. Саме це обумовлює актуальність дослідження підходів до оцінки людського потенціалу регіонів України.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення теоретико-методологічних основ вимірювання людського потенціалу регіону та надання рекомендацій щодо зближення національної та зарубіжних методик оцінки людського потенціалу регіону та приведення у відповідність інформаційного забезпечення досліджень для подальшої якісної оцінки. Для досягнення цієї мети автором було поставлено та вирішено такі завдання: вивчити методику вимірювання індексу людського потенціалу розроблену ООН, проаналізувати підходи європейських країн до побудови регіональних індексів людського розвитку, визначити напрямки вдосконалення національної методики розрахунку індексу регіонального людського розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «потенціал» на сьогоднішній день широко закріпився у лексиці громадських наук і публіцистиці. «Потенціал» (лат. Potencial) – можливість, внутрішньо притаманна сила, здатність до дії [8, с.8]. Потенціал конкретного виду діяльності не є відокремленим.

Людський потенціал – це здатність індивіда до самовираження, самоактуалізації і самореалізації [9, с.10].

Понятійний апарат категорії розвитку людського потенціалу досить динамічний і швидко розширюється, тому для визначення цієї категорії, необхідно розглянути досвід використання цього терміну.

У другій половині 1980-х рр. ідеї про те, що людина є найважливішою метою суспільного прогресу, стали отримувати все більш широку підтримку в економічних дослідженнях, розробці національних програм розвитку і проектів міжнародного співробітництва.

У доповідях Програми розвитку ООН (ПРООН) склалося цілком визначене поняття людського потенціалу. У «Доповіді про розвиток людського потенціалу» за 1990 р. було надано визначення людського потенціалу, яке являло собою процес розширення людського вибору, а також досягнутий рівень добробуту людей [10, с.23].

Після вивчення основних теоретичних аспектів категорії розвитку людського потенціалу, доцільно зазначити, що це комплексна категорія, яка виражає ступінь задоволення фізіологічних, моральних, інтелектуальних, культурних, духовних, матеріальних та інших потреб, а також ступінь їх удосконалення. Сьогодні надзвичайно важливим і актуальним є аналіз рівня розвитку людського потенціалу як показника ефективності соціально-економічної системи. У свою чергу, використання економіко-статистичних прийомів аналізу можливостей людини дозволить виявити деякі закономірності розвитку людського потенціалу країни.

Протягом тривалого часу основним статистичним показником, що характеризує рівень розвитку людського потенціалу, був валовий національний продукт (ВНП) на душу населення, а його позитивна зміна була найважливішою характеристикою прогресу. Наразі рівень розвитку людських можливостей характеризує індекс розвитку людського потенціалу (human development index – HDI; в інших перекладах – індекс людського розвитку), винайдений Мегнадом Десаї (лорд Десаї) і Амарт'я Сеном. Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП) розроблений для порівняння країн і публікується в щорічних Доповідях Програми розвитку ООН з 1990 року. Важливо усвідомлювати, що ІРЛП і ВНП на душу населення вимірюють не одне і теж. ВНП на душу населення – це показник економічного добробуту, тоді як ІРЛП – це вимірювання рівня людських можливостей.

До 70-х рр. XX століття основним показником рівня людського розвитку був ВНП на душу населення, а зміни в душовому доході традиційно вважалися найважливішим показником прогресу людського розвитку. У 1970 р. М. Д. Морріса запропонував індекс фізичної якості життя, що представляє собою незважене середнє значення трьох показників: малюкової смертності на тисячу народжень, що оцінюється за 100-бальною системою, де найгірший відповідає нулю балів, найкращий – 100 балам; очікуваної тривалості життя у віці одного року по 100-бальній системі, де найгірший показник в кожному році відповідає нулю балів, очікуваний найкращий показник – 100 балам; рівень грамотності серед дорослих у відсотках. Однак, цей індекс не знайшов належної уваги практиків і не зміг замінити показник ВНП. У 1990 р. М. Десаї і А. Сіно запропонували рівень людських можливостей вимірювати за допомогою індексу розвитку людського потенціалу. Майже відразу цей індекс був широко визнаний як альтернативний показник розвитку людського потенціалу [10, с.32].

Індекс розвитку людського потенціалу вимірює можливості, набір благ, доступних людям, а ВНП на душу населення – вимірює суб'єктивне задоволення, яке люди отримують від споживання благ. Наприклад, людина може прожити довге життя, але накласти на себе руки; людина може подорожувати і користуватися благами мобільності, але вирішить інакше; людина може мати можливість повною мірою задовольнити свої потреби в їжі, але

оголосити голодування. Таким чином, показники можливостей і добробуту необхідно розглядати не як взаємозамінні, а як взаємодоповнюючі.

Індекс розвитку людського потенціалу дає узагальнюючу характеристику спільного впливу на людський потенціал найбільш важливих соціально-економічних процесів [8, с.20]. Для кількісного представлення трьох базових вимірів розвитку людського потенціалу використовуються такі індикатори:

1) показник довголіття: середня очікувана тривалість життя при народженні;
2) показники освіченості: рівень грамотності (частка грамотних серед населення 15 років і старшого покоління) та рівень охоплення навчанням (сукупна частка учнів серед населення відповідного віку);
3) показник матеріального добробуту (скорегований реальний ВВП на душу населення).

Перераховані індикатори вимірюються різними одиницями виміру (роками, відсотками, доларами), змінюються вони нерівномірно та нерідко різноспрямовано. Тому для побудови загального індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП) потрібне нормування цих індикаторів, тобто приведення їх до одного виміру, для чого розраховуються часткові індекси людського розвитку – індекс тривалості життя, індекс рівня освіченості, індекс скоригованого реального ВВП.

ПРООН підкреслює, що ВВП на душу населення найменш вдало, порівняно з іншими показниками, відображає реальні можливості розвитку людського потенціалу. Для принаймні часткового згладжування суперечностей ВВП на душу населення, як показника розвитку людського потенціалу, використовуються певні методичні прийоми. По-перше, ВВП на душу населення перераховується в міжнародну валюту (на практиці – долар США) не за офіційним обмінним курсом, а за паритетом купівельної спроможності, який визначається кількістю одиниць національної валюти, необхідною для придбання визначеного «кошика» товарів і послуг, аналогічного тому, який можна купити на 1 долар у США. По-друге, для врахування спадної корисності зростаючого доходу використовується процедура логарифмічного нормування ВВП за десятковим логарифмом. При такому розрахунку будь-який приріст доходу дисконтується, однак має певну цінність, а зменшення граничної корисності відображається специфікою самої логарифмічної функції [5, с.109–112].

Для розрахунку окремих складових індексу, фактичні значення показників по тій чи іншій країні порівнюються з фіксованими стандартами мінімальних і максимальних значень. При визначенні індексу тривалості життя в якості мінімального стандарту прийнятий вік 25 років, максимальний – 85 років; для розрахунку індексу освіти стандарти становлять відповідно 0 і 100%; для індексу середньодушового ВВП мінімальний стандарт відповідає 100 доларів США за ПКС, максимальний – 40000 доларів США за ПКС.

Ваги відповідних індексів-елементів ІРЛП: вага очікуваної тривалості життя становить 1/3, спеціального індикатора матеріального добробуту – 1/3, рівня грамотності дорослого населення 2/9, показника повноти охоплення населення навчанням – 1/9; таким чином, вага кожного елемента ІРЛП дорівнює 1/3 [8, с.26].

Для побудови загального індексу розвитку людського потенціалу потрібне їх агрегування, тобто зведення їх воєдино. У загальному вигляді індекс людського розвитку розраховується за формулою простої середньої арифметичної індексів окремих складових:

$$ІРЛП = \frac{Ilife + Ieduc + Iinc}{3} \quad (1)$$

У міжнародній «Доповіді про людський розвиток 2010 р.» обґрунтовується некоректність цього способу агрегування. Відзначається, що в результаті підсумовування складових індексів виникає ефект їх взаємозамінності. Тобто допускається можливість того, що низькі показники досягнень в одному вимірі людського розвитку можуть лінійно компенсуватися більш високими досягненнями в іншому. У відповідь на критику про взаємозамінність підіндексів ІРЛП в зазначеному документі ООН сформульовані

рекомендації щодо використання мультиплікативної моделі агрегування складових індексів і обчислення інтегрального показника ІРЛП як середнього геометричного його підіндексів:

$$ІРЛП = \sqrt[3]{Ilife + Ieduc + Iinc} \quad (2)$$

Обґрунтування зміни способу агрегування у «Доповіді про людський розвиток 2010 р.» залишається в рамках математичних удосконалень. В технічному додатку цієї доповіді залишається без обговорення специфіка явища, для вимірювання та оцінки якого був розроблений узагальнюючий показник ІРЛП. Необхідно відзначити, що вказані зміни в методиці обчислення ІРЛП на цей час не набули широкого поширення серед усіх країн. У національних звітах при розрахунку ІРЛП для регіонів України, як і раніше, використовується аддиктивна модель агрегування складових індексів [11, с.347–348].

В економічній літературі наводиться ще одна методика розрахунку ІРЛП. Метод ширше попереднього, особливість його полягає в тому, що обчислюється середня арифметична величина, яка складається з п'яти основних компонентів: очікуваної тривалості життя при народженні, рівня освіти, рівня бідності, безробіття і реального ВВП на душу населення [8, с.27].

$$ІРЛП = \frac{1}{5}\sum_{1}^{5} Xi \quad (3)$$

де Ix_1 – індекс очікуваної тривалості життя при народженні;
Ix_2 – індекс рівня освіти населення;
Ix_3 – індекс рівня бідності населення;
Ix_4 – індекс рівня загального безробіття;
Ix_5 – індекс реального ВВП на душу населення.

Цей метод також не має широкого розповсюдження і знаходиться на етапі методичних дискусій.

Загалом варто наголосити, що методика розрахунку ІРЛП знаходиться у постійній дискусії, удосконалюються і методичні підходи до розрахунку складових індексів та інтегрального показника, оновлюються граничні значення нормування первинних показників.

Пріоритети подальшого наукового пошуку були спрямовані на розширення концептуального трактування людського розвитку, вдосконалення системи збору статистичної інформації, підвищення якості та надійності даних, розробку підходів до врахування диспропорцій розвитку між окремими групами та категоріями населення. Ці новації знайшли відображення в розширенні «родини» індикаторів людського розвитку в 2010 р. за рахунок введення в обіг додаткових показників, серед яких – ІРЛП, скоригований на нерівність, індекси гендерного розвитку та гендерної нерівності, а також індекс багатовимірної бідності.

У контексті дослідження варто звернути увагу на Доповідь про локальний та регіональний людський розвиток у Польщі (2012), яку було присвячено обґрунтуванню підходів до розрахунку індексів людського розвитку, адаптованих до потреб субнаціонального рівня [12, с.15].

Система показників, що була використана для розрахунку ЛІЛР у Польщі, характеризується певним новаторством, оскільки вводить у науковий обіг додаткові індикатори. Так, стан здоров'я населення запропоновано оцінювати за двома показниками: очікувана тривалість життя при народженні та агрегований рівень смертності від онкологічних та серцево-судинних захворювань, які є основними причинами передчасної смертності населення країни. На думку експертів, запропонований додатковий індекс смертності відображає як доступність та якість спеціалізованих медичних послуг, так і вплив навколишнього середовища та способу життя на стан здоров'я мешканців регіонів.

Нарешті, у Доповіді про локальний та регіональний людський розвиток у Польщі наголошується, що традиційні виміри людського розвитку (здоров'я, освіта добробут населення) не забезпечують охоплення всіх аспектів якості життя, від яких залежить відчуття суб'єктивного добробуту людей. З метою розширення переліку індикаторів запропоновано низку додаткових контекстуальних індексів, які відображають інші складові розвитку людського потенціалу та можуть оцінюватися на регіональному або локальному рівні. Серед подібних вимірів, які доцільно враховувати у подальших дослідженнях:

- людський капітал (середня кількість років навчання, необхідна для досягнення здобутого рівня освіти населення віком 25 років і старше);
- ринок праці (зареєстрований рівень безробіття);
- бідність (частка населення, що отримує соціальну допомогу);
- громадянська активність (рівень явки громадян на місцеві вибори);
- рівень залучення населення до використання цифрових технологій (частка податкових декларацій, поданих громадянами через інтернет);
- розширення повноважень жінок (їхня частка серед депутатів місцевого рівня);
- захист навколишнього середовища (обсяги муніципальних відходів у розрахунку на душу населення).

Аналізуючи міжнародний досвід побудови регіональних індексів людського розвитку, необхідно звернути увагу й на методологічні підходи до оцінювання міжрегіональних диспропорцій рівня людського розвитку на рівні Європейського Союзу. У доповіді «Регіональний індекс людського розвитку в ЄС» (2014) [13, с.12] представлено систему індикаторів, які дозволяють оцінити моделі та тенденції регіонального людського розвитку в країнах-членах ЄС. Завдяки цьому вперше було реалізовано наукове порівняння та співставлення досягнень у сфері людського розвитку на рівні регіонів у межах країн, що мають спільні риси історичного, економічного та культурного розвитку. Розрахунки були здійснені для адміністративно-територіального поділу відповідно до 2-го рівня Номенклатури територіальних одиниць статистики Європейського Союзу.

Основним методологічним викликом стало обґрунтування показників, які б відповідали всім вимогам до якості статистичних даних, враховуючи характеристики валідності (відповідності явищу, що вивчається), надійності та доступності для регіонів та часових періодів. На початку дослідження було відібрано 22 показники, що характеризували виміри здоров'я, освіти та доходів. Після процедури валідизації даних перелік показників було скорочено до шести індикаторів, що характеризують основні характеристики людського розвитку в 272 регіонах країн ЄС (табл. 1).

Важливим аспектом дослідження є вивчення національної української методики розрахунку інтегрального індексу людського розвитку. Використання національної методики забезпечує обґрунтованість порівнянь соціально-економічного розвитку окремих регіонів країни, наукове забезпечення систематичних розрахунків індексів розвитку людського потенціалу регіонів України. Варто зазначити, що індекс розвитку людського потенціалу з 2013 року має міжнародну назву «Індекс людського розвитку». В українській науковій літературі використовуються обидві назви, але частіше «Індекс людського розвитку», тому в подальшому вважаємо за необхідне використовувати саме цей термін.

Схема побудови інтегрального індексу людського розвитку в Україні передбачає 3-етапний процес відповідно до 3-рівневої ієрархічної системи показників. Принциповим моментом методики є її орієнтація виключно на інформаційну базу Держкомстату України – дані державних статистичних спостережень та систематичних вибіркових обстежень домогосподарств.

Національна методика вимірювання регіональних рівнів людського розвитку спирається на ідеї та принципи, сформовані ПРООН. Виходячи з наявної в Україні

інформаційної бази, національна методика істотно доповнює міжнародні розробки за рахунок повнішого врахування багатоаспектності людського розвитку. Це виявляється використанням широкого спектру показників, виваженішим підходом до визначення ваги кожного параметру в загальному результаті, а також включенням до моделі індикаторів, що негативно впливають на можливості людського розвитку.

Таблиця 1

Виміри та показники РІЛР, що розраховуються в рамках методології вимірювання регіонального людського розвитку на рівні ЄС (складено автором за даними [13])

Вимір	Індикатор	Опис індикатора	Характер індикатора
Здоров'я	Рівень смертності немовлят	Відношення кількості померлих за певний період дітей віком до 1 року до кількості народжених за аналогічний період, у розрахунку на 1 тис. живонароджень	Дестимулятор
	Очікувана тривалість здорового життя	Кількість років, які має прожити особа у стані гарного здоров'я. Показник поєднує дані щодо смертності та самооцінок стану здоров'я	Стимулятор
Освіта	Молодь, що не охоплена навчанням або зайнятістю	Частка молоді віком 18–24 роки, не зайнята на ринку праці, не здобуває освіту або професійну підготовку	Дестимулятор
	Поширення вищої освіти серед населення	Частка осіб віком 25–64 роки, що мають вищу освіту	Стимулятор
Доходи	Дохід домогосподарств	Чистий скоригований наявний дохід домогосподарств	Стимулятор
	Рівень зайнятості	Частка зайнятих осіб серед населення віком 15 років і старше	Стимулятор

Українська національна методика побудови індексу людського розвитку є трирівневою системою. Верхній щабель – це інтегральний регіональний індекс людського розвитку (РІЛР), другий щабель – загальні індикатори розвитку дев'яти основних аспектів людського розвитку: рівня освіти населення; умов проживання населення; матеріального добробуту населення; стану та охорони здоров'я; екологічної ситуації; соціального середовища; демографічного розвитку; розвитку ринку праці; фінансування людського розвитку.

Третій щабель – характеристика кожного з аспектів людського розвитку регіонів України, що забезпечується використанням 94-х первинних складових 9-ти загальних індикаторів.

До 2012 р. національна методика, на відміну від міжнародної, була постійною, хоча за період її використання значно змінилися соціально-економічна ситуація, інформаційно-статистичне забезпечення, виникли нові аналітичні потреби, зокрема, щодо оцінювання прогресу людського розвитку та оцінки його чинників на регіональному рівні. Але у 2012 році цю методику було удосконалено.

Суттєво змінився склад первинних показників для розрахунку РІЛР. По-перше, їх кількість набагато зменшилася – до 33-х замість 94-х. Аналіз практики використання методики 2000 р. дозволяє зробити такі висновки: методика дещо перевантажена кількістю показників, тим більше, що частина з них має значну кореляцію між собою (вони характеризували сутність одного й того самого явища). По-друге, низка показників не є

прямими характеристиками стану людського розвитку. Зокрема, досвід застосування РІЛР довів недоцільність використання показників бюджетного фінансування соціальної сфери як індикаторів людського розвитку. Безумовно, фінансування повинне забезпечувати можливості людського розвитку. Але, оскільки його обсяги визначаються за розподільчим принципом, спрямованим на вирівнювання, воно не відображає успіхів або прогресу самого регіону. Проте показники фінансового забезпечення можуть бути використані як додаткові для оцінки можливостей соціально-економічного розвитку в регіонах.

Недоцільним також було визнано використання для характеристики ситуації у регіоні в цілому показників лише за одним типом місцевості, як це було у попередній версії методики у блоці «Розвиток ринку праці». Наприклад, такі показники, як рівень економічної активності, рівень зайнятості та рівень безробіття, розраховувалися лише для міського населення. Це було зумовлено тим, що на час розробки цієї методики означені показники (обчислюються за результатами обстеження економічної активності населення Державною службою статистики України) були ненадійними для сільської місцевості. Проте з того часу відбулися зміни у «дизайні» вибірки (обстеження стало щомісячним, змінилася схема ротації респондентів, збільшилися кількість територіальних одиниць і обсяг вибірки, були вдосконалені процедури оцінювання показників), що забезпечило їх найвищу надійність.

До методики також було включено кілька показників, які раніше не використовувалися (наприклад, сумарний коефіцієнт народжуваності). З огляду на те, що у глобальному масштабі показники народжуваності та рівень людського розвитку мають зворотний зв’язок, було прийнято рішення про його включення до розрахунку на основі цілей національної демографічної політики, спрямованої на підвищення народжуваності.

Методологічна вада методики 2000 р. – обмежений склад показників, які характеризували стан навколишнього середовища. Для оновленої методики фахівцями Інституту природокористування та сталого розвитку НАН України було запропоновано інтегральний показник «Індекс впливу навколишнього середовища на стан здоров’я населення», який містить близько 20 різноманітних характеристик забруднення ґрунту, води та атмосферного повітря.

Отже, перевагою оновленої методики (порівняно з попередньою), з точки зору аналітичних можливостей, було визнано можливість більш адекватно вимірювати прогрес людського розвитку. Справа в тому, що розрахунок інтегральних індексів за методикою 2000 р. здійснювався з використанням процедури нормування показників на розмах регіональної варіації, і в цьому випадку використання індексів обмежувалося лише оцінкою зміни рейтингів регіонів. Отже, якщо за конкретний період у певному регіоні не відбулося позитивних змін, а стан решти регіонів погіршився, то цей регіон покращує свою рейтингову позицію, але це жодною мірою не свідчить про наявність прогресу у цьому питанні. Таким чином, з точки зору об’єктивної оцінки людського розвитку, доцільніше було перейти від констатації змін рейтингів до оцінки прогресу.

Оновлений варіант методики розрахунку РІЛР, як і попередній, має трирівневу структуру: 1-й рівень – первинні показники, які на 2-му рівні інтегруються у шість часткових індексів, що відображають такі аспекти людського розвитку, як «Відтворення населення», «Соціальне середовище», «Гідна праця», «Освіта», «Добробут», «Комфортне життя». На 3-му рівні часткові індекси агрегуються в єдиний інтегральний індекс РІЛР. Кожному показнику в методиці присвоєно свій ваговий коефіцієнт залежно від його значущості для людського розвитку. Вага коефіцієнтів визначалася з використанням експертних оцінок, спеціальних процедур методу попарних порівнянь експертних думок. Цей метод застосовується для кожного блоку показників окремо і реалізується в чотири кроки: 1) заповнення експертами спеціальних таблиць; 2) формування матриці попарних порівнянь; 3) розрахунок ваги показників по кожному експерту; 4) розрахунок узагальнюючої ваги показників.

Під час розробки нової версії методики більше уваги приділялося характеристикам якості інформації. Зокрема, перед включенням показників до методики передбачено аналіз їх варіації: якщо значення показника (при елімінуванні тренду) має істотні коливання в динаміці, то це може свідчити про його ненадійність (якщо відсутні причини таких коливань). У такому випадку необхідно застосовувати спеціальні статистичні процедури, які забезпечують надійність даних (наприклад, статистичне згладжування показників значно покращує надійність оцінки) [7, с.43–44].

Необхідно зазначити, що розрахунок індексу регіонального людського розвитку здійснюється в рамках оцінки соціально-економічного розвитку регіонів. 20 грудня 2017 року Кабмін затвердив нову методику вимірювання соціально-економічного розвитку регіонів, відтепер він вимірюватиметься за двома основними індикаторами – індекс регіонального людського розвитку (ІРЛР) та індекс конкурентоспроможності. Розрахунок індексу регіонального людського розвитку здійснюється за трьома напрямами: довге та здорове життя, добробут і гідна праця, освіта. Методика розрахунку індексів конкурентоспроможності регіонів передбачає стандартизацію показників і застосування вагових коефіцієнтів відповідно до рівня розвитку регіону. Джерелом інформації для розрахунку ІРЛР є дані державної та галузевої статистики, а також дані опитувань. Таким чином, сучасну українську методику вимірювання ІРЛР зведено до таких показників:

1) Довге та здорове життя:

– середня очікувана тривалість життя при народженні, років – інтегральний показник здоров’я населення;
– загальний коефіцієнт приросту (скорочення) чисельності населення, на 1000 осіб наявного населення, проміле – інтенсивність зростання (скорочення) чисельності населення;
– коефіцієнт смертності від навмисного самоушкодження, на 100 тис. осіб наявного населення, просантиміле – вплив на психічне здоров’я населення соціальної нестабільності та напруженості у суспільстві.

2) Добробут та гідні умови праці:

– обсяг видатків місцевих бюджетів (з урахуванням міжбюджетних трансфертів) на одну особу, гривень – стан формування фінансової бази для розвитку в регіонах, у тому числі соціальної спрямованості (на освіту, охорону здоров’я та соціальний захист населення);
– відношення середньої заробітної плати до мінімальної, разів – фактичний розмір середньомісячної заробітної плати в регіонах відносно законодавчо встановленої мінімальної заробітної плати як основної державної гарантії у сфері оплати праці;
– рівень працевлаштування зареєстрованих безробітних, відсотків до кількості громадян, які мали статус безробітного протягом року – створення сприятливих умов для працевлаштування зареєстрованих безробітних.

3) Освіта:

– чистий показник охоплення дошкільними навчальними закладами дітей віком три – п’ять років, відсотків до загальної кількості дітей такого віку – рівень соціалізації дітей дошкільного віку, що сприяє їх фізичному та психічному розвитку;
– кількість випускників вищих навчальних закладів I–IV рівня акредитації, відсотків до загальної кількості населення у віці 25–70 років – рівень освітньо-кваліфікаційної підготовки дорослого населення [14].

Висновки і перспективи подальших розробок. Такий підхід значно наближує сучасну українську методику розрахунку ІРЛР до міжнародних стандартів. Водночас, широкий перелік соціально-економічних показників та складність статистичних процедур, що застосовуються до нормування первинних даних, унеможливлюють здійснення будь-яких порівнянь індексів регіонального людського розвитку України з показниками співставних адміністративно-територіальних одиниць європейських країн. Вирішення цього завдання потребуватиме подальшої наукової роботи, спрямованої на зближення

національної та зарубіжних методик та приведення у відповідність інформаційного забезпечення досліджень. Можливим інструментом є обґрунтування скоригованого індексу людського розвитку, що враховуватиме специфіку регіонального рівня та дозволятиме порівнювати регіони та держави в часі та просторі.

Отже, в сучасних умовах забезпечення розвитку людського потенціалу здебільшого залишається прерогативою держави. Це визначає особливу важливість розробки та здійснення взаємопов'язаних державних та регіональних програм, що відносяться до розвитку людського потенціалу. Важливо розвивати та поглиблювати місцеве самоврядування, передавати відповідним структурам та інституціям все більше повноважень та необхідних фінансових ресурсів. Це дозволить наблизити рішення актуальних соціальних завдань щодо розвитку людського потенціалу безпосередньо до людей, чиї практичні проблеми повинні обговорюватися і вирішуватися органами влади. Саме на регіональному рівні відбувається реальний зв'язок становлення демократії із забезпеченням умов для розвитку людини. Необхідність поглиблення та удосконалення регіонального самоуправління як важливого чинника людського розвитку в Україні, пов'язана ще і з тим, що за виключенням правоохоронної діяльності, на регіональні бюджети припадає 80–100% витрат по статтях, які визначають розвиток людського потенціалу.

Література

1. *Мамаева В. Е. Оценка человеческого потенциала региона с учетом развития интегрированных структур // Международный научно-исследовательский журнал. 2017. № 9 (63). Ч. 1. С. 13–15.*
2. *Буткалюк В. Качество трудовой жизни как составляющая качества жизни // Социология : теория, методы, маркетинг. 2010. № 4. С. 138–151.*
3. *Жадан О. В. Економіка праці і соціально-трудові відносини : навч. посіб. Х. : ХарРІ НАДУ, Магістр, 2008. 360 с.*
4. *Социально-экономический потенциал региона : монография / Под общ. ред. О. Ф. Балацкого. Сумы : Университетская книга, 2010. 364 с.*
5. *Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посіб. К.: КНЕУ, 2006. 308 с.*
6. *Людський розвиток регіонів України : аналіз та прогноз : колективна монографія / За ред. Е. М. Лібанової. К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. 367 с.*
7. *Макарова О. В. Вимірювання людського розвитку в регіонах України : методологічні аспекти та оцінка результатів // Економіка України. 2015. № 3 (640). С. 41–53.*
8. *Тупикина Е. Н., Кочева Е. В. Развитие человеческого потенциала : статистическое исследование : монография. Владивосток : ТГЭУ, 2011. 183 с.*
9. *Человеческий потенциал : опыт комплексного подхода / Под ред. И. Т. Фролова. М.: Эдиториал УРСС, 1999. 176 с.*
10. *Человеческое развитие : новое измерение социально-экономического прогресса : учеб. пособ. / Под ред. В. П. Колесова (экономический факультет МГУ). 2-е изд. М. : Права человека, 2008. 636 с.*
11. *Кравченко Е. Н., Шаркевич И. В. Новый подход к оценке развития человеческого потенциала в регионах Российской Федерации // Вестник ИРГТУ. 2013. № 11 (82). С. 345–351.*
12. *National Human Development Report – Poland 2012. Local and Regional Development / UNDP Project Office in Poland. Warsaw. 2013. 188 p.*
13. *European Commission. The EU Regional Human Development Report // JRS Science and Policy Reports. Luxembourg : Publication Office of the European Union. 2014. 97 p.*
14. *Деякі питання удосконалення системи моніторингу та оцінки результативності реалізації державної регіональної політики : Постанова Кабінету Міністрів України № 1029 від 20.12.2017 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-п (дата звернення: 01.06.2018).*

References

1. *Mamaeva, V. E. (2017). Evaluation of the human potential of the region, taking into account the development of integrated structures [Otsenka chelovecheskogo potentsiala regiona s uchetom razvitiya integrirovannykh struktur], Mezhdunarozhnyy nauchno-issledovatelskiy zhurnal, No. 9 (63), Ch. 1, s. 13–15 [in Russian]*
2. *Butkalyuk, V. (2010). Quality of working life as a component of the quality of life [Kachestvo trudovoy zhizni kak sostavlyayushchaya kachestva zhizni], Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing, No. 4, s. 138–151 [in Russian]*
3. *Zhadan, O. V. (2008). Economy of work and social work [Ekonomika pratsi i sotsialno-trudovi vidnosyny], KharRI NADU, Mahistr, Kharkiv, 360 s. [in Ukrainian]*
4. *Social and economic potential of the region: monograph (2010). Ed. by O. F. Balatskiy [Sotsialno-ekonomicheskiy potentsial regiona: monografiia; pod red. O. F. Balatskogo], Universitetskaya kniga, Sumy, 364 s. [in Russian]*
5. *Grishnova, O. A. (2006). Human development [Liudskyi rozvytok], KNEU, Kyiv, 308 s. [in Ukrainian]*
6. *Human development of the regions of Ukraine: analysis and forecast: collective monograph (2007). Ed. by E. M. Libanova [Liudskyi rozvytok rehioniv Ukrainy: analiz ta prohnoz; za red. E. M. Libanovoi: kolektyvna monohrafiia], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen NAN Ukrainy, Kyiv, 367 s. [in Ukrainian]*
7. *Makarova, O. V. (2015). Measurement of human development in the regions of Ukraine: methodological aspects and evaluation of results [Vymiriuvannia liudskoho rozvytku v rehionakh Ukrainy: metodolohichni aspekty ta otsinka rezultativ], Ekonomika Ukrainy, No. 3 (640), s. 41–53 [in Ukrainian]*
8. *Tupikina, E. N., Kocheva, E. V. (2011). Human development: statistical research: monograph. [Razvitie chelovecheskogo potentsiala: statisticheskoe issledovanie: monografiya], TGEHU, Vladivostok, 183 s. [in Russian]*
9. *Human potential: the experience of an integrated approach (1999). Ed. by I. T. Frolov [Chelovecheskiy potentsial: opyt kompleksnogo podhoda; pod red. I. T. Frolova], Editorial URSS, Moskva, 176 s. [in Russian]*
10. *Human development: a new dimension of social and economic progress (2008). Ed. by V. P. Kolesov [Chelovecheskoe razvitie: novoe izmerenie sotsialno-ehkonomicheskogo progressa; pod red. V. P. Kolesova], 2-e izd., Prava cheloveka, Moskva, 636 s. [in Russian]*
11. *Kravchenko, E. N., Sharkevich, I. V. (2013). A new approach to assessing the development of human potential in the regions of the Russian Federation [Novyy podkhod k otsenke razvitiya chelovecheskogo potentsiala v regionakh Rossiyskoy Federacii], Vestnik IRGTU, No. 11 (82), s. 345–351 [in Russian]*
12. *National Human Development Report – Poland 2012 (2013). Local and Regional Development, UNDP Project Office in Poland, Warsaw, 188 p.*
13. *European Commission. The EU Regional Human Development Report (2014). JRS Science and Policy Reports, Publication Office of the European Union, Luxembourg, 97 p.*
14. *Some issues of improving the system of monitoring and evaluation of the effectiveness implementation of the state regional policy: Law of Ukraine, No. 1029, 20.12.2017 [Deiaki pytannia udoskonalennia systemy monitorynhu ta otsinky rezultatyvnosti realizatsii derzhavnoi rehionalnoi polityky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 1029, 20.12.2017], available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1029-2017-n [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 05.06.2018. *Прийнята до друку 15.06.2018.*

УДК 378:339.9

Джавід Ширзад огли МІРЗОЄВ
аспірант кафедри туризму, Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця, Україна, e-mail: javid20082@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3555-7672

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РИНКУ МІЖНАРОДНИХ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ТА ВИМОГИ ДО ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ УКРАЇНИ

Мірзоєв, Д. Ш. огли. Основні тенденції ринку міжнародних освітніх послуг та вимоги до формування стратегічних пріоритетів України // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 174–184.

Анотація. *У статті розглянуто основні показники функціонування світового ринку освітніх послуг на прикладі провідних країн-лідерів за кількістю іноземців-випускників вищих навчальних закладів. На основі статистичних даних Світового банку за 2016–2017 роки розраховано коефіцієнт співвідношення між кількістю іноземців-випускників ВНЗ та пропозицією робочої сили (наявним працездатним населенням). Проаналізовано динаміку та структуру кількості іноземних громадян, що здобувають вищу освіту в Україні. Особливу увагу зосереджено на останніх змінах у географічній структурі в'їзного потоку. Виділено країни, які в минулих роках були основними постачальниками іноземних абітурієнтів, але за низкою причин поступилися іншим державам, що потребує нагального перегляду стратегії співробітництва із закордонними партнерами. Проведено порівняння кількості іноземців, яких було прийнято на початковий цикл навчання, із загальними обсягами випуску після завершення повного циклу. Виявлено характерні вимоги потенційних споживачів до приймаючих країн, на основі яких на державному та регіональному рівнях повинні будуватися стратегії залучення зарубіжних студентів до національних освітніх закладів. Серед основних відокремлено: забезпечення безпеки перебування іноземних громадян в країні, використання інноваційних технологій у процесі навчання та забезпечення зв'язку із практичною діяльністю, наявність транспортної та побутової інфраструктури, проведення маркетингових заходів на постійній основі та надання повної інформації щодо процедури вступу та підготовки до іспитів. Наведено приклади практичної реалізації цих стратегій та альтернативи їх використання. Обґрунтована ефективність стимулювання експорту освітніх послуг для соціально-економічного розвитку країни та активізації міжнародного ділового співробітництва.*

Ключові слова: *вимоги споживачів до освітніх послуг; показники світового ринку освітніх послуг; експорт освітніх послуг; географія в'їзних потоків; кількість іноземців, які навчаються в Україні.*

Джавид Ширзад оглы МИРЗОЕВ
аспирант кафедры туризма, Харьковский национальный экономический университет им. Семёна Кузнеца, Украина, e-mail: javid20082@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3555-7672

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РЫНКА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ И ТРЕБОВАНИЯ К ФОРМИРОВАНИЮ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ПРИОРИТЕТОВ УКРАИНЫ

Мирзоев, Д. Ш. оглы. Основные тенденции рынка международных образовательных услуг и требования к формированию стратегических приоритетов Украины // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов; под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. (ISSN 2313-4569). Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 174–184.

Аннотация. *В статье рассмотрены основные показатели функционирования мирового рынка образовательных услуг на примере ведущих стран-лидеров по количеству иностранцев-выпускников высших учебных заведений. На основе статистических данных Всемирного банка за 2016–2017 годы рассчитан коэффициент соотношения между количеством иностранцев-выпускников вузов и предложением рабочей силы (имеющимся трудоспособным населением). Проанализирована динамика и структура количества иностранных граждан, получающих высшее образование в Украине. Особое внимание уделено последним*

 © МІРЗОЄВ Д.Ш. ОГЛИ, 2018

изменениям в географической структуре въездного потока. Выделены страны, которые в прошлые годы были основными поставщиками иностранных абитуриентов, но по ряду причин уступили свои позиции, что требует неотложного пересмотра стратегии сотрудничества с зарубежными партнерами. Проведено сравнение количества иностранцев, которые были приняты на начальный цикл обучения, с общими объемами выпуска после завершения полного цикла. Выявлены характерные требования потенциальных потребителей к принимающим странам, на основе которых на государственном и региональном уровнях должны строиться стратегии привлечения иностранных студентов в национальные образовательные учреждения. Среди основных названы: обеспечение безопасности пребывания иностранных граждан в стране, использование инновационных технологий в процессе обучения и обеспечения связи с практической деятельностью, наличие транспортной и бытовой инфраструктуры, проведение маркетинговых мероприятий на постоянной основе и предоставление полной информации о процедуре поступления и подготовки к экзаменам. Приведены примеры практической реализации данных стратегий и альтернативы их использования. Обоснована эффективность стимулирования экспорта образовательных услуг для социально-экономического развития страны и активизации международного делового сотрудничества.

Ключевые слова: *требования потребителей к образовательным услугам; показатели мирового рынка образовательных услуг; экспорт образовательных услуг; география въездных потоков; количество иностранцев, которые учатся в Украине.*

Dzhavid MIRZOIEV

Postgraduate Student, Department of Tourism, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine, e-mail: javid20082@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3555-7672

MAIN TRENDS IN THE MARKET OF INTERNATIONAL EDUCATIONAL SERVICES AND REQUIREMENTS FOR THE FORMATION OF STRATEGIC PRIORITIES OF UKRAINE

Mirzoiev, D. (2018). Main trends in the market of international educational services and requirements for the formation of strategic priorities of Ukraine. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Osnovni tendentsii rynku mizhnarodnykh osvitnikh posluh ta vymohy do formuvannia stratehichnykh priorytetiv Ukrainy; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 174–184.

Abstract. *The main indicators of functioning of the world market of educational services using the example of the lead countries by the number of foreign graduates of higher education institutions are considered in the article. The ratio between the number of foreign citizens graduated from higher education institutions and the supply of labour force (available working population) is calculated on the basis of the World Bank's statistics for 2016–2017. The analysis of the dynamics and the structure of number of foreign citizens obtaining higher education in Ukraine is conducted. A special attention is focused on the recent changes in the geographical structure of the inbound flow. The countries, which were the main suppliers of foreign entrants in the past years, but for a number of reasons have lost ground to other states, are identified that requires an urgent review of the strategy of cooperation with foreign partners. The comparison of the number of foreigners enrolled at the initial cycle of studies with the total graduates' output after completion the full cycle is provided. The characteristic requirements of potential consumers to host countries are revealed, on the basis of which the strategy of attracting foreign students to national education institutions should be built on the state and regional level. Among the main requirements are the security of foreign citizens' stay in the country, the use of innovative technologies in the educational process and interrelation with practical activities, the availability of transport and domestic infrastructure, permanent marketing activities and full information support on the enrolment procedure and preparation for examinations. The examples of practical implementation of these strategies and alternatives to their use are given. The efficiency of stimulating the export of educational services for the country's socio-economic development and intensification of international business cooperation is substantiated.*

Keywords: *consumer requirements for educational services; indicators of the world market of educational services; export of educational services; geography of inbound flows; the number of foreigners studying in Ukraine.*

JEL classification: *I230; I250; F220*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Надання освітніх послуг зарубіжним споживачам вважається дохідним та престижним напрямом експортної діяльності. Конкуренція на глобальному ринку ускладнюється тим, що вибір приймаючої країни не

обмежується стандартним набором чинників, а враховується репутація держави, рівень її інноваційного потенціалу та перспективність зростання національної економіки у середньо- та довгостроковому періоді, адже для значної частини майбутніх студентів одним із найважливіших критеріїв вибору є можливість подальшого працевлаштування в країні навчання. Як свідчить досвід провідних країн щодо прийому іноземців на навчання, позитивні ефекти від цієї діяльності перевищують негативні, оскільки така форма міжнародного співробітництва стимулює обмін досвідом у різних сферах господарювання та прискорює укладання ділових контрактів між регіонами, що приймають участь у обміні, тому що для великої кількості молодих спеціалістів закордонні ринки не є новими і вони вже розуміються на уподобаннях споживачів та особливостях підтримання ділових стосунків. За останні роки Україна, на жаль, втратила частину своїх конкурентних переваг на світовому ринку освітніх послуг, проте ця галузь й дотепер залишається однією з пріоритетних та має суттєвий потенціал для розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблематика міжнародних освітніх послуг у галузі вищої освіти є доволі широким полем наукових досліджень і стає на сьогодні вкрай актуальною, тому що на сучасному рівні світогосподарських зв'язків добробут соціально-економічних систем не в останню чергу залежить від якості людського капіталу. Серед основних напрямів наукових інтересів у галузі міжнародної освіти виділимо: державне та наддержавне планування інтеграції системи вищої освіти в інноваційну діяльність та реальний сектор – К. Драгоміреску-Гайна, Л. Еліа та А. Вебер [1] досліджують стан та перспективи подальшого зростання національних господарств країн ЄС залежно від інвестицій у вищу освіту та виконання стратегічних цілей залучення у процес створення інновацій якомога більшої частини резидентів, А. Продан [2], Е. Бленчард і Дж. Вільям [3] обґрунтовують необхідність доступу до ресурсів вищої освіти для усіх верств населення як чинник формування інтелектуального капіталу і підвищення конкурентоспроможності країни на глобальному ринку; класифікацію способів та форм міжнародної освіти пропонують А. Алам тощо [4]; Л. Ларіна [5] розглядає управлінські механізми організації навчального процесу для іноземних громадян, надає рекомендації для ВНЗ, які хочуть бути успішними та популярними серед абітурієнтів; А. Байдак, К. Шаріот та І. Ілляшенко [6] аналізують вплив мовного та культурного середовища у сфері міжнародної освіти; у роботі [7] наводиться методика опитування стосовно очікувань та вимог іноземних студентів до інфраструктури системи вищої освіти приймаючої країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Більша частина публікацій, що була опрацьована автором, заснована на ретроспективному аналізі та констатує ті чи інші факти, надаючи детальні пояснення першопричинам тих тенденцій, що спостерігаються на сьогодні. Багато праць зосереджені на аналізі досвіду окремих країн, наводиться ґрунтовний опис існуючих раніше проблем та заходів, які було спрямовано на їх вирішення, проте не пояснюється, які з них мали універсальні риси (пов'язані, наприклад, з останніми тенденціями глобального ринку і так чи інакше є спільними для усіх країн світу), а які були типовими лише у межах країни чи макрорегіону і, відповідно, є несуттєвими для інших. Деякі праці присвячено виявленню взаємозв'язків між активізацією саме експорту освітніх послуг та додатковим попитом на послуги місцевих господарських систем у приймаючій країні, хоча сектор освіти звичайно виділяється окремо в міжгалузевому балансі. У зв'язку з цим необхідно визначити універсальні ознаки, які характеризують світовий ринок освітніх послуг на сучасному етапі та проявлятимуться у майбутньому, щоб надалі можна було обґрунтовувати ту чи іншу стратегію активізації експортного потенціалу країни на довгостроковий період.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення головних вимог споживачів міжнародних освітніх послуг, які складають основу сучасних тенденцій функціонування світового ринку, та аналіз стану цієї галузі в Україні. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі завдання:

– провести огляд основних показників експорту освітніх послуг за провідними країнами,

визначити їх спільні та відмінні риси;

– охарактеризувати зміст запитів споживачів міжнародних освітніх послуг, пояснити, яким чином вони можуть впливати на державні стратегії у даній сфері;
– проаналізувати динаміку потоків іноземців, що навчаються у вищих навчальних закладах (далі – ВНЗ) України, за наявності – виявити джерела можливих загроз для подальшого розвитку галузі та напрями діяльності, яким варто приділити першочергову увагу.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними ЮНЕСКО, у 2017 р. за кордоном навчалося понад 4,6 млн. здобувачів вищої освіти. Лідерами за кількістю іноземних студентів названо 16 країн, але показники Чилі є набагато меншими порівняно з іншими (табл. 1). Дані табл. 1 показують не загальний обсяг слухачів, а кількість випускників, тобто тих, хто завершив повний цикл навчання і отримав диплом про відповідний рівень освіти. Такий показник використовується, коли необхідно акцентувати увагу на ефективності освітньої системи та розрахувати потенціал ринку праці.

У Австралії та Новій Зеландії на 1 000 осіб працездатного населення (резидентів країни) припадає 22–23 випускника-іноземця, від 10 до 15 іноземців із завершеним циклом вищої освіти на 1 000 потенційних працівників – у Об’єднаному Королівстві, Франції, Канаді та Фінляндії. Найменший цей показник в Індії, Китаї та Мексиці. Кількість іноземних студентів прямо не залежить від загальної кількості робочої сили, тобто можна зробити припущення, що у досліджуваних країнах метою залучення іноземців до навчання не було їх подальше працевлаштування через брак кваліфікованої робочої сили (за виключенням окремих випадків). Навпаки, вища освіта стала ще однією статтею експорту послуг, першочергове завдання якої – наповнювати державний та місцеві бюджети. Пошук же кваліфікованих спеціалістів на вільні робочі місця підприємці здійснюють у режимі «поточного часу» – якщо і надають перевагу у працевлаштуванні на повний робочий день іноземцям, то тим, які вже володіють необхідними навичками і закінчили навчання.

Таблиця 1

Країни-лідери за кількістю іноземних студентів (складено автором на основі [8; 9])

№ з/п	Країна	Кількість випускників ВНЗ (іноземні студенти)		Загальна кількість робочої сили, млн. осіб		Іноземців до загальної кількості працездатного населення, випускників на тис. осіб	
		2016	2017	2016	2017	2016	2017
1	США	1 043 839	1 078 822	162,777	163,464	6,41	6,60
2	Об’єднане Королівство	496 690	501 045	33,693	33,870	14,74	14,79
3	Китай	397 635	442 773	787,050	786,738	0,51	0,56
4	Австралія	292 352	327 606	12,742	12,911	22,94	25,37
5	Франція	309 624	323 933	30,320	30,357	10,21	10,67
6	Канада	263 855	312 100	19,926	20,097	13,24	15,53
7	Росія	282 921	296 178	76,202	75,639	3,71	3,92
8	Німеччина	235 858	251 542	43,295	43,473	5,45	5,79
9	Японія	152 062	171 122	66,844	66,504	2,27	2,57
10	Іспанія	76 057	94 962	23,017	22,967	3,30	4,13
11	Нідерланди	74 894	81 392	9,050	9,096	8,28	8,95
12	Нова Зеландія	61 405	62 570	2,608	2,662	23,54	23,50
13	Індія	42 420	45 424	512,765	520,194	0,08	0,09
14	Швеція	33 181	35 100	5,245	5,317	6,33	6,60
15	Фінляндія	30 827	31 120	2,687	2,685	11,47	11,59
16	Мексика	12 789	20 322	56,991	58,073	0,22	0,35
17	Чилі	3 109	3 243	8,842	8,963	0,35	0,36

У місцевого населення зазвичай позитивне ставлення до іноземців, які працевлаштовуються у країні після завершення навчання, адже вони у більшій чи меншій мірі призвичаїлися до прийнятих норм поведінки і здобули необхідну кваліфікацію, тому роботу виконуватимуть якісно і, до того ж, можуть допомогти у налагодженні закордонних контрактів. Однак, якщо рівень безробіття серед місцевого населення високий, додаткова пропозиція робочої сили може викликати обурення і заклики до надання пріоритетності у працевлаштуванні громадянам країни. Особливо негативною рисою є прийняття на керівні посади занадто великої кількості іноземців, тоді як місцеве населення вимушене задовольнятися некваліфікованої працею. Така ситуація типова для низки країн, що розвиваються, де система вищої освіти за необхідними спеціальностями є елітарною або взагалі відсутня, або ринок зайнятий переважно транснаціональними корпораціями, які занадто не переймаються проблемами місцевого населення.

Основні показники навчання іноземних громадян в Україні наведені в табл. 2. Дані табл. 2 свідчать про вкрай низьку популярність ВНЗ І-ІІ рівнів акредитації серед іноземних абітурієнтів, а отже, про відсутність перспектив працевлаштування для представників кваліфікованих робітничих професій. Проте, така тенденція не є виключною для України. Навчання за кордоном у переважної більшості абітурієнтів асоціюється з отриманням повної вищої освіти та подальшим працевлаштуванням на керівних посадах, хоч у своїй країні, хоч в іншій. Якщо ж необхідна мінімальна кваліфікація для посад нижчого рангу, зазвичай міжнародні компанії, що приймають іноземців, організовують власні курси та програми навчання, які залишаються поза офіційними статистичними спостереженнями і, що головне, дають більше шансів на працевлаштування, оскільки кандидати отримують знання, які необхідні саме цій компанії.

Таблиця 2

Розподіл іноземців за ВНЗ України, 2017–2018 н. р. [10]

ВНЗ	Показники	Осіб	Країни, з яких прибуло найбільше іноземців
1	2	3	4
Коледжі, технікуми, училища	Всього навчається	155	Білорусь (58), Російська Федерація (24), Азербайджан (11), Японія (11), Вірменія (6), Таджикистан (5); з інших країн – менше 5 осіб
	Прийнято на початковий цикл навчання	41	Російська Федерація (9), Японія (5), Азербайджан (4), Таджикистан (3), Білорусь (2), Вірменія (2), Ізраїль (2), Узбекистан (2), Киргизстан (2); з інших країн – менше 2 осіб
	Випущено після завершення повного циклу навчання	31	Грузія (13), Білорусь (4), Російська Федерація (3), Азербайджан (3), Камерун (2), по 1 випускнику – Афганістан, Сербія, Японія, Молдова, Туркменістан, Італія
	Співвідношення кількості прийнятих на початковий цикл до кількості випускників		1,3
Університети, академії, інститути	Всього навчається	48 836	Індія (7666), Азербайджан (6679), Туркменістан (3669), Марокко (3529), Нігерія (2705), Грузія (2101), Єгипет (1884), Узбекистан (1867), Йорданія (1733), Ізраїль (1524), Туреччина (1393), Китай (1269), Гана (1242); з інших країн – менше 1 тис. осіб
	Прийнято на початковий цикл навчання	8 013	Марокко (1120), Індія (921), Туркменістан (696), Азербайджан (633), Єгипет (378), Нігерія (328), Туреччина (296), Китай (282), Узбекистан (249), Іран (223), Ізраїль (207), Гана (205); з інших країн – менше 200 осіб
	Випущено після завершення повного циклу навчання	10 814	Туркменістан (2250), Азербайджан (1950), Нігерія (752), Індія (722), Грузія (568), Ірак (443), РФ (381), Йорданія (369), Китай (366), Молдова (330), Марокко (329), Туреччина (234); з інших країн – менше 200 осіб

Продовження табл. 2

1	2	3	4
	Співвідношення кількості прийнятих на початковий цикл до кількості випускників		0,7
Разом ВНЗ	Всього навчається	48 991	Індія (7667), Азербайджан (6690), Туркменістан (3672), Марокко (3529), Нігерія (2705), Грузія (2105), Єгипет (1885), Узбекистан (1870), Йорданія (1733), Ізраїль (1528), Туреччина (1393), Китай (1269), Гана (1242); з інших країн – менше 1 тис. осіб
	Прийнято на початковий цикл навчання	8 054	Марокко (1120), Індія (922), Туркменістан (697), Азербайджан (637), Єгипет (378), Нігерія (328), Туреччина (296), Китай (282), Узбекистан (251), Іран (223), Ізраїль (209), Гана (205); з інших країн – менше 200 осіб
	Випущено після завершення повного циклу навчання	10 845	Туркменістан (2251), Азербайджан (1953), Нігерія (752), Індія (722), Грузія (581), Ірак (443), Російська Федерація (384), Йорданія (369), Китай (366), Молдова (331), Марокко (329), Туреччина (234); з інших країн – менше 200 осіб
	Співвідношення кількості прийнятих на початковий цикл до кількості випускників		0,7

У цілому негативною тенденцією є зменшення кількості прийнятих на початковий цикл навчання до кількості випускників, що завершили повний цикл. У 2017–2018 навч. році він склав у середньому 0,7. Це означає, що на 10 випускників припадає лише 7 нових студентів, і в майбутньому можна прогнозувати зменшення кількості випущених спеціалістів, адже ще необхідно врахувати коефіцієнт незавершеності навчання, а з прийняттям нових ліцензійних умов провадження освітньої діяльності – скорочення обсягів вільних місць у ВНЗ, на які можуть претендувати потенційні здобувачі з-за кордону.

Розподіл іноземних громадян за регіонами України представлено в табл. 3. Перше місце посідає Харківська область – у місцевих ВНЗ навчалося майже 13,5 тис. іноземців на всіх курсах у 2017/2018 н. р., м. Київ друге за рейтингом – 10,8 тис. студентів (сукупна частка двох регіонів складає 49,5%). На наступні за рейтингом 10 областей припадає 44% іноземних студентів (в них кількість осіб, що навчаються за усіма циклами освіти, перевищує 1 тис. осіб). На останні 12 областей припадає лише 6,41% студентів, а у Донецькій області не було зареєстровано жодного здобувача.

Таблиця 3

Розподіл іноземних громадян за регіонами України, 2017–2018 н. р. [10]

№	Область	Осіб	Частка (%)	№	Область	Осіб	Частка (%)
1	Харківська	13 466	27,49	13	Закарпатська	895	1,83
2	м. Київ	10 772	21,99	14	Миколаївська	676	1,38
3	Одеська	5 286	10,79	15	Черкаська	637	1,30
4	Дніпропетровська	2 985	6,09	16	Рівненська	301	0,61
5	Запорізька	2 228	4,55	17	Луганська	258	0,53
6	Вінницька	1 881	3,84	18	Херсонська	152	0,31
7	Тернопільська	1 731	3,53	19	Кіровоградська	80	0,16
8	Сумська	1 675	3,42	20	Волинська	41	0,08
9	Івано-Франківська	1 590	3,25	21	Київська	38	0,08
10	Полтавська	1 527	3,12	22	Житомирська	35	0,07
11	Львівська	1 498	3,06	23	Чернігівська	18	0,04
12	Чернівецька	1 210	2,47	24	Хмельницька	11	0,02

Змінилися і напрями в'їзних потоків, хоча національні ВНЗ є популярними серед абітурієнтів з країн Азії, за кількістю випущених та прийнятих на навчання лідирують різні країни, що свідчить про суттєві зміни у позиціонуванні України на світовому ринку освітніх послуг. Якщо раніше найбільше іноземних студентів прибувало з Туркменістану, то з минулого року набір скоротився більше ніж у 3 рази, натомість з Марокко прибуло понад 1 тис. осіб. Динаміка географічних змін показників прийому іноземних студентів наведена на рис. 1.

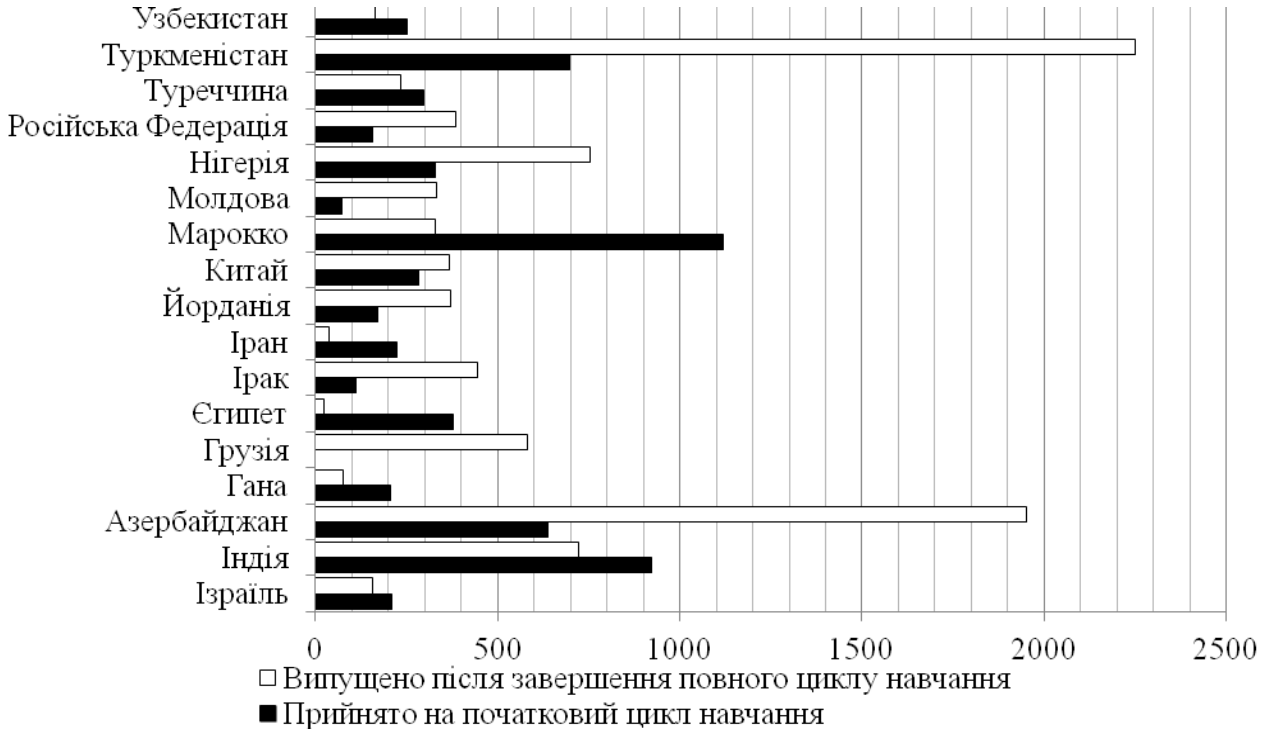

Рис. 1. Географія потоків іноземних студентів до України у 2017–2018 навч. році, осіб (побудовано автором)

Якщо збільшення обсягів прийому порівняно з випусками минулих років є позитивною тенденцією, то їх зменшення – відповідно несприятлива ситуація, яка потребує пошуку причин та прийняття заходів щодо додаткового залучення студентів. Виключенням є принципові геополітичні зміни чи практика регулювання міжнародної освіти країни, з якої прибувають студенти – тоді у приймаючої сторони може не бути можливостей до відновлення звичної кількості іноземних студентів. Наприклад, у Туркменістані декілька років тому змінилася політика щодо працевлаштування громадян країни з закордонними дипломами про вищу освіту на користь резидентів, що отримали диплом у національних ВНЗ. Зрозуміло, що абітурієнти переорієнтувалися на внутрішній ринок, щоб отримати гарантовані робочі місця.

Надання освітніх послуг іноземним студентам є для приймаючої країни доволі прибутковою статтею експорту. Окрім прямих валютних надходжень країна отримує, по-перше, стимул для розвитку внутрішньої інфраструктури (транспортної, житлової, рекреаційної), оскільки іноземні відвідувачі оселяються у певному регіоні щонайменше на півроку-рік (у середньому, якщо приймати до уваги і короткострокові програми академічних обмінів, і повний цикл навчання в університеті за другим-четвертим освітніми рівнями), а отже, виникає додатковий попит на товари і послуги, що виробляються національними підприємствами; по-друге, покращується міжнародний імідж країни – особливо у аспекті інноваційності, відкритості, демократичності та космополітизму; по-третє, існує віддалений у часі, але достатньо стійкий ефект активізації міжнародного співробітництва з країнами, з яких прибули іноземні студенти – закінчивши навчання, вони так чи інакше продовжують

підтримувати дружні контакти та налагоджувати ділові зв'язки у знайомому середовищі, добре розуміючись на менталітеті, особливостях функціонування національних ринків та розуміючи мову потенційних контрагентів. Незважаючи на розповсюдженість послуг професійних перекладачів та консультантів з ведення ділових переговорів, наявність мовного бар'єру та поверхневе ознайомлення з новим ринком перешкоджає спробам зав'язати ділові стосунки та почати бізнес у чужій країні. А головне, зрозуміти поведінку потенційних споживачів, їх мотиви до придбання продукції неможливо без занурення у повсякденне життя – на жаль, жодні маркетингові дослідження, особливо ті, що проводяться за стандартною уніфікованою формою без урахування місцевих відмінностей, не здатні виявити внутрішні стимули та психологічні реакції, які спонукають до споживання. Деякі країни достатньо успішно використовували стратегію «занурення» у чужоземне ділове середовище, спонсоруючи у масових масштабах навчання своїх громадян за кордоном і навіть вітаючи їх рішення не повертатися на батьківщину, розраховуючи таким чином на створення спільних підприємств, залучення інвестицій або подібні форми двостороннього обміну. Навпаки, керівництво інших країн вбачало надання стипендій на навчання за кордоном для тих студентів, які не поверталися додому, неприпустимою розкішшю, і розробляли цілі стратегії, як примушувати випускників повертатися назад та застосовувати отримані знання та навички у роботі національних підприємств. Існують і держави, які історично не бажають фінансувати розвиток власної освітньої системи, обмежуючись підготовкою найнеобхідніших професій, вважаючи, що простіше і дешевше винайняти кваліфікованих фахівців за кордоном, не витрачаючи тривалий час та кошти на навчання власних громадян – адже віддача від вкладених коштів у коротко- та середньостроковому періоді у будь-якому випадку не є стовідсотковою: хтось із найталановитіших випускників поїде за кордон (дуже довго чекати, коли він почне відновлювати ділові зв'язки із батьківщиною); інші не виправдають очікувань і не досягнуть того рівня професіоналізму, який саме зараз необхідний для створення конкурентоспроможної продукції; нарешті, перелік сфер діяльності, де можна почати працювати з мінімальними вкладеннями ресурсів, у тому числі людського капіталу, вкрай обмежений. Країни, навчання у яких традиційно вважається найпрестижнішим та найефективнішим, створювали репутацію та інфраструктуру освіти десятиліттями, і досягти такого високого рівня за короткий строк просто неможливо, особливо в галузі фундаментальної науки. З професійною освітою простіше, але вона обслуговує поточні завдання, тобто ті виробництва, які на сьогодні є рентабельними і технологічні цикли у яких є добре відомими і відпрацьованими. А от принципові відкриття та інновації, що здатні створювати нові товари і послуги і, відповідно, ключові конкурентні переваги, можна отримати лише за симбіозу фундаментальних і професійних розробок. Такі умови існують у обмеженій кількості країн, оскільки є й країни з потужною базою для класичної підготовки, фундаментальних наукових досліджень, але з різних причин їм бракує досвіду практичної діяльності, наприклад, відсутності підприємств, на яких можна виробляти нову продукцію або проводити експериментальні дослідження. До останньої групи належить й Україна. Ринок досліджень і розробок, як і будь-яка інша сфера діяльності третинного сектору економіки, характеризується жорстокою конкуренцією і високими бар'єрами входу. Їх подолання одиничними зусиллями, навіть найвпливовіших національних освітніх центрів, майже неможливе. Успішними на макрорегіональному та, зрештою, і глобальному ринку стають країни, де підтримка освітніх послуг стає ініціативою держави або крупних спонсорів у особі фінансово-промислових груп – у останньому випадку фундаментальну науку, зазвичай, спонсорує держава, а прикладні дослідження – виробництва, які зацікавлені в подальшому розвитку власних технологій. Головне, щоб таке співробітництво було взаємовигідним для обох сторін і не перетворилося на формальність.

Одне із головних правил маркетингу говорить: потрібно дослухатися до власного споживача, розуміти, що йому необхідно саме зараз і де він це буде готовий купити. Класичну концепцію product – price – promotion – place (так звані «4P» – продукція / ціна / просування / місце продажу або споживання) варто приймати до уваги і при розробленні

стратегії залучення іноземних студентів. Нажаль, інколи найбільш дієві підходи забуваються, оскільки вважаються занадто простими, і підприємці починають шукати складних шляхів, намагаючись перш за все вразити покупців і контрагентів, а не отримати вигоду. Сучасний глобальний ринок будується на парадигмі вільної торгівлі та ініціативного підприємництва. Освітні послуги варто також сприймати як один із видів підприємницької діяльності (зрозуміло, враховуючи дещо інші, ніж у звичайному комерційному проекті, мету завдання). Конкуренція в міжнародному середовищі є достатньо високою, і серед численної кількості пропозицій споживач вибере найлегший та найзручніший для себе варіант. Проаналізувавши певну кількість експертних висновків, побудованих на опитуваннях іноземних студентів, та досліджень національних ринків, автор виявив такі основні критерії, наявність яких робить освіту в іншій країні привабливою для іноземних громадян:

– низька криміногенна обстановка в країні та впевненість у особистій безпеці;
– зрозумілі та реальні умови вступу до навчальних закладів. Країни, у яких першочерговим завданням є залучення якомога більшої кількості студентів (у тому числі з сусідніх країн) з метою отримання прибутків від контрактної форми навчання, часто встановлюють мінімальні формальні бар'єри, набираючи, можливо, не самих здібних абітурієнтів, проте заробляючи достатньо коштів на підтримку привабливої інфраструктури та іміджу міжнародного освітнього регіону. Інші, навпаки, можуть вимагати від вступників наявності сертифікатів світового рівня, проводити багатоступеневі іспити за спеціальністю, але це компенсується безкоштовним навчанням та однаковими для всіх правилами та процедурою вступу. Талановита молодь готова витратити час та зусилля на підготовку до вступу, адже у результаті буде сформовано коло однодумців і особлива атмосфера навчання, спрямована на розкриття здібностей кожного і заохочення до винахідництва. Такі країни не заробляють, а витрачають на міжнародній освіті, однак у майбутньому отримують цілі команди молодих вчених, які вдячні державі за отримані дипломи, інформативне та насичене студентське життя і готові з ентузіазмом працювати чи то в науці, чи то в реальному секторі;
– забезпечення належною транспортною та побутовою інфраструктурою, яка не повинна бути гіршою за середній рівень якості, до якого іноземці звикли у власній країні (виключаючи випадки, коли студент цілеспрямовано обирає країну із нижчим рівнем економічного розвитку і розуміє, що якість життя може бути незадовільною). Варто відзначити, що міжнародному транспортному сполученню часто не приділяється достатньої уваги, оскільки вважається, що іноземний студент повертається додому тільки на канікули, усього раз чи два на рік. Це сьогодні є невірним, адже сучасна молодь є більш мобільною, і часто навчання за кордоном є альтернативою міжнародних подорожей, та й перебуваючи у іншій країні, іноземні студенти намагаються відвідати усі туристичні осередки;
– для географічно віддалених країн або для країн із суттєвими відмінностями у суспільних відносинах необхідним є так званий «підготовчий етап» – зазвичай від одного місяця до року, протягом якого майбутній студент вивчає мову та культуру країни, за бажанням має можливість відвідати університетські міста, поспілкуватися із випускниками та студентами зі своєї країни, які вже там навчаються. Фінансування кампаній із пошуку та залучення абітурієнтів у інших країнах можуть дозволити собі тільки великі університети. Виправданим у цьому випадку є робота посередницьких установ, які надають інформацію про країну перебування та мережу навчальних закладів, допомагають в оформленні необхідних дозвільних документів та проводять рекламні кампанії серед потенційних абітурієнтів. Вартість оплати послуг таких посередників все одно буде нижчою, ніж організація роботи постійних представництв чи проведення періодичних масштабних заходів;
– зміст навчання та цікаві освітні програми. Ефективність отриманих знань доводиться фактом працевлаштування. За виключенням незначної частини випускників, які прагнуть отримати освіту для цілей інших, ніж робота за спеціальністю, сучасні студенти підходять до занять дуже прагматично. Вони оцінюють навчальні програми з позиції терміну

окупності вкладених в освіту коштів та часу, який вони витрачають в аудиторії замість практичної діяльності, яка вже б приносила дохід; процедури оцінювання кваліфікації випускників роботодавцем; середнього очікуваного рівня заробітної плати фахівців даної галузі та перспектив кар'єрного зростання. Останній критерій все частіше стає головним під час вибору професії. Також потрібно забезпечити тісний взаємозв'язок між теоретичним матеріалом і реальними практичними ситуаціями. Сюди ж можна віднести гнучкий розклад занять та наявність дистанційних курсів;

– наявність академічної мобільності та взаємне визнання документів про освіту. Все частішою на вищих рівнях – магістерському та докторському – стає тенденція отримання подвійних дипломів чи посеместрове навчання в різних країнах у межах однієї освітньої програми чи проведення комплексного дослідження. Студенти, які поєднують подорожі та навчання, цінують програми міжнародних стажувань, які надають можливість слухати навчальні дисципліни в різних університетах, та у межах того ж самого часу, що необхідний для отримання диплому в «звичайному режимі», набути відповідний освітній ступінь. Інколи постає питання переведення із одного навчального закладу до іншого, у третій країні, і складна неузгоджена процедура також може завадити привабливості приймаючого закладу;
– нарешті, виправдана і економічно обґрунтована ціна навчання. Складові ціноутворення є індивідуальними для кожної країни та навчального закладу, і необхідно розуміти, коли чинник вартості є визначальним, а коли розглядається в останню чергу, а найбільш важливими є репутація закладу, якість наданих послуг, основна та супутня інфраструктура, гарантія працевлаштування тощо.

Висновки і перспективи подальших розробок. У результаті дослідження було виявлено суттєві зміни географічної структури експорту освітніх послуг України, що потребує подальших досліджень передумов таких змін та розроблення дієвих стратегій співпраці із закордонними контрагентами за новими напрямами залучення іноземних студентів. Якщо раніше найбільша їх кількість прибувала із Туркменістану та інших країн Центральної Азії, то в минулому навчальному році на початковий рівень вищої освіти вступило більше одної тис. абітурієнтів із Марокко, зросла кількість студентів із Індії, а з Китаю, навпаки, скоротилася. Україна загалом характеризується вкрай диверсифікованим в географічному розрізі експортом освітніх послуг, тому втрата одного-двох ринків є неприємною, але не фатальною ситуацією. На рівні держави не існує будь-яких пріоритетів у виборі тієї чи іншої країни, з якої приймаються студенти на навчання; спрямування потоків більше залежить від практики окремих ВНЗ та регіональної економічної політики. На відміну від повної вищої, професійна технічна освіта в Україні є непопулярною серед іноземців, і статистика осіб, що навчаються у ВНЗ I-II рівнів акредитації, свідчить про фрагментарність та випадковість набору. Така ситуація пояснюється тим, що національні підприємства не зацікавлені у працевлаштуванні кваліфікованих робітників із-за кордону, та й ринок праці цього сегменту є перенасиченим. Кількісні показники країн-лідерів за обсягами прийому іноземних студентів свідчать про те, що перш за все експорт освітніх послуг спрямований на залучення додаткових валютних надходжень до приймаючої країни, а не на масове працевлаштування випускників, що може призвести до конкуренції на ринку праці з місцевим працездатним населенням. Подальших досліджень потребує теоретичне обґрунтування стратегій вибору цільових ринків для реалізації програми залучення абітурієнтів із-за кордону на основі потреб у споживачах та фахівцях галузей національної економіки, доведення необхідності запровадження таких програм на державному та регіональному рівні, а не лише зусиллями окремих ВНЗ.

Література

1. *Dragomirescu-Gaina C., Elia L., Weber A. A fast-forward look at tertiary education attainment in Europe 2020 // Journal of Policy Modeling. 2015. No. 37. Pp. 804–819. DOI: 10.1016/ j.jpolmod.2015.05.002.*

2. *Prodan A., Maxim E., Manolescu I., Arustei C. C., Guta A. L. Access to higher education : influences and possible implications // Procedia – Economics and Finance. 2015. No. 20. Pp. 535–543.*
3. *Blanchard E., Willmann G. Trade, education, and the shrinking middle class // Journal of International Economics. 2016. No. 99. Pp. 263–278. DOI: 10.1016/j.jinteco.2015.10.007.*
4. *Alam F., Chowdhurya H., Steiner T. Transnational education: benefits, threats and challenges // Procedia – Engineering. 2013. No. 56. Pp. 870–874. DOI: 10.1016/j.proeng.2013.03.209.*
5. *Larina L. N. Practical application of total quality management system to education of international students // Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2015. No. 215. Pp. 9–13.*
6. *Baydak A. V., Scharioth C., Ilyashenko I. A. Interaction of language and culture in the process of international education // Procedia – Social and Behavioral Sciences. 2015. No. 215. Pp. 14–18.*
7. *Farrugia C., Sanger J. Gaining an employment edge: the impact of study abroad on 21st century skills & career prospects in the United States // October 2017 Institute of International Education (IIE). New York. 22 p. URL: https://www.iie.org/Research-and-Insights/Publications/Gaining-an-Employment-Edge---The-Impact-of-Study-Abroad (access date: 10.05.2018).*
8. *Official website of the World Bank statistical office. URL: https://data.worldbank.org (access date: 20.05.2018).*
9. *Project Atlas : 2017 release. URL: https://www.iie.org/ProjectAtlas (access date: 20.05.2018).*
10. *Державна служба статистики України : сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 20.05.2018).*

References

1. *Dragomirescu-Gaina, C. (2015). A fast-forward look at tertiary education attainment in Europe 2020, Journal of Policy Modeling, No. 37, pp. 804–819. DOI: 10.1016/j.jpolmod.2015.05.002.*
2. *Prodan, A. (2015). Access to higher education: influences and possible implications, Procedia – Economics and Finance, No. 20, pp. 535–543.*
3. *Blanchard, E. (2016). Trade, education, and the shrinking middle class, Journal of International Economics, No. 99, pp. 263–278. DOI: 10.1016/j.jinteco.2015.10.007.*
4. *Alam, F. (2016). Transnational education: benefits, threats and challenges, Procedia – Engineering, No. 56, pp. 870–874. DOI: 10.1016/j.proeng.2013.03.209.*
5. *Larina, L. N. (2015). Practical application of total quality management system to education of international students, Procedia – Social and Behavioral Sciences, No. 215, pp. 9–13.*
6. *Baydak, A. V. (2015). Interaction of language and culture in the process of international education, Procedia – Social and Behavioral Sciences, No. 215, pp. 14–18.*
7. *Farrugia, C. (2017). Gaining an employment edge: the impact of study abroad on 21st century skills & career prospects in the United States, Institute of International Education (IIE), New York, 22 p., available at: https://www.iie.org/Research-and-Insights/Publications/Gaining-an-Employment-Edge---The-Impact-of-Study-Abroad.*
8. *Official website of the World Bank statistical office, available at: https://data.worldbank.org.*
9. *Project Atlas: 2017 release, available at: www.iie.org/ProjectAtlas.*
10. *Official website of the State Statistics Service of Ukraine [Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy], available at: http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 22.05.2018. *Прийнята до друку 12.06.2018.*

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.02.316

Вікторія Глібівна БАРАНОВА
доктор економічних наук, професор кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: lavika@rambler.ru, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1724-957X

Геннадій Олександрович ВЕЛИЧКО
кандидат економічних наук, професор кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: fmfr@oneu.edu.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3983-2288

ПЕНСІЙНА РЕФОРМА В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Баранова, В. Г., Величко, Г. О. Пенсійна реформа в Україні : проблеми реалізації // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць; за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. (ISSN 2313-4569). Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 186–195.

Анотація. *У статті проаналізовано динаміку видаткової частини Пенсійного фонду України, його структури та співвідношення з основними макроекономічними показниками, що дозволило виявити тенденції у функціонуванні пенсійної системи, сформулювати основні проблеми та напрями реформування. Проаналізовано сучасний стан фінансового забезпечення функціонування системи пенсійного страхування та виявлено чинники, які на нього впливають. Доведено, що на сучасному етапі на Пенсійний фонд покладено функції, які не притаманні страховим відносинам, що не дозволяє збалансувати фінансові потоки. Сформульовано теоретичні положення щодо певних принципів розвитку системи пенсійного страхування з урахуванням сучасного етапу економічних перетворень. Запропоновано підходи щодо подальшого реформування системи пенсійного страхування, які б дозволили просунутися на шляху гармонізації інтересів платників страхових внесків та завдань держави щодо соціального захисту населення.*

Ключові слова: *пенсійна система; реформування; пенсійний фонд; макроекономічні показники; еквівалентні відносини.*

Виктория Глебовна БАРАНОВА
доктор экономических наук, профессор кафедры финансового менеджмента и фондового рынка, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: lavika@rambler.ru, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1724-957X

Геннадий Александрович ВЕЛИЧКО
кандидат экономических наук, профессор кафедры финансового менеджмента и фондового рынка, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: fmfr@oneu.edu.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3983-2288

ПЕНСИОННАЯ РЕФОРМА В УКРАИНЕ: ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ

Баранова, В. Г., Величко, Г. А. Пенсионная реформа в Украине : проблемы реализации // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов; под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. (ISSN 2313-4569). Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 186–195.

Аннотация. *В статье проанализирована динамика расходной части Пенсионного фонда Украины, его структуры и соотношения с основными макроэкономическими показателями, что позволило выявить тенденции в функционировании пенсионной системы, сформулировать основные проблемы и направления реформирования. Проанализировано современное состояние финансового обеспечения функционирования системы пенсионного страхования и выявлены факторы, которые на нее влияют. Доказано, что на современном этапе на Пенсионный фонд возложены функции, которые не присущи страховым отношениям, что не позволяет сбалансировать финансовые потоки. Сформулированы теоретические положения в определении принципов развития системы пенсионного страхования с учетом современного этапа экономических преобразований. Предложены подходы по дальнейшему реформированию системы пенсионного страхования, которые позволят продвинуться на пути гармонизации интересов плательщиков страховых взносов и задач государства по социальной защите населения.*

 © БАРАНОВА В.Г., ВЕЛИЧКО Г.О., 2018

Ключевые слова: *пенсионная система; реформирование; пенсионный фонд; макроэкономические показатели; эквивалентные отношения.*

Victoria BARANOVA
Doctor of Economics, Professor, Financial Management and Stock Market Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: lavika@rambler.ru, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1724-957X

Gennadiy VELICHKO
PhD in Economics, Professor, Financial Management and Stock Market Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: fmfr@oneu.edu.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3983-2288

PENSION REFORM IN UKRAINE: PROBLEMS OF REALIZATION

Baranova, V., Velichko, G. (2018). Pension reform in Ukraine: problems of realization. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Pensiina reforma v Ukraini: problemy realizatsii; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 186–195.

Abstract. *The article analyzes the dynamics of the expenditure of the Pension Fund of Ukraine, its structure and relations to the main macroeconomic indicators, which allows to reveal the trends in the functioning of the pension system, to formulate the main problems and directions of reform. The current state of financial support for the functioning of the pension insurance system is analyzed and the factors affecting it are revealed. It is proved that at the present stage the Pension Fund has functions that are not inherent to insurance relations, which does not allow to balance financial flows. The theoretical positions concerning certain principles of the development of the pension insurance system are formulated taking into account the present stage of economic transformations. The approaches to further reforming the pension insurance system are proposed, which will allow to advance on the way to harmonization of interests of insurance premiums payers and tasks of the state with regard to the social protection of the population.*

Keywords: *pension system; reform; pension fund; macroeconomic indicators; equivalent relations.*

JEL classification: *G220; G230*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Найбільш гострою та проблемною з усіх реформ, що проводяться в Україні, є реформа пенсійної системи. Багаторічні дискусії щодо її впровадження, моделі, які є необхідними для побудови нової системи пенсійного страхування, наукові дискусії щодо сутності та порядку проведення, обговорення зарубіжного досвіду та намагання пристосувати його до українських реалій до теперішнього часу не знайшли однозначного рішення. Спроби йти у руслі європейського досвіду стосовно пенсійного віку викликали та викликають палкі дискусії. Усвідомлення неможливості затягування такої реформи, з одного боку, та її запізніле введення у дію, з іншого, породжують справедливі питання щодо адекватності її основних етапів та моделі сучасним реаліям – ринковим трудовим відносинам, що формуються в умовах трансформаційних перетворень в усіх сферах діяльності. Економічна сутність пенсійної реформи виявляється у формуванні такої пенсійної системи, яка би гармонізувала пенсійні зобов'язання та пенсійні права щодо накопичених сум за увесь трудовий стаж. Пенсійна система повинна гарантувати конкретні кількісні параметри та створювати необхідні умови щодо їх формування як робітником, так і його роботодавцем. Разом з тим, вплив багатьох факторів, зокрема, світової та внутрішньої економічної кризи, політичної кризи та породжуваних ними обставин не сприяють нормальному функціонуванню пенсійної системи взагалі та гальмують пенсійну реформу. Сьогодні можна з впевненістю констатувати, що існуючий підхід до побудови адекватної пенсійної системи вже не є актуальним. Необхідним є перегляд певних положень з врахуванням сучасних реалій: різкого падіння виробництва, значних темпів інфляції, спрямування на фінансову самостійність регіонів, міграційних процесів.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Аналіз останніх публікацій з проблематики використання різних (у тому числі й податкових) інструментів для регулювання процесів соціальної сфери показує, що значна частина досліджень стосується доцільності і обґрунтованості застосування пільг та преференцій при здійснення соціального захисту, до якого певним чином належить й пенсійне забезпечення. Досить змістовно ці питання висвітлені в роботах Н. Внукової, З. Варналія, Л. Клівіденко, В. Куценко, С. Юрія, В. Пліси та ін. Їх напрацювання внесли вагомий внесок у розгляд цього питання. Викликають інтерес публікації у напрямку розвитку обов'язкового пенсійного страхування та тарифної політики таких науковців як Е. Лібанова, А. Соловьов, І. Карпухно, М. Коржов, Д. Фєдотов, К. Якименко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Разом з тим, проблеми використання та впливу соціальних пільг на соціальне становище громадян у сполученні з економічним станом країни, зростання виплат з бюджету на пенсійні програми, покриття касових розривів за рахунок казначейства, необхідність проведення індексування та підвищення розміру пенсій продовжують залишатися в центрі уваги і не знаходять оптимального рішення. Низка питань пов'язана з проблемою врахування і збільшення пенсійного стажу, у тому числі набуття його на добровільних засадах, надання надбавок до пенсій і джерел фінансування таких надбавок, проведення індексації та ін.

Постановка завдання. Враховуючи вищенаведене, метою статті є формулювання теоретичних положень щодо певних принципів розвитку системи пенсійного страхування з урахуванням сучасного етапу економічних перетворень. Завдання, що мають бути вирішені для досягнення мети цього дослідження можна визначити наступним чином: проаналізувати сучасний стан фінансового забезпечення функціонування системи пенсійного страхування та виявити чинники, які на нього впливають; запропоновувати підходи щодо побудови системи пенсійного страхування, які би дозволили просунутися на шляху гармонізації інтересів платників страхових внесків та завдань держави щодо соціального захисту населення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надання пенсійного захисту населенню у сучасному світі стає однією з важливих проблем, які визначають рівень та якість життя. Розмір трудової пенсії повинен не тільки компенсувати певну частину втраченого заробітку, але забезпечувати такий споживний бюджет пенсіонера, який не має бути нижчим за мінімальний. Сьогодні загальноприйнятий у світі розмір компенсації втраченого заробітку не може бути нижчим за 40% від середнього заробітку застрахованої особи, а мінімальний бюджет пенсіонера повинен складати 2,5–3 прожиткових мінімуми встановлених у державі для пенсіонерів. В табл. 1 наведено дані щодо такого співвідношення по Україні.

Таблиця 1

Показники, які характеризуються функціонування пенсійної системи України (розраховано авторами за даними [3; 4])

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Співвідношення мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму	0,81	0,83	0,83	0,75	0,81	0,86	0,81	0,81	0,81
Видатки пенсійного фонду до ВВП	0,17	0,17	0,16	0,16	0,17	0,16	0,13	0,11	0,11

Як видно із табл. 1 таке співвідношення не витримується, а мінімальна пенсія складає близько 0,8 прожиткового мінімуму. Варто також зазначити, що власне розмір прожиткового мінімуму постійно зазнає критики щодо його невідповідності реаліям.

Так, за розрахунками профспілок у 2012 р. прожитковий мінімум мав складати 3900 грн., у 2016 р. – 7000 грн., тобто реальна компенсація українським пенсіонерам становить 0,18 прожиткового мінімуму, що ставить їх на межу виживання [1; 2]. Варто також

вказати на те, що у більшості країн з ринкової економікою співвідношення видатків пенсійного фонду до ВВП коливається у межах 5–10,7%. В Україні цей показник має тенденцію до зниження (табл. 1), але розмір пенсії в Україні найнижчий у Європі, при цьому різниця між максимальним та мінімальним розміром пенсії наближуються один до одного.

Питання забезпечення пенсіонерів пенсією, яка повинна складати не менше ніж 40% від середнього заробітку, становить проблему в усьому світі. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) з 2013 по 2015 рр. зміни в свої пенсійні системи вносили три чверті країн, які входять до її складу (26 із 34). У дев'яти країнах це були реформи, що зачіпають більшість населення, а в інших – зміни торкнулися окремих груп працівників або ж самих пенсіонерів. Реформи солідарних систем зазвичай спрямовані на скорочення пенсійних виплат, зазначає ОЕСР в огляді за 2016 р. Це підвищує необхідність розвивати приватне пенсійне забезпечення та підвищує його роль у доходах майбутніх пенсіонерів. Всі країни ОЕСР мають накопичувальні пенсійні системи, в середньому по 34 країнам розподільча частина забезпечує пенсію в розмірі 41% середнього заробітку, з урахуванням накопичувальної частини вона збільшується до 58%, тобто близько третини пенсії забезпечується за рахунок накопичень. В Україні введення накопичувальної системи постійно відкладається, а виплати пенсій забезпечуються переважно за рахунок солідарної системи.

Як свідчать статистичні спостереження, власні надходження до бюджету Пенсійного фонду України мають стійку тенденцію до зростання, що можна розцінювати як позитивний факт. Виключення становить 2016 р., що зумовлено зниженням ставки ЄСВ зі 34,7% до 22%. Разом з тим, видатки з пенсійного фонду по відношенню до ВВП складають значну частку (у тому числі й порівняно з іншими державами), що свідчить не про стрімке зростання економіки та, відповідно, зростання заробітних плат, які повинні забезпечувати при діючий системі такі надходження, а про інший «компенсаторний» механізм.

Розглянемо динаміку низки показників з метою визначення основних тенденцій щодо впровадження пенсійної реформи в Україні. Часовий інтервал поділено з 2008 по 2011 рр., коли з 1 жовтня 2011 р. був впроваджений Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» та з 2011 р. по 2016.р., коли був прийнятий та впроваджений з 2017 р. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій». Варто зазначити, що суттєвим кроком на шляху реформування був Закон України № 1058 (2004 р.), який суттєво змінив порядок нарахування пенсій, але при цьому формування доходної частини пенсійного фонду відбувалося як юридичними, так й фізичними особами. Застосовані заходи не дали очікуваного результату: дефіцит пенсійного фонду не зник, що вимагало інших шляхів реформування у контексті процесів глобалізації та інтеграції.

Згідно з реформою 2011 року вперше було збільшено пенсійний вік для жінок та чоловіків (певні категорії), планувалося впровадження накопичувальної системи з 2014 р., ліквідація дефіциту Пенсійного фонду, вводилися обмеження на максимальний розмір пенсії. Новацією також було й те, що не здійснювалося утримання із заробітної плати внесків до пенсійного фонду. Вказувалося, що станом на 01.05.2011 року кількість пенсіонерів складала 13,77 млн. осіб, а кількість платників – 14 млн. осіб, тобто майже кожен платник утримував одного пенсіонера. Дефіцит пенсійного фонду складав у 2009 р. – 30 млрд. грн., у 2010 р. – 34 млрд. грн., 2011 р. – 21 млрд. грн., тобто необхідність проведення реформи була вочевидь.

Аналіз результатів цієї реформи показав, що з 2008 по 2011 рр. відбувається зниження темпу росту власних надходжень до Пенсійного фонду (рис. 1). З 2011 р., незважаючи на зниження темпів росту середньої зарплати спостерігається певна стабілізація у надходженнях (2011–2014 рр.), а далі різке падіння (при зростанні темпів росту середньої зарплати), що обумовлено зниженням ставки ЄСВ до 22% у 2016 р. та відміною утримання із заробітної плати працівника (від 5% до 1%). Однак вже у 2017 р. відбувається зростання власних надходжень Пенсійного фонду відповідно до зростання середньої заробітної плати.

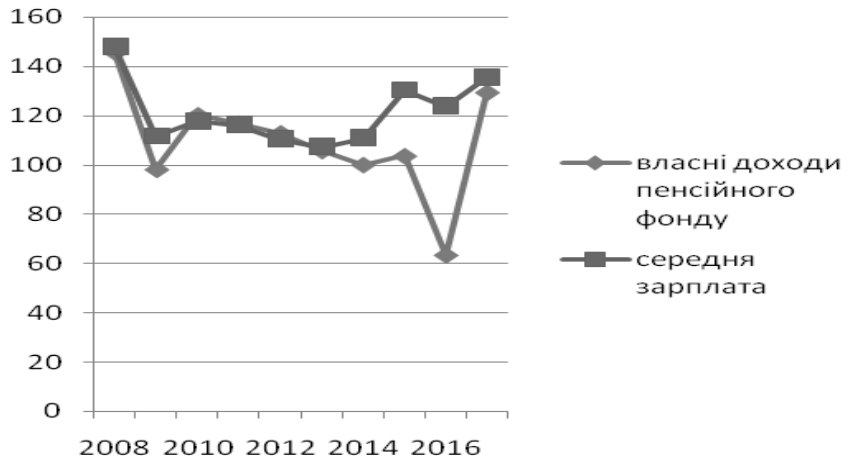

Рис. 1. Темпи росту власних доходів Пенсійного фонду та середньої зарплати в Україні (розраховано за даними [5; 6])

Варто зазначити, що відповідно до діючих реформ з фізичної особи не утримувались, як раніше, відрахування до пенсійного фонду на індивідуальні рахунки. Таким чином, держава повністю переклала турботу про пенсійне забезпечення на плечі бізнесу, що, вважаємо, принципово невірно. Такий стан був би виправданий при одночасному введенні накопичувальної системи, але саме її введення було відкладено. Адже, як показує зарубіжний досвід, тільки партнерська відповідальність бізнесу, працівника та держави за майбутні пенсії забезпечує нормальне функціонування пенсійної системи.

Зменшення ставки ЄСВ у 2016 р. з метою зменшення податкового тягаря на бізнес не призвело до суттєвих зрушень, але негативно відбилося на надходженнях до пенсійного фонду, які приходилося компенсувати надходженнями з державного бюджету (рис. 2).

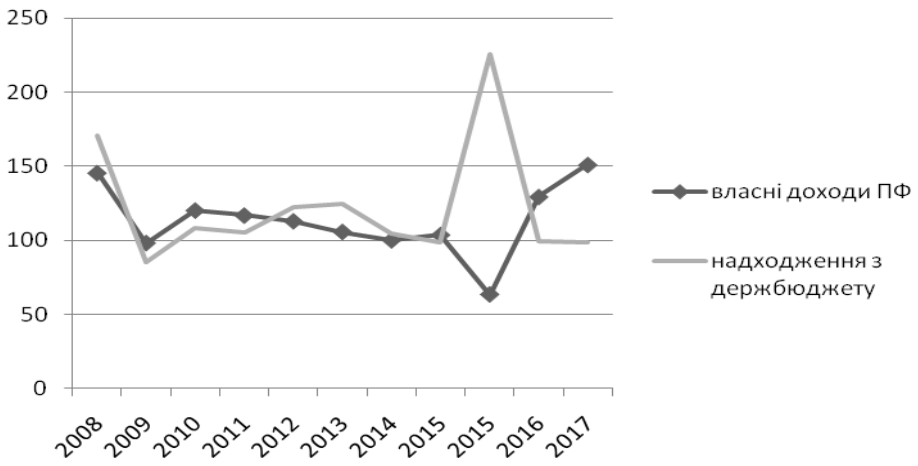

Рис. 2. Темпи росту власних надходжень до Пенсійного фонду і надходжень до Пенсійного фонду з Державного бюджету України (розраховано за даними [5; 6])

Дефіцит Пенсійного фонду був у 2012 році більше ніж 11 млрд. грн. порівняно з 2011 р. – 30 млрд. грн., а вже у 2016 р. – 81 млрд. грн., при тому, що збільшився пенсійний вік та зросла середня та мінімальна заробітна плата, тобто надходження повинні були збільшитися, а загальні виплати зменшитися (темп росту середньої зарплати у 2012 р. склав 110,5%, у 2016 р. – 123,8% порівняно з попереднім роком). Показовим є й надходження до Пенсійного фонду з Державного бюджету у відсотках до загальних надходжень до

Пенсійного фонду та надходжень до Пенсійного фонду з Державного бюджету у відсотках до видатків держбюджету, які мають стійку тенденцію до зростання (табл. 2).

Таблиця 2

Показники діяльності Пенсійного фонду України (розраховано авторами за даними [5; 6])

Показники	Роки										
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 (план)
Надходження до Пенсійного фонду з Державного бюджету, у % до загальних надходжень до пенсійного фонду	28,8	32,7	34,9	29,5	28,9	33,2	27,6	26,6	55,9	49,0	39,4
Надходження до Пенсійного фонду з Державного бюджету, у % до видатків держбюджету	17,8	19,7	21,1	17,4	16,3	20,4	15,0	10,9	20,7	16,8	11,6

Така динаміка означає, що надходження до Держбюджету (податкові та неподаткові) спрямовуються на цілі, що не визначені завданнями фінансування, тобто за рахунок податків (які мають найбільшу питому вагу в надходженнях до бюджету) фінансуються пенсійні виплати, а не, наприклад, капітальні вкладення у більшому розмірі.

Звернемося до структури виплат із пенсійного фонду. За даними про виконання бюджету Пенсійного фонду України за досліджуваний період [5] видатки за рахунок коштів Державного бюджету України забезпечили у повному обсязі виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам і державної соціальної допомоги на догляд; компенсацію різниці у пенсійному забезпеченні наукових працівників; виплату пенсій, доплат та компенсацій до них, призначених згідно із Законом України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; пенсій працівникам, які були безпосередньо зайняті повний робочий день на підземних роботах; пенсій працівникам сільськогосподарського виробництва з особливо шкідливими та важкими умовами праці; пенсійні виплати військовослужбовцям із числа осіб начальницького і рядового складу та суддям у відставці; виплату щомісячної державної адресної допомоги до пенсії інвалідам війни та учасникам бойових дій.

Як видно зі звітів Пенсійним фондом фінансуються не тільки пенсії, а надбавки до них й соціальна допомога. Такий стан не повною мірою відповідає сутності пенсійного забезпечення. Вважаємо, що пенсійне забезпечення складається із пенсійного страхування та пенсійної допомоги. Пенсійне страхування формується за рахунок накопичення пенсійних внесків, в основі яких лежать еквівалентні відносини. Пенсійна допомога – це функції держави, такі фінансові відносини не мають характеру двостороннього руху вартості. Фінансування пенсійної допомоги повинне здійснюватися із державного та місцевих бюджетів. Разом з тим, такого поділення у Пенсійному фонді немає, фінансування відбувається із «загального кошика», що дає підстави зробити наступний висновок: діюча

пенсійна система обтяжена функціями, які їй не притаманні, а отже, дефіцит пенсійного фонду подолати практично неможливо.

У 2013 р., за статистичними даними, близько 3,7 млн. пенсіонерів отримували пенсію менше, ніж 1000 грн. Максимальна пенсія в 2013 р. склала 15 624 грн., що практично в 15 разів більше мінімальної, а в 2017 р. максимальна пенсія склала 10740 грн., що в 11 разів більше. Тобто відбувається не поліпшення фінансового забезпечення пенсіонерів, а навпаки, з урахуванням динаміки індексу споживчих цін, рівень зубожіння зростає (табл. 3). За даними Світового банку рівень бідності в Україні зріс з 3,3% у 2014 р. до 5,8% у 2015 р. [7].

Таблиця 3

Темп росту фінансово-економічних показників за 2008–2017 рр., Україна
(розраховано авторами за даними [4; 5; 6; 11])

Рік	Показники					
	Темп росту номінального ВВП	Темп росту власних доходів ПФ	Темп росту надходжень з держбюджету до ПФ	Індекс споживчих цін	Темп росту середньої пенсії	Темп росту середньої зарплати
2008	102,3	145,6	170,8	122,3	162,3	148,1
2009	84,9	98,1	85,4	112,3	120,4	111,5
2010	118,5	120,2	108,5	109,1	110,4	117,7
2011	121,6	116,8	105,3	104,6	111,5	116,2
2012	107,0	112,9	122,5	99,8	108,8	110,5
2013	103,2	105,7	124,4	100,5	117,3	107,2
2014	107,7	100	104,9	124,9	103,8	110,8
2015	126,3	103,6	98,4	143,3	103,6	130,4
2016	120,0	63,3	225,4	112,4	107,5	123,8
2017	н/д	129,4	99,3	113,7	107,6	135,5
2018	н/д	151,1 (план)	98,6 (план)	н/д	н/д	н/д

Необхідність пенсійної реформи обумовлена не тільки економічною, але й демографічною ситуацією в країні. Кількість пенсіонерів за період, що аналізується має незначні коливання: від 13,7 млн. осіб у 2010 р. до 11,9 млн. осіб у 2016 р. За статистичними спостереження станом на 1.04.2017 р. кількість пенсіонерів України склала 13189 тис. осіб, показник демографічної залежності солідарної системи – 111,9% (на одного платника ЄСВ припадає 1 одержувач пенсії) [8]. Рівень безробіття серед працездатних громадян за даними Міжнародної організації праці має тенденцію до зростання – 8,8% і 8,9% в 2010 і 2011 рр. відповідно; 9,9% та 10,1% у 2016 та 2017 рр. відповідно [9]. До цієї негативної тенденції варто додати зростання міграції населення, що також здійснює негативний вплив: кількість виїздів українців до Євросоюзу продовжує зростати: 10,5 млн. осіб в 2014 р., 12,5 млн. осіб в 2015 р. [9]. Таким чином, багатьма вченими і практиками визнається неефективність як попередньої реформи, яка, до речі, так і не була закінчена, так і цієї реформи, її непродуманість, і прогнозуються негативні наслідки.

У зв’язку з цим, виникає питання, чому майже усі пенсійні реформи, які розробляються та впроваджуються в Україні мають негативні наслідки та не виправдовують очікувань. Вважаємо, що це певним чином зумовлено тим, що ідеологія реформ, їх теоретичне підґрунтя не змінюється. Принципи функціонування української моделі пенсійної системи: законодавче забезпечення, обов’язковість, рівноправність, солідарність та субсидування, накопичення та фінансування, державне гарантування та інше скопійовано із соціалістичної моделі пенсійної системи без урахування змін, що відбулися. До цих

принципів можна було би додати забезпечення визначеного рівня життя, соціальну рівність, а певні принципи, визначені сучасним українським законодавством, власно не є принципами.

Солідарні пенсійні системи, які присутні майже в усіх країнах світу, мають переважно державний характер, що поступово призводить до знецінювання пенсійних виплат завдяки поступовому обмеженню ресурсів держави на надання пенсійного забезпечення. Від таких моделей поступово відмовляється більшість країн, що зумовлено збільшенням тривалості життя, зменшенням народжуваності, фінансовими потрясіннями та іншими економічними та соціальними чинниками. Декларовані в Україні принципи побудови трирівневої пенсійної системи, яка на сучасному етапі розвитку є найбільш вдалою, не реалізуються, наслідками чого є стрімке знецінення пенсійних виплат. Основні причини цього вбачаємо у неопрацьованості теоретичних засад функціонування пенсійної системи відповідно до сучасних реалій, відсутності розробок щодо механізму нагляду та функціонування за системою пенсійного накопичення, механізму гарантування пенсійних виплат недержавними пенсійними фондами, тобто необхідним є формування доктрини пенсійної системи.

Основні положення такої доктрини можуть бути сформульовані наступним чином.

Необхідною умовою нормального функціонування пенсійної системи є виділення в межах цієї системи підсистеми пенсійного страхування, яка, у свою чергу, поділяється на солідарну, накопичувальну підсистеми та підсистему недержавного пенсійного страхування з відповідними фондами, та підсистеми пенсійної допомоги. Тобто система пенсійного страхування повинна виконувати тільки функції страхування, а не соціальної допомоги. Умовно це можна відобразити на рис. 3.

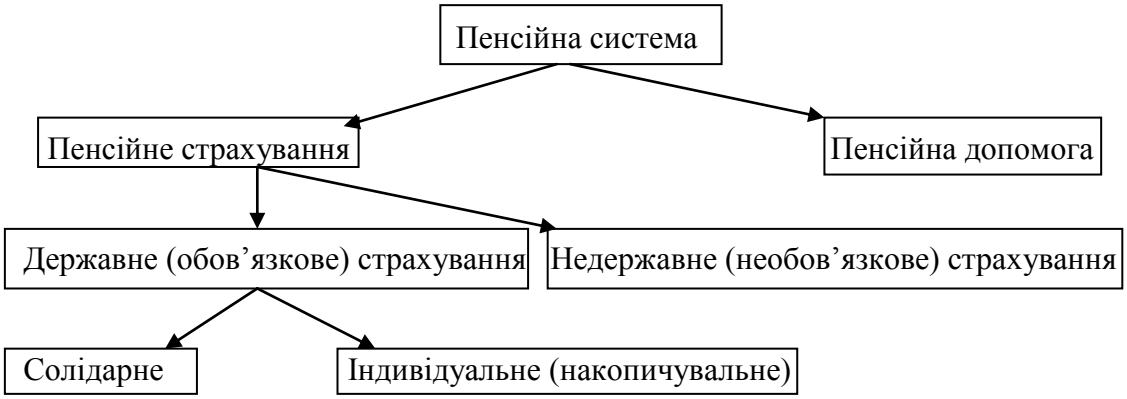

Рис. 3. Структура пенсійної системи (розроблено авторами)

Джерелами фінансування підсистеми пенсійного страхування повинні стати пенсійні внески на засадах солідарності та солідарної відповідальності, коли у формуванні пенсійного фонду приймає участь не тільки бізнес, але й фізичні особи, які працюють та отримують доходи. Зазначимо, що під доходами розуміють не тільки оплату праці, але й інші доходи (роялті, дивіденди, пасивні доходи та ін.).

Джерелом фінансування підсистеми пенсійної допомоги повинен стати державний та місцевий бюджет (за рахунок податкових та неподаткових надходжень).

Отримувачами пенсійних виплат із фонду пенсійного страхування є фізичні особи, які здійснювали відрахування до пенсійного (страхового) фонду. Отримувачами виплат із фонду пенсійної допомоги є фізичні особи, яким, згідно з соціальною політикою держави надається пенсійний захист (соціальна допомога).

Держава повинна забезпечувати мінімальний розмір пенсій у встановлених соціально-економічною політикою межах. Виплати із фонду пенсійного страхування за солідарною підсистемою для всіх учасників страхування повинні бути однаковими (що дозволить

забезпечити принцип соціальної рівності та зменшити навантаження на бізнес за рахунок зниження ставки відрахування на пенсійне страхування).

Із доходу фізичної особи повинен формуватися накопичувальний страховий фонд (обов'язковий), який враховує індивідуальний дохід фізичної особи. Накопичення відбувається на індивідуальному рахунку та є спадкоємним.

Розмір сумарної пенсії (із солідарного та накопичувального фонду) – необмежений і залежить тільки від доходу фізичної особи.

Необхідним є також впорядкування міжнародних угод щодо оподаткування доходів фізичних осіб, у тому числі й відрахувань до пенсійного фонду України на засадах солідарності, які працюють за кордоном. Сьогодні від міграційних процесів Україна втрачає величезні суми надходжень до Пенсійного фонду.

Варто відмовитися від так званих пенсійних пільг. Також необхідним є перегляд такої норми як пенсійний або страховий стаж. Вважаємо, що застосування норми «страховий стаж» замість «пенсійний вік» є певним маніпулюванням виплатами із пенсійного фонду. Внесення постійних змін в ті чи інші положення законодавства щодо пенсійного забезпечення ставить різні категорії майбутніх пенсіонерів в більш жорсткі умови щодо отримання пенсії (нестача стажу, коли ті чи інші періоди у житті людини враховуються чи не враховуються до страхового стажу. Так, наприклад, навчання в аспірантурі, докторантурі, клінічній ординатурі не входить до страхового стажу на тих засадах, що зі стипендії не утримується ЄСВ. Але така норма визначена законодавством, а не людиною, яка заробляє пенсійний стаж. Тобто набуття знань «карається» відсутністю страхового стажу. Утримання ЄСВ здійснюється у розрахунку з мінімальної заробітної плати, коли дохід менший за неї, тобто сплата до пенсійного фонду є непропорційною доходу).

Необхідною є відмова від надання безлічі довідок, пояснень тощо, якщо за різних причин застрахована особа не може підтвердити страховий стаж (Закон № 1058 зі змінами та доповненнями, ст. 24). Вирішенням цієї проблеми повинен стати перехід на технології блок-чейну в системі пенсійного страхування та пенсійної допомоги.

Механізм нагляду та гарантування пенсійних виплат із фонду накопичувального страхування та недержавних пенсійних фондів повинен містити методи, засоби, прийоми ефективного нагляду за діяльністю вказаних фондів. Адже на сьогодні такий вагомий інструмент як недержавне пенсійне забезпечення майже не працює внаслідок недовіри громадян до таких інституцій.

Висновки і перспективи подальших розробок. Узагальнюючи вищевикладене можна сказати, що основними причинами такого стану функціонування пенсійної системи України є неузгодженість у проведених реформах, відсутність комплексного підходу до їх проведення, вкрай низький ступінь опрацювання механізму реалізації реформ, що проводяться, лобіювання інтересів олігархічних груп. Несистемність проведення реформ значно знижує їх ефективність, втрачається цілісність.

Вважаємо, що структура фінансування із Пенсійного фонду повинна бути переглянута. Необхідною є розробка доктрини пенсійної системи України. Теоретичними засадами цього повинна стати сутність страхових відносин, що дозволить виключити функції, які не притаманні страхуванню.

Пенсійна реформа в Україні має проводитися разом з податковою і забезпечувати сталий економічний та соціальний розвиток держави. Такі реформи не можуть залежати від суб'єктивних факторів, виконувати певне замовлення, задовольняти амбіції політичних лідерів. На жаль, в Україні проведення (або гальмування) реформ в більшості випадків має саме ознаки суб'єктивності.

Література

1. *Прожиточный минимум занижен в несколько раз, – профсоюзы. URL: https://lb.ua/economics/2012/04/02/143964_prozhitochniy_minimum_zanizhen.html (дата обращения: 11.12.2017).*

2. *Реальный прожиточный минимум в Украине. URL: http://nk.org.ua/ekonomika/realnyiy-projitochnyiy-minimum-v-ukraine-45296 (дата обращения: 15.01.2018).*
3. *Прожиточный минимум в Украине (2000–2018). URL: https://index.minfin.com.ua/labour/wagemin (дата обращения: 17.01.2018).*
4. *ВВП Украины на 2017 год (номинальный, ППС, гривна,…). URL: https://seosait.com/gdp-ukraine-2017 (дата обращения: 13.12.2017).*
5. *Пенсійний фонд України : сайт. URL: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/ uk/index (дата звернення: 18.01.2018).*
6. *Міністерство фінансів України : сайт. URL: http://index.minfin.com.ua/budget/ expense/?2017 (дата звернення: 12.02.2018).*
7. *Світовий банк. Україна. Економічний огляд. URL: http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2016/4/542921459504749981/Ukraine-Macroeconomic-Update-April-2016-UKR.pdf (дата звернення: 14.02.2018).*
8. *Пенсійна реформа. Законодавчі ініціативи // Пенсійний кур'єр. № 28 від 14.07.2017 р. URL: www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/?id=289874 (дата звернення: 12.12.2017).*
9. *Уровень безработицы в Украине по методологии МОТ в 2012 году составил 8,1%. URL: http://economics.unian.net (дата обращения: 22.01.2018).*
10. *Міграція в Україні : факти і цифри. URL: iom.org.ua/.../files/ff_ukr_21_10_press.pdf (дата звернення: 16.02.2018).*
11. *Державна служба статистики України : сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 18.02.2018).*

References

1. *The subsistence minimum is understated by several times – trade unions [Prozhytochnyy minimum zanizhen v neskolko raz, – profsoiuzy], available at: https://lb.ua/economics/2012/04/02/143964_prozhitochniy_minimum_zanizhen.html [in Russian]*
2. *The real cost of living in Ukraine [Realnyy prozhytochnyy minimum v Ukraine], available at: http://nk.org.ua/ekonomika/realnyiy-projitochnyiy-minimum-v-ukraine-45296 [in Russian]*
3. *Subsistence level in Ukraine (2000–2018) [Prozhitochnyy minimum v Ukraine (2000–2018)], available at: https://index.minfin.com.ua/labour/wagemin [in Russian]*
4. *The GDP of Ukraine for 2017 (nominal, PPS, hryvnia, ...) [VVP Ukrainy na 2017 god (nominalnyy, PPS, gryvnya, ...)], available at: https://seosait.com/gdp-ukraine-2017 [in Russian]*
5. *Official website of the Pension fund of Ukraine [Ofitsiinyi sait Pensiinoho fondu Ukrainy], available at: http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/index [in Ukrainian]*
6. *Official website of the Ministry of finance of Ukraine [Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy], available at: http://index.minfin.com.ua/budget/expense/?2017 [in Ukrainian]*
7. *World Bank. Ukraine. Economic overview [Svitovyi bank. Ukraina. Ekonomichnyi ohliad], available at: http://pubdocs.worldbank.org/pubdocs/publicdoc/2016/4/542921459504749981/Ukraine-Macroeconomic-Update-April-2016-UKR.pdf [in Ukrainian]*
8. *Pension reform. Legislative initiatives [Pensiina reforma. Zakonodavchi initsiatyvy], Pensiinyi kurier, No. 28 vid 14.07.2017 r., available at: www.pfu.gov.ua/pfu/doccatalog/?id=289874 [in Ukrainian]*
9. *The unemployment rate in Ukraine according to ILO methodology in 2012 was 8.1% [Uroven bezrabotitsy v Ukraine po metodologii MOT v 2012 godu sostavil 8,1%], available at: http://economics.unian.net [in Russian]*
10. *Migration and basic statistics about Ukraine [Mihratsiia i osnovni statystychni dani pro Ukrainu], available at: iom.org.ua /.../files /ff_ukr_21_10_press.pdf [in Ukrainian]*
11. *Official website of the State statistics service of Ukraine [Ofitsiinyi sait derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy], available at: http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 30.03.2018. *Прийнята до друку 16.04.2018.*

УДК 336.63

Анатолій Олександрович ДРОБЯЗКО
кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник ДННУ «Академія фінансового управління», професор кафедри банківської справи ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана», Україна, e-mail: adrobyazko@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0453-0709

Олександр Олексійович ЛЮБІЧ
доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, завідувач відділу координації бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики, ДННУ «Академія фінансового управління», Україна, e-mail: alyubich@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9339-4242

ВПЛИВ БАНКІВ ЗА УЧАСТЮ ІНОЗЕМНОГО КАПІТАЛУ НА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНИЙ ФІНАНСОВИЙ ПРОСТІР

Дробязко, А. О., Любіч, О. О. Вплив банків за участю іноземного капіталу на забезпечення інтеграції економіки України в міжнародний фінансовий простір // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 196–209.

Анотація. *У статті наведено коротку історію входження іноземного капіталу в банківську систему України. На банківському ринку України працюють іноземні банки, що представлені дочірніми структурами резидентів: Австрії, Франції, Італії, Німеччини, Швеції, Польщі, Греції, Кіпру, Угорщини, Нідерландів, США, Туреччини, Казахстану, Росії. Ці банки успішно витримали дві глибокі кризи, що мали місце в Україні у 2008 та у 2014–2015 роках і продовжують успішно розвиватися. Окремим кластером розраховано фінансові показники банків з російським капіталом. Проаналізована ринкова позиція банків з іноземним капіталом на сучасному ринку України, здобутки банків за перший квартал 2018 року. Наведено порівняльну квартальну динаміку основних показників провідних кластерів банків за походженням капіталу в першому кварталі 2018 року: з державним, приватним українським, західним та російським капіталом. Розглянуто показники основних статей активів, пасивів, капіталу, а також чинники, які мають найбільший вплив на поточний стан банків з іноземним капіталом. Показано фінансові можливості для іноземних інвесторів для безпечного входження своїм капіталом в економіку України. Досліджено системні збитки банків з державним російським капіталом, які потребують постійної підтримки материнських структур. Ця стаття є продовженням дослідження стану і перспектив банків з державним українським капіталом, крім того, готується дослідження щодо сучасного стану приватних українських банків.*

Ключові слова: *регіональні банки; банківські інститути; розподіл банків за кластерами; фінансовий стан банків; банки з іноземним капіталом; безпека інвестицій.*

Анатолий Александрович ДРОБЯЗКО
кандидат экономических наук, ведущий научный сотрудник ГУНУ «Академия финансового управления», профессор кафедры банковского дела ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет им. В. Гетьмана», Украина, e-mail: adrobyazko@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0453-0709

Александр Алексеевич ЛЮБИЧ
доктор экономических наук, профессор, заслуженный экономист Украины, заведующий отделом координации бюджетно-налоговой и денежно-кредитной политики, ГУНУ «Академия финансового управления», Украина, e-mail: alyubich@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9339-4242

ВЛИЯНИЕ БАНКОВ С УЧАСТИЕМ ИНОСТРАННОГО КАПИТАЛА НА ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИНТЕГРАЦИИ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ В МЕЖДУНАРОДНОЕ ФИНАНСОВОЕ ПРОСТРАНСТВО

© ДРОБЯЗКО А.О., ЛЮБІЧ О.О., 2018

Дробязко, А. А., Любич, А. А. Влияние банков с участием иностранного капитала на обеспечение интеграции экономики Украины в международное финансовое пространство // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 196–209.

Аннотация. *В статье приведена краткая история вхождения иностранного капитала в банковскую систему Украины. На банковском рынке Украины работают иностранные банки, которые представлены дочерними структурами резидентов: Австрии, Франции, Италии, Германии, Швеции, Польши, Греции, Кипра, Венгрии, Нидерландов, США, Турции, Казахстана, России. Эти банки успешно выдержали два глубоких кризиса, которые имели место в Украине в 2008 и в 2014–2015 годах и продолжают успешно развиваться. Отдельным кластером рассчитаны финансовые показатели банков с российским капиталом. Проанализирована рыночная позиция банков с участием иностранного капитала на современном рынке Украины, достижения банков за первый квартал 2018 года. Представлена сравнительная квартальная динамика основных показателей ведущих кластеров банков по происхождению капитала в первом квартале 2018: с государственным, частным украинским, западным и российским капиталом. Рассмотрены показатели основных статей активов, пассивов, капитала, а также факторы, которые оказывают наибольшее влияние на текущее состояние банков с иностранным капиталом. Показаны финансовые возможности для иностранных инвесторов для безопасного вхождения своим капиталом в экономику Украины. Исследованы системные убытки банков с государственным российским капиталом, которые нуждаются в постоянной финансовой поддержке материнских структур. Эта статья является продолжением исследования состояния и перспектив банков с государственным украинским капиталом, кроме того, готовится исследование по современному состоянию частных украинских банков.*

Ключевые слова: *региональные банки; банковские институты; распределение банков по кластерам; финансовое состояние банков; банки с иностранным капиталом; безопасность инвестиций.*

Anatolii DROBIAZKO

PhD in Economics, Leading Researcher of the DNNU «Academy of Financial Management», Professor of Banking Department, SU «Kyiv National Economic University named after V. Hetman», Ukraine, e-mail: adrobyazko@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0453-0709

Oleksandr LIUBICH

Doctor of Economics, Professor, Honored Economist of Ukraine, Head of Budget and Taxation and Monetary Policy Coordination Department, DNNU «Academy of Financial Management», Ukraine, e-mail: alyubich@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9339-4242

INFLUENCE OF BANKS WITH FOREIGN CAPITAL PARTICIPATION ON ENSURING THE INTEGRATION OF UKRAINIAN ECONOMY INTO INTERNATIONAL FINANCIAL FIELD

Drobiazko, A., Liubich, O. (2018). Influence of banks with foreign capital participation on ensuring the integration of Ukrainian economy into international financial field. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Vplyv bankiv za uchastiu inozemnoho kapitalu na zabezpechennia intehratsii ekonomiky Ukrainy v mizhnarodnyi finansovyi prostir; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 196–209.

Abstract. *The article gives a brief history of the entry of foreign capital into the banking system of Ukraine. On the banking market of Ukraine there are foreign banks represented by the subsidiaries of residents: Austria, France, Italy, Germany, Sweden, Poland, Greece, Cyprus, Hungary, Netherlands, USA, Turkey, Kazakhstan and Russia. These banks have withstood two deep crises that took place in Ukraine in 2008 and in 2014–2015 and continue to develop successfully. A separate cluster presents financial indicators calculated for banks with Russian capital. The article analyzes the market positions of banks with foreign capital in the modern Ukrainian market and achievements of banks over the first quarter 2018. Comparative dynamics of key indicators of the leading clusters of banks by the origin of capital over the first quarter of 2018 is given: with state, private Ukrainian, Western and Russian capital. The indicators of the main articles of assets, liabilities, capital, as well as the factors that have the greatest impact on the current state of banks with foreign capital are considered. Financial opportunities for foreign investors for safe entry into the Ukrainian economy are shown. Systemic losses of banks with state-owned Russian capital, which need constant support from the parent structures, are also investigated. This article is a continuation of the study of the state and prospects for the development of banks with state Ukrainian capital; in addition, research on the current state of private Ukrainian banks is being prepared.*

Keywords: *regional banks; banking institutions; distribution of banks by clusters; financial condition of banks; banks with foreign capital; security of investments.*

JEL classification: *G210*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Станом на 01.04.2018 року на банківському ринку України мали ліцензію та виконували операції 82 банки, із яких 38 за участю іноземного капіталу та 18 дочірні структури із 100% іноземним капіталом. Іноземні банки в Україні представлені переважно дочірніми структурами банків Австрії, Франції, Італії, Німеччини, Швеції, Польщі, Греції, Кіпру, Угорщини, Нідерландів, США, Туреччини, Казахстану, Росії. Станом на початок 2018 року умовно банківську систему України можна поділити на декілька кластерів: банки з державним капіталом, дочірні структури банків з іноземним капіталом та окремо російським, а також приватні українські банки. У зв'язку з міжнародними санкціями відносно російських компаній, показники розраховані в окремій групі.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Проблеми банків з іноземним капіталом, що працюють в Україні активно обговорювалися в період 2005–2008 рр., коли країна відкрилася для західних інвестицій. У період «світової» фінансової кризи та кризи 2014–2015 років, ця проблематика випала із поля зору дослідників. Навіть в період російської агресії банківський ринок України залишився досить відкритим для іноземних банківських інвесторів, в тому числі й для державних банків з російським капіталом. У науковій літературі інтеграцію України в світове господарство через функціонування дочірніх транснаціональних банківських структур на місцевому ринку розглянуто неостатньо. Місце фінансових інститутів України в глобальному світі досліджували в своїй монографії академіки Т. Єфименко та О. Білорус [1]. Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції розглянута в монографії О. Шлапака, Т. Єфименко [2]. Розвиток інфраструктури банківського ринку досліджувався в монографії професорів Київського національного економічного університету ім. В. Гетьмана (КНЕУ) В. Опаріна та В. Федосова [3]. Питанням системної фінансової кризи і шляхам подолання була присвячена монографія професорів КНЕУ С. Аржевітіна, Т. Унковської, М. Савлука [4]. Як актуальне питання розвиток банківського сектора розглядався у збірнику «Виклики і ризики розгортання кризових процесів в Україні та напрями економічної політики їх запобігання» за науковою редакцією професора В. Юрчишина [5]. Але комплексні дослідження ролі й місця глобальних фінансових структур, пов'язаних з цим ризиків, ще потребують уваги дослідників. За цією темою автори багато років ведуть дослідження, збирають факти по мірі виникнення повідомлень на інформаційних ресурсах, в тому числі й Національного банку України, де можна прослідити розвиток банків з іноземними інвестиціями на фінансовому ринку України. Перелік банків та коротка історія входження іноземних фінансових інститутів в український банківський сектор фрагментарно висвітлювалася на інформаційних ресурсах [6–10], що систематизовано і представлено авторами в табл. 1.

Таблиця 1

Історія входження банків з іноземним капіталом на ринок України
(складено авторами на основі [6–10])

Назва	Власник	Примітки
Креді Агріколь (1993), раніше Індекс-банк (до 2011)	Credit Agricole S.A. Франція	В 2006 році українські акціонери продали Індекс-банк банківській групі Credit Agricole S.A. Ця фінансова група вже мала в Україні Каліон Банк. В 2011 році відбувся ребрендінг Індекс-банку в Креді Агріколь
Дойче Банк ДБУ (2009)	Deutsche Bank, Німеччина	В 1993 році банківський концерн Deutsche Bank заснував в Україні представництво, а в 2009 році зареєстрував банк

Продовження табл. 1

Назва	Власник	Примітки
ІНГ Банк Україна (1997)	ING Bank N.V., Нідерланди	В 1994 році фінансова група ING Bank N.V. відкрила представництво в Києві, а в 1997 році заснувала дочірній банк
Сітібанк (1998)	Citigroup Inc., США	В 1998 році американський банківський і фінансовий холдинг Citigroup заснував в Україні філію – Сітібанк
Альфа-Банк (2001), раніше Банк «Віто» (1993–1997), Київінвестбанк (1997–2001)	Alfa Group Consortium, М. Фрідман	Alfa Group Consortium (Нідерланди) контролюється М. Фрідманом, Г. Ханом, П. Авеном і О. Кузмічьовим. Група включає Альфа-Банк (Росія), Альфа-Банк (Україна), Альфа-Банк (Білорусь), Альфа-Банк (Казахстан) і Amsterdam Trade Bank NV
Кредобанк (Львів, 1992), раніше «Західно-Український Комерційний Банк» (до 2001), Кредит Банк (2001–2006)	PKO Bank Polski SA, Польща	В 2004 році завершився процес зміни стратегічного інвестора «Кредит Банк (Україна)». У Польщі відбувся продаж акцій, які належали Kredyt Bank SA (Варшава) на користь найбільшого банку Польщі PKO Bank Polski
ПроКредит Банк (2000), раніше «Мікрофінансовий банк» (2000–2003)	ProCredit Holding, Німеччина	В Україні ПроКредит Банк розпочав діяльність в 2001 р. До осені 2003 р., банк мав назву «Мікрофінансовий Банк». Зміна назви була пов'язана з об'єднанням мереж банків в ProCredit Holding. Співакціонером банку є німецький державний банк розвитку KfW
БМ Банк (2005)	Банк ВТБ, Росія (Росмайно)	В 2011 році російський Банк ВТБ почав процедуру приєднання російського БМ Банка (Банк Москви), що у свою чергу призвело до опосередкованої концентрації української «дочки»
УкрСиббанк (1991)	BNP Paribas S.A., Франція	До 2006 року банк контролювався харківським бізнесменом Олександром Ярославським. В 2006 році найбільший французький банк BNP Paribas S.A став стратегічним інвестором банку. В 2011 році 15% акцій банку викупив Європейський банк реконструкції і розвитку, а у 2016 ЄБРР збільшив свою частку до 40%
ОТП Банк (1998), раніше «Райффайзенбанк Україна» (до 2006)	OTP Bank Plc, Угорщина	В 2006 році найбільший угорський банк OTP Bank придбав Райффайзенбанк Україна, який контролювався австрійською групою Raiffeisen
Кредитвест Банк (2006)	Алтинбаш Холдинг, Туреччина	Сім'я бізнесменів з Туреччини, що володіє компанією «Алтинбаш Холдинг», працює в ювелірному бізнесі, енергетиці, фінансах, логістиці та нерухомості
Райффайзен Банк Аваль (1992), раніше Поштово-пенсійний банк «Аваль» (до 2006)	Raiffeisen Bank International AG, Австрія	В 2005 році група приватних українських акціонерів продала банк «Аваль» австрійській банківській групі Raiffeisen International. В 2015 році Європейський банк реконструкції і розвитку придбав 30% банку
Сбербанк (2001), раніше Банк «НРБ-Україна» (2001–2005), банк «НРБ» (2005–2008)	Сбербанк Росії (Центробанк РФ)	В 2007 році Сбербанк Росії став власником банку
ВТБ Банк (1992), раніше Банк «Мрія» (до 2007)	Банк ВТБ, Росія (Росмайно)	В 2005 році росіяни створили в Україні Внєшторгбанк (ВТБ Україна). В 2006 році Банк ВТБ (Росія) придбав 98% банку «Мрія». В 2007 році ВТБ Україна і банк «Мрія» були об'єднані в ВТБ Банк
Ідея Банк (Львів, 1991), раніше Прикарпатлісбанк (до 1995), банк «Прикарпаття» (1995–2007), Плюс Банк (2007–2011)	Getin Holding S.A, Польща	В 2007 одна з найбільших у Східній та Центральній Європі фінансових груп – Getin Holding S.A стала власником банку. Засновником групи є польський мільярдер Лєшек Чарнецкі

Продовження табл. 1

Назва	Власник	Примітки
Піреус Банк МКБ (1994), раніше Банк «Левада» (до 1999), Міжнародний комерційний банк (1999–2008)	Piraeus Bank, Греція (Грецький Фонд фінансової стабільності)	В 2007 році одна з провідних фінансових систем Південної та Східної Європи Piraeus Bank стала власником Міжнародного комерційного банку (МКБ)
Марфін Банк (Одеська область, Іллічівськ, 1993), раніше Морський транспортний банк (до 2010)	Республіка Кіпр	Кіпрські інвестори придбали Морський транспортний банк у 2007 році
Кредит Європа Банк (2006), раніше Фінансбанк (2006–2007)	Озегін Гусну Мустафа	Гусну Озегін – турецький власник Fiba Group, до якої входять турецький Fibabanka і нідерландський Credit Europe Bank
Укрсоцбанк (1991)	UniCredit Bank Austria AG, Австрія/Альфа-груп	В 2008 році UniCredit Group: Bank Austria завершив купівлю контрольного пакета акцій Укрсоцбанку. В 2016 році італійська UniCredit Group домовилась з «Альфа-груп» про продаж банку
Правекс-банк (1992)	Intesa Sanpaolo, Італія	Міжнародна банківська група Intesa Sanpaolo купила цей банк 2008 року у колишнього мера Києва Леоніда Черновецького
Промінвестбанк (1992)	Внєшекономбанк, Росія (Уряд РФ)	Найбільший радянський корпоратизований банк у 90-ті роки, проданий регулятором у процедурі тимчасової адміністрації у 2009 р. ВЕБ (банк розвитку РФ)
СЕБ Корпоративний (2011), раніше Акцепт Банк (2011–2012)	Skandinaviska Enskilda Banken (SEB), Швеція	В 2012 році шведська фінансова група SEB продала свій роздрібний SEB Банк. У березні 2012 року вона купила новостворений Акцепт Банк, перейменувавши його пізніше в «СЕБ Корпоративний банк»
БТА Банк (1992), раніше Банк «Геосантріс» (1992–2000), Український кредитно-торговий банк (2000–2006)	Казкомерцбанк (Казахстан)	БТА Банк (Україна) належав найбільшій фінансової корпорації Казахстану: об'єднаному Казкоммерцбанк, і БТА Банку, а також групі приватних інвесторів. У лютому 2016 р. АМКУ надав дозвіл акціонерам Казкомерцбанка Кенесу Ракішеву та Нуржану Субнахердину з Казахстану на придбання акцій БТА Банку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне існуючим науковим напрацюванням за вищезазначеною проблематикою, автори статті наголошують на тому, що комплексні дослідження ролі й місця глобальних фінансових структур та пов'язаних з цим ризиків, ще потребують уваги дослідників.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз стану та перспектив розвитку банків з іноземним капіталом в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо ринок банківського капіталу України. Іноземні банки входили на ринок України двома хвилями. Перша хвиля – у 90-х роках XX століття після того, як Україна вступила в Міжнародний валютний фонд та приєдналася до статей статуту МВФ щодо вільного руху товарів та послуг. Це Сітібанк, ІНГ Банк Україна, Креді Агріколь. Друга, основна хвиля, відбулася після «помаранчевої» революції 2004–2005 року. У той період фінансовий ринок України відкрився для світового капіталу, який інвестував в Україну через купівлю акцій банків більше 30 млрд. дол. США прямих іноземних інвестицій. Привабливість українського банківського ринку значно погіршилася після «світової» фінансової кризи 2009 року, після збільшення регулятором вимог до банківської діяльності, в тому числі, із-за заборони надавати кредити у валюті фізичним особам, які не мають регулярної валютної виручки. Після різкої девальвації обмінного курсу значна частина позичальників опинилася у стані дефолту. І ще більше погіршилася привабливість українського банківського ринку після початку російської агресії

у 2014 році, і нового девальваційно-інфляційного шоку. У цей період багато банків із західним капіталом продали з дисконтом портфелі кредитів та зафіксували збитки. У першому кварталі 2018 року фінансові результати працюючих банків з іноземним капіталом покращилися, сумарний власний капітал виріс на 10,7%. В той час, як банки з російським капіталом зафіксували збитки і сумарне зменшення власного капіталу на 12,0%. Сумарна частка іноземного капіталу в банківській системі України збільшилася і за власним капіталом складає 39,2%, за оплаченим статутним капіталом 32,2%. Варто відзначити тенденцію, що українські (державні та приватні) банки у цьому періоді при збільшенні статутного капіталу зафіксували зменшення власного капіталу. Це пов'язано з переходом банків за новими вимогами регулятора до формування резервів за активними операціями згідно з МСФЗ 9. В табл. 2 наведено дані про власний та статутний капітал. За різницею між оплаченим статутним і власним капіталом можна оцінити кумулятивні збитки, які має кожен банк за час функціонування на ринку. Розрахунок вказує на те, що діяльність банків з іноземним капіталом кумулятивно є прибутковою на українському ринку.

Таблиця 2

Власний та статутний капітал найбільших банків
(розраховано авторами на основі щомісячної статистичної звітності банків)

Банк	01.01.2018		01.04.2018		Темп росту (%)	01.01.2018		01.04.2018		Темп росту (%)
	Обсяг (млн. грн.)	Частка ринку (%)	Обсяг (млн. грн.)	Частка ринку (%)		Обсяг (млн. грн.)	Частка ринку (%)	Обсяг (млн. грн.)	Частка ринку (%)	
	Усього власного капіталу					Статутний капітал				
По всіх банках	159 851,7	100,0	152 395,9	100,0	-4,7	488 217,6	100,0	494 552,3	100,0	1,3
Державні	77 482,7	48,5	71 728,2	47,1	-7,4	302 037,8	61,9	307 787,9	62,2	1,9
Райффайзен Аваль	10 904,6	6,8	12 174,8	8,0	11,6	6 154,5	1,3	6 154,5	1,2	0,0
УкрСиббанк	5 571,5	3,5	5 877,4	3,9	5,5	5 069,3	1,0	5 069,3	1,0	0,0
ОТП Банк	3 526,3	2,2	3 828,4	2,5	8,6	6 186,0	1,3	6 186,0	1,3	0,0
КРЕДІ АГРІКОЛЬ	3 264,0	2,0	3 601,3	2,4	10,3	1 222,9	0,3	1 222,9	0,2	0,0
Сітібанк	1 822,4	1,1	2 146,3	1,4	17,8	200,0	0,0	200,0	0,0	0,0
ПРОКРЕДИТ	2 006,4	1,3	2 158,6	1,4	7,6	1 093,3	0,2	1 093,3	0,2	0,0
КРЕДОБАНК	1 503,5	0,9	1 604,9	1,1	6,7	2 249,0	0,5	2 249,0	0,5	0,0
ІНГ Банк Україна	3 753,1	2,3	3 857,7	2,5	2,8	731,3	0,1	731,3	0,1	0,0
ПРАВЕКС-БАНК	1 034,4	0,6	2 125,8	1,4	105,5	968,4	0,2	979,1	0,2	1,1
Ідея Банк	423,4	0,3	493,4	0,3	16,5	298,7	0,1	298,7	0,1	0,0
ПІРЕУС БАНК	541,8	0,3	573,4	0,4	5,8	2 531,3	0,5	2 531,3	0,5	0,0
Дойче Банк ДБУ	359,4	0,2	369,7	0,2	2,9	301,8	0,1	301,8	0,1	0,0
СЕБ КОРП. БАНК	465,0	0,3	478,3	0,3	2,9	250,0	0,1	250,0	0,1	0,0
КРЕДИТВЕСТ	354,7	0,2	358,2	0,2	1,0	204,9	0,0	269,9	0,1	31,7
КРЕДИТ ЄВРОПА	502,7	0,3	492,1	0,3	-2,1	252,5	0,1	252,5	0,1	0,0
БТА Банк	594,5	0,4	406,8	0,3	-31,6	1 500,0	0,3	1 500,0	0,3	0,0
Західні	36 627,8	22,9	40 547,0	26,6	10,7	29 214,0	6,0	29 289,7	5,9	0,3
АЛЬФА-БАНК	3 978,2	2,5	3 947,6	2,6	-0,8	12 179,8	2,5	12 179,8	2,5	0,0
СБЕРБАНК РОСІЇ	5 236,4	3,3	4 057,7	2,7	-22,5	12 465,5	2,6	12 465,5	2,5	0,0
УКРСОЦБАНК	5 156,6	3,2	4 393,0	2,9	-14,8	16 546,0	3,4	16 546,0	3,3	0,0
Промінвестбанк	6 147,9	3,8	5 852,8	3,8	-4,8	50 918,1	10,4	50 918,1	10,3	0,0
ВТБ БАНК	1 290,0	0,8	1 054,6	0,7	-18,3	34 215,8	7,0	34 215,8	6,9	0,0
БМ БАНК	249,1	0,2	214,2	0,1	-14,0	3 281,4	0,7	3 281,4	0,7	0,0

Продовження табл. 2

Російські	21 902,2	13,7	19 277,8	12,6	-12,0	130 147,2	26,7	130 147,2	26,3	0,0
Українські приватні	23 839,1	14,9	20 842,9	13,7	-12,6	26 818,6	5,5	27 327,5	5,5	1,9

Ринок коштів фізичних осіб. Результати першого кварталу 2018 року зафіксували тенденції щодо погіршення структури пасивів, що формуються за рахунок коштів фізичних осіб. В системі є тенденція щодо збільшення коштів «до вимоги» при зменшенні строкової ресурсної бази. Це пов'язано як із значним падінням ставок за депозитами в іноземній валюті, так і з ризиками довготривалих вкладень на тлі високої волатильності обмінного курсу національної валюти. Загалом, головний інвестор в країні зменшує строкові вкладення в банківську систему (табл. 3). Банки з іноземним капіталом залучили 24,0% коштів домогосподарств.

Таблиця 3

Динаміка коштів фізичних осіб у 2018 р.
(розраховано авторами на основі щомісячної статистичної звітності банків)

Банк	01.01.2018		01.04.2018		Темп росту (%)	01.01.2018		01.04.2018		Темп росту (%)
	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)		Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	
	кошти фізичних осіб					у тому числі кошти фізичних осіб «на вимогу»				
По всіх банках	480 001	100	476 085	100	-0,8	153 673	100	155 403	100	1,1
Державні	296 414	61,8	295 892	62,2	-0,2	81 403	53,0	82 397	53,0	1,2
Райффайзен Аваль	21 678	4,5	21 279	4,5	-1,8	15 330	10,0	15 216	9,8	-0,7
УкрСиббанк	13 119	2,7	12 912	2,7	-1,6	11 677	7,6	11 584	7,5	-0,8
ОТП Банк	10 053	2,1	10 087	2,1	0,3	7 327	4,8	7 506	4,8	2,4
КРЕДІ АГРІКОЛЬ	6 363	1,3	6 429	1,4	1,0	4 354	2,8	4 535	2,9	4,2
Сітібанк	6	0,0	15	0,0	128,2	6	0,0	15	0,0	128,2
ПРОКРЕДИТ БАНК	4 808	1,0	4 853	1,0	0,9	2 008	1,3	2 039	1,3	1,5
КРЕДОБАНК	4 872	1,0	5 052	1,1	3,7	1 581	1,0	1 712	1,1	8,3
ІНГ Банк Україна	22	0,0	20	0,0	-6,5	22	0,0	20	0,0	-6,5
ПРАВЕКС-БАНК	1 352	0,3	1 225	0,3	-9,4	939	0,6	881	0,6	-6,2
Ідея Банк	2 223	0,5	2 143	0,5	-3,6	243	0,2	253	0,2	4,2
ПІРЕУС БАНК МКБ	992	0,2	953	0,2	-3,9	548	0,4	559	0,4	2,1
СЕБ КОРП. БАНК	5	0,0	5	0,0	-1,2	5	0,0	5	0,0	-1,2
КРЕДИТВЕСТ	220	0,0	221	0,0	0,2	24	0,0	24	0,0	1,1
КРЕДИТ ЄВРОПА	33	0,0	29	0,0	-9,4	4	0,0	3	0,0	-9,1
БТА Банк	132	0,0	114	0,0	-13,9	29	0,0	28	0,0	-2,9
Західні	65 877	13,7	65 336	13,7	-0,8	44 095	28,7	44 379	28,6	0,6
АЛЬФА-БАНК	23 608	4,9	24 405	5,1	3,4	4 331	2,8	5 272	3,4	21,7
СБЕРБАНК РОСІЇ	7 983	1,7	7 279	1,5	-8,8	1 297	0,8	1 357	0,9	4,6
УКРСОЦБАНК	10 907	2,3	9 128	1,9	-16,3	3 808	2,5	3 265	2,1	-14,3
Промінвестбанк	4 145	0,9	3 910	0,8	-5,7	593	0,4	625	0,4	5,3
ВТБ БАНК	3 307	0,7	2 579	0,5	-22,0	457	0,3	427	0,3	-6,6
БМ БАНК	544	0,1	346	0,1	-36,3	90	0,1	36	0,0	-60,5
Російські	52 003	10,8	49 092	10,3	-5,6	10 695	7,0	11 089	7,1	3,7
Українські	65 707	13,7	65 765	13,8	0,1	17 480	11,4	17 537	11,3	0,3

Провідну роль в цьому сегменті ринку відіграють банки з державним капіталом, питома вага яких збільшилася до 62,2%. Інша частина ресурсів розподілена між кластерами банків майже пропорційно. За результатами роботи в першому кварталі 2018 року кошти на рахунках фізичних осіб зменшилися на 0,8%, в той час як поточні рахунки зросли на 1,1%, що опосередковано вказує на зростання доходів домогосподарств в цілому. Варто відзначити, що відсоток за поточними рахунками у частці ресурсів фізичних осіб в банках із західним капіталом є вищим, що вказує на більш високий рівень довіри, ніж до російських та українських банків, як приватних так і державних.

Ринок коштів юридичних осіб. У першому кварталі 2018 року юридичні особи зменшили свою ресурсну базу в банківській системі. Це стосується як сегменту національної валюти, так і вільноконвертованої. Звертає на себе увагу збільшення частки євро у валютних пасивах юридичних осіб, що підкреслює тенденцію щодо збільшення торгівельної активності суб'єктів господарювання з країнами Європейського Союзу (табл. 4). Корпоративні клієнти досить значно зменшували залишки своїх коштів в банках з російським капіталом, але і умови, які пропонували банки із західним капіталом бізнес також не влаштовували. Тим не менше 38,7% коштів юридичних осіб знаходиться на рахунках іноземних банків.

Таблиця 4

Динаміка коштів юридичних осіб в найбільших банках у 2018 році
(розраховано авторами на основі щомісячної статистичної звітності банків)

Банк	01.01.2018		01.04.2018		Темп росту (%)	01.01.2018		01.04.2018		Темп росту (%)
	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)		Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	
	кошти СГ та НФУ					у тому числі кошти СГ та НФУ на вимогу				
По всіх банках	427 479	100,0	398 691	100,0	-6,7	307 578	100,0	287 951	100,0	-6,4
Державні	187 731	43,9	172 404	43,2	-8,2	135 216	44,0	125 485	43,6	-7,8
Райффайзен Аваль	30 259	7,1	29 617	7,4	-2,1	26 278	8,5	25 500	8,9	-3,0
УкрСиббанк	22 645	5,3	20 280	5,1	-10,4	21 387	7,0	18 757	6,5	-12,3
ОТП Банк	15 214	3,6	15 724	3,9	3,4	14 043	4,6	14 677	5,1	4,5
КРЕДІ АГРІКОЛЬ	18 620	4,4	17 474	4,4	-6,2	11 201	3,6	10 189	3,5	-9,0
Сітібанк	16 742	3,9	16 673	4,2	-0,4	16 283	5,3	16 261	5,6	-0,1
ПРОКРЕДИТ	7 481	1,7	6 347	1,6	-15,2	4 768	1,6	3 839	1,3	-19,5
КРЕДОБАНК	5 770	1,3	5 243	1,3	-9,1	3 929	1,3	3 709	1,3	-5,6
ІНГ Банк Україна	5 122	1,2	4 921	1,2	-3,9	1 751	0,6	2 174	0,8	24,1
ПРАВЕКС-БАНК	1 481	0,3	1 240	0,3	-16,3	1 427	0,5	1 122	0,4	-21,4
Ідея Банк	740	0,2	666	0,2	-10,0	311	0,1	238	0,1	-23,3
ПІРЕУС БАНК	782	0,2	659	0,2	-15,7	667	0,2	536	0,2	-19,6
Дойче Банк ДБУ	1 703	0,4	1 327	0,3	-22,1	1 016	0,3	717	0,2	-29,4
СЕБ КОРП. БАНК	1 329	0,3	1 009	0,3	-24,1	751	0,2	744	0,3	-0,8
КРЕДИТВЕСТ	675	0,2	567	0,1	-15,9	221	0,1	174	0,1	-21,5
КРЕДИТ ЄВРОПА	511	0,1	205	0,1	-60,0	405	0,1	148	0,1	-63,5
БТА Банк	114	0,0	72	0,0	-37,4	109	0,0	67	0,0	-39,0
Західні	129 187	30,2	122 023	30,6	-5,5	104 548	34,0	98 853	34,3	-5,4
АЛЬФА-БАНК	17 758	4,2	17 336	4,3	-2,4	10 381	3,4	9 847	3,4	-5,1
СБЕРБАНК РОСІЇ	3 168	0,7	3 046	0,8	-3,9	1 480	0,5	1 215	0,4	-17,9
УКРСОЦБАНК	8 330	1,9	5 903	1,5	-29,1	6 648	2,2	4 721	1,6	-29,0
Промінвестбанк	4 436	1,0	3 109	0,8	-29,9	3 200	1,0	2 241	0,8	-30,0
ВТБ БАНК	1 569	0,4	1 282	0,3	-18,3	557	0,2	471	0,2	-15,4
БМ БАНК	273	0,1	51	0,0	-81,2	112	0,0	25	0,0	-78,1
Російські	35 569	8,3	30 760	7,7	-13,5	22 406	7,3	18 547	6,4	-17,2
Українські	74 991	17,5	73 503	18,4	-2,0	45 408	14,8	45 065	15,7	- 0,8

Ринок кредитів фізичних осіб. Кредити фізичним особам є підтримкою банківською системою рівня споживання у народному господарстві, що напряму корелює із зростанням ВВП. Це стосується як споживчого кредитування, включно з авто-кредитуванням, так і іпотечного. Поступово гостре питання заборгованості за валютними кредитами, яке виникло після 2008 року без втручання законодавчої гілки влади і регулятора вирішується – заборгованість фізичних осіб у валюті зменшується як за рахунок погашення кредитів, так і за рахунок реструктуризації кредитів у гривню за ініціативою банків, так і за рахунок виведення банків у ліквідаційну процедуру. Тенденцією першого кварталу 2018 року є поступове збільшення споживчого кредитування у гривні при скороченні валютної заборгованості. Загальний обсяг кредитного портфелю фізичних осіб є на низькому рівні та відповідає рівню 2005 року (еквівалентно – $5,1 млрд.). Кредити фізичним особам є найменш монополізованим ринком і найбільш рівномірно розподіленим між всіма кластерами банків. Причому, іноземні «дочки» на українському ринку були представлені переважно рітейловськими підрозділами материнських

структур. При загальному зростанні портфелю у першому кварталі 2018 року на 3,2%, банки приростили резерви на 2,9%. Аналіз обслуговування кредитів у валюті вказує на те, що «живих» кредитів в цьому сегменті залишилося не більше 5%. Кредити у гривні позичальниками обслуговуються краще. До негативно класифікованих віднесено «всього» 23,4%, що набагато краще, ніж з кредитами юридичних осіб. Варто відзначити, що питома вага банків з державним капіталом у цьому сегменті збільшується. Але, на ринку відсутні програми державної підтримки іпотечного кредитування, які мали місце у 2010–2013 роках. Нестабільна макрофінансова ситуація не сприяє відновленню програм банків на авто-кредитування. На ринку розвиваються продукти кредитування банками під зарплатні проекти та споживче кредитування. Ринок кредитування фізичних осіб у гривні у 2018 році має тенденцію до зростання. Показники табл. 5 загалом вказують на погіршення якості обслуговування позичальниками кредитних портфелів. Банки із західним капіталом приростивши кредитний портфель за перший квартал 2018 року на 4,5 млн. грн. сформували 4,3 млрд. резервів, тобто до позичальників відносяться дуже обережно. Банки з російським капіталом приростивши кредитний портфель за цей же період на 2,5 млрд. грн. сформували 4,4 млрд. резервів, що вказує на загальне погіршення стану обслуговування кредитного портфелю фізичних осіб. Один із найбільших за обсягом кредитного портфелю фізичних осіб в Україні, що належав італійській фінансовій групі Укрсоцбанк, перейшов у власність Альфа банку, який має російське коріння.

Таблиця 5

Кредитний портфель фізичних осіб у 2018 р.
(розраховано авторами на основі щомісячної статистичної звітності банків)

Банк	01.01.2018		01.04.2018		Темп росту (%)	01.01.2018		01.04.2018		Темп росту (%)
	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)		Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	
	Кредити фізичних осіб (з %-ми, без резервів)					Резерви під кредити фізичних осіб				
По всіх банках	249 880,6	100,0	257 532	100,0	3,1	-78 908,8	100,0	-81 221,2	100,0	2,9
Державні	70 742,9	28,3	67 225,6	26,1	-5,0	-34 102,6	43,2	-28 270	34,8	-17,1
Райффайзен Аваль	8 385,5	3,4	10 299,3	4,0	22,8	-4 408,3	5,6	-5 818,3	7,2	32,0
УкрСиббанк	8 303,9	3,3	9 902,6	3,8	19,3	-4 055,3	5,1	-6 139,3	7,6	51,4
ОТП Банк	8 027,9	3,2	8 513,0	3,3	6,0	-3 192,3	4,0	-3 927,1	4,8	23,0
КРЕДІ АГРІКОЛЬ	3 273,3	1,3	3 453,7	1,3	5,5	-183,3	0,2	-188,9	0,2	3,0
Сітібанк	58,1	0,0	55,9	0,0	-3,7	-1,8	0,0	-0,3	0,0	-84,2
ПРОКРЕДИТ БАНК	213,9	0,1	193,3	0,1	-9,6	-101,3	0,1	-115,5	0,1	14,0
КРЕДОБАНК	3 661,7	1,5	3 766,5	1,5	2,9	-485,2	0,6	-507,4	0,6	4,6
ІНГ Банк Україна	52,6	0,0	57,1	0,0	8,5	-33,5	0,0	-36,0	0,0	7,4
ПРАВЕКС-БАНК	206,7	0,1	203,7	0,1	-1,4	-9,3	0,0	-17,2	0,0	85,1
Ідея Банк	3 111,7	1,2	3 511,1	1,4	12,8	-649,4	0,8	-853,3	1,1	31,4
ПІРЕУС БАНК	348,5	0,1	134,3	0,1	-61,4	-288,0	0,4	-90,5	0,1	-68,6
КРЕДИТВЕСТ	1,2	0,0	1,0	0,0	-11,1	-0,5	0,0	-0,7	0,0	22,5
КРЕДИТ ЄВРОПА	40,4	0,0	38,8	0,0	-4,2	-40,4	0,1	-38,8	0,0	-4,2
БТА Банк	51,9	0,0	59,4	0,0	14,5	-40,7	0,1	-40,1	0,0	-1,5
Західні	35 737,3	14,3	40 189,9	15,6	12,5	-13 489,3	17,1	-17 773	21,9	31,8
АЛЬФА-БАНК	10 826,9	4,3	12 323,1	4,8	13,8	-2 221,5	2,8	-2 891,9	3,6	30,2
СБЕРБАНК РОСІЇ	1 297,0	0,5	2 589,5	1,0	99,6	-1 134,4	1,4	-2 464,5	3,0	117,3
УКРСОЦБАНК	27 389,1	11,0	27 018,9	10,5	-1,4	-20 191,7	25,6	-20 667	25,4	2,4
Промінвестбанк	114,6	0,0	113,6	0,0	-1,0	-114,6	0,1	-113,6	0,1	-1,0
ВТБ БАНК	526,5	0,2	746,2	0,3	41,7	-369,6	0,5	-586,2	0,7	58,6
БМ БАНК	653,3	0,3	623,0	0,2	-4,6	-514,5	0,7	-487,6	0,6	-5,2
Російські	42 530,0	17,0	45 038,8	17,5	5,9	-25 338,9	32,1	-27 917	34,4	10,2
Українські	100 870	40,4	105 078	40,8	4,2	-5 970	7,6	-7 261	8,9	21,5

Ринок кредитування юридичних осіб. Тенденції ринка вказують на зменшення заборгованості юридичних осіб у валюті. Крім того, попит бізнесу на кредити у євро вище, ніж у доларах США. Це відповідає як посиленню вимог регулятора американського ринку до контрагентів, що проводять платежі у доларах США, так і збільшенню товарообороту України із країнами ЄС. Загалом чистий кредитний портфель юридичних осіб зменшується, навіть з урахуванням девальваційних процесів, які автоматично збільшують балансову вартість валютної складової портфелю. Темпи формування резервів перевищують темпи приросту загального кредитного портфелю. Обсяг кредитного портфелю банківської системи станом на перший квартал 2018 року в доларовому еквіваленті відповідає початку 2006 року. При зменшенні у 2018 році валютної складової кредитного портфелю юридичних осіб має місце приріст гривневої. Драйверами зростання виступають державні банки. Загалом по банківській системі кредити в гривні приросли майже на 3,6% при збільшенні відрахувань у резерви на 8,2%. Отже, можна говорити про дедоларизацію кредитного портфелю, але загальна тенденція щодо скорочення чистого кредитування зберігається. Портфелі банків із західним капіталом приросли на 0,6% при збільшенні відрахувань у резерви на 2,4%. Банки з російським капіталом збільшили портфель на 2,5% при збільшенні відрахувань в резерви на 14,6% (табл. 6). Сумарно кредитний портфель юридичних осіб російських банків є більший, ніж портфель банків із західним капіталом. Все більше українських підприємств знаходять кредитну підтримку у банківських системах за кордоном. Це стосується як металургійних монополій, або експортерів руди, так і великих сільськогосподарських експортерів. Статистика вказує на поступове погіршення якості активів у цілому по системі й по провідних гравцях окремо. У секторі корпоративного кредитування більше половини кредитів класифіковані негативно. Найгірший стан портфелів у банках за участю держави. Тим не менше, питома вага кредитів у банків з державним капіталом збільшується. Тобто, державні банки, отримавши ресурсну підтримку у статутні капітали, збільшують свою активність у кредитуванні юридичних осіб. Іноземні банки із західним капіталом мають запас ліквідності, але мають високі вимоги до якості й прозорості бізнесу позичальника. На банківських нарадах і круглих столах представники західного бізнесу вказують на небанківські чинники низької кредитної активності. До них можна віднести недостатній захист прав кредиторів, незадовільну роботу виконавчої служби, непередбачуваність судових рішень. Найкращі балансові показники за якістю активів мають банки з українським капіталом.

Таблиця 6

Кредитний портфель юридичних осіб у 2018 р.
(розраховано авторами на основі щомісячної статистичної звітності банків)

Банк	01.01.2018		01.04.2018		Темп росту (%)	01.01.2018		01.04.2018		Темп росту (%)
	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)		Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	Обсяг (млн. грн.)	Частка (%)	
	кредити юридичних осіб (з %-ми, без резервів)					резерви під кредити юридичних осіб				
По всіх банках	1 322 890,0	100,0	1 370 180,0	100,0	3,6	-426 812	100,0	-461 857,7	100,0	8,2
Державні	485 596,1	36,7	493 483,4	36,0	1,6	-308 413	72,3	-327 084,7	70,8	6,1
Райффайзен Банк Аваль	36 416,9	2,8	36 686,5	2,7	0,7	-2 599,0	0,6	-2 590,3	0,6	-0,3
УкрСиббанк	20 264,8	1,5	19 584,1	1,4	-3,4	-2 292,1	0,5	-3 169,2	0,7	38,3
ОТП Банк	15 470,1	1,2	16 434,9	1,2	6,2	-2 884,7	0,7	-2 940,3	0,6	1,9
КРЕДІ АГРІКОЛЬ	18 489,7	1,4	18 013,4	1,3	-2,6	-2 186,5	0,5	-1 835,0	0,4	-16,1
Сітібанк	5 574,9	0,4	4 099,5	0,3	-26,5	-87,3	0,0	-42,8	0,0	-51,0
ПРОКРЕДИТ БАНК	13 207,3	1,0	14 031,2	1,0	6,2	-428,0	0,1	-407,5	0,1	-4,8
КРЕДОБАНК	5 019,7	0,4	5 281,8	0,4	5,2	-339,5	0,1	-321,1	0,1	-5,4
ІНГ Банк Україна	7 661,2	0,6	8 113,7	0,6	5,9	-561,3	0,1	-620,8	0,1	10,6

Продовження табл. 6

ПРАВЕКС-БАНК	355,7	0,0	610,9	0,0	71,7	-5,3	0,0	-3,6	0,0	-32,5
Ідея Банк	235,5	0,0	179,3	0,0	-23,9	-93,1	0,0	-66,5	0,0	-28,5
ПІРЕУС БАНК МКБ	1 784,4	0,1	1 615,2	0,1	-9,5	-58,3	0,0	-19,2	0,0	-67,1
Дойче Банк ДБУ	514,9	0,0	1 109,8	0,1	115,6	-0,1	0,0	-0,1	0,0	57,5
СЕБ КОРП. БАНК	357,7	0,0	800,0	0,1	123,6	0,0	0,0	-1,8	0,0	–
КРЕДИТВЕСТ БАНК	1 084,6	0,1	1 190,1	0,1	9,7	-5,1	0,0	-16,4	0,0	219,0
КРЕДИТ ЄВРОПА	936,2	0,1	849,0	0,1	-9,3	-119,8	0,0	-117,5	0,0	-2,0
БТА Банк	636,9	0,0	225,4	0,0	-64,6	-370,1	0,1	-168,7	0,0	-54,4
Західні	128 010,3	9,7	128 825,0	9,4	0,6	-12 030,1	2,8	-12 320,7	2,7	2,4
АЛЬФА-БАНК	25 846,6	2,0	24 697,9	1,8	-4,4	-6 228,4	1,5	-6 783,9	1,5	8,9
СБЕРБАНК РОСІЇ	52 994,2	4,0	53 066,9	3,9	0,1	-19 323,1	4,5	-23 285,4	5,0	20,5
УКРСОЦБАНК	16 734,7	1,3	15 928,5	1,2	-4,8	-8 608,8	2,0	-9 104,3	2,0	5,8
Промінвестбанк	42 311,6	3,2	45 444,8	3,3	7,4	-30 183,3	7,1	-33 717,0	7,3	11,7
ВТБ БАНК	17 474,5	1,3	20 271,5	1,5	16,0	-13 382,6	3,1	-16 396,7	3,6	22,5
Банк ФОРВАРД	44,7	0,0	42,6	0,0	-4,6	-5,3	0,0	-5,3	0,0	0,6
БМ БАНК	1 656,2	0,1	1 572,6	0,1	-5,0	-1 377,2	0,3	-1 348,4	0,3	-2,1
Російські	157 062,3	11,9	161 024,8	11,8	2,5	-79 108,6	18,5	-90 641,0	19,6	14,6
Українські	552 221,2	41,7	586 846,7	42,8	6,3	-27 260,7	6,4	-31 811,3	6,9	16,7

Фінансовий результат. За 2017 рік із іноземних банків збитки продемонстрували «Правекс банк», БТА банк, «Укрсоцбанк», «Промінвест банк», ВТВ банк, «БМ банк». У першому кварталі 2018 року із цієї групи у прибуткову діяльність вийшов тільки казахський БТА банк. Але якщо розглядати операційні прибутки, то від'ємний результат показали кіпрський «Піреус банк», БТА-банк та російський «БМ банк».

Оцінка операційного прибутку складається із задекларованого прибутку і обсягів сформованих резервів. Банки у яких сумарно фінансовий результат і сформовані у 2018 році резерви демонструють від'ємний результат, мають значні проблеми із структурою активів і пасивів (табл. 7). Банки, що показали прибуток за рахунок розформування резервів, мають недостатні операційні доходи. Загалом банківська система за перший квартал 2018 року має 5,4 млрд. грн. прибутків, при цьому сформувала 38,8 млрд. резервів під негативно класифіковані активи. Варто відзначити, що банки із західним капіталом отримали дохід за перший квартал 0,5 млрд. грн. на облігаціях ОВДП та 0,8 млрд. грн. на депозитних сертифікатах НБУ, який складає 27,6% від їх прибутків.

Таблиця 7

Прибутки банків, формування резервів, розрахунок операційного прибутку
(розраховано авторами на основі щомісячної статистичної звітності банків)

Банк	за 2017 рік (млн. грн.)	за 1Q 2018 (млн. грн.)	01.01.2018 (млн. грн.)	01.04.2018 (млн. грн.)	Динаміка (%)	за 1Q 2018 млн. грн.
	Фінансовий результат			Усього резервів		Операційний прибуток
По всіх банках	-25 971,9	5 417,1	-525 633,6	-563 357,7	7,2	43 141
Державні	-20 848,7	4 017,8	-358 955,6	-371 759,2	3,6	16 821
Райффайзен Банк Аваль	4 468,6	1 381,3	-7 138,8	-8 592,3	20,4	2 835
УкрСиббанк	1 467,4	611,9	-6 476,1	-9 498,2	46,7	3 634
ОТП Банк	917,7	612,6	-6 104,1	-6 936,4	13,6	1 445
КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК	1 109,5	439,9	-2 379,1	-2 053,8	-13,7	115
Сітібанк	1 008,4	280,0	-89,8	-44,1	-50,8	234
ПРОКРЕДИТ БАНК	487,3	165,9	-551,9	-545,3	-1,2	159

Продовження табл. 7

КРЕДОБАНК	402,2	133,4	-863,0	-899,6	4,2	170
ІНГ Банк Україна	200,2	91,6	-595,0	-657,1	10,4	154
ПРАВЕКС-БАНК	-110,2	-1,9	-27,6	-35,8	29,7	6
Ідея Банк	139,1	110,3	-760,9	-938,0	23,3	287
ПІРЕУС БАНК МКБ	30,0	18,0	-347,8	-111,4	-68,0	-218
Дойче Банк ДБУ	38,1	10,3	-0,3	-0,9	185,7	11
СЕБ КОРПОР.БАНК	32,3	14,2	0,0	-1,8	–	16
КРЕДИТВЕСТ БАНК	39,8	13,4	-5,8	-18,1	210,2	26
КРЕДИТ ЄВРОПА БАНК	151,9	28,6	-160,3	-172,7	7,8	41
БТА Банк	-563,4	21,0	-414,6	-216,3	-47,8	-177
Західні	9 818,7	3 930,6	-25 915,1	-30 721,8	18,5	8 737
АЛЬФА-БАНК	654,7	259,7	-8 479,4	-9 720,4	14,6	1 501
СБЕРБАНК РОСІЇ	132,4	24,9	-20 495,4	-25 788,8	25,8	5 318
УКРСОЦБАНК	-3 094,6	-165,0	-29 053,0	-29 937,2	3,0	719
Промінвестбанк	-7 656,0	-294,3	-31 049,8	-34 613,8	11,5	3 270
ВТБ БАНК	-4 112,4	184,5	-13 801,7	-17 022,0	23,3	3 405
БМ БАНК	-172,2	-21,0	-1 893,5	-1 837,8	-2,9	-77
Російські	-14 248,1	-11,2	-104 772,8	-118 919,9	13,5	14 136
Українські	875,7	916,4	-18 490,1	-20 469,3	16,6	2 730

Висновки і перспективи подальших розробок. За підсумками проведених досліджень можна зробити наступні висновки:

1. Банківський сектор України є відкритим для входження іноземних інвесторів в реальний сектор економіки. На ринку крім українських банків послуги надають 38 учасників за участю іноземного капіталу та 18 – дочірні структури із 100% іноземним капіталом. Іноземні банки в Україні представлені дочірніми структурами наступних країн: Австрії, Франції, Італії, Німеччини, Швеції, Польщі, Греції, Кіпру, Угорщини, Нідерландів, США, Туреччини, Казахстану, Росії. Майже 40% банківського ринку України формується за рахунок ресурсів і активів банків з іноземним капіталом.
2. Українські клієнти (резиденти) не зважаючи на низькі відсоткові ставки тримають свої кошти в банках із західним капіталом вважаючи їх «тихими гаванями» в умовах фінансової невизначеності. Як тенденція – ресурсна база банків з російським капіталом зменшується з огляду на введення міжнародних санкцій та погіршення відносин між Україною та Росією.
3. Кредитна активність банків із західним капіталом на корпоративному ринку досить не висока, ці банки надають дешевші кредити, але мають високі вимоги до якості фінансового стану позичальників. Банки з іноземним капіталом кредитують частіше фірми нерезиденти, які мають бізнес в Україні. Як тенденцію варто відзначити випадки кредитування потужних українських експортерів напряму в материнських фінансових структурах при покладанні функцій контролю заставного майна на території України на дочірні банки, що є резидентами України.
4. Загалом після кризи 2014–2015 рр. банки з іноземним капіталом витримали період масових дефолтів українських позичальників, реструктурували свої кредитні портфелі та мають ресурсну базу для збільшення своєї активності, але основні їх вимоги відносяться до інституціонального розвитку ринку щодо захисту прав кредиторів, справедливості розгляду справ у судах та виконання судових рішень.
5. Рівень капіталізації банків з іноземним капіталом є вищім за середній рівень банківської системи, цей кластер банків має запас ліквідності для збільшення кредитування. Це твердження не стосується банків з державним російським капіталом, які мають системну збиткову діяльність протягом останніх трьох років і постійно потребують підтримки материнських структур. У 2018 році згідно з рішенням регулятора банки мають провести стрес-тестування своїх балансів та оприлюднити звіти щодо рівня своєї капіталізації.

Станом на початок 2018 року авторами було досліджено й оприлюднено матеріали щодо проблем, стану та перспектив розвитку банків з державним капіталом. У цій статті досліджено поточний стан та перспективи банків з іноземним капіталом. Наступне дослідження буде присвячено розвитку українських банків з приватним капіталом.

Література

1. *Фінансова глобалізація і євроінтеграція : монографія / За ред. О. Г. Білоруса, Т. І. Єфименко. ДННУ «Академія фінансового управління». К., 2015. 491 с.*
2. *Модернізація фінансової системи України в процесі євроінтеграції : у 2 т. / За ред. О. В. Шлапака, Т. І. Єфименко. ДННУ «Академія фінансового управління». К., 2014. Т. 2. 784 с.*
3. *Фінансова інфраструктура України : стан, проблеми та перспективи розвитку : монографія / В. Опарін, В. Федосов, С. Льовочкін та ін.; за заг. ред. В. Опаріна, В. Федосова. К. : КНЕУ, 2016. 695 с.*
4. *Системна криза банківського сектору України і стратегія її подолання : монографія / С. М. Аржевітін, Т. Є. Унковська, М. І. Савлук та ін.; за заг. ред. С. М. Аржевітіна, Т. Є. Унковської. К. : КНЕУ, 2017. 182 с.*
5. *Дослідження українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова «Виклики і ризики розгортання кризових процесів в Україні та напрями економічної політики їх запобігання» / За наук. ред. В. Юрчишин. К. : Заповіт, 2017. С. 93–99.*
6. *Інформаційний ресурс Національного банку України. URL: www.bank.gov.ua (дата звернення: 16.04.2018).*
7. *Інформаційний ресурс Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку України. URL: www.nssmc.gov.ua (дата звернення: 16.04.2018).*
8. *Інформаційний ресурс Національної комісії, що здійснює регулювання у сфері фінансових послуг в Україні. URL: https://www.nfp.gov.ua (дата звернення: 16.04.2018).*
9. *Інформаційний ресурс рейтингової агенції «Кредит-рейтинг». URL: www.credit-rating.ua (дата звернення: 18.04.2018).*
10. *Офіційний сайт ДННУ «Академія фінансового управління». URL: www.afu.minfin.com.ua (дата звернення: 18.04.2018).*

References

1. *Bilorus, O. H., Yefymenko, T. I. (Eds.) (2015). Financial globalization and European integration: monograph [Finansova hlobalizatsisa i yevrointehratsiia: monohrafiia; za red. O. H. Bilorus, T. I. Yefymenko], DNNU «Akademiya finansovoho upravlinnya», Kyiv, 491 s. [in Ukrainian]*
2. *Shlapak, O. V., Yefymenko, T. I. (Eds.) (2014). Modernization of the financial system of Ukraine in the process of European integration: in 2 vol. [Modernizatsiia finansovoi systemy Ukrainy v protsesi yevrointehratsii], DNNU «Akademiia finansovoho upravlinnia», Kyiv, Tom 2, 784 s. [in Ukrainian]*
3. *Oparin, V., Fedosov, V., Levochkin, S. and other (2016). Financial infrastructure of Ukraine: state, problems and prospects of development: monograph. Ed. by V. Oparin, V. Fedosov [Finansova infrastruktura Ukrainy: stan, problemy ta perspektyvy rozvytku: monohrafiia; za red. V. Oparina, V. Fedosova], KNEU, Kyiv, 695 s. [in Ukrainian]*
4. *Arzhevitin, S. M., Unkovska, T. Ye., Savluk, M. I. and other (2017). Systemic crisis of the banking sector of Ukraine and the strategy of it overcoming: monograph. Ed. by S. M. Arzhevitin, T. Ye. Unkovska [Systemna kryza bankivskoho sektoru Ukrainy i stratehiia yii podolannia: monohrafiia; za red. S. M. Arzhevitina, T. Ye. Unkovskoi], KNEU, Kyiv, 182 s. [in Ukrainian]*
5. *Research of the Ukrainian Centre for Economic and Political Studies named after O. Razumkov «Challenges and risks of deployment of crisis processes in Ukraine and directions of economic policy of their prevention» (2017). Ed. by V. Yurchyshyn [Doslidzhennia ukrainskoho tsentru ekonomichnykh i politychnykh doslidzhen im. O. Razumkova «Vyklyky i ryzyky rozhortannia kryzovykh protsesiv v Ukraini ta napriamy ekonomichnoi polityky yikh zapobihannia»; za red. V. Yurchyshyna], Zapovit, Kyiv, s. 93–99 [in Ukrainian]*

6. *Official website of National Bank of Ukraine [Ofitsiinyi websait Natsionalnoho Banku Ukrainy], available at: https://www.bank.gov.ua [in Ukrainian]*
7. *Official website of National commission on securities and stock market of Ukraine [Ofitsiinyi websait Natsionalnoi komisii z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku Ukrainy], available at: https://www.nssmc.gov.ua [in Ukrainian]*
8. *Official website of National commission that regulates financial services in Ukraine [Ofitsiinyi websait Natsionalnoi komisii, shcho zdiisniuie rehuliuvannia u sferi finansovykh posluh v Ukraini], available at: https://www.nfp.gov.ua [in Ukrainian]*
9. *Official website of credit-rating agency «Credit rating» [Ofitsiinyi websait reitynhovoi ahentsii «Kredyt-reitynh»], available at: www.credit-rating.ua [in Ukrainian]*
10. *Official website of SESE «The Academy of financial management» [Ofitsiinyi websait DNNU «Akademiia finansovoho upravlinnia»], available at: www.afu.minfin.com.ua [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 07.05.2018. *Прийнята до друку 21.05.2018.*

УДК 349.3:369.542 (477)

Ірина Петрівна СИДОР
кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія, Тернопільський національний економічний університет, Україна, e-mail: irunasudor@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4410-7083

ДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВИКЛИКИ

Сидор, І. П. Державне пенсійне страхування в Україні : сучасні тенденції та виклики // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 210–222.

Анотація. *У статті розглянуто сутність пенсійного страхування та його необхідність. Проаналізовано вітчизняну практику функціонування Пенсійного фонду України як основного інституту у сфері державного пенсійного страхування. Визначено тенденції у формуванні доходів бюджету Пенсійного фонду України за останні роки. Вказано причини зростання дефіциту бюджету Фонду та збільшення частки закріплених доходів. На основі звітних даних Пенсійного фонду України проаналізовано напрями використання його коштів, а також співставлено рівень пенсійних виплат основної категорії отримувачів та можливість задоволення за їх рахунок споживчих потреб. Надано оцінку контрольно-аналітичних заходів, проведених органами Пенсійного фонду України в частині здійснення верифікації пенсійних виплат та механізму їх нарахування. Обґрунтовано необхідність реформування пенсійного страхування шляхом реформування солідарної системи, створення накопичувальної системи, розвитку системи добровільного пенсійного забезпечення. Запропоновано запровадити масштабну верифікацію пенсійних виплат по усіх регіонах України з метою достовірності здійснення виплат та економії бюджетних коштів. Водночас, для цього необхідно узгодити нормативно-правову базу; забезпечити формування єдиної бази даних щодо отримувачів усіх видів пенсій і її постійний моніторинг;координувати спільні дії Пенсійного фонду України, Державної фіскальної служби України та Державної служби України з питань праці щодо виявлення фактів використання праці неоформлених працівників; забезпечити проведення широкої інформаційної діяльності у ЗМІ стосовно необхідності здійснення особистих пенсійних накопичень у вигляді відкритих лекцій, обговорень, створення безкоштовних гарячих ліній та ін.*

Ключові слова: *державне пенсійне страхування; пенсійний фонд; державний бюджет; заробітна плата; солідарна пенсійна система; накопичувальна пенсійна система; страховий стаж; верифікація пенсійних виплат; контрольно-перевірочна діяльність; єдиний соціальний внесок.*

Ирина Петровна СЫДОР
кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов им. С. И. Юрия, Тернопольский национальный экономический университет, Украина, e-mail: irunasudor@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4410-7083

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ПЕНСИОННОЕ СТРАХОВАНИЕ В УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ВЫЗОВЫ

Сыдор, И. П. Государственное пенсионное страхование в Украине : современные тенденции и вызовы // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 210–222.

Аннотация. *В статье рассмотрена сущность пенсионного страхования и его необходимость. Проанализирована отечественная практика функционирования Пенсионного фонда Украины как главного института в сфере государственного пенсионного страхования. Определены тенденции в формировании доходов бюджета Пенсионного фонда Украины за последние годы. Указаны причины роста дефицита бюджета Фонда и доли закрепленных доходов. На основе анализа отчетности Пенсионного фонда Украины проанализированы направления использования его средств, а также сопоставлен уровень пенсионных выплат и возможность удовлетворения за их счет потребительских нужд. Дана оценка контрольно-аналитических мероприятий, проведенных органами Пенсионного фонда Украины в части верификации пенсионных выплат и механизма их начисления. Обоснована необходимость реформирования пенсионного страхования путем реформирования солидарной системы, создания накопительной системы, развития системы*

© СИДОР І.П., 2018

добровольного пенсионного обеспечения. Предложено ввести масштабную верификацию пенсионных выплат по всем регионам Украины с целью достоверности осуществления выплат и экономии бюджетных средств. В то же время, для этого необходимо согласовать нормативно-правовую базу; обеспечить формирование единой базы данных по получателей всех видов пенсий и ее постоянный мониторинг; координировать совместные действия Пенсионного фонда Украины, Государственной фискальной службы Украины и Государственной службы Украины по вопросам труда по выявлению фактов использования труда неоформленных работников; обеспечить проведение широкой информационной деятельности в СМИ о необходимости осуществления личных пенсионных накоплений в виде открытых лекций, обсуждений, создание бесплатных горячих линий и прочее.

Ключевые слова: *государственное пенсионное страхование; пенсионный фонд; государственный бюджет; заработная плата; солидарная пенсионная система; накопительная пенсионная система; страховой стаж; верификация пенсионных выплат; контрольно-проверочная деятельность; единый социальный взнос.*

Iryna SYDOR

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Finance named after S. I. Yurii, Ternopol National Economics University, Ukraine, e-mail: irunasudor@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4410-7083

STATE PENSION INSURANCE IN UKRAINE: CURRENT TRENDS AND CHALLENGES

Sydor, I. (2018). State pension insurance in Ukraine: current trends and challenges. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Derzhavne pensiine strakhuvannia v Ukraini: suchasni tendentsii ta vyklyky; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 210–222.

Abstract. *The article considers the essence of pension insurance and its necessity. The analysis of the domestic practice of functioning of the Pension Fund of Ukraine as the main institute in the field of state pension insurance is conducted. Trends in the formation of budget revenues of the Pension Fund of Ukraine in recent years are revealed. The reasons for the growth in the budget deficit of the Fund and increase of the share of fixed income are indicated. Based on the analysis of reporting of the Pension Fund of Ukraine, the directions of use of its funds are analyzed, as well as the level of pension payments and the ability to meet the consumer needs are compared. The assessment of the control and analytical measures conducted by the authorities of the Pension Fund of Ukraine with respect to the implementation of the verification of pension payments and the mechanism for their computing is submitted. The necessity of pension insurance reformation through the reforming the solidarity system, creation of the accumulative system, development of the system of voluntary pension provision is substantiated. It is proposed to introduce a large-scale verification of pension payments in all regions of Ukraine in order to verify the reliability of payments and save budget funds. At the same time, it is necessary to harmonize the legal and regulatory framework for this; to ensure the formation of a unified database of the recipients of all types of pensions and its constant monitoring; to coordinate joint actions of the Pension Fund of Ukraine, the State Fiscal Service of Ukraine and the State Service of Ukraine on Labor concerning the fact-finding on the use of labor of undocumented workers; to ensure broad information-related activity in mass media on the need to implement the personal pension savings in the form of open lectures, discussions, creation of toll-free hotlines etc.*

Keywords: *state pension insurance; pension fund; state budget; wages; solidarity pension system; accumulative pension system; insurance period; verification of pension payments; control and verification activities; single social contribution.*

JEL classification: *E240; E690; G230*

Постановка проблеми у загальному вигляді. В умовах побудови громадянського суспільства велике значення має рівень соціального захисту, одним із найважливіших напрямів якого є пенсійне страхування. Ефективність пенсійного страхування в Україні залежить від виконання таких умов: достатність виплати, що означає забезпечення кожного працівника державною пенсією як комбінацією виплат із солідарної та обов'язкової накопичувальної системи; фінансова стабільність, що передбачає фінансову стабільність системи у найближчому і віддаленому майбутньому.

З переходом України до ринкових умов господарювання виникла соціальна та економічна необхідність докорінних змін в системі державного пенсійного страхування, як

однієї з важливих гарантій стабільного розвитку суспільства, оскільки зачіпає інтереси як працездатного, так і непрацездатного населення.

Сучасна демографічна ситуація в країні характеризується старінням населення, що призводить до збільшення демографічного навантаження на працездатне населення, зменшенням кількості платників страхових внесків при зростанні чисельності пенсіонерів, нестачею коштів бюджету Пенсійного фонду України. Результатом цього є недостатній для гідного життя рівень пенсій багатьох категорій пенсіонерів, невідпрацьованість системи управління пенсійними ресурсами, недостатня сталість та неадекватність чинної пенсійної системи принципам соціального страхування, соціальна несправедливість системи пенсійного забезпечення. Крім цього, чинна пенсійна система в Україні значною мірою зберігає адміністративно-розподільчий характер, вона не завжди узгоджується із соціальною політикою держави, у зв'язку з чим немає очікуваного ефекту від змін у системі пенсійного страхування [1, с. 249]. Саме тому фінансова нестабільність виявилася одним із головних чинників, що спонукали державу розпочати поступовий перехід від солідарної до трирівневої пенсійної системи, яка передбачає принципи страхування та особистої відповідальності громадян за матеріальне забезпечення своєї старості.

Актуальність теми дослідження обумовлена існуючими проблемами, що накопичуються з року в рік у солідарній системі пенсійного страхування. Так, із 12 млн. пенсіонерів 8 млн. – отримує мінімальну пенсію у розмірі 1489 грн. (з січня 2018 р.), що становить лише близько 50% від вартості споживчого кошика і це означає, що більшість пенсіонерів живе за межею бідності. Тому, необхідність першочергового проведення широкомасштабної пенсійної реформи є викликом часу.

Одним із пріоритетних завдань пенсійної реформи є підвищення державних гарантій та досягнення більш високих соціальних стандартів у пенсійному забезпеченні громадян. Разом з тим, реформована пенсійна система покликана стати потужним джерелом довготривалих інвестицій в економіку, що сприятиме розширенню зайнятості, зростанню доходів громадян та зміцненню фінансової бази пенсійної системи України.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Існуючі проблеми вітчизняної системи державного пенсійного страхування стали важливим аспектом дослідження вітчизняних вчених та знаходяться в центрі уваги багатьох фахівців, зокрема, вони порушуються у працях: Н. Калити, О. Кириленко, В. Надраги, О. Петрушки, Д. Полозенка, Л. Присяжної, Н. Саінчук, В. Толуб'яка, О. Тулай, С. Юрія тощо. Зокрема, у працях Н. Калити і О. Тулай [2; 3] розглядаються основні проблеми, які виникають в діяльності Пенсійного фонду України та стосується наповнення бюджету ПФУ та можливих альтернативних джерел доходів. Н. Саінчук [4] звертає увагу на пенсійне забезпечення в Україні та необхідність зростання пенсійного віку. В. Надрага [5] зачіпає питання можливих ризиків пенсійної системи України в контексті демографічних викликів. У наукових працях О. Кириленко, О. Петрушки та Д. Полозенка, В. Толуб'яка [1; 6; 7; 8; 9] досліджено інституційні основи державного пенсійного страхування в Україні. У праці Л. Присяжної [10] розглянуто перспективи запровадження верифікації соціальних виплат і здійснено аналіз пілотних проектів проведеної верифікації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Віддаючи належне високому рівню наукових робіт названих авторів, зазначимо, що дослідження теоретичних аспектів, вітчизняної прагматики державного пенсійного страхування мають фрагментарний характер. Об'єктивна необхідність розвитку концептуальних засад, а також потреба в розробках прикладного характеру, спрямованих на удосконалення фінансових та управлінських аспектів державного пенсійного страхування, обумовлюють актуальність теми дослідження та її доцільність.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу вітчизняної практики загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, виявлення основних тенденцій і викликів та окреслення основних напрямів його удосконалення в контексті реформування пенсійної системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пенсійне страхування є однією з основних гарантій соціального захисту, завданням якого є підтримка матеріального добробуту громадян та їхніх сімей у випадку виходу на пенсію за віком, за інвалідністю чи у випадку втрати годувальника. Разом з тим, пенсійне страхування виступає як сукупність особливих замкнених перерозподільчих відносин між його учасниками з питань формування за рахунок грошових внесків цільового пенсійного фонду для надання грошової допомоги громадянам, які вийшли на пенсію. Крім того, пенсійне страхування в умовах товарно-грошових відносин може бути використано як метод організації страхового фонду, коли має місце формування централізованого фонду шляхом сплати страхових внесків учасниками та відшкодування витрат із цього фонду тільки серед платників страхових пенсійних внесків.

Таким чином, сутність пенсійного страхування полягає в перерозподілі ризику виникнення страхового випадку між застрахованими з однієї сторони і роботодавцями з іншої; між поколіннями застрахованих і роботодавців; між застрахованими і роботодавцями, які живуть і працюють в різних регіонах країни, на підприємствах різних галузей. Отже, пенсійне страхування є основою і інструментом державної системи соціального захисту населення, базовим і одним з найбільш важливих соціальних гарантій стабільного розвитку суспільства, оскільки зачіпає інтереси як працездатного, так і непрацездатного населення.

Однією із основних умов стабільного розвитку системи пенсійного страхування є мобілізація грошових коштів та їх акумуляція в бюджеті Пенсійного фонду України, що забезпечує покриття його поточних витрат. Аналіз джерел фінансового забезпечення державного пенсійного страхування дає можливість зробити обґрунтовані висновки про те, в якому обсязі та за рахунок яких джерел відбулося надходження грошових коштів до бюджету Пенсійного фонду та які можливі напрямки їх використання; чи повним і своєчасним є надходження коштів до бюджету фонду.

Основними джерелами формування доходів бюджету ПФУ є: власні надходження, кошти Державного бюджету України, кошти Фондів соціального страхування. Доходи ПФУ у 2016 р. становили 255,8 млрд. грн., що більше ніж у 2014 р. на 12,3 млрд. грн. та менше, ніж у 2015 р. на 8,9 млрд. грн. Зменшення обсягу надходжень коштів обумовлено зниженням розміру ставки ЄСВ до 22% та зменшенням частки його розподілу на пенсійне страхування.

Доходи бюджету ПФУ включають власні та закріплені доходи. У період 2014–2015 рр. основу доходів становили власні надходження (64,1–68,1%), а у 2016 р. – закріплені доходи – 55,7%, що пов’язано із зростанням дефіциту бюджету ПФУ. Основу власних надходжень ПФУ становить ЄСВ, його частка у структурі власних надходжень складає близько 96%. Запровадження 22% ставки ЄСВ у 2016 р. стало причиною скорочення обсягу надходжень цього платежу, а відтак і скорочення власних надходжень у бюджет ПФУ.

Динаміка надходження коштів Державного бюджету України до бюджету ПФУ вказує на їх зростання на 47,7 млрд. грн. у 2016 р. проти 2015 р., що обумовлено необхідністю компенсації втрат від надходження ЄСВ. Кількість платників ЄСВ у 2016 р. становила 12,8 млн. осіб, із них 79% – наймані працівники.

Таким чином, нововведення законодавчої бази призвели до того, що у 2016 р. обсяг надходження ЄСВ суттєво скоротився і становив 111,7 млрд. грн., що менше за аналогічний період попереднього року на 58,1 млрд. грн., питома вага ЄСВ у структурі доходів бюджету ПФУ склала 41,7%.

У звіті про виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2016 р. зазначено, що за умови збереження розміру ЄСВ на рівні 2015 р. власні доходи ПФУ розрахунково зросли б на 96,4 млрд. грн. [7, с. 138].

За даними Державної фіскальної служби України, на 01.01.2017 р. на обліку перебувало 2270,3 тис. платників ЄСВ, що на 136,3 тис. платників більше порівняно з даними на 01.01.2015 р.

Станом на 01.01.2017 р. у загальній кількості платників:

– юридичних осіб – 511,7 тис. (23,1%);
– фізичних осіб-підприємців – 1 758,6 тис. (76,9%).

Загальна чисельність застрахованих осіб у грудні 2016 р. склала 12,8 млн. осіб, із яких найманих працівників – 10,1 млн. осіб. У 2016 р. призупинено зменшення кількості застрахованих осіб – найманих працівників. Якщо у 2015 р. їх кількість зменшилась на 66,2 тис. осіб, то у 2016 р. приріст склав 407,1 тис. осіб. Із 10,2 млн. найманих працівників 1238,2 тис. осіб у 2016 р. отримували заробітну плату на рівні або менше мінімальної (1600 грн.), із них близько 222,5 тис. осіб – працівники бюджетної сфери. Чисельність таких працівників збільшилася у 2016 р. порівняно з попереднім роком на 38,8% (на 325,5 тис. осіб). Заробітну плату менше 3200 грн. у грудні 2016 р. отримувало 4,1 млн. працівників (40,6% від їх загальної чисельності), в т.ч. у бюджетній сфері 1,1 млн. працівників [11].

Кошти державного бюджету у складі доходів Пенсійного фонду України у 2014 р. становили 31,1% або 75,8 млрд. грн., а у 2015 р. їх обсяг зріс до 94,8 млрд. грн. або на 19 млрд. грн., що становило 35,8% усіх доходів бюджету Фонду. У 2016 р. загальний обсяг коштів державного бюджету у складі доходів Фонду зріс на 79,5 млрд. грн., або більше як у два рази (з 94,8 млрд. грн. у 2015 р. до 142,5 млрд. грн. у 2016 р.). Недовиконання планових показників характерно і для коштів державного бюджету, а саме виконання плану надходжень становить лише 98,2% у 2014 р., у 2015–2016 рр. відмічено 100% виконання плану. Найбільшу частку в структурі надходжень із державного бюджету до бюджету Пенсійного фонду займає дотація на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами, що складає 80,6%. Окрім того у 2014–2015 рр. із державного бюджету передбачено кошти на покриття дефіциту Пенсійного фонду України для виплати пенсій, в тому числі покриття витрат, пов’язаних з обслуговуванням боргових зобов’язань у сумі 14,6 млрд. грн., у наступному 2015 р. сума цих коштів зросла більше як у два рази і становила 31,7 млрд. грн. (табл. 1).

Протягом 2014 року відповідно до статті 43 Бюджетного кодексу України тимчасові касові розриви Пенсійного фонду України, пов’язані з виплатою пенсій, покривалися за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку на договірних умовах без нарахування відсотків за користування цими коштами.

Загальний обсяг залучених позик протягом року становив 39,2 млрд. грн. Повернення зазначених коштів відбувалося щомісячно після закінчення виплатного періоду в межах фінансових можливостей Пенсійного фонду України. Залишок неповернутих сум станом на 1 січня 2015 р. склав 969 млн. грн. [1]. У 2016 р. вперше за останні 9 років із Державного бюджету України позики Пенсійним фондом не залучались. Водночас, зменшено суму непогашених позик, залучених із державного бюджету в попередні роки, на суму 2,4 млрд. грн. У результаті залишок неповернутих сум позик, залучених упродовж 2007–2014 рр., на 01.01.2017 р. скоротився до 48 млрд. грн. [11].

Незначними є обсяги надходження коштів Фондів соціального страхування на випадок безробіття і від нещасних випадків на виробництві. Їх загальний обсяг становив 134,5 млн. грн., що складає менше 1% усіх доходів бюджету Пенсійного фонду.

Динаміка чисельності пенсіонерів у період 2014–2017 рр. скоротилася на 1577,1 тис. осіб, суттєво їх кількість зменшилася станом на 01.01.2017 р. порівняно з попереднім періодом. Як зазначено у звіті Пенсійного фонду України: «… зменшення чисельності одержувачів пенсійних виплат пов’язано з призупиненням виплат пенсіонерам із числа внутрішньо переміщених осіб, які згідно з законодавством не звернулися за поновленням виплат на підконтрольній Україні території. Пенсію за Законом України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» фактично отримують 10 876,3 тис. осіб, або 91,1% загальної чисельності пенсіонерів, із них – 9 101,2 тис. осіб, або 83,7%, – отримують пенсію за віком» [11, с.22]. Щорічно середній розмір пенсійних виплат зростає, що обумовлено діючими законодавчими актами, зокрема, Законами України про Державний бюджет України на поточний рік, у зв’язку з чим проходять перерахунки пенсій.

Таблиця 1

Динаміка доходів бюджету Пенсійного фонду України за період 2014–2016 рр., млн. грн. (складено автором за даними [11])

Показники	2014 р.		2015 р.		2016 р.		Зростання/ зменшення
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Доходи ПФУ, всього, із них:	243477,9	100,0	264767,8	100,0	255801,1	100,0	12323,2
Власні надходження, у тому числі:	165923,3	68,1	169873,9	64,1	111706,5	43,7	-54216,8
сума ЄСВ на ЗДПС	159473,0	65,5	165366,8	62,4	107148,0	41,7	-52325
кошти, сплачені банками за користування тимчасово вільними коштами ПФУ	39,0	–	61,0	–	55,8	–	16,8
кошти на виплату різниці в пенсійному забезпеченні наукових працівників, що відшкодовуються за рахунок коштів державних не бюджетних і недержавних підприємств	45,5	–	46,0	–	46,1	–	0,6
кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій (за списком № 1)	2453,8	1,0	2425,6	0,9	2572,2	1,3	1184
кошти від підприємств на покриття фактичних витрат на виплату та доставку пенсій (за списком № 2)	1552,4	0,6	1677,1	0,6	1662,3	0,6	109,9
кошти на виплату пенсій іноземним пенсіонерам, які проживають на території України	55,8	–	82,5	–	96,5	–	40,7
кошти фондів соціального страхування	2000,0	0,9	–	–	–	–	-2000,0
інші надходження	303,5	–	214,6	–	125,3	–	-178,2
Кошти Державного бюджету України, всього, у т. ч.:	75813,8	31,1	94811,5	35,8	142586,2	55,7	66772,4
дотація на виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами	61130,6	25,1	63052,2	23,8	142586,2	55,7	81455,6
покриття дефіциту коштів ПФУ для виплати пенсій	14683,2	6,0	31759,2	12,0	–	–	–

Продовження табл. 1

Кошти Фонду ЗДСС на випадок безробіття	67,8	–	75,0	–	1500,0	0,5	1394,2
Кошти Фонду СС від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань	66,7	–	7,3	–	6,6	–	-73,3
Залишок на початок року	2405,0	–	1767,7	–	867,7	–	-1332,0
Всього доходів з урахуванням залишку коштів на початок року і позики	245245,6	–	266535,5	–	256668,8	–	11423,2

Середній розмір пенсії по Україні на 1 січня 2017 р. становить 1828,33 грн. проти 1699,51 грн. на 1 січня 2016 р., тобто зріс на 128,82 грн., або 7,6%. Мінімальна пенсія за віком зросла на 16,1% (з 1074 грн. на 01.01.2016 р. до 1247 грн. на 01.01.2017 р.). Загалом, за період 2014–2017 рр. середній розмір призначеної пенсії пенсіонерам, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду України, зросла на 302,2 грн. Якщо розглядати розмір пенсійних виплат за аналізований період в розрізі видів пенсій, то найбільше зростання відбулося в пенсійних виплатах у випадку втрати годувальника, що становить 499,2 грн.

Максимальний розмір пенсій, які призначаються в Україні, становить 10740 грн. Водночас, майже 9 тис. пенсій, призначених до 1 жовтня 2011 р., виплачуються в раніше встановлених розмірах, без обмеження максимальним розміром. Найбільша пенсія, яка виплачується, становить 58764,62 грн. Така пенсія призначена за вислугу років працівнику льотно-випробувального складу, Герою України.

Найбільша чисельність пенсіонерів отримують пенсії, призначені згідно з ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – 10876,3 тис. осіб, середній розмір яких становить 1730,77 грн.; за «військовим» законом – 32,8 тис. осіб, розмір пенсій 2745,43 грн., за спеціальними законами отримують пенсії 154,3 тис. осіб, що становить 4010,53 грн.

У табл. 2 представлено динаміку видатків Пенсійного фонду України за період 2014–2016 рр. Так, динаміка видатків бюджету Пенсійного фонду вказує на те, що у 2015 р. сума видатків зросла на 22,2 млрд. грн. порівняно з 2014 р., проте вже у 2016 р. обсяг видатків скоротився до 253,4 млрд. грн. або на 12,2 млрд. грн. (4,6%). Це зменшення пов'язано, переважно, з призупиненням виплат пенсіонерам з числа внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Загалом на пенсійні виплати пенсіонерам з числа ВПО у 2016 р. спрямовано 11,5 млрд. грн., що на 17,9 млрд. грн. менше порівняно з 2015 р. Разом у результаті проведених заходів щодо підтвердження правомірності пенсійних виплат особам з числа ВПО економія коштів Пенсійного фонду України склала 13,5 млрд. грн. [11, с.56]. У загальному обсязі фактичних видатків бюджету ПФУ:

– 111,7 млрд. грн., або 44,0% – це власні кошти, із яких 3,4 млрд. грн. спрямовано на пенсійні виплати у січні 2017 р.;
– 142,6 млрд. грн., або 56,3% – це кошти Державного бюджету України, із яких:
– 51,3 млрд. грн. – планові трансферти з державного бюджету, із яких 3 млрд. грн. – на пенсійні виплати у січні 2017 р.;
– 6,4 млрд. грн. – компенсація Пенсійному фонду страхових внесків за окремі категорії застрахованих осіб;
– 84,9 млрд. грн. – кошти на покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду, із яких 4 млрд. грн. – на авансове фінансування пенсій у січні 2017 р.

Загальний обсяг фактичних видатків, без урахування 10,4 млрд. грн. січневих виплат, склав 93,9% попередньо затверджених (256,4 млрд. грн.).

На пенсійні виплати спрямовано 249,8 млрд. грн., інші видатки склали 3,6 млрд. грн., із них – 1,2 млрд. грн. – оплата послуг поштових підприємств з виплати і доставки пенсій (0,3% загальних видатків), 2,4 млрд. грн. – адміністративні видатки (0,9%).

Таблиця 2

Динаміка видатків бюджету Пенсійного фонду України за період 2014–2016 рр. (складено автором за даними [11])

Показники	2014 р.		2015 р.		2016 р.		абсолютний приріст / зменшення
	млн. грн.	%	млн. грн.	%	млн. грн.	%	
Видатки ПФУ, всього, із них:	243477,9	100,0	265667,8	100,0	253448,5	100,0	9970,6
за рахунок власних надходжень всього, у тому числі:	192374,3	79,0	210766,5	79,3	202095,6	79,7	9721,3
пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно із ЗУ «Про ЗДПС»	181921,7	74,7	199299,5	75,0	190638,5	75,2	8716,8
пенсійне забезпечення осіб, пенсія яким призначена згідно інших законодавчих актів в частині, що не перевищує розміру трудової пенсії за віком	4904,6	2,0	5299,3	2,0	4851,3	1,9	-53,3
виплата різниці у пенсійному забезпеченні наукових працівників, що відшкодовується за рахунок коштів державних не бюджетних та недержавних підприємств та установ	84,1	0,03	82,5	0,03	72,8	0,025	-11,3
виплата доплати відповідно до ЗУ «Про поліпшення матеріального становища учасників бойових дій та інвалідів війни»	93,7	0,038	93,3	0,038	79,9	0,025	-13,8
пенсійне забезпечення військовослужбовців, осіб начальницького та рядового складу в частині, що не перевищує розмір трудової пенсії	2958,1	1,2	3440,6	1,3	3840,5	1,5	882,4
пенсійне забезпечення осіб, які проживають за кордоном та іноземних пенсіонерів	88,6	0,03	123,2	0,04	145,9	0,05	57,3
розрахунково-касове обслуговування у сфері пенсійного забезпечення	84,0	0,03	73,5	0,025	68,7	0,02	-15,3
керівництво та управління у сфері пенсійного забезпечення	2163,9	0,9	2243,5	0,8	2397,5	0,9	233,6
виготовлення пенсійних посвідчень та документів	1,8	–	2,1	–	–	–	–
виготовлення бланків, виплатних відомостей для виконання функцій з призначення та виплати пенсій	34,3	0,01	39,7	–	–	–	–
створення програмно-технічного забезпечення системи інформаційно-аналітичної підтримки органів ПФУ	38,9	0,01	69,0	0,02	–	–	–
За рахунок коштів Державного бюджету України, всього, в тому числі:	50957,2	20,9	54832,8	20,6	51344,9	20,2	387,7
виплату пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за різними пенсійними програмами	50957,2	20,9	54832,8	20,6	51343,5	20,2	387,7
на компенсацію роботодавцю частини фактичних витрат, пов’язаних із сплатою ЄСВ на ЗДПС	–	–	–	–	1,4	–	—
За рахунок коштів Фонду ЗДСС на випадок безробіття	75,0	–	68,3	–	6,5	–	-68,5
За рахунок коштів Фонду СС від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань	71,3	–	–	–	–	–	–
Залишок на кінець року	1767,7	–	867,7	–	870,0	–	-897,7
Всього видатків з урахування залишку коштів на кінець року	245245,6	–	266535,5	–	260000,3	–	14754,7

Вісник соціально-економічних досліджень, № 2 (66), 2018 ISSN 2313-4569

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок про те, що у 2016 р. відбулося скорочення багатьох видатків бюджету Пенсійного фонду, які здійснювалися за рахунок власних коштів, окрім: виплати пенсій (зросла на 8,7 млрд. грн. порівняно з 2014 р.); пенсійного забезпечення військовослужбовців (зростання відбулося на 0,9 млрд. грн.); пенсійне забезпечення осіб, які проживають за кордоном (+ 0,05 млрд. грн.) та видатки на керівництво і управління (+ 0,2 млрд. грн.).

Пенсійний фонд України є органом, основною метою діяльності якого є: керівництво та управління солідарною системою пенсійного страхування; проведення контролю за ефективним та цільовим використанням коштів бюджету Пенсійного фонду; здійснення адміністративного управління накопичувальним фондом; проведення своєчасного збору, акумуляції та обліку страхових внесків і зборів; призначення пенсійних виплат та підготовка відповідних документів для їх виплати; забезпечення повного і своєчасного фінансування виплати пенсій; вирішення питань, щодо ведення обліку пенсійних активів на накопичувальних пенсійних рахунках застрахованих осіб; виконання інших функцій, передбачених відповідним Законом та статутом Пенсійного фонду. Відтак, оцінку контрольно-аналітичної діяльності органів ПФУ доцільно здійснювати за такими напрямами:

– участь у проведенні верифікації стосовно чисельності пенсіонерів та розрахунку пенсійних виплат;
– проведення контролю за цільовим і ефективним використанням коштів та визначення заборгованості зі сплати платежів до ПФУ;
– проведення внутрішнього аудиту органами ПФУ.

Світовий банк і МВФ щороку у своїх рекомендаціях і програмах співробітництва з Україною наголошують на необхідності переходу на адресне надання державних соціальних виплат. Міністерство фінансів України повідомило про намір розпочати у 2016 р. аудит і верифікацію соціальних виплат, і їх одержувачів для оптимізації системи соціального захисту та соціального забезпечення громадян. Обсяг соціальних витрат, який підлягає ревізії, складав – 363 млрд. грн. Верифікація передбачає виявлення шахрайських схем нелегального отримання соціальної допомоги. Процес верифікації не передбачає штрафи, а лише виключно аналіз даних, отриманих з офіційних джерел. Утім, у випадку виявлення відхилень Міністерство фінансів повідомить про це Міністерство соціальної політики або Пенсійний фонд України (ПФУ). Після цього органи соціального захисту або ПФУ приймуть рішення щодо припинення виплат чи допомоги або звернуться до суду із позовом про стягнення отриманих незаконно сум.

У випадку, якщо особи організовують схеми з отримання виплат в обхід законодавства, передбачена кримінальна відповідальність: за шахрайство (ст. 190 КК) і підробку документів (ст. 358) можна понести покарання терміном на 12 років.

Водночас, на думку міністра соціальної політики України П. Розенка, є зворотня сторона медалі – невиплачені борги Пенсійного фонду, за які після верифікації доведеться розраховуватися державі. «На даний момент вступили в силу, але не виконані судові рішення, згідно з якими Пенсійний фонд повинен виплатити людям борги на суму 4,5 млрд. грн. (переважно чорнобильцям, дітям війни та іншим категоріям). Говорити, що верифікація – тільки економія, невірно», – вважає міністр [10].

Загалом процес верифікації передбачає проходження кількох етапів. Насамперед необхідно звірити реєстри та списки, що перебувають у розпорядженні кількох міністерств і відомств – Міністерства соціальної політики, Міністерства юстиції, Міграційної служби тощо.

Другий крок верифікації передбачає перевірку достовірності документів: чи має людина право отримувати підвищену пенсію або певні доплати до неї. Причому перевірка стосуватиметься не лише пенсій, але й субсидій з комунальних платежів, а саме – коректності заповнення форми заяви. Окрім того, Міністерство фінансів отримало право перевіряти банківські рахунки громадян, які отримують пенсії та соціальні виплати відповідно до Закону України № 3629 «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо узгодження норм Бюджетного кодексу зі змінами до галузевого та податкового

законодавства)» [12], який передбачає доступ Міністерства фінансів України до банківської таємниці. Зазначене продиктовано необхідністю виявляти випадки, коли гроші нараховуються одній людині, а потрапляють на рахунки іншої, або ж якщо карткою, на яку нараховується соціальна допомога або пенсія, користується не та людина, якій вона видана.

Варто зазначити, що впровадження системи верифікації, розробленої Міністерством фінансів, загалом потребувало створення нормативної бази для функціонування процесу верифікації соціальних виплат та пенсій. Так, у грудні 2015 р. за ініціативою Міністерства фінансів Верховна Рада України ухвалила зміни до законодавства, що створюють підґрунтя для проведення верифікації всіх отримувачів соціальних виплат та допомоги від держави.

На сьогоднішній день програма верифікації соціальних виплат працює в пілотному режимі. Утім, варто зазначити, що Міністерство соціальної політики спільно із СБУ проводять активну роботу щодо перекриття схем незаконного отримання пенсій та інших соціальних виплат. Зокрема, у 2016 р. близько 1 млн. 100 тис. пенсіонерів були зареєстровані як внутрішньо переміщені особи. У результаті перевірки міністерство припинило виплати приблизно 180 тис. осіб, з яких 22 тис. осіб померли, а ще для 150 тис. осіб кошти перестали виплачувати на підставі отриманої від СБУ і поліції інформації про те, що ці пенсіонери не проживають за вказаними адресами [10].

За даними Державної служби статистики України, більше 4 млн. осіб, або кожен 4 працівник, працюють без оформлення трудових відносин (показник неформальної зайнятості населення становить 24,6%). Найбільше таких працівників у сільському господарстві (41,1%), торгівлі (21,1%), будівництві (14,9%), промисловості (6,0%) та транспорті (3,6%). Внаслідок неформальної зайнятості втрати Пенсійного фонду на рік розрахунково становлять понад 30 млрд. грн. У зв’язку з цим органами Пенсійного фонду забезпечується моніторинг мінімізації страхувальниками доходів працівників та сплати ЄСВ, вживаються відповідні заходи реагування. Зокрема, у квітні 2016 р. Пенсійним фондом України, Державною службою України з питань праці, Державною фіскальною службою України затверджено План заходів щодо координації спільних дій з виявлення фактів використання праці неоформлених працівників [11, с.64].

За результатами проведеної роботи, у 2016 р. легалізовано 193,8 тис. робочих місць, у результаті чого мобілізовано 159,6 млн. грн. ЄСВ. Крім того, за матеріалами моніторингу надано інформацію: органам Державної служби України з питань праці – по 190,6 тис. страхувальників (у яких працює 1270 тис. застрахованих осіб), які порушують законодавство про працю. За результатами реагування, виявлені порушення у 2,6 тис. страхувальників по 54,2 тис. застрахованих осіб; органами Державної фіскальної служби України – по 70,8 тис. страхувальників, у яких працює 179,3 тис. застрахованих осіб. У результаті чого підтверджено порушення законодавчих вимог у 3,4 тис. страхувальників по 9,4 тис. застрахованих осіб. Внутрішній аудит діяльності органів ПФУ виявив низку недоліків щодо нарахування і виплати пенсій окремим категоріям пенсіонерів, внаслідок чого зекономлено 16,3 млн. грн. коштів Фонду. Органами ПФУ у 2016 р. подано 11,6 тис. позовів до суду на суму 2,1 млрд. грн.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, діяльність Пенсійного фонду України в сучасних умовах диктує низку викликів, які в умовах пенсійної реформи потребують подальшого удосконалення з метою ліквідації тіньових схем нелегального отримання пенсійних виплат та необхідності легалізації заробітних плат, що у подальшому обумовить зростання надходжень ЄСВ, а відтак, і доходів Пенсійного фонду. Аналіз вітчизняної практики державного пенсійного страхування доводить, що ефективність її функціонування є вкрай низькою. Це зумовлено такими негативними факторами:

1) незадовільний макроекономічний стан, що проявляється у дефіциті бюджету Пенсійного фонду, який не повною мірою забезпечує фінансування пенсій за рахунок власних джерел [2, с.10];
2) погіршення демографічної ситуації, старіння населення і необхідність збільшення обсягу коштів для їх забезпечення веде до зростання пенсійного навантаження на населення працездатного віку [3, с.134; 8, с.18];

3) співвідношення чисельності отримувачів пенсій і платників внесків до Пенсійного фонду наблизилася до критичної межі, що свідчить про неможливість пенсійного забезпечення при збереженні такого співвідношення [4, с.82];
4) нестабільність законодавчої бази (постійне внесення змін до чинного законодавства, перерахунки пенсій, пов'язані зі зміною законодавчо-нормативної бази);
5) економічно необґрунтований порядок встановлення таких державних соціальних стандартів як: прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата (встановлення мінімального розміру пенсії на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, викликає зрівнялівку у пенсійному забезпеченні, підвищення соціальної напруги у суспільстві, нівелює роль трудового стажу) [5, с.82; 6, с.92];
6) не повною мірою відповідає реаліям сьогодення нова формула розрахунку пенсій, оскільки індивідуальний коефіцієнт заробітку розраховується як відношення заробітної плати, з якої сплачені страхові внески, до середньої заробітної плати по Україні за останні три роки. З однієї сторони, позитивним моментом є врахування у формулі розрахунку трудового стажу і заробітку майбутнього пенсіонера, проте доволі суперечливим моментом при розрахунку пенсії є визначення середньої заробітної плати за останні 3 роки, а не як це було раніше, на вибір особи будь-які три роки з її трудового стажу. Адже відомо, що продуктивність праці, а, відповідно і заробіток, у перед пенсійному віці є не високим, а відтак – це знижує обсяг нарахованої пенсії. До того ж, на сьогодні пенсії призначаються з урахуванням середньої заробітної плати за 2014–2016 рр. у розмірі 3764 грн. при цьому середній розмір заробітної плати по Україні станом на 01.10.2017 р. становив 7377 грн., що майже у два рази більше [11]. Також парадоксальна ситуація, коли при розрахунку пенсії у 2017 р. береться до уваги показник середньої заробітної плати за попередні три роки без відповідного коригування на рівень інфляції (індекс споживчих цін).

Отже, вплив вищезгаданих чинників розбалансував пенсійну систему, вона втратила свою фінансову рівновагу, а процес пенсійного реформування свою демократичність. Саме тому, головною метою реформи чинної солідарної системи пенсійного забезпечення є:

– підвищити розмір заробітної плати та інших доходів населення. У сучасних умовах рівень заробітної плати працівників не повною мірою відповідає вартості робочої сили. Заробітна плата працівників повинна надавати їм можливість не тільки сплачувати податки й страхові внески, підвищувати рівень споживання, але й робити відповідні заощадження в банківських установах, формуючи тим самим фінансові ресурси для інвестування національної економіки;
– стимулювання працюючого населення до сплати єдиного внеску із легальної заробітної плати та визначення внутрішніх джерел для того, аби солідарна система була самодостатньою;
– здійснювати розрахунок величини прожиткового мінімуму, на рівні якого встановлюють розмір мінімальної пенсії, використовуючи реальні ціни на товари та послуги мінімального споживчого бюджету (переглянути перелік товарів та послуг, що становлять мінімальний споживчий бюджет відповідно до реалій часу);
– стимулювання підвищення рівня життя населення, що сприятиме продовженню тривалості його життя і на цій основі створення передумов для підвищення пенсійного віку;
– формування зацікавленості серед усіх верств населення щодо пенсійного накопичення. Широка інформаційна політика про необхідність особистих пенсійних накопичень у засобах масової інформації, проведення відкритих лекцій, обговорень, створення безкоштовних гарячих ліній.

Оскільки в Україні сьогодні наявний вплив як інфляційних чинників, так і демографічних, а крім того, відчувається серйозна нестача інвестиційних ресурсів, можна зробити висновок, що пенсійна система України має включати елементи як солідарної, так і накопичувальної систем. Тому вибір Україною трирівневої моделі як основи для реформування чинної пенсійної системи можна вважати досить зваженим. Вона дозволить розподілити між трьома її складовими ризики, пов'язані зі змінами у демографічній ситуації,

яка стає все гострішою, з коливаннями в економіці та на ринку капіталів. Це зробить пенсійну систему фінансово збалансованішою та стійкішою, застрахує працівників від зниження загального рівня доходів після виходу на пенсію.

Основою реформованої пенсійної системи має стати перехід від пенсійного забезпечення до системи пенсійного страхування, що ґрунтується на залежності розміру пенсії від заробітку та перерахованих страхових внесків до системи пенсійного страхування. Перші кроки в цьому напрямі вже зроблено при ухваленні змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 01.10.2017 р. [13] та затвердженні Стратегії модернізації та розвитку ПФУ на період до 2020 р. [9]. Разом з тим, реформуванням солідарної системи неможливо розв'язати всі проблеми діючої пенсійної системи – забезпечення її соціальної справедливості, економічної обґрунтованості та фінансової стабільності неодмінно вимагає запровадження обов'язкової накопичувальної системи (другий рівень).

Поєднання солідарної і накопичувальної системи є найоптимальнішим варіантом, оскільки дозволяє диверсифікувати різні типи ризиків і забезпечити основні види пенсій. Найбільша вада розподільчої системи полягає у тому, що вона не дає ніяких гарантій виплати ані сьогодні, ані в майбутньому. У свою чергу, накопичувальна система забезпечує високий рівень гарантій виплати пенсій для учасників, як в даний час, так і в перспективі (при ліквідації пенсійного фонду активи розподіляються пропорційно до обсягу накопичених пенсійних прав учасників).

Перспективи подальших досліджень у сфері державного пенсійного страхування передбачають розробку питань щодо мінімізації ризиків при нарахуванні та виплаті пенсій в частині удосконалення їх програмного забезпечення, а також оцінки контрольно-аналітичної діяльності Пенсійного фонду України.

Література

1. *Соціальне страхування : навч. посіб. / За заг. ред. О. П. Кириленко, В. С. Толуб'яка. Тернопіль : Економічна думка, 2016. 353 с.*
2. *Калита Н. В. Система пенсійного забезпечення в Україні : необхідність і основні напрями реформування // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія : Економіка. 2009. Вип. 47. С. 7–11.*
3. *Тулай О. І. Актуальні проблеми діяльності Пенсійного фонду України // Проблеми економіки. 2016. № 1. С. 132–139.*
4. *Саінчук Н. В. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні // Науковий вісник Чернівецького університету. 2014. Вип. 681. Економіка. С. 79–84.*
5. *Надрага В. І. Фінансові ризики розбудови пенсійної системи в Україні : демографічний аспект // Фінанси України. 2015. № 1. С. 79–86.*
6. *Кириленко О., Петрушка О. Інституційні основи державного пенсійного страхування в Україні // Журнал європейської економіки. 2013. Т. 12. № 1. С. 79–95.*
7. *Петрушка О. Шляхи удосконалення практики мобілізації доходів Пенсійного фонду України // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Економічні науки. 2016. Вип. 16. С. 136–139.*
8. *Полозенко Д. В. Розвиток пенсійної системи України // Фінанси України. 2010. № 10. С. 15–19.*
9. *Про схвалення Стратегії модернізації та розвитку Пенсійного фонду України на період до 2020 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України № 672-р від 14.09.2016 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/672-2016-р (дата звернення: 12.04.2018).*
10. *Присяжна Л. Верифікація соціальних виплат // Центр досліджень соціальних комунікацій НБУВ. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com (дата звернення: 18.04.2018).*
11. *Інформаційно-аналітичні матеріали до звіту про виконання бюджету Пенсійного фонду України за 2014–2016 роки // Пенсійний фонд України. URL: https://www.pfu.com.ua/news/2015/01/3/616 (дата звернення: 25.04.2018).*

12. *Бюджетний кодекс України : Закон України, Кодекс № 2456-VI від 08.07.2010 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17 (дата звернення:25.04.2018).*
13. *Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування : Закон України № 1058-IV від 09.07.2003 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page (дата звернення: 25.04.2018).*

References

1. *Social insurance. Ed. by O. P. Kyrylenko, V. S. Tolubyak [Sotsialne strakhuvannia; za red. O. P. Kyrylenko, V. S. Tolubiaka], Ekonomichna dumka, Ternopil, 353 s. [in Ukrainian]*
2. *Kalyta, N. V. (2009). System of pension provision in Ukraine: necessity and main directions of reforming [Systema pensiinoho zabezpechennia v Ukraini: neobkhidnist i osnovni napriamy reformuvannia], Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytety im. T. Shevchenka, Seriia: Ekonomika, Vyp. 47, s. 7–11 [in Ukrainian]*
3. *Tulai, O. I. (2016). Actual problems of the activity of the Pension Fund of Ukraine [Aktualni problemy diialnosti Pensiinoho fondu Ukrainy], Problemy ekonomiky, No. 1, s. 132–139 [in Ukrainian]*
4. *Sainchuk, N. V. (2014). State and prospects of the development of the pension system in Ukraine [Stan ta perspektyvy rozvytku systemy pensiinoho zabezpechennia v Ukraini], Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu, Vyp. 681, Ekonomika, s. 79–84 [in Ukrainian]*
5. *Nadraga, V. I. (2015). Financial risks of pension system development in Ukraine: the demographic aspect [Finansovi ryzyky rozbudovy pensiinoi systemy v Ukraini: demohrafichnyi aspect], Finansy Ukrainy, No. 1, s. 79–86 [in Ukrainian]*
6. *Kyrylenko, O. P., Petrushka, O. V. (2013). Institutional foundations of state pension insurance in Ukraine [Instytutsiini osnovy derzhavnoho pensiinoho strakhuvannia v Ukraini], Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky, T. 12, No. 1, s. 79–95 [in Ukrainian]*
7. *Petrushka, O. (2016). Ways to improve the practice of mobilizing the revenues of the Pension Fund of Ukraine [Shliakhy udoskonalennia praktyky mobilizatsii dokhodiv Pensiinoho fondu Ukrainy], Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Seriia: Ekonomichni nauky, Vyp. 16, s. 136–139 [in Ukrainian]*
8. *Polozenko, D. V. (2010). Development of pension system of Ukrane [Rozvytok pensiinoi systemy Ukrainy], Finansy Ukrainy, No. 10, s. 15–19 [in Ukrainian]*
9. *On approval of modernization and development strategy of the Pension Fund of Ukraine until 2020: Law of Ukraine, No. 672-p, 14.09.2016 [Pro skhvalennia Stratehii modernizatsii ta rozvytku Pensiinoho Fondu Ukrainy na period do 2020 r.: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 672-p, 14.09.2016], available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/672-2016-p [in Ukrainian]*
10. *Prysiazhna, L. Verification of social benefits [Veryfikatsiia sotsialnykh vyplat], Tsentr doslidzhen sotsialnykh komunikatsii NBUV, available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php ?option=com [in Ukrainian]*
11. *Information and analytical materials to the report on implementation of the budget of the Pension Fund of Ukraine for 2014–2016 [Informatsiino-analitychni materialy do zvitu pro vykonannia biudzhetu Pensiinoho fondu Ukrainy za 2014–2016 rr.], Pensiinyi fond Ukrainy, available at: https://www.pfu.com.ua/news/2015/01/3/616 [in Ukrainian]*
12. *The Budget Code of Ukraine: Law of Ukraine, No. 2456-VI, 08.07.2010 [Biudzhetnyi Kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy, Kodeks No. 2456-VI, 08.07.2010], available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-17 [in Ukrainian]*
13. *On mandatory state pension insurance: Law of Ukraine, No. 1058-IV, 09.07.2003 [Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia: Zakon Ukrainy, No. 1058-IV, 09.07.2003, available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1058-15/page [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 03.05.2018. *Прийнята до друку 15.05.2018.*

УДК: 331.477

Наталя Миколаївна СТАШКЕВИЧ
старший викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: st.nataliya@mail.ru, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8474-8582

Катерина Володимирівна КРАСІЛЬНІКОВА
викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку, Одеський національний економічний університет, Україна, e-mail: krasilnikova305@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4049-774X

ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ НАКОПИЧУВАЛЬНОГО РІВНЯ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Сташкевич, Н. М., Красільнікова, К. В. Перспективи впровадження накопичувального рівня пенсійної системи України // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 223–231.

Анотація. *У статті проаналізовано сучасний стан пенсійної системи України. Виявлено, що диверсифікація джерел фінансування пенсій низька, домінуючим в пенсійній системі України є солідарний компонент. Збільшення ролі накопичувального принципу обумовлено впливом демографічних і соціально-економічних чинників, а стримують його розвиток низькі доходи населення. Також розглянуто сутність нової трирівневої пенсійної системи України, проводиться порівняння з пенсійними системами інших країн. Проаналізована діяльність недержавних пенсійних фондів, розглянуті відмінності солідарної та накопичувальної систем пенсійного забезпечення, роль накопичувального пенсійного страхування в системі соціального захисту населення, механізм переходу до накопичувальної системи пенсійного забезпечення, особливості функціонування накопичувального фонду та недержавних пенсійних фондів, інвестиційний потенціал пенсійних накопичень, а також перспективи впровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні. Система пенсійного забезпечення пов'язана з введенням накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, у зв'язку з цим надалі необхідно шукати шляхи рішення проблем пенсійного забезпечення, використовувати нові підходи до фінансування Пенсійного фонду, розвитку другого рівня пенсійного забезпечення, а також зменшення ризику пенсійних накопичень.*

Ключові слова: *пенсійна система; пенсійне забезпечення; накопичувальна пенсійна система; державний Накопичувальний пенсійний фонд України; пенсійні рахунки; інвестиції.*

Наталья Николаевна СТАШКЕВИЧ
старший преподаватель кафедры финансового менеджмента и фондового рынка, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: st.nataliya@mail.ru, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8474-8582

Екатерина Владимировна КРАСИЛЬНИКОВА
преподаватель кафедры финансового менеджмента и фондового рынка, Одесский национальный экономический университет, Украина, e-mail: krasilnikova305@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4049-774X

ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ НАКОПИТЕЛЬНОГО УРОВНЯ ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ УКРАИНЫ

Сташкевич, Н. Н., Красильникова, Е. В. Перспективы внедрения накопительного уровня пенсионной системы Украины // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313–4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 223–231.

Аннотация. *В статье проанализировано современное состояние пенсионной системы Украины. Выявлено, что диверсификация источников финансирования пенсий низкая, доминирующим в пенсионной системе*

© СТАШКЕВИЧ Н.М., КРАСІЛЬНІКОВА К.В., 2018

Украины является солидарный компонент. Увеличение роли накопительного принципа обусловлено влиянием демографических и социально-экономических факторов, а сдерживают его развитие низкие доходы населения. Также рассмотрена сущность новой трехуровневой пенсионной системы Украины, проводится сравнение с пенсионными системами других стран. Проанализирована деятельность негосударственных пенсионных фондов, рассмотрены отличия солидарной и накопительной систем пенсионного обеспечения, роль накопительного пенсионного страхования в системе социальной защиты населения, механизм перехода к накопительной системе пенсионного обеспечения, особенности функционирования накопительного фонда и негосударственных пенсионных фондов, инвестиционный потенциал пенсионных накоплений, а также перспективы внедрения обязательной накопительной пенсионной системы в Украине. Система пенсионного обеспечения связана с введением накопительной системы общеобязательного государственного пенсионного страхования, в связи с этим в дальнейшем необходимо искать пути решения проблем пенсионного обеспечения, использовать новые подходы к финансированию Пенсионного фонда, развитию второго уровня пенсионного обеспечения, а также уменьшению риска пенсионных накоплений.

Ключевые слова: *пенсионная система; пенсионное обеспечение; накопительная пенсионная система; государственный Накопительный пенсионный фонд; пенсионные счета; инвестиции.*

Natalya STASHKEVICH

Senior Lecturer of Financial Management and Stock Market Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: st.nataliya@mail.ru, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8474-8582

Katerina KRASILNIKOVA

Lecturer of Financial Management and Stock Market Department, Odessa National Economic University, Ukraine, e-mail: krasilnikova305@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4049-774X

PROSPECTS FOR IMPLEMENTING THE ACCUMULATIVE LEVEL OF THE PENSION SYSTEM OF UKRAINE

Stashkevich, N., Krasilnikova, K. (2018). Prospects for implementing the accumulative level of the pension system of Ukraine. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Perspektyvy vprovadzhennia nakopychuvalnoho rivnia pensiinoi systemy Ukrainy; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 223–231.

Abstract. *The article analyzes the current state of the pension system of Ukraine. It is determines that the diversification of pension financing of sources is low, the solidarity component is dominates in the pension system of Ukraine. The increase in the role of accumulation principle is due to the influence of demographic and socio-economic factors, and low population incomes to constrain by its development. The essence of the new three-tier pension system of Ukraine is also considered, the comparison with pension systems of other countries is carried out. The non-state pension funds activity is analyzed, the differences between the solidarity and accumulation systems of pension provision, the role of accumulative pension insurance in the system of population social protection, the mechanism of transition to accumulation system of pension provision, the peculiarities of accumulation fund functioning and non-state pension funds, the investment potential of pension savings, and also implementation prospects of mandatory retirement pension systems in Ukraine are considered. The pension provision system is associated with implementation of an accumulative system of compulsory state pension insurance, therefore, in the future it is necessary to look for solutions to the problems of pension provision, to use new approaches to Pension Fund financing, to develop the second level of pension provision, and also reduce the risk of pension accumulations.*

Keywords: *pension system; pension provision; accumulative pension system; the State Accumulative Pension Fund of Ukraine; retirement accounts; investments.*

JEL classification: *D140; E440; H530; H550*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Необхідність реформування пенсійного забезпечення обумовлена низкою об'єктивних факторів: економічних, демографічних, соціально-політичних.

Сьогодні ця проблема є особливо актуальною у більшості країн світу незалежно від рівня економічного розвитку, що обумовлено старінням населення, зміною його вікової

структури, нестабільною економічною ситуацією. Але розв'язувати її потрібно ретельно зваживши всі фактори та можливості як держави, так і громадян. Загальнообов'язкове накопичувальне пенсійне забезпечення полягає в тому, що частина внесків до Пенсійного фонду України буде спрямована в державний Накопичувальний пенсійний фонд України.

Внески будуть мати персоніфікований характер і враховуватися на індивідуальних пенсійних рахунках. Кошти Накопичувального фонду будуть інвестуватися в економіку України з метою захисту їх від інфляції, одержання інвестиційного доходу, забезпечення потреб держави в джерелах фінансування довгострокових інвестиційних проектів. Все це повинно сприяти загальному економічному зростанню країни.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженню механізму пенсійного забезпечення присвячено наукові праці багатьох українських вчених, серед яких Н. Внукова, І. Гнибіденко, Е. Лібанова, Б. Надточій, О. Палій, Г. Терещенко, В. Фещенко, А. Федоренко, С. Юрій та ін. Основна увага приділяється таким аспектам функціонування системи пенсійного забезпечення, як кількість її рівнів (три- або п'ятирівнева система пенсійного забезпечення); заходам щодо підвищення ролі недержавних пенсійних фондів як потужних інституціональних інвесторів; методології нарахування зборів на загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення (відмова від використання фонду заробітної плати як бази для нарахування внесків до Пенсійного фонду), пошуку надійних інструментів вкладання пенсійних внесків.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Становлення в Україні економіки ринкового типу супроводжувалося негативними наслідками у соціальній сфері, що призвело до наростання кризових явищ у системі пенсійного забезпечення громадян. Це зумовило необхідність пошуку нових підходів до створення концепції пенсійного забезпечення, яка б враховувала соціально-економічний стан та демографічну ситуацію в нашій країні.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз пенсійної системи України та напрямків її реформування, з'ясування ролі накопичувального пенсійного страхування в системі соціального захисту населення, а також дослідження перспектив запровадження обов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні. Удосконалення пенсійних систем на сучасному етапі найчастіше пов'язують зі збільшенням ролі накопичувального принципу в пенсійному забезпеченні. Така тенденція характерна для більшості країн світу, і, в тому числі, для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. З 1 січня 2004 року набув чинності Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», який передбачає створення в Україні нової пенсійної системи. Згідно з цим Законом в Україні запроваджується трирівнева пенсійна система.

Досвід країн ЄС, де в середині 80-х років ситуація з пенсійним забезпеченням була також складною, свідчить про те, що гідна пенсія і кардинальне зменшення пенсійного навантаження на державні фінанси можливі лише через комплексну пенсійну реформу шляхом створення трирівневої збалансованої пенсійної системи.

Сутність змішаної системи полягає в тому, що вона дозволить зробити пенсійну систему країни фінансово збалансованою та стійкою. У такій системі ризики, пов'язані з демографічною та економічною ситуаціями, будуть розподілені між трьома її рівнями, що дозволить захистити майбутніх пенсіонерів від зниження загального рівня доходів.

Отож, перший рівень – державна солідарна система, система соціальної безпеки, яка гарантує пенсію на рівні, не меншому, ніж 60% розміру мінімальної зарплати. Другий рівень – обов'язкова накопичувальна система. Третій рівень – добровільна накопичувальна приватна пенсія.

Структура пенсій в країнах з розвиненою економікою є такою: 50% – державна, 8–40% – пенсія другого рівня, 10–42% – приватна. Тоді як в Україні державна пенсія складає 96%, пенсія другого рівня – 0%; третього – 4% (табл. 1).

Відповідно до законодавства України [1; 2] в структурі фінансування пенсійної системи України питома вага накопичувальних компонентів залишається низькою, із майже 100% домінуванням розподільчого компоненту. Разом з тим, неврахування накопичувальних компонентів призведе до некоректної оцінки стану сучасної пенсійної системи, особливо в умовах динамічного розвитку цього сегмента і можливості суттєвого впливу на фінансування пенсій у середньостроковому періоді.

Таблиця 1

Загальна характеристика компонентів пенсійної системи України у 2017 р.
(складено авторами за даними [2; 3])

<table>
<tr><th>Рівень</th><th>Правова форма (спосіб участі)</th><th>Метод фінансування</th><th>Масштаб розповсюдження</th><th>Кількість учасників (млн. осіб)</th></tr>
<tr><td>I</td><td>Державний/ загальнообов’язкова</td><td>Розподільчий</td><td rowspan="2">Загальнонаціональне</td><td>11,94 (кількість пенсіонерів)</td></tr>
<tr><td>II</td><td>Державний/ загальнообов’язкова</td><td rowspan="2">Накопичувальний</td><td>− (компонент у стадії розробки і впровадження)</td></tr>
<tr><td>III</td><td>Недержавний/ добровільна</td><td>Загальнонаціональне, професійне, територіальне, індивідуальне</td><td>0,84 (кількість учасників НПФ за укладеними контрактами)</td></tr>
</table>

Таким чином, накопичувальний принцип у пенсійному забезпеченні України реалізовано у вигляді третьої компоненти пенсійної системи – недержавного пенсійного забезпечення, роль якого постійно зростає. Розвиток недержавного пенсійного забезпечення суттєво інтенсифікувався.

Реально недержавні пенсійні фонди (третій рівень) почали діяти з 2005 року. Сьогодні створено повну інфраструктуру діяльності НПФ, але кількість НПФ зменшилася у 2017 р. до 64 проти 110 у 2009 р. Збільшуються активи НПФ: на кінець 2017 року – 2,3 млрд. грн., кількість громадян-учасників НПФ збільшилася – на кінець 2017 р. складає 840,1 тис. осіб (проти 594,6 тис. осіб у 2011 р.) [3].

11 жовтня 2017 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» № 2148-VIII від 3 жовтня 2017 року [4], або так звана «пенсійна реформа».

Пенсійною реформою передбачені суттєві зміни до порядку нарахування пенсій та умов їх призначення. Зокрема, вже починаючи з 1 січня 2018 року для призначення пенсії за віком необхідно мати не менше 25 років страхового стажу. Кожного року до 2028 року страховий стаж, необхідний для отримання пенсії, буде збільшуватися на один рік, поки він не досягне 35 років. Отже, для того, щоб заробити право на отримання пенсії за віком від держави, працювати необхідно буде довше.

Реформа також передбачає, що на додаток до існуючої (солідарної) системи пенсійного забезпечення, вже починаючи з 1 січня 2019 року має функціонувати накопичувальна система. Дискусії щодо пенсійної реформи здебільшого оминають питання, пов’язані з цією пенсійною системою.

На цей час, пенсійною реформою передбачено лише декілька моментів, що потрібні для запровадження накопичувальної системи.

По-перше, накопичувальна система має працювати вже з 1 січня 2019 року.

По-друге, учасниками накопичувальної системи будуть особи, які станом на 1 січня 2019 року підлягатимуть загальнообов’язковому державному пенсійному страхуванню, тобто особи, на заробітну плату яких нараховується та сплачується роботодавцем єдиний

соціальний внесок. Якщо у таких осіб станом на 1 січня 2019 року буде залишатися менше ніж 10 років до досягнення пенсійного віку, внески до накопичувальної системи можна не сплачувати.

По-третє, Кабінет Міністрів України вже до 1 липня 2018 року повинен «забезпечити створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування». Це означає, що у найближчий час мають бути прийняті закони та постанови, що забезпечать належне функціонування накопичувальної системи. Перший крок у цьому напрямку вже було зроблено. Зокрема, 11 жовтня 2017 року Кабінет Міністрів затвердив «План заходів із запровадження накопичувальної системи на 2017–2018 роки».

Як банально би це не звучало, але суть накопичувальної системи полягає саме у «накопиченні» коштів особою на відповідних рахунках. Кошти можуть накопичуватися як на рахунках Накопичувального фонду, так і на індивідуальному пенсійному рахунку недержавного пенсійного фонду. Учасники накопичувальної системи зможуть накопичувати кошти у недержавних пенсійних фондах не одразу, а лише через два роки після запровадження страхових внесків до Накопичувального фонду (звичайно, якщо ця норму закону залишиться без змін) [5].

Страхові внески учасників накопичувальної системи будуть інвестувати не пенсійні фонди самотужки, а окремі компанії з управління пенсійними активами. Компанія з управління активами буде здійснювати свою діяльність як професійний учасник фінансового ринку та обиратися за результатами конкурсу. Її завданням буде отримання інвестиційного доходу на користь учасників та збереження вартості їх активів.

Наразі невідомо, яким буде розмір страхованих внесків до накопичувальної системи. Ймовірно, що сума такого внеску буде розраховуватися аналогічно розрахунку єдиного соціального внеску та не буде перевищувати 7% суми заробітної плати. Принаймні, до прийняття пенсійної реформи, законом було передбачено, що максимальний розмір страхових внесків матиме саме таке обмеження.

Аналогічні положення містяться в проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування» № 6677 від 10 липня 2017 р. Зокрема, відповідно до проекту, базою розрахунку страхових внесків до накопичувальної системи є сума заробітної плати, на яку нараховується єдиний соціальний внесок. Такі страхові внески не будуть частиною єдиного соціального внеску та будуть нараховуватися і сплачуватися окремо або роботодавцем застрахованої особи, або безпосередньо застрахованою особою у розмірі 2% від суми заробітної плати та щорічно збільшуватися на 1% до досягнення 7%.

Другий рівень пенсійної системи не тільки підвищить соціальний захист громадян завдяки їх безпосередній участі в накопиченні коштів на пенсію, але й створить потужного внутрішнього інвестора зі значними довгостроковими ресурсами, які будуть спрямовані на розвиток економічної та соціальної інфраструктури країни.

Накопичувальна система поки що складається лише з одного рівня – добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Законодавством передбачено два рівні накопичувального пенсійного забезпечення, один з яких – загальнообов'язкове накопичення – чинності ще не набув.

Подальше реформування системи пенсійного забезпечення пов'язано із запровадженням накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Законом передбачено, що другий рівень в Україні запровадять з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду. Закон буде прийнято за умови економічного зростання країни протягом двох останніх років, а саме: якщо в кожному з них валовий внутрішній продукт зростатиме не менше ніж на 2% порівняно з попереднім роком. Другий рівень пенсійної системи буде запроваджено в Україні після створення відлагодженої і ефективної системи державного нагляду та регулювання у цій сфері, а також необхідної інфраструктури.

Учасниками обов'язкової накопичувальної пенсійної системи будуть молоді особи віком до 35 років включно. Це стосується як чоловіків, так і жінок. Пенсійні виплати розпочнуться для них при досягненні ними загальновстановленого пенсійного віку. Для осіб, визнаних інвалідами першої та другої груп, передбачено можливість отримувати виплату до досягнення пенсійного віку за їхнім вибором: одноразову чи довічну пенсійну виплату. А учасники другого рівня, визнані інвалідами третьої групи, матимуть змогу отримати такі самі види виплат лише після досягнення пенсійного віку. Проте, на відміну від інвалідів першої та другої групи вони зможуть отримати свої накопичення у вигляді одноразової виплати тільки за умови, якщо накопиченої суми коштів буде недостатньо для довічної пенсії. Величину необхідної суми для довічної пенсії визначатиме національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [6].

Протягом перших двох років після запровадження другого рівня в Україні буде функціонувати наступна модель. Пенсійний фонд України буде здійснювати адміністрування для усіх учасників другого рівня, а приватні компанії з управління активами, обрані шляхом проведення тендеру, будуть здійснювати інвестування внесків. Рада Накопичувального фонду буде видавати розпорядження компаніям з управління активами, до яких видів активів, і в якому співвідношенні повинні інвестувати кошти другого рівня.

Модель, запропонована урядом, мінімізує ризик виникнення проблем при запровадженні другого рівня. Пенсійний фонд України здійснює персоніфікований облік для солідарної пенсійної системи. У своїй базі даних він вже має усіх потенційних учасників другого рівня і вже співпрацює з усіма роботодавцями, які будуть здійснювати відрахування та переказ внесків до другого рівня. Це зменшить адміністративне навантаження при запровадженні другого рівня.

Незалежно від того, чи будуть внески сплачуватися до Накопичувального фонду, чи до недержавних пенсійних фондів, їх інвестування є найголовнішим завданням Ради фонду, як щодо визначення класів активів, в які будуть інвестуватись внески, так і щодо того, яка компанія буде здійснювати фактичне інвестування коштів другого рівня. При прийнятті цих рішень Рада повинна пам'ятати, що її завданням є інвестування внесків з метою отримання максимального інвестиційного доходу для учасників. Одночасно Рада повинна вживати відповідні заходи, щоб мінімізувати ризик отримання від'ємного інвестиційного доходу. Зробити це можливо шляхом забезпечення диверсифікації інвестиційного портфеля між різними класами активів у рамках інвестиційної декларації фонду.

Керування пенсійними коштами здійснюють спеціальні компанії з управління активами (наразі вони вже керують активами недержавних пенсійних фондів), обрані на конкурсній основі. Ці компанії діють із дотриманням законодавчо встановлених обмежень щодо напрямків інвестування для забезпечення захисту інтересів громадян і стабільного збільшення їх коштів. Безпосереднє зберігання пенсійних активів здійснює Зберігач – банківська установа, яка буде контролювати використання цих коштів.

Кошти, які будуть враховуватися на індивідуальних накопичувальних пенсійних рахунках громадян, будуть їхньою власністю. Люди зможуть скористатися ними при досягненні пенсійного віку або, в окремих випадках (наприклад, у випадку інвалідності), раніше цього терміну [7].

Виплати з Накопичувального пенсійного фонду України будуть здійснюватися додатково до солідарної пенсії довічно або одноразово. Також передбачається, що, громадянам буде надано право, за їх бажанням, перевести їх обов'язкові пенсійні заощадження з Накопичувального фонду до обраного ними недержавного пенсійного фонду (тобто на третій рівень). Це дозволить застрахованим особам самостійно вирішувати, яка інвестиційна політика є найбільш прийнятною для інвестування їх пенсійних заощаджень, а отже – значною мірою впливати на розмір своєї майбутньої пенсії.

Перерахування страхових внесків до Накопичувального фонду здійснюватиметься за умови одночасного підвищення заробітної плати застрахованій особі та після виконання таких умов:

– забезпечення виплати пенсій у солідарній системі в розмірі, передбаченому частиною третьою статті 46 Конституції України, тобто на рівні прожиткового мінімуму;
– збалансованості бюджету Пенсійного фонду відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку;
– створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування, у тому числі:
  а) повного впровадження системи персоніфікованого обліку та створення системи автоматизованого звітування щодо стану накопичувальних пенсійних рахунків застрахованих осіб з урахуванням стану пенсійних активів;
  б) створення програмно-технічного комплексу для системи збирання страхових внесків до Накопичувального фонду, сумісного із системою електронних переказів банків;
  в) прийняття законодавчих актів, необхідних для функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування;
– призначення всіх членів Ради Накопичувального фонду;
– проведення тендерів та укладання договорів з компаніями з управління активами, зберігачем та аудитором Накопичувального фонду;
– набуття досвіду роботи системи недержавного пенсійного забезпечення;
– забезпечення фінансування з державного бюджету втраченої частини страхових коштів у солідарній системі через перерахування частини страхових внесків до Накопичувального фонду [8].

Обов’язкова накопичувальна пенсійна система забезпечить додаткову підтримку солідарній пенсійній системі. В Україні солідарній системі загрожує зменшення чисельності платників внесків порівняно з чисельністю пенсіонерів, які майже зрівнялись, тобто один працюючий утримує одного пенсіонера. Обов’язкову накопичувальну пенсійну систему розроблено, щоб доповнити солідарну, дозволивши молодим українцям взяти участь у програмі, яка передбачає інвестування частини пенсійних внесків в інструменти фінансового ринку. У майбутньому це мало б компенсувати недостатність виплат із солідарної системи та надати можливість людям отримувати більші розміри пенсійних виплат.

Чи почне працювати накопичувальна пенсійна система вже з 1 січня 2019 року – питання риторичне, адже часу для її запровадження залишилося не так вже й багато. Якщо навіть вона запрацює, не менш дискусійним питанням є її ефективність з огляду на високий рівень інфляції (а отже, можливе знецінення пенсійних накопичень), ризики, пов’язані з недостатньою кваліфікацією компаній, що будуть інвестувати пенсійні активи, прозорість проведення конкурсів серед таких компаній, зловживання та корупційні чинники, недостатню обізнаність населення з засадами функціонування пенсійної системи та відсутність належного рівня довіри до державних органів.

Запровадження другого рівня дозволить збалансувати зобов’язання пенсійної системи щодо майбутніх пенсійних виплат. Така система стимулюватиме громадян до накопичень пенсійних коштів, які будуть їхньою власністю та використовуватимуться для пенсійних виплат, а у випадку смерті учасника будуть успадковані. Пенсійні накопичення також стануть додатковим джерелом капіталу для розвитку економіки України. За підрахунками Міністерства соціальної політики, уже в перший рік запровадження обов’язкової накопичувальної пенсійної системи буде акумульовано 3,9 млрд. гривень пенсійних накопичень [7], що надає великий потенціал для внутрішніх інвестицій та має заохотити економічне зростання. Якщо ці кошти інвестувати у державні облігації, вони фактично фінансуватимуть дефіцит бюджету, зменшуючи обмеження на його можливий розмір. Отже, ці заощадження можуть або прискорити зростання, або просто фінансувати більший дефіцит, а останнє може призвести до більш високих темпів зростання залежно від структури та ефективності державних видатків.

Висновки і перспективи подальших розробок. Аналіз сучасного стану пенсійної системи України дозволив зробити такі висновки:

1. Низький рівень диверсифікації джерел фінансування пенсій. В Україні запроваджено трирівневу пенсійну систему. Разом із тим фактично продовжує діяти однорівнева пенсійна система, заснована на принципі солідарності поколінь, що має являти перший рівень сучасної системи пенсійного забезпечення. Це зумовлено тим, що другий рівень (державний накопичувальний компонент) досі не запроваджено, а третій рівень – недержавне пенсійне забезпечення – знаходиться на початковому етапі розвитку і не справляє суттєвого впливу на рівень життя пенсіонерів. Відсутність диверсифікації пенсійної системи України, що призводить до значної залежності від розподільчого принципу фінансування, збільшує залежність від демографічного фактору, вплив якого посилюється.
2. Домінуючим у пенсійній системі України залишається солідарний компонент, заснований на розподільчому принципі. Низький рівень охоплення населення недержавною пенсійною системою призводить до існування жорсткого «соціального контракту» між державою і населенням, що перетворює населення у пасивних учасників пенсійних правовідносин. Зменшення можливості вибору людиною форм та джерел майбутнього власного пенсійного забезпечення суперечить ринковим умовам господарювання, гальмує розвиток фінансового ринку. Саме недержавне пенсійне забезпечення дає повною мірою сформувати фінансові ресурси з визначенням рівня пенсійних доходів у майбутньому.
3. Зростання ролі накопичувального принципу зумовлено загальносвітовими тенденціями еволюційного розвитку пенсійних систем, а також впливом демографічних та соціально-економічних факторів. Умовою, що сприяє запровадженню накопичувальних компонентів, є створена законодавча база, розвиток ринкових відносин, що призводить до розвитку фінансового ринку та створення попиту на пенсійне забезпечення, засноване на накопичувальному принципі.
4. Головним ризиком пенсійних систем, заснованих на накопичувальному принципі є вплив інфляційного фактору, що призводить до знецінення накопичених для потреб пенсійного забезпечення коштів та має відчутний вплив в Україні. До факторів, які стримують розвиток накопичувального принципу, належать низький рівень доходів населення та дефіцит солідарної пенсійної системи.
5. Функціонування другого рівня повинно підлягати моніторингу як з боку уряду, так і з боку регуляторів для гарантування того, що потреби учасників накопичувальної системи, надавачів послуг та економічні потреби країни будуть збалансовані між вимогами, які конкурують між собою.
6. Необхідно розробити перехідний план з метою передачі обов’язку з основного нагляду від Міністерства соціальної політики до Нацфінпослуг і НКЦПФР. Ймовірно, що протягом певного періоду буде існувати спільна відповідальність, наприклад, створення Ради Накопичувального фонду належить до відповідальності Мінсоцполітики, але розробкою інвестиційної декларації займаються як Нацфінпослуг, так і НКЦПФР.
7. Пенсійні виплати із джерел другого рівня мають бути гарантованими. Автор пропонує, щоб у тому випадку, якщо результати інвестиційної діяльності є меншими за оптимальні, ці втрати учасникам відшкодовувались за рахунок держави та/або компаній з управління активами.

Подальші дослідження будуть пов’язані з вирішенням проблем пенсійного забезпечення, пошуком нових підходів до фінансування Пенсійного фонду та можливостей, що будуть сприяти розвитку другого рівня пенсійного забезпечення та зменшенню ризику пенсійних накопичень.

Література

1. *Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України № 1057-IV від 09.07.2003 р. URL: http://www.rada.gov.ua (дата звернення: 04.03.2018 р.).*
2. *Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : Закон України № 1058-IV від 09.07.2003 р. URL: http://www.rada.gov.ua (дата звернення: 04.03.2018 р.).*

3. *Національна комісія фінансових послуг України : сайт. URL: http://www.dfp.gov.ua (дата звернення: 12.03.2018 р.).*
4. *Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій : Закон України № 2148-VIII від 03.10.2017 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2148-19 (дата звернення: 02.03.2018 р.).*
5. *Марчук М. Як працює накопичувальна пенсійна система? URL: https://biz.nv.ua/ukr/experts/marchuk_m/jak-pratsjuje-nakopichuvalna-pensijna-sistema-2439179.html (дата звернення: 15.03.2018 р.).*
6. *Наливайко Д. Обов'язкова накопичувальна система пенсійного страхування. URL: http://volya.if.ua/2012/10/obovyazkova-nakopychuvalna-systema-pensijnoho-strahuvannya (дата звернення: 15.03.2018 р.).*
7. *Накопичувальна система пенсійного забезпечення – другий рівень пенсійної системи. URL: http://18-60.com.ua/pensiyna-reforma/nakopichuvalna-sistema-pensjnogo-zabezpechennja.html (дата звернення: 18.03.2018р.).*
8. *Проект розвитку фінансового сектору «Аналіз пропонованої обов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні». URL: http://www.finrep.kiev.ua/download/pillar2paper_parliamenthearings_feb2011_ua.pdf (дата звернення: 18.03.2018 р.).*

References

1. *About non-state pension provision: Law of Ukraine, No. 1057-IV, 09.07.2003 [Pro nederzhavne pensiine zabezpechennia: Zakon Ukrainy, No. 1057-IV, 09.07.2003, available at: http://www.rada.gov.ua [in Ukrainian]*
2. *On mandatory state pension insurance: Law of Ukraine, No. 1058–IV, 09.07.2003 [Pro zahalnooboviazkove derzhavne pensiine strakhuvannia: Zakon Ukrainy, No. 1058–IV, 09.07.2003, available at: http://www.rada.gov.ua [in Ukrainian]*
3. *Official website of the National commission of financial services of Ukraine [Ofitsiinyi sait Natsionalnoi komisii finansovykh poslug Ukrainy], available at: http://www.dfp.gov.ua [in Ukrainian]*
4. *On amendments to certain legislative acts of Ukraine on increasing pensions: Law of Ukraine, No. 2148-VIII, 03.10.2017 [Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pidvyshchennia pensii: Zakon Ukrainy, No. 2148-VIII, 03.10.2017], available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2148-19 [in Ukrainian]*
5. *Marchuk, M. How does the accumulative pension system work [Yak pratsyiuie nakopychuvalna pensiina systema], available at: https://biz.nv.ua/ukr/experts/marchuk_m/jak-pratsjuje-nakopichuvalna-pensijna-sistema-2439179.html [in Ukrainian]*
6. *Nalyvayko, D. Compulsory accumulation system of pension insurance [Oboviazkova nakopychuvalna systema pensiinoho strakhuvannia], available at: http://volya.if.ua/2012/10/obovyazkova-nakopychuvalna-system-pensijnoho-strahuvannya [in Ukrainian]*
7. *Accumulation system of pension provision is the second level of the pension system [Nakopychuvalna systema pensiinoho zabezpechennia – druhyi riven pensiinoi systemy], available at: http://18-60.com.ua//nakopichuvalnapensiyna-reforma-sistema-pensjnogo-zabezepchennja.html [in Ukrainian]*
8. *Financial sector development project «An analysis of the proposed compulsory accumulation pension system in Ukraine» [Proekt rozvytku finansovoho sektoru «Analiz proponovanoi oboviazkovoi nakopychuvalnoi pensiinoi systemy v Ukraini»], available at: http://www.finrep.kiev.ua/download/pillar2paper_parliamenthearings_feb2011_en.pdf [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 28.05.2018. *Прийнята до друку 13.06.2018.*

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

УДК 330.5:330.4

Богдан Юрійович КИШАКЕВИЧ
доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та менеджменту, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, Україна, e-mail: b_kyshakevych@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5721-8543

Марина Михайлівна НАХАЄВА
аспірант кафедри економіки та менеджменту, Дрогобицький державний педагогічний університет ім. Івана Франка, Україна, e-mail: nachajevamaryna@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0587-6410

ПРОГНОЗУВАННЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНУ ЗА ДОПОМОГОЮ ARIMA-МОДЕЛЕЙ

Кишакевич, Б. Ю., Нахаєва, М. М. Прогнозування прямих іноземних інвестицій в Україну за допомогою ARIMA-моделей // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 233–243.

Анотація. *У статті проаналізовано проблемні аспекти побудови моделей прогнозування прямих іноземних інвестицій в Україну. Аргументовано доцільність використання для цього методології авторегресійного інтегрованого ковзного середнього та запропоновано метод трансформації нестаціонарного часового ряду прямих іноземних інвестицій в Україну до стаціонарного виду. Для того, щоб мати змогу використати ARIMA-моделі, вихідний часовий ряд було перетворено у стаціонарний за допомогою пакету Statistica шляхом двохкрокової трансформації. Спочатку було проведено згладжування на основі простого ковзного середнього для двох точок і потім віднімання лінійного тренду. Модель ARIMA (2,0,0) показала найменші значення похибок MSE, AIC та BIC, що вказує на те, що вона найбільш вдало апроксимує часовий ряд ПІІ в Україну за аналізований період та може бути обрана для короткострокового прогнозування. Отримані статистичні характеристики параметрів моделі ARIMA (2,0,0) прогнозування прямих іноземних інвестицій в Україну доводять її адекватність та придатність до формування короткострокових прогнозів. Також отриманий на основі запропонованої моделі ARIMA (2,0,0) прогноз надходження прямих іноземних інвестицій в Україну в 2018 році співпадає з прогнозами більшості інвестиційних компаній та Національного банку України. У статті наголошено, що незважаючи на прийняття урядом низки заходів, спрямованих на дерегулювання економіки, інвестори побоюються вкладати кошти в Україну через високий рівень корупції, повільне впровадження реформ та нестабільну економіку. Отже, без кардинального покращення бізнес-клімату та інвестиційної привабливості очікувати приросту інвестицій чи швидкого розвитку економіки в Україні не варто.*

Ключові слова: *прямі іноземні інвестиції; ARIMA-модель; часовий ряд; прогнозування; ковзне середнє; віднімання тренду; Statistica.*

Богдан Юрьевич Кишакевич
доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой экономики и менеджмента, Дрогобычский государственный педагогический университет им. Ивана Франко, Украина, e-mail: b_kyshakevych @ ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5721-8543

Марина Михайловна НАХАЕВА
аспирант кафедры экономики и менеджмента, Дрогобычский государственный педагогический университет им. Ивана Франко, Украина, e-mail: nachajevamaryna@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0587-6410

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ ПРЯМЫХ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В УКРАИНУ С ПОМОЩЬЮ ARIMA МОДЕЛЕЙ

Кишакевич, Б. Ю., Нахаева, М. М. Прогнозирование прямых иностранных инвестиций в Украину с помощью ARIMA-моделей // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 233–243.

© КИШАКЕВИЧ Б.Ю., НАХАЄВА М.М., 2018

Аннотация. *В статье проанализированы проблемные аспекты построения моделей прогнозирования прямых иностранных инвестиций в Украину. Аргументирована целесообразность использования для этого методологии авторегрессионного интегрированного скользящего среднего и предложен метод трансформации нестационарного временного ряда прямых иностранных инвестиций в Украину к стационарному виду. Для того, чтобы использовать ARIMA-модели, исходный временной ряд был преобразован в стационарный с помощью пакета Statistica путем двухшаговый трансформации. Сначала было проведено сглаживание на основе простого скользящего среднего для двух точек и затем вычитание линейного тренда. Модель ARIMA (2,0,0) показала наименьшие значения погрешностей MSE, AIC и BIC, указывающие на то, что она наиболее удачно аппроксимирует временной ряд ПИИ в Украину за анализируемый период и может быть выбрана для краткосрочного прогнозирования. Полученные статистические характеристики параметров модели ARIMA (2,0,0) прогнозирования прямых иностранных инвестиций в Украину подтверждают ее адекватность и пригодность для формирования краткосрочных прогнозов. Также полученный на основе предложенной модели ARIMA (2,0,0) прогноз поступления прямых иностранных инвестиций в Украину в 2018 году совпадает с прогнозами большинства инвестиционных компаний и Национального банка Украины. В статье отмечается, что несмотря на принятие правительством ряда мер, направленных на дерегулирование экономики, инвесторы опасаются вкладывать средства в Украину из-за высокого уровня коррупции, медленного внедрения реформ и нестабильной экономики. Следовательно, без кардинального улучшения бизнес-климата и инвестиционной привлекательности ожидать прироста инвестиций или быстрого развития экономики в Украине не следует.*

Ключевые слова: *прямые иностранные инвестиции; ARIMA-модель; временной ряд; прогнозирование; скользящее среднее; вычитание тренда; Statistica.*

Bohdan KYSHAKEVYCH

Doctor of Economics, Professor, Head of Economics and Management Department,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Ukraine, e-mail: b_kyshakevych@ukr.net,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5721-8543

Maryna NAKHAYEVA

Postgraduate Student, Economics and Management Department, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Ukraine, e-mail: nachajevamaryna@ukr.net,
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0587-6410

FORECASTING OF FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN UKRAINE ON THE BASE OF ARIMA-MODELS

Kyshakevych, B., Nakhaeva, M. (2018). Forecasting of foreign direct investments in Ukraine on the base of ARIMA-models. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Prohnozuvannia priamykh inozemnykh investytsii v Ukrainu za dopomohoiu ARIMA-modelei; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 233–243.

Abstract. *The article analyzes the problematic aspects of constructing the models of forecasting foreign direct investment in Ukraine. The expediency of using the autoregressive integrated moving average methodology for this purpose is justified. The transformation method of non-stationary time series of direct foreign investments into Ukraine to the stationary type is proposed. In order to be able to use the ARIMA-model, the output time series have been converted to static ones using the Statistica package by two-step transformation. Firstly, smoothing based on a simple moving average for the two points and then subtraction of the linear trend have been conducted. The ARIMA-model (2,0,0) has shown the lowest error values for MSE, AIC and BIC, indicating that it approximates the time series of FDI in Ukraine for the analyzed period in the best way and can be selected for short-term forecasting. The obtained ARIMA-model (2,0,0) statistical parameters of foreign direct investment prediction in Ukraine prove the adequacy of ARIMA-model and suitability for the formation of short-term forecasts. The forecast of foreign direct investment in Ukraine for 2018 based on the proposed ARIMA-model (2,0,0) in fact coincides with the forecasts of most investment companies and the National Bank of Ukraine. The article emphasizes that despite the series of measures aimed to deregulate the economy, which have been adopted by the government, investors are still afraid to invest in Ukraine due to the high level of corruption, slow implementation of reforms and unstable economy. It is stressed that without cardinal improvement of business climate and investment attractiveness, an increase in investment or rapid economic development in Ukraine should not been expected.*

Keywords: *direct foreign investments; ARIMA-model; time series; forecasting; rolling average; subtraction of trend; Statistica.*

JEL classification: *C220; F210; O160*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Надходження прямих іноземних інвестицій в Україну є вкрай нестабільними та складно прогнозованими. Нестабільність пояснюється частими економічними та політичними кризами, а останнім часом різке скорочення притоку прямих іноземних інвестицій пов'язане з бойовими діями на Сході країни, які тривають до сьогодні. Усе це робить довгострокове прогнозування, особливо макроекономічних показників в Україні фактично неможливим. Сьогодні існує доволі великий набір методів моделювання та прогнозування рядів динаміки. До найпопулярніших належать: методи ковзної середньої, методи експоненціального згладжування, використання регресійних моделей, методи спрямовані на виявлення сезонної та циклічної компонентів, ARIMA (autoregressive integrated moving average, деколи модель Бокса-Дженкінса) тощо. Проте більшість методів доволі вимогливі до однорідності та стандартності даних, що зустрічається не часто в економічних дослідженнях. Крім цього, за своєю сутністю інвестиційні процеси теж важко однозначно віднести до стаціонарних, що суттєво ускладнює процес їх прогнозування і обумовлює потребу в розробленні ефективного інструментарію врахування їх нестаціонарної природи для побудови прогнозних моделей.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Одним із самих популярних інструментів прогнозування прямих іноземних інвестицій (ПІІ), які зустрічаються в науковій літературі є моделі авторегресивного інтегрованого ковзного середнього (ARIMA). Ал-Абдуразаг та Батайнег у роботі [1] використали методологію Бокса-Дженкінса та ARIMA-моделі для прогнозування рівня ПІІ в Йорданії. У результаті дослідження було виявлено, що ARIMA (0,1,1) є оптимальною моделлю для побудови прогнозу ПІІ у цю країну на період 2004–2025 рр. на основі щорічних даних про ПІІ за 21 попередні роки. У пізніших дослідженнях Ал-Абдуразага (2011) стосовно прогнозів ПІІ в Йорданії на період 2011–2030 рр. теж було використано ARIMA-моделі. Базою побудови прогнозних моделей було взято часовий ряд даних ПІІ за 20 років з 1981 по 2010 рр., який виявився нестаціонарним. Для побудови ARIMA-моделей було отримано ряд перших різниць, які задовольняли умови стаціонарності [2, с.265].

У роботі [3] для прогнозування ПІІ в Індії було теж використано методологію Бокса-Дженкінса та ARIMA-моделі. Прогноз ПІІ з 2018 до 2025 року було отримано за допомогою моделі AR(1) на основі щомісячних даних з квітня 2000 року по червень 2017 року.

Прогноз ПІІ в країнах Південно-Азіатської асоціації регіонального співробітництва (South Asian Association for Regional Cooperation – SAARC) зроблений А. Бісвас в роботі [2] теж ґрунтувався на використанні авторегресійних моделей. Аналіз показав, що найбільш точний прогноз у країнах SAARC давала модель ARIMA (1,1,5).

Проблемам побудови моделей прогнозування прямих іноземних інвестицій присвячено також наукові дослідження Б. Ю. Кишакевича [4], [5], [6], Е. Демірхана [7], М. Маска [7], А. Бісваса [8] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень, присвячених питанням прогнозування прямих іноземних інвестицій у різних країнах світу на основі авторегресійних моделей, на сьогодні невирішеними залишаються проблеми використання цього типу моделей для формування прогнозних значень ПІІ в Україні. Справа у тому, що часові ряди, утворені із прямих іноземних інвестицій в економіку будь-якої країни, у тому числі України, зазвичай є нестаціонарними через їх нестабільний характер, що робить їх складним об'єктом для прогнозування. Це обумовлює потребу в розробленні ефективного інструментарію трансформації нестаціонарних часових рядів ПІІ у стаціонарні із врахуванням їх нестаціонарної природи та подальшої побудови прогнозних моделей потоків ПІІ на основі ARIMA моделей.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз особливостей іноземного інвестування в Україні, визначення проблемних аспектів покращення бізнес-клімату та інвестиційної

привабливості вітчизняної економіки, розроблення підходів до зведення нестаціонарних часових рядів, які визначають потоки ПІІ в Україну до стаціонарного виду та використання їх для побудови ARIMA-моделей короткострокового прогнозування ПІІ в Україну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найбільш авторитетних науковців, які займалися теоретичними засадами прямих іноземних інвестицій (ПІІ) є Джон Даннінг, який у 1993 р. на основі аналізу мотивів здійснення інвестиційної діяльності компаній виділив три основних види ПІІ. Перший тип ПІІ орієнтується на освоєння ринків (market-seeking FDI) і їх основною метою є обслуговування потреб місцевих та регіональних ринків. Їх ще деколи називають горизонтальними ПІІ, оскільки вони передбачають реплікацію виробничих потужностей у приймаючій країні. Наприклад, так звані інвестиції на обхід тарифів (Tariff-jumping FDI), експортно-замінні ПІІ є різновидом цього типу інвестицій. Перешкоди для доступу на місцеві ринки, такі як тарифи та транспортні витрати, також стимулюють цей тип ПІІ. Другий вид ПІІ, який виділяє Джон Даннінг є так звані інвестиції, що орієнтовані на ресурсну базу (resource-seeking FDI) і полягають в інвестуванні фірмою за кордон для отримання ресурсів, недоступних у своїй країні, таких як природні ресурси, сировина або недорога робоча сила. На противагу горизонтальним ПІІ, вертикальні або експортно-орієнтовані ПІІ передбачають розміщення частини виробничого ланцюга в приймаючій країні. Наявність дешевої робочої сили є головним драйвером для експортно-орієнтованих ПІІ. Звичайно, що ПІІ у ресурсний сектор, перш за все у нафту та природній газ, є більш привабливими для багатих на природні ресурси країн. Третій тип ППІ, який називають орієнтованим на ефективність, має місце у випадках, коли компанія отримує зиск від спільного управління географічно розпорошеного бізнесу при наявності ефекту економії масштабу та об’єму [7, с.357].

Варто відзначити, що потоки прямих іноземних інвестицій в світі є складним об’єктом для прогнозування, оскільки вони мають нестабільний характер. Причому суттєві коливання помітні в економіці як розвинених країн, так і країн, що розвиваються. Так, в період з 2012 по 2014 рр. спостерігався різкий спад прямих іноземних інвестицій з 856 979 млрд. дол. США до 563 330 млрд. дол. США. За три роки обсяги прямих іноземних інвестицій за цей період скоротилися фактично в 1,5 рази, тоді як згодом з 2014 по 2016 рр. відбулося різке збільшення іноземних вкладень в економіку розвинених країн світу до 1 032 373 млрд. дол. США.

На рис. 1 показано обсяги прямих іноземних інвестицій у світі у відсотках до ВВП за останні 45 років. Цікавим є той факт, що максимальне значення цей показник приймав у докризовому 2008 році і був рівним 5.169. Проте згодом протягом 5 років з 2010 по 2014 роки спостерігалась спадаюча тенденція частки прямих іноземних інвестицій у світовому ВВП. Крім цього відслідковується сильна тенденція до зростання дисперсії.

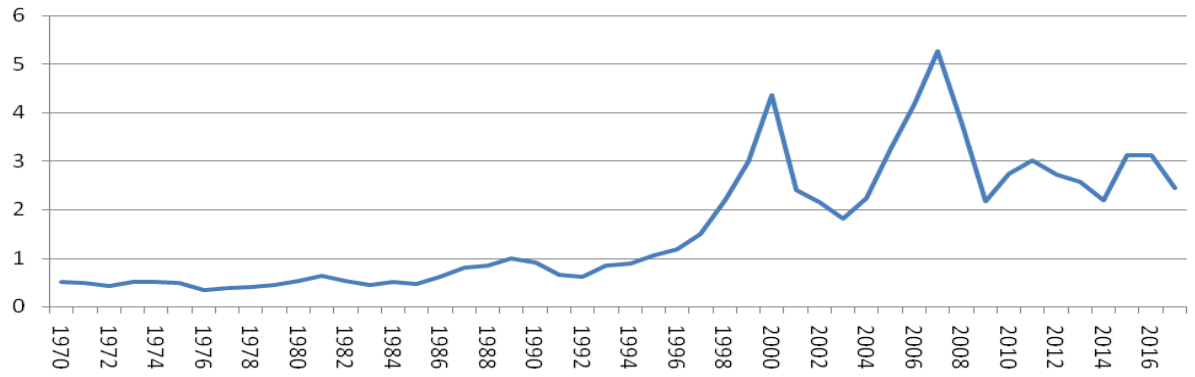

Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції у світі (% від ВВП)
(побудовано авторами на основі [9])

На жаль позитивні тенденції щодо значного зростання обсягів інвестування у світі, не є характерними для української економки. Починаючи із 2014 року в Україні навпаки спостерігається різке скорочення обсягу прямих іноземних інвестицій. Варто відзначити, що в Україні останнім часом зроблено спроби покращити інвестиційний клімат шляхом дерегуляції та лібералізації. Проте, незважаючи на те, що у 2014 р. Україні вдалося покращити свої позиції на 16 пунктів у рейтингу Doing Business, але, попри очікування багатьох експертів, додаткові кошти від іноземних інвесторів так і не надійшли [4, с.74].

Станом на 31.12.2017 р. прямі іноземні інвестиції в Україні найчастіше спрямовувалися у фінансову та страхову діяльність – 26,1% та промислові підприємства – 27,3%. Основними країнами-інвесторами були Кіпр – 25,6%, Нідерланди – 16,1%, Російська Федерація – 11,7%, Велика Британія – 5,5%, Німеччина – 4,6%, Віргінські Острови (Брит.) – 4,1% і Швейцарія – 3,9% [10].

Для отримання прогнозів ПІІ в економіку України нами було використано моделі авторегресивного інтегрованого ковзного середнього (ARIMA), які дуже часто використовують для прогнозування інвестиційних процесів у різних країнах світу. Важливе місце в економічних дослідженнях відводиться моделям стаціонарних часових рядів. Це пояснюється тим, що за допомогою певних перетворень (взяття різниці, виділення тренда тощо) багато часових рядів можуть бути трансформовані до стаціонарного виду, крім того, отримані залишки часто містять статистичні залежності, які можна описати за допомогою цих моделей.

У статистиці розрізняють три види випадкових процесів: строго стаціонарні, слабо стаціонарні, тобто стаціонарні в широкому сенсі і нестаціонарні процеси. Строга стаціонарність означає, що властивості часового ряду не змінюються з часом. Однак в реальній економіці строго стаціонарні процеси фактично відсутні, а тому на практиці розглядаються слабо стаціонарні процеси. Під слабо стаціонарним процесом розуміють випадковий процес, у якому середнє значення і дисперсія незалежно від періоду часу мають постійне значення, а значення автоковаріації залежить лише від довжини лага між досліджуваними змінними.

ARIMA – складна модель, що вимагає певного досвіду у використанні. Аналіз і прогнозування поведінки часового ряду складається із декількох етапів, що включають виконання різних статистичних та сервісних процедур:

1. Відновлення пропущених даних.
2. Перетворення ряду до стаціонарного виду.
3. Ідентифікація моделі, тобто підбір порядку моделі p і q.
4. Оцінка параметрів моделі.
5. Перевірка адекватності моделі.
6. Прогноз за моделлю.

В авторегресійній моделі поточне значення процесу проявляється через кінцеву лінійну сукупність попередніх значень процесу і збурення (білого шуму). Для досягнення більшої гнучкості при побудові моделі досліджуваних процесів корисно включати в неї як члени ковзного середнього, так і авторегресійні члени. У результаті отримують змішану модель ARMA (p, q):

$$X_t = c + \varepsilon_t + \sum_{i=1}^{p} a_i L^i X_t + (1 + \sum_{i=1}^{q} b_i L^i)\varepsilon_t \qquad (1)$$

де $L : Lx_t = x_{t-1}$ – лаговий оператор. Ця модель містить p + q + 2 невідомих. У згаданих вище моделях припускається, що часовий ряд є стаціонарним, тобто його властивості не змінюються в часі. На практиці це часто буває не так, і при наявності лінійного зростання моделі виявляються неефективними. Наступна модифікація моделі, ARIMA (p,d,q) (модель Бокса-Дженкінса) дозволяє за допомогою лагового оператора модифікувати ряд до стаціонарного виду. Для цього беруть різниці порядку d від вихідного часового ряду. Модель

ARIMA (p,d,q) означає, що різниці часового ряду порядку d використовують моделі ARIMA (p,q):

$$(1-L)^d X_t = c + \varepsilon_t + (\sum_{i=1}^{p} a_i L^i)(1-L)^d X_t + (1+\sum_{i=1}^{q} b_i L^i)\varepsilon_t \quad (2)$$

Можна побачити візуально, що часовий ряд, утворений річними даними ПІІ в Україну із 1996 по 2017 роки виявився не стаціонарним (рис. 2). Модель ARIMA може бути застосована тільки до стаціонарних рядів, тому спочатку необхідно багаторазовими перетвореннями привести його до стаціонарному вигляду. Для того, щоб мати змогу використати ARIMA моделі, вихідний часовий ряд було перетворено у стаціонарний за допомогою пакету Statistica шляхом двохкрокової трансформації. Спочатку було проведено згладжування на основі простого ковзного середнього для двох точок і потім віднімання лінійного тренду $X_t = 9900 + 2800t$ від згладженого часового ряду (рис. 2).

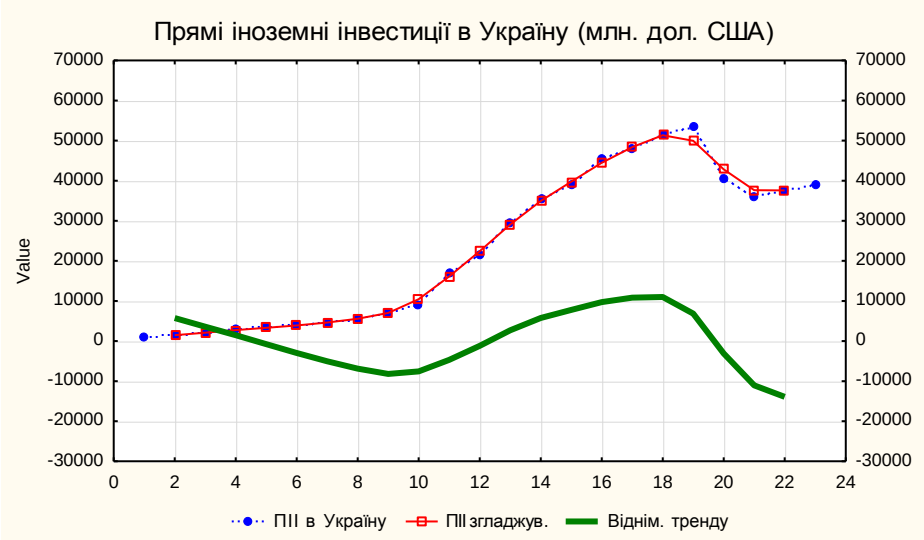

Рис. 2. Трансформація часового ряду ПІІ в Україну у стаціонарний (розроблено авторами)

Стаціонарність отриманого ряду підтверджується тестом Діккі-Фуллера. Використовуючи інструментарій Time series / Forecasting пакету Statistica було побудовано низку ARIMA-моделей, а саме ARIMA (1,0,0), ARIMA (2,0,0) та ARIMA(1,0,1), адекватність яких підтверджувалася пакетом Statistica. Для вибору найбільш адекватної моделі із отриманих ARIMA-моделей було використано средньоквадратичну похибку (Mean Squared Error, MSE), суму квадратів похибок (Sum Squared Error, SSE), інформаційний критерій Акаіке (AIC) та Байєсівський інформаційний критерій або критерій Шварца (BIC), які розраховуються наступним чином:

$$MSE = \frac{1}{n}\sum_{t=1}^{n} e_t^2 \quad (3)$$

$$AIC = \ln(MSE) + \frac{2(r+1)}{n} \quad (4)$$

$$BIC = \ln(MSE) + \frac{(r+1)\ln n}{n} \quad (5)$$

Можна побачити, що байєсівський критерій є аналогом критерію Акаіке з більш суворою функцією штрафу (функція штрафу залежить також від розмірності моделі). Як видно із формули (5), цей критерій накладає більший штраф при збільшенні кількості параметрів порівняно з AIC. Оскільки ln n є більшим за 2 вже при кількості 8 спостережень.

У кращої моделі прогнозування буде менший показник AIC чи BIC. На дані критерії позитивно впливає зменшення залишкової дисперсії і негативно – кількість використаних у моделі параметрів. Головна відмінність між ними полягає у ступені жорсткості, тобто, розмірі штрафу за надмірну кількість параметрів у моделі.

В табл. 1 подано результати оцінювання средньоквадратичної похибки MSE, інформаційного критерію Акаіке (AIC) та Байєсівського інформаційного критерію BIC.

Таблиця 1

Порівняння адекватності ARIMA-моделей (розроблено авторами)

	MSE	AIC	BIC
ARIMA(1,0,0)	1,50E+06	14,40	14,50
ARIMA (2,0,0)	5,73E+05	13,52	13,67
ARIMA (1,0,1)	9,51E+05	14,03	14,18

Оскільки модель ARIMA (2,0,0) має найменші значення похибок MSE, AIC та BIC, а, отже, найбільш вдало апроксимує часовий ряд ПІІ в Україну за аналізований період, саме вона була вибрана нами для короткострокового прогнозування. В табл. 2 наведено результати оцінювання параметрів моделі ARIMA (2,0,0).

Таблиця 2

Оцінка параметрів моделі ARIMA (2,0,0) (розроблено авторами)

Параметри	Значення параметра	Asympt. Std. Err.	Asympt. t(22)	p	Lower (95%)	Upper (95%)
a_1	1,6124	0,1456	11,0774	0,0000	1,3077	1,9170
a_2	-0,8808	0,1567	-5,6200	0,0000	-1,2088	-0,5528

Таким чином, модель ARIMA (2,0,0) у нашому випадку матиме вигляд:

$$X_t = \varepsilon_t + 1{,}6124 X_{t-1} - 0{,}8808 X_{t-2} \quad (6)$$

Аналіз залишків дозволяє зробити висновок щодо того, на скільки вдало підібрана сама модель і наскільки правильно обраний метод оцінки її параметрів. Вважається, що модель адекватна, якщо виконуються 2 вимоги:

1) залишки незалежні;
2) залишки розподілені за нормальним законом.

Для перевірки незалежності залишків зазвичай використовують критерій серій, критерій Дарбіна-Уотсона та автокореляційну функцію. У моделі ARIMA для цих цілей пропонується використовувати автокореляційну функцію (корелограму). Як видно із корелограми на рис. 3, коефіцієнти автокореляції незначущі (не виходять за межі довірчого коридору) і розташовані хаотично, а, отже, залишки є незалежними.

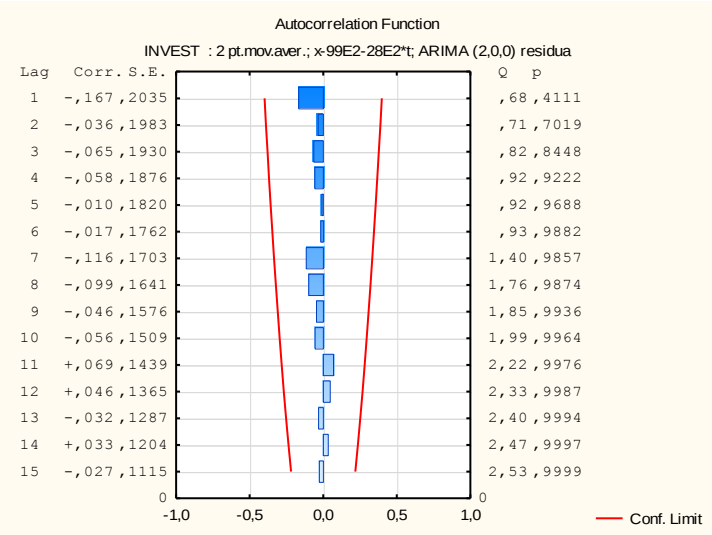

Рис. 3. Корелограма залишків моделі ARIMA (2,0,0) (розроблено авторами)

Оскільки у нашому випадку статистична вибірка ПІІ в Україну містить менше 60 елементів, для перевірки нормальності розподілу залишків моделі ARIMA (2,0,0) було використано Критерій Шапіро-Вілка W, рівень значущості якого становив p=0,11128 (рис. 4), що вказує на відсутність підстав відкинути гіпотезу про нормальність розподілу залишків.

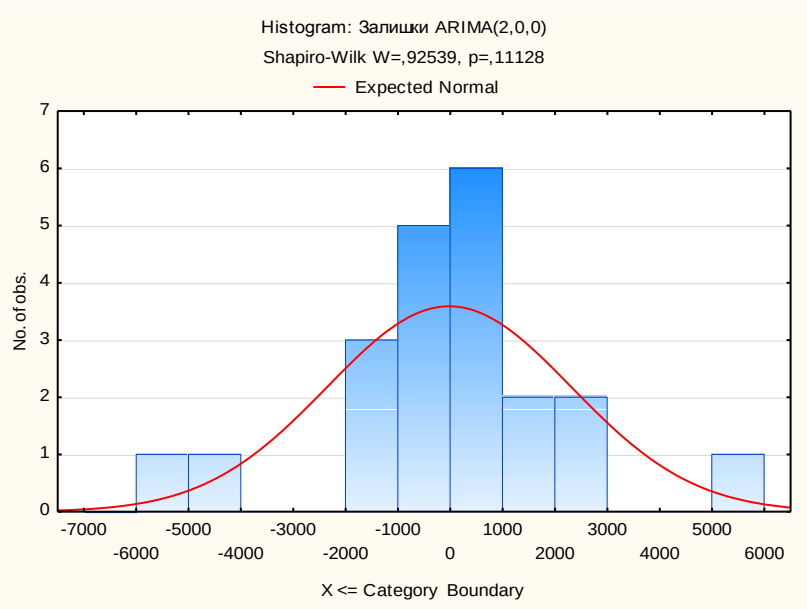

Рис. 4. Гістограма розподілу залишків моделі ARIMA (2,0,0) (розроблено авторами)

Таким чином, отриману прогнозну модель (5) можна вважати адекватною і використовувати її для побудови короткострокових прогнозів ПІІ в Україну. На рис. 5 зображено фактичні та прогнозні значення модифікованого стаціонарного ряду на наступні 2 роки на 95% довірчому інтервалі.

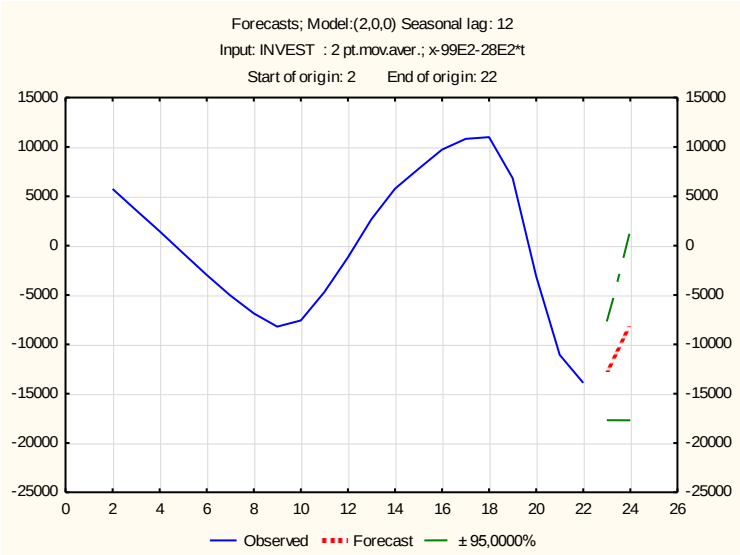

Рис. 5. Прогнозні значення модифікованого стаціонарного ряду (розроблено авторами)

Для отримання прогнозних значень ПІІ в Україні на 2018 та 2019 роки варто здійснити зворотні перетворення модифікованого стаціонарного часового ряду. В табл. 3 подано фактичні та прогнозні значення ПІІ в Україну на 2018 та 2019 роки для прогнозів на основі ARIMA (2,0,0), ARIMA (1,0,0) та ARIMA (1,0,1).

Таблиця 3

Фактичні та прогнозні значення ПІІ в Україну на початок року, млн. грн.
(розроблено авторами)

Рік	Фактичні значення	Рік	Фактичні значення	Рік	Фактичні значення	Рік	Фактичні значення	Рік	Фактичні значення	Прогнозні значення		
										ARIMA (2,0,0)	ARIMA (1,0,0)	ARIMA (1,0,1)
1996	896,90	2001	3875,00	2006	16890,00	2011	45370,00	2016	36154,50	–	–	–
1997	1438,20	2002	4555,30	2007	21607,30	2012	48197,60	2017	37513,60	–	–	–
1998	2063,60	2003	5471,80	2008	29542,70	2013	51705,30	2018	39144,00	–	–	–
1999	2810,70	2004	6794,40	2009	35616,40	2014	53704,00	2019	–	41566,19	41450,73	41070,21
2000	3281,80	2005	9047,00	2010	38992,90	2015	40725,40	2020	–	48840,36	45057,03	45606,27

Отримані у статті результати прогнозування ПІІ співпадають з прогнозами багатьох інвестиційних компаній та Національного банку України. Так, інвестиційна компанія Dragon Capital прогнозує збереження обсягу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну в 2018 році на рівні 2 млрд. доларів, при цьому агросектор є найбільш інвестиційно привабливою галуззю [11]. Цієї суми для такої країни, як Україна надто мало. Для прикладу, таку ж суму прямих іноземних інвестицій за останній рік залучила Грузія. При цьому населення України в 10 разів більше за населення Грузії. Якби Україна була такою ж привабливою для інвесторів, як і Грузія, то могла б отримати до 20 млрд. доларів інвестицій за рік. А це більше, ніж уся програма фінансування, запропонована Україні МВФ. На думку багатьох експертів Україні необхідно залучати як мінімум 5 млрд. доларів на рік.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, отримані статистичні характеристики параметрів моделі ARIMA (2,0,0) прогнозування прямих іноземних інвестицій в Україну на основі методології авторегресивного інтегрованого ковзного середнього доводять її адекватність та придатність до формування короткострокових прогнозів. Результати прогнозу ПІІ в Україну, які було отримано на основі запропонованої моделі, фактично співпадають із прогнозами Національного банку України та цілої низки інвестиційних компаній і дають можливість розробляти

інвестиційну стратегію, визначити пріоритетні напрямки в інвестиційній сфері і передбачити методи їх реалізації на макрорівні.

Незважаючи на прийняття урядом низки заходів, спрямованих на дерегулювання економіки, інвестори побоюються вкладати кошти в Україну через високий рівень корупції, повільне впровадження реформ та нестабільну економіку. Цілком зрозуміло, що без кардинального покращення бізнес-клімату та інвестиційної привабливості очікувати приросту інвестицій чи швидкого розвитку економіки в Україні не варто.

Прогноз зростання прямих іноземних інвестицій у наступному році лише на 2 млрд. дол. є надзвичайно малою величиною для України і сигналізує про дуже низьку інвестиційну привабливість країни та серйозні проблеми у перш за все фінансовому секторі. Усе це обумовлює перспективність подальших наукових розробок у сфері покращення інвестиційного клімату в Україні та удосконалення методів його оцінювання.

Література

1. *Al-Abdulrazag B., Bataineh T. M. Causal relationship between foreign direct investment and savings in Jordan : an error correction model // International Management Review. 2007. No. 3 (4). Pp. 12–18.*
2. *Prasanna Perera. Modeling and forecasting foreign direct investment (FDI) into SAARC for the period of 2013–2037 with ARIMA // International Journal of Business and Social Science. Vol. 6. No. 2. February 2015. Pp. 264–272.*
3. *Kala K., Aruna P. Remesh. Forecasting foreign direct investment inflows into India using ARIMA model // International Journal of Research. Vol. 05. Issue 04. February, 2018. Pp. 1564–1570.*
4. *Кишакевич Б. Ю., Нахаєва М. М. Методи оцінювання інвестиційної привабливості регіонів // Економічний простір : зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ПДАБА України. 2017. № 128. С. 71–80.*
5. *Кишакевич Б. Ю. Стрес-тестування кредитного портфеля банку на основі багатофакторних моделей // Економічний простір : зб. наук. праць. Дніпропетровськ : ПДАБА. № 45. 2011. С. 161–171.*
6. *Кишакевич Б. Ю., Прикарпатський А. К., Твердохліб І. П. Аналіз оптимальних стратегій портфельної конкуренційної моделі ринку акцій // Доповіді Національної академії наук України. 2009. № 1. С. 40–47.*
7. *Demirhan Erdal, Mahmut Masca. Determinants of foreign direct investment flows to developing countries: a cross-sectional analysis // Prague Economic Papers. University of Economics. Prague. 2008. Vol. 4. Pp. 356–369.*
8. *Biswas Abhijit. Forecasting net foreign direct investment inflows in India: Box-Jenkins ARIMA model. IJMBS. Vol. 5, Issue 3. July – Sept. 2015. Pp. 49–58.*
9. *Офіційний сайт Світового банку. URL: https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?end=2017&start=1990&view=chart (дата звернення: 14.05.2018).*
10. *Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 23.05.2018).*
11. *Іноземний бізнес в Україні : чи прийдуть інвестиції у 2017 році? // Офіційний сайт BBC. Новини від 26 січня 2017 р. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/news-38758419 (дата звернення: 27.04.2018).*

References

1. *Al-Abdulrazag, B., Bataineh, T. M. (2007). Causal relationship between foreign direct investment and savings in Jordan: an error correction model, International Management Review, No. 3 (4), pp. 12–18.*
2. *Prasanna, Perera (2015). Modeling and forecasting foreign direct investment (FDI) into SAARC for the period of 2013–2037 with ARIMA, International Journal of Business and Social Science. Vol. 6, No. 2, February 2015, pp. 264–272.*

3. *K. Nithya, Kala, Aruna P., Remesh (2018). Forecasting foreign direct investment inflows into India using ARIMA model, International Journal of Research, Vol. 05, Issue 04, February 2018, pp. 1564–1570.*
4. *Kyshakevych, B. Y., Nakhaeva, M. M. (2017). Methods of estimation of regions' investment attractiveness [Metody otsiniuvannia investytsiinoi pryvablyvosti rehioniv], Ekonomichnyi prostir, PDABA Ukrainy, Dnipropetrovsk, No. 128, s. 71–80 [in Ukrainian]*
5. *Kyshakevych, B. Y. (2011). Stress testing of banks' loan portfolio based on multi-factor models [Stres testuvannia kredytnoho portfelia banku na osnovi bahatofaktornykh modelei], Ekonomichnyi prostir, PDABA Ukrainy, Dnipropetrovsk, No. 45, s. 161–171 [in Ukrainian]*
6. *Kyshakevych, B. Y., Prykarpatskyi, A. K., Tverdokhlib, I. P. (2009). The analysis of optimal strategies of the portfolio competitive model of the stock market [Analiz optymalnykh stratehii portfelnoi konkurentsiinoi modeli rynku aktsii], Dopovidi Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy, No. 1, s. 40–47 [in Ukrainian]*
7. *Demirhan, Erdal, Mahmut Masca (2009). Determinants of foreign direct investment flows to developing countries: a cross-sectional analysis, Prague Economic Papers, University of Economics, Prague, Vol. 4, pp. 356–369.*
8. *Abhijit, Biswas (2015). Forecasting net foreign direct investment inflows in India: Box-Jenkins ARIMA model, IJMBS, Vol. 5, Issue 3, pp. 49–58.*
9. *World Bank official website [Ofitsiinyi sait Svitovoho banku], available at: https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS?end=2017&start=1990&view=chart [in Ukrainian]*
10. *Official site of the State Statistics Service of Ukraine [Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy], available at: http://www.ukrstat.gov.ua [in Ukrainian]*
11. *Foreign business in Ukraine: will the investments come in 2017? BBC Official Site. News from January 26, 2017 [Inozemnyi biznes v Ukraini: chy pryidut investytsii u 2017 rotsi? Ofitsiinyi sait BBC. Novyny vid 26 sichnia 2017], available at: https://www.bbc.com/ukrainian/news-38758419 [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 04.06.2018. *Прийнята до друку 18.06.2018.*

УДК 33.330.005.5

Оксана Ананіївна КЛЕПІКОВА
кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій, Одеський національний політехнічний університет, Україна, e-mail: klepoa@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0399-9035

МОДЕЛЮВАННЯ ПРОЦЕСІВ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В КОМПАНІЇ

Клепікова, О. А. Моделювання процесів корпоративного управління в компанії // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 244–255.

Анотація. *У статті розглянуто та проаналізовано сучасні підходи та моделі корпоративного управління, як в Україні, так і в світі. Проведено огляд інформаційних систем та технологій в управлінні корпорацією. Здійснено класифікацію програмних продуктів та інформаційних технологій, які використовують компанії у процесі корпоративного управління. Виділено основні процеси в управлінні корпорацією, які потребують постійного контролю та аналізу, головними з яких є робота з клієнтами із різних регіонів, корпоративне навчання персоналу та його мотивація, контроль якості виконаних робіт, дохідність підприємства. Запропоновано алгоритм оцінки та аналізу процесів корпоративного управління в компанії на основі імітаційної моделі. Представлено імітаційну модель для аналізу та моделювання процесів корпоративного управління на прикладі діяльності проектно-інвестиційної компанії. На основі імітаційної моделі проведено імітаційні експерименти, за допомогою яких проаналізовано та спрогнозовано організацію корпоративного навчання та мотивацію персоналу, продуктивність робочої сили та її вплив на процеси виконання та якість замовлень, роботу з клієнтами із різних регіонів, потік та якість виконаних робіт та їх вплив на клієнтську базу, операційну та фінансову діяльність з урахуванням чинників зовнішнього та внутрішнього середовища, процеси залучення фінансових і трудових ресурсів та їх ефективного використання з метою задоволення інтересів усіх учасників корпоративного управління, «вузькі місця» в роботі проектно-інвестиційної компанії. Імітаційна модель дозволяє проаналізувати зв'язок між процесами корпоративного управління, вплив одного процесу на інший з метою забезпечення інтересів власників акціонерів та підвищення ефективності роботи компанії.*

Ключові слова: *корпоративне управління; корпоративне навчання персоналу; операційна та фінансова діяльність; імітаційне моделювання; імітаційна модель; прогнозування.*

Оксана Ананьевна КЛЕПИКОВА
кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической кибернетики и информационных технологий, Одесский национальный политехнический университет, Украина, e-mail: klepoa@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0399-9035

МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ В КОМПАНИИ

Клепикова, О. А. Моделирование процессов корпоративного управления в компании // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 244–255.

Аннотация. *В статье рассмотрены и проанализированы современные подходы, и модели корпоративного управления, как в Украине, так и в мире. Проведен обзор информационных систем и технологий в управлении корпорацией. Осуществлена классификация программных продуктов и информационных технологий, используемых компаниями в процессе корпоративного управления. Выделены основные процессы в управлении корпорацией, требующие постоянного контроля и анализа, главными из которых является работа с клиентами из разных регионов, корпоративное обучение персонала и его мотивация, контроль качества выполненных работ, доходность предприятия. Предложен алгоритм оценки и анализа процессов корпоративного управления в компании на основе имитационной модели. Представлено имитационную модель для анализа и моделирования процессов корпоративного управления на примере проектно-инвестиционной компании. На базе имитационной модели проведены имитационные эксперименты, с помощью которых проанализированы и спрогнозированы организация корпоративного обучения и мотивации персонала,*

 © КЛЕПІКОВА О.А., 2018

производительность рабочей силы, ее влияние на процессы исполнения и качество заказов, работа с клиентами из разных регионов, поток и качество выполненных работ и их влияние на клиентскую базу, операционная и финансовая деятельность с учетом факторов внешней и внутренней среды, процессы привлечения финансовых и трудовых ресурсов, и их эффективного использования с целью удовлетворения интересов всех участников корпоративного управления, «узкие места» в работе проектно-инвестиционной компании. Имитационная модель позволяет проанализировать связь между процессами корпоративного управления, влияние одного процесса на другой с целью обеспечения интересов акционеров и повышения эффективности работы компании.

Ключевые слова: *корпоративное управление; корпоративное обучение персонала; операционная и финансовая деятельность; имитационное моделирование; имитационная модель; прогнозирование.*

Oksana KLEPIKOVA

PhD in Economics, Associate Professor, Department of Economic Cybernetics and Information Technologies, Odessa National Polytechnic University, Ukraine, e-mail: klepoa@ukr.net, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0399-9035

MODELING OF CORPORATE MANAGEMENT PROCESSES IN COMPANY

Klepikova, O. (2018). Modeling of corporate management processes in company. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Modeliuvannia protsesiv korporatyvnoho upravlinnia v kompanii; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 244–255.

Abstract. *The article considers and analyzes modern approaches and models of corporate management in both Ukraine and the world. The information systems and technologies in the management of corporation are reviewed. The software products and information technologies used by companies in the process of corporation management are classified. The main processes in corporate management, which require constant control and analysis, the most important of which are work with clients from different regions, corporate training of the staff and its motivation, quality control of the completed works and profitability of an enterprise, are distinguished. The algorithm of estimation and analysis of corporate management processes in a company based on simulation model is proposed. The simulation model for the analysis and modelling of the corporate management processes is presented by the example of the project and investment company. The simulation experiments are carried out on the base of the simulation model. By these experiments, the organization of corporate training and staff motivation, the labor productivity and its influence on the performance processes and the quality of orders, work with clients from different regions, the flow and quality of the completed works and their influence on the client base, operational and financial activities taking into account the factors of internal and external environment, the processes of attracting financial and labor resources and their effective usage for the purpose of addressing the interests of all participants of corporate management, «narrow places» of the project and investment company work are analyzed and forecasted. The simulation model allows to analyze the connection between the corporate management processes, the influence of one process on another for the purpose of the protecting the owners' and shareholders' interests and enhancing the effectiveness of company.*

Keywords: *corporate management; corporate staff training; operational and financial activities; simulation modeling; simulation model; forecasting.*

JEL classification: *C630; L210*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема якості корпоративного управління є однією із основних в теорії та практиці управління. На ефективне корпоративне управління впливає багато чинників, головними з яких є представлення своєчасно акціонерам фактичних даних про роботу компанії, оцінку ризиків, які впливають на ведення бізнесу, забезпечення прозорості ведення бізнесу, форми ведення бізнесу та ін. Наведені чинники впливають на прийняття акціонерами ефективних рішень щодо діяльності корпорації і, як наслідок, підвищення прибутковості бізнесу.

Успішність корпорації залежить від підходів управління корпорацією, які, на сьогодні, тісно пов'язані із застосуванням сучасних інформаційних технологій з управління бізнес-процесами, інформаційно-аналітичних додатків, систем прийняття рішень на основі моделей, до яких відноситься імітаційне моделювання.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Питання корпоративного управління досліджували як зарубіжні, так і вітчизняні вчені: О. М. Вакульчик, М. В. Грідчіна, В. А. Євтушевський, А. І. Крисоватий, І. І. Мазур, Н. Г. Ольдерогге, О. С. Поважний, Н. С. Рязанова, В. М. Федосов, В. Д. Шапіро та ін.

О. С. Поважний розглядає корпоративне управління як сукупність процесів регулювання інтересів груп-учасників об'єднання й управління корпорацією як організацією (виробничою системою), що, у свою чергу, передбачає управління її основними ресурсами, до яких належать виробництво, матеріально-технічні ресурси, фінанси, персонал [1, с.11–32]. О. М. Вакульчик в своїх працях вважає, що корпоративне управління – це сукупність дій менеджерів і власників акціонерного капіталу, які діють у межах чинного законодавства та забезпечують процес залучення фінансових і трудових ресурсів та їх ефективного використання з метою задоволення інтересів усіх учасників корпоративного управління відповідним розподілом створеної вартості [2, с.12–54]. Автори І. І. Мазур, В. Д. Шапіро, Н. Г. Ольдерогге системно розглянули питання корпоративного менеджменту в ринкових умовах та вважають, що розвиток економіки, підприємництва в ринковому середовищі показує, що від ефективності корпоративного менеджменту істотно залежить конкурентоспроможність економіки країни та окремих галузей і підприємств у вітчизняному та світовому економічному просторі [3, с.22–50]. На думку В. А. Євтушевського корпоративне управління є процесами регулювання корпоративних прав з метою одержання прибутку, управління корпоративним підприємством, відшкодування витрат шляхом отримання частини майна при його ліквідації, а також можливі спекулятивні операції з корпоративними правами [4, с.13–17]. Автори статті А. І. Крисоватий, В. М. Федосов, Н. С. Рязанова розглянули теоретико-методологічні аспекти функціонування корпоративних фінансів в умовах інноваційної економіки, проаналізували їх зв'язок із капіталом [5, с.7–27]. Згідно з точкою зору М. В. Грідчіної корпоративне управління – це напрям діяльності менеджерів на забезпечення інтересів власників акціонерів [6, с.15–35].

Наявність у зарубіжній та вітчизняній літературі різнопланових точок зору щодо трактування понять корпоративного управління пояснюється різноманітністю підходів, полярних точок зору науковців, мети дослідження та національними традиціями країни.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз проведених досліджень як зарубіжної, так і вітчизняної науково-практичної літератури свідчить про те, що не існує єдиного визначення корпоративного управління. Це пов'язано з можливістю розгляду корпоративного управління з різних точок зору. Більшість авторів під корпоративним управління розуміють загальний менеджмент, стратегічне управління підприємством, організацією тощо. Автори не розглядають питання розробки алгоритму ефективного корпоративного управління, який би дозволив контролювати корпоративні процеси всередині підприємства, основними з яких є корпоративне навчання та можливість підвищення продуктивності робочої сили, якість виконаних робіт та їх вплив на клієнтську базу, операційну та фінансову діяльність підприємства тощо.

Тому, застосування імітаційного моделювання для дослідження процесів корпоративного управління на підприємстві є актуальною задачею, оскільки дозволяє прогнозувати та планувати діяльність підприємства, відслідковувати проблемні місця, попереджувати негативні результати, розробляти альтернативні управлінські рішення для підвищення конкурентоспроможності підприємства та ін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та оцінка процесів корпоративного управління із застосуванням сучасних підходів імітаційного моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективність корпоративного управління досягається з урахуванням інтересів всіх учасників корпоративних відносин, до яких належать власники підприємства – акціонери, наймані менеджери – правління акціонерного товариства, а також інвестори і кредитори підприємства [7, с.186–190]. Корпоративне управління як категорія є складною системою економічних відносин, яка містить багато зовнішніх і внутрішніх елементів; поняття «корпоративного управління»

розглядається у більшості робіт як спосіб управління, який базується на певних принципах (кодексах) та нормах законодавства, збалансовує та враховує інтереси всіх учасників корпоративних відносин (інвестори-власники, менеджери, зацікавлені особи) та реалізує їх права і обов'язки; корпоративне управління має забезпечити діяльність товариства у прозорому режимі за зрозумілими для всіх «правилами гри», створити механізм взаємодії між органами товариства та систему для здійснення ними ефективного керівництва та контролю; корпоративне управління розглядається або як система взаємодій між учасниками корпоративних відносин, або як процес управління, спрямований на одержання прибутку, або як комбінація цих двох підходів [1, с.47–50; 3, с.30–55; 5, с.12–27].

Структура корпоративного управління завжди відповідає умовам і особливостям конкретної країни, тому процес формування певної моделі корпоративного управління динамічний. Найбільш поширеними моделями корпоративного управління є інсайдерська та аутсайдерська системи корпоративного управління, англо-американська модель корпоративного управління, європейська (німецька) модель, японська модель [8, с.17–25].

Інсайдерські та аутсайдерські системи відрізняються підходами до управління, повноважень, прийняття рішень і виконання прав власності.

В аутсайдерських системах корпоративне управління здійснюється менеджерами компанії. Аутсайдерами є лише акціонери товариства або корпорації.

В країнах Європи і в Японії більшого поширення набула саме інсайдерська система корпоративного управління, а в США і Великій Британії – аутсайдерська [8, с.17–18].

Першою моделлю корпоративного управління була англо-американська. Ключовими учасниками в ній є керівники, директори, акціонери, державні структури, біржі, громадські організації, консалтингові фірми, що надають послуги корпораціям і їх акціонерам у питаннях управління і голосування. Основними суб'єктами цієї моделі є менеджери, директори та акціонери.

У англо-американській моделі інвестори не несуть юридичної відповідальності за дії корпорації. Вони використовують агентські послуги, які надають за окрему плату наймані робітники корпорації, професійні управляючі – менеджери.

Європейська модель використовується у Німеччині, Австрії, Нідерландах, Скандинавії, Франції, Бельгії. Довгостроковими акціонерами в німецьких корпораціях є банки. Представників банків обирають до ради директорів. На відміну від японської моделі, представництво банків у раді є постійним.

Японська модель корпоративного управління є багатогранною і обов'язково передбачає наявність ключового банку. Банк надає корпоративним клієнтам кредити і послуги з випуску облігацій, акцій та консалтингові послуги.

Українська модель корпоративного управління є комбінацією англо-американської та німецької моделей. Вона характеризується такими основними рисами [4, с.143–160; 8, с.18–21]:

1) Дворівнева система органів управління подібна до німецької моделі; наглядова рада обирається власниками-акціонерами; законодавство нечітко визначає повноваження наглядової ради і правління; правління «контролює» та несе основну відповідальність за результати фінансово-господарської діяльності підприємства.
2) Концентрація власності. Основні акціонери – держава, банки, керівництво, працівники; мало уваги приділяється дрібним акціонерам.
3) Брак прозорості. Члени наглядової ради і акціонери отримують мало достовірної і суттєвої інформації.
4) Головне джерело фінансування – банки.

Використання інформаційних технологій менеджерами у процесі корпоративного управління дозволяє підприємствам вирішувати різні задачі: від оперативного управління підприємством до допомоги в прийнятті управлінських рішень.

Можна розділити програмні продукти та інформаційні технології, які використовують компанії у процесі корпоративного управління на п'ять груп [9, с.75–76]:

Група 1 – корпоративні інформаційні системи (КІС), інформаційно-аналітичні програмні продукти, автоматизовані робочі місця (АРМ), обліково-управлінські програми, ERP – продукти (Enterprise Resource Planning – планування ресурсів підприємства), MRP (Manufacturing Resource Planning – планування виробничих ресурсів підприємства) тощо.

Група 2 – програмні продукти класу СУБД (об'єктно орієнтовані системи управління базами даних). Продукти цього класу є досить популярними на світовому ринку в компаніях, оскільки вони універсальні, забезпечують надійне зберігання інформації, швидко можуть бути налагоджені для забезпечення автоматизації рутинної роботи тощо.

Група 3 – програмні продукти бізнес-процесного підходу. Як приклад, програмних продуктів цієї групи, можна віднести клієнт-орієнтовану стратегію – CRM (Customer Relationship Management – управління взаєминами з клієнтами). При реалізації стратегії CRM клієнт виконує контролюючу, а менеджмент – інтегруючу функцію бізнес-процесів компанії (маркетинг, персонал, фінанси, продажі тощо).

Група 4 – програмне забезпечення класу DocFlow (системи маршрутизації документів) і WorkFlow (системи управління потоками робіт).

Група 5 – моделювання і аналіз поведінки процесів підприємства засобами імітаційного моделювання. Імітаційна модель здатна показати цілісну картину розвитку підприємства в динаміці, продемонструвати або виявити приховані тенденції, надати можливість оперативно проаналізувати наслідки рішень, оцінити вплив різних чинників, оцінити наслідки реалізації різних сценаріїв або спрогнозувати подальший перебіг подій.

Розроблений з використанням технології Ithink комплекс імітаційних моделей (модельний комплекс) реалізує імітацію діяльності компанії, яка займається розробкою інвестиційних проектів [10, с.7–25]. Моделюються основні процеси проектно-інвестиційного підприємства, їх взаємозв'язки, прямі та зворотні впливи. Робота модельного комплексу дозволяє: організувати та оцінити корпоративне навчання; організувати та оцінити роботу з клієнтами із різних регіонів; оцінити якість виконаних робіт та їх вплив на клієнтську базу компанії; проаналізувати потік виконаних робіт на підприємстві залежно від кількості клієнтів та продуктивності робочої сили; проаналізувати операційну та фінансову діяльність корпоративного підприємства.

Загальна структура модельного комплексу на фреймовому рівні наведена на рис 1.

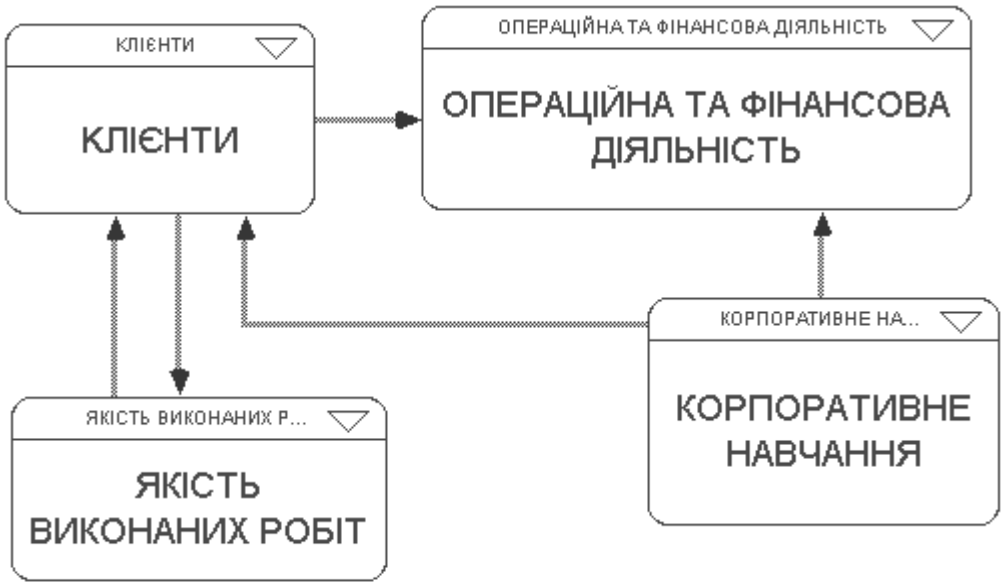

Рис. 1. Структура модельного комплексу управління компанією (розроблено автором)

Як видно з рис. 1, головні процеси (блоки) імітаційної моделі – «Корпоративне навчання», «Клієнти», «Якість виконаних робіт», «Операційна та фінансова діяльність» – взаємодіють між собою за допомогою сукупності таких потоків: грошових (рух грошових

коштів компанії); інформаційних; потоку працівників компанії; потоку клієнтів компанії. Період моделювання імітаційної моделі – 5 років (60 місяців); крок моделювання – 1 місяць. Варто відмітити, що у моделі наведені умовні дані. Менеджер компанії може змінювати та налаштовувати параметри моделі у процесі моделювання.

У блоці «Корпоративне навчання» моделюються процеси залучення трудових ресурсів та навчання працівників у компанії, за допомогою яких підтримується належний рівень як кількості, так і якості працівників.

У блоці «Клієнти» проводиться моделювання клієнтської бази та процесу отримання та виконання замовлень, продуктивність працівників. Імітуються процеси взаємодії компанії з клієнтами, активність клієнтів залежно від якості виконаних робіт. Блок «Клієнти» складається із двох важливих потоків: потік робіт та потік клієнтів (рис. 2).

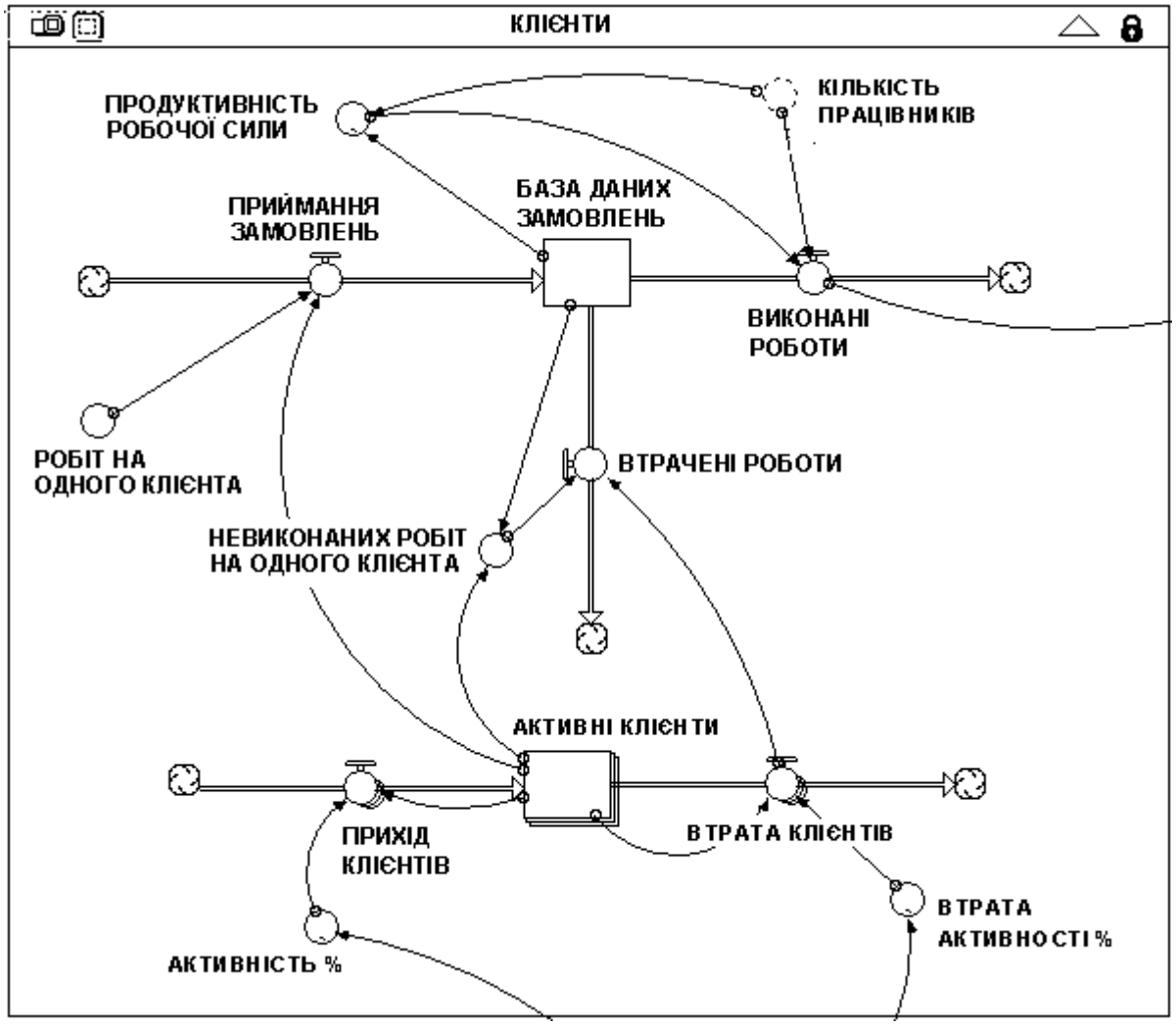

Рис. 2. Блок «Клієнти» (розроблено автором)

Потік клієнтів визначається для чотирьох регіонів у яких працює підприємство.

Відповідно до кількості активних клієнтів формується потік робіт на підприємстві. База даних замовлень – це кількість активних (не виконаних) замовлень в проектно-інвестиційному підприємстві. Виконання робіт характеризується продуктивністю робочої сили, яка визначається графічно на відрізку [0; 1,5], відповідно до кількості накопичених робіт на одного працівника.

Процес надходження клієнтів пов’язаний з блоком «Якість виконаних робіт» в якому імітуються процеси оцінки якості виконаних робіт. Фактична якість, у свою чергу, формується за рахунок продуктивності робочої сили.

У блоці «Операційна та фінансова діяльність» реалізуються процеси, пов'язані з фінансовою та операційною діяльністю підприємства. Окремою функцією блоку є підготовка для керівництва планової аналітичної і управлінської звітності. У цьому блоці формуються основні показники операційної діяльності та визначається економічна ефективність функціонування компанії. Крім ведення стандартної звітності, цей блок забезпечує проведення фінансової політики компанії. У першу чергу, це розподілення фінансових ресурсів за окремими напрямками фінансової та інвестиційної політики. Цей блок складається із трьох частин, які відображають прибутковість діяльності підприємства, розподіл прибутку та інвестиційну активність підприємства.

При оцінці операційної та фінансової діяльності проектно-інвестиційного підприємства використовуються такі показники (рис. 3):

1. Чистий прибуток. Характеризує фінансовий результат діяльності компанії за вирахуванням податків і обов'язкових платежів до державного бюджету.
2. Грошовий резерв. Характеризує забезпечення підприємства коштами для виплати акціонерам, нарахування преміальних (рис. 3) та здійснення фінансово-інвестиційної діяльності.

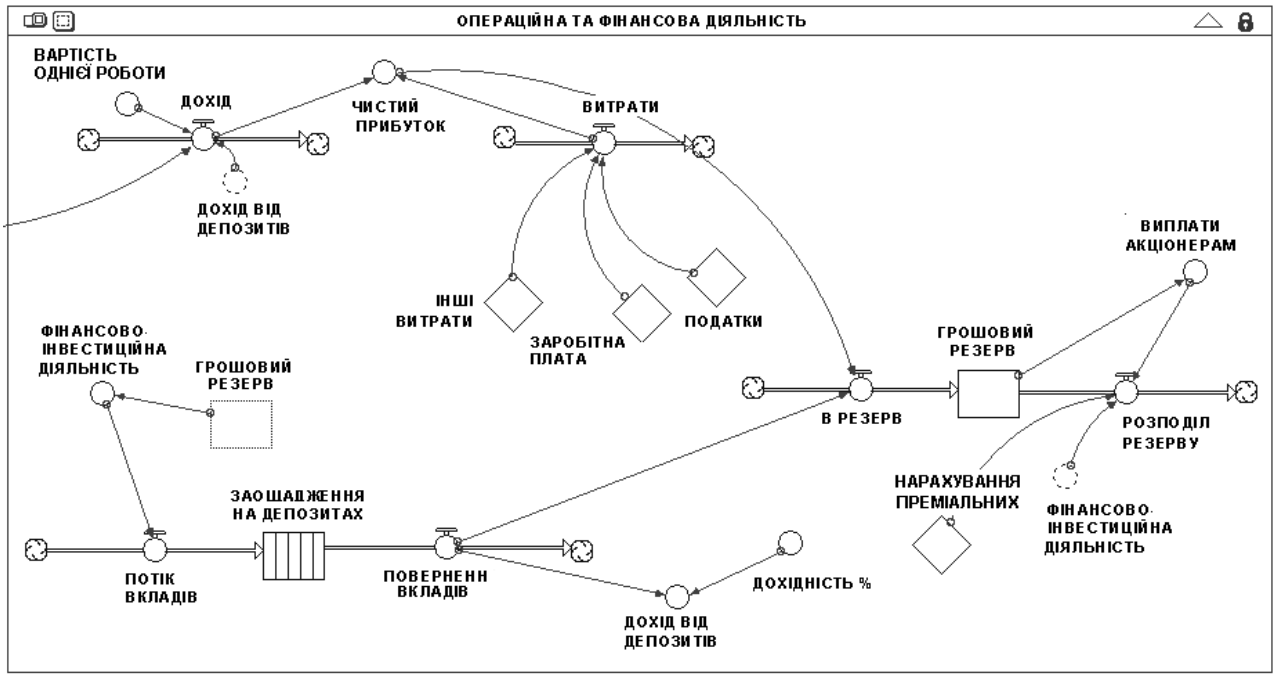

Рис. 3. Блок «Операційна та фінансова діяльність» (розроблено автором)

Від кількості працівників та обсягів виконаних робіт залежить продуктивність робочої сили та якість виконаних робіт (табл. 1). Продуктивність робочої сили – це оцінка діяльності персоналу, його завантаженість потоком робіт. Продуктивність у моделі змінюється на відрізку [0; 1,5]. Якщо працівники завантажені великою кількістю робіт (від 100 та вище), то продуктивність буде залишатись на рівні 1,5.

Згідно з результатами, наведеними в табл. 1 та рис. 4 можна зробити висновок, що ефективність роботи персоналу буде найкраща за кількості кваліфікованих спеціалістів – 66 осіб, новачків (працівників на випробувальному терміні) – 34 осіб та кількості виконаних проектно-інвестиційних робіт більше 100. Продуктивність робочої сили за таких умов складатиме від 0,9 до 1,5.

Результати імітаційних експериментів, наведених на рис. 4 показують, що зростання кількості виконаних робіт відбувається разом із зростанням продуктивності робочої сили.

Таблиця 1

Ефективність роботи персоналу (розраховано на основі розробленої імітаційної моделі)

Кількість працівників, осіб		Кількість виконаних робіт	Продуктивність робочої сили [0; 1,5]
Новачків	Спеціалістів		
34	66	більше 100	від 0,9 до 1,5
35	65	від 99 до 50	від 0,5 до 0,9
28	72	від 49 до 30	від 0,3 до 0,5
29	71	від 30 до 0	від 0,09 до 0,3

Якщо кількість робіт більше 120, то продуктивність залишається на рівні 1.5. Тобто в цей час персонал працює інтенсивно. Мотивація керівництва для персоналу може бути в нарахуванні преміальних (рис. 4).

Рис. 4. Кількість виконаних робіт і продуктивність робочої сили (розроблено автором)

Проаналізуємо якість виконаних робіт відповідно до завантаження працівників накопиченими роботами.

Шкала оцінки якості інвестиційно-проектного підприємства визначається в імітаційній моделі на відрізку [0; 90], де 0 – це відсутність якості, а 90 – це висока якість виконаних робіт. Виконання робіт залежить від кількості працівників на підприємстві та їх продуктивності. Оскільки на підприємстві виникає ситуація, коли кількість замовлень, що поступають за певний період часу, перевищує можливе завантаження підприємства, це призводить до зриву терміну виконання проектів та втрати клієнтів у майбутньому. В такій ситуації продуктивність робочої сили збільшується, а якість виконаних робіт зменшується. Результати експерименту можна представити у вигляді графічної залежності (рис. 5).

В імітаційній моделі проводиться аналіз доходів та витрат проектно-інвестиційного підприємства. Основною статтею доходів є виконані проектно-інвестиційні роботи. Менеджери та керівники компанії можуть самостійно встановлювати ціни на роботи залежно від їх складності. До основних витрат підприємства належать: фонд оплати праці (здійснюється нарахування як основної заробітної плати так і преміальних); інші витрати (комунальні платежі, утримання офісу, амортизаційні витрати тощо); податки: податок на прибуток, податок на фонд заробітної плати (рис. 6).

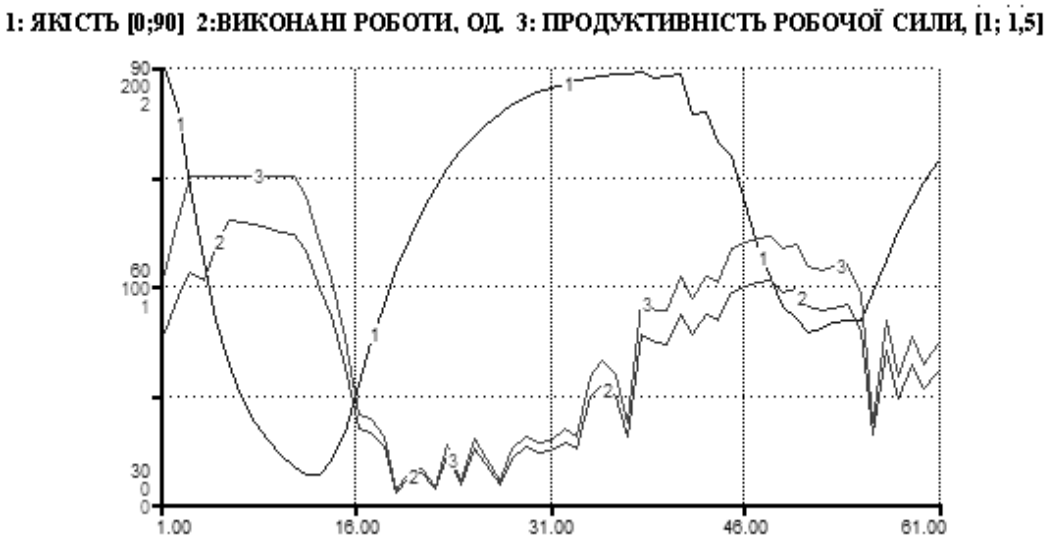

Рис. 5. Якість та продуктивність відповідно завантаження (розроблено авторами)

На основі імітаційної моделі можна проаналізувати операційну діяльність, зокрема прибуток, та чинники, які впливають на його отримання. Результати експерименту наведено на рис. 6.

Рис. 6. Залежність прибутку від продуктивності робочої сили (розроблено автором)

Чим вище продуктивність, тим більше прибуток підприємства. При зменшенні продуктивності прибуток може приймати навіть негативні значення (рис. 6).

Із чистого прибутку, що залишається у розпорядженні підприємства, здійснюються виплати акціонерам корпорації. Залишок коштів після виплат акціонерам є нерозподіленим прибутком. В імітаційній моделі це фонд «грошовий резерв». Грошовий резерв є джерелом для здійснення фінансово-інвестиційної діяльності підприємства.

Імітаційна модель дозволяє аналізувати заробітну плату працівників залежно від потоку виконаних робіт. Результати імітаційних експериментів представлено на рис. 7.

Із рис. 7 можна зробити висновок, що на проектно-інвестиційному підприємстві менеджери здійснюють мотивацію роботи працівників, тобто, якщо працівники виконують більше робіт, то вони отримують більшу заробітну плату та їм нараховують преміальні.

Рис. 7. Фонд заробітної плати та кількість виконаних робіт (розроблено автором)

Проаналізуємо грошовий резерв залежно від потоку виконаних робіт. Результати імітаційних експериментів представлено рис. 8.

Рис. 8. Грошовий резерв, тис. грн. (розроблено автором)

Рис. 8 ілюструє, що збільшення кількості виконаних робіт обумовлює зростання грошового резерву. Тобто підприємство буде мати можливість проводити фінансово-інвестиційну діяльність та отримати додаткові доходи.

Проаналізуємо фінансово-інвестиційну діяльність проектно-інвестиційного підприємства. Сутність фінансово-інвестиційної діяльності підприємства зі змішаною моделлю корпоративного управління полягає в тісному співробітництві з банком-акціонером. Визначимо залежність фінансово-інвестиційних вкладень від зміни кількості виконаних робіт.

Рис. 9 ілюструє, що збільшення кількості виконаних робіт призводить до збільшення фінансово-інвестиційних вкладень, які будуть використані для підвищення ефективності роботи підприємства.

Рис. 9. Фінансово-інвестиційна діяльність (розроблено автором)

Висновки і перспективи подальших розробок. На основі розробленої імітаційної моделі та серії проведених імітаційних експериментів менеджери компанії можуть аналізувати процеси корпоративного управління в таких напрямах діяльності: організація роботи з клієнтами (аналізувати запити клієнтів, своєчасно виконувати замовлення, пропонувати гнучкі замовлення тощо); аналіз якості виконаних робіт, клієнтської бази та продуктивності робочої сили; стимулювання персоналу до підвищення свого професійного рівня, проводити підвищення кваліфікації роботи персоналу; аналіз та планування доходів та витрат, регулювання ціни на замовлення залежно від потоку робіт; прийняття управлінських рішень щодо можливості проведення фінансово-інвестиційної діяльності тощо.

Перевагою застосування імітаційного моделювання є те, що на основі розробленої імітаційної моделі менеджери та керівники компанії можуть аналізувати не тільки поточний стан, але й проводити прогнозування усіх процесів діяльності підприємства, які увійшли до модельного комплексу. Модель дозволяє здійснювати імітацію процесів діяльності підприємства з урахуванням впливу різноманітних чинників зовнішнього і внутрішнього середовища на стратегічну перспективу, у тому числі стохастичного характеру, проводити аналіз впливу та взаємозв’язків усіх процесів управління. Тобто комплекс імітаційних моделей фактично відіграє роль інформаційно-аналітичного тренажера для керівництва компанії у розробці різнопланових альтернативних рішень. На моделі-тренажері «програються» управлінські рішення щодо формування бізнес-стратегії та їх можливі наслідки у майбутньому, вивчення тенденцій розвитку компанії.

Перспективи подальших розробок у процесі моделювання корпоративного управління полягають у вивченні та розробці нових підходів корпоративного управління із застосуванням агентних імітаційних моделей. Це дозволить більш детально проаналізувати структуру корпоративних відносин між клієнтами, менеджерами та керівництвом компанії.

Література

1. *Поважний О. С., Орлова Н. С., Харламова А. О. Корпоративне управління : підруч. К. : Кондор, 2013. 244 с.*
2. *Вакульчик О. М. Корпоративне управління : економіко-аналітичний аспект. Дніпропетровськ : Пороги, 2003. 257 с.*
3. *Мазур И. И, Шапиро В. Д., Ольдерогге Н. Г. Корпоративный менеджмент. Справочник для профессионалов. М. : Высшая школа, 2003. 1088 с.*
4. *Євтушевський В. Корпоративне управління : підруч. К. : Знання, 2006. 406 с.*

5. *Крисоватий А. І., Федосов В. М., Рязанова Н. С. Корпоративні фінанси в контексті викликів сучасної інноваційної економіки // Фінанси України. 2013. № 9. С. 7–27.*
6. *Грідчіна М. В. Корпоративні фінанси (зарубіжний досвід і вітчизняна практика) : навч. посіб. К. : МАУП, 2002. 232 с.*
7. *Горова К. О., Лангова Г. М. Проблеми корпоративного управління в Україні // Фінансово-кредитна діяльність : проблеми теорії та практики. 2011. Вип. 2. С. 186–190.*
8. *Мальська М. П., Мандюк Н. Л., Занько Ю. С. Корпоративне управління : теорія та практика : підруч. К. : Центр учбової літератури, 2012. 360 с.*
9. *Клепікова О. А. Сучасний стан і роль інформаційних технологій в управлінні підприємством // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Економіка і менеджмент. Одеса : МГУ. 2013. № 5. С. 74–77.*
10. *Соколовська З. М., Клепікова О. А. Прикладні моделі системної динаміки : монографія. Одеса : Астропринт, 2015. 308 с.*

References

1. *Povazhnyi, O. S., Orlova, N. S., Kharlamova, A. O. (2013). Corporate governance: [Korporatyvne upravlinnia], Kondor, Kyiv, 244 s. [in Ukrainian]*
2. *Vakulchyk, O. M. (2003). Corporate governance: economic and analytical aspect [Korporatyvne upravlinnia: ekonomiko-analitychnyi aspect], Porohi, Dnipropetrovsk, 257 s. [in Ukrainian]*
3. *Mazur, Y. Y, Shapiro, V. D., Olderohhe, N. H. (2003). Corporate management. Reference book for professionals [Korporativnyy menedzhment. Spravochnik dlya professionalov], Vysshaya shkola, Moskva, 1088 s. [in Russian]*
4. *Yevtushevskyi, V. (2006). Corporate governance [Korporatyvne upravlinnia], Znannia, Kyiv, 406 s. [in Ukrainian]*
5. *Krysovatyi, A. I., Fedosov, V. M., Riazanova, N. S. (2013). Corporate finance in the context of the challenges of modern innovative economy [Korporatyvni finansy v konteksti vyklykiv suchasnoi innovatsiinoi ekonomiky], Finansy Ukrainy, No. 9, s. 7–27 [in Ukrainian]*
6. *Hridchina, M. V. (2002). Corporate finance (foreign experience and domestic practice) [Korporatyvni finansy (zarubizhnyi dosvid i vitchyzniana praktyka)], MAUP, Kyiv, 232 s. [in Ukrainian]*
7. *Horova, K. O., Lanhova, H. M. (2011). Problems of corporate governance in Ukraine [Problemy korporatyvnoho upravlinnia v Ukraini], Finansovo-kredyt diialnist: problemy teorii ta praktyky], No. 2, s. 186–190 [in Ukrainian]*
8. *Malska, M. P., Mandiuk, N. L., Zanko, Yu. S. (2012). Corporate governance: theory and practice [Korporatyvne upravlinnia: teoriia ta praktyka], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, 360 s. [in Ukrainian]*
9. *Klepikova, O. A. (2013). The current state and role of information technology in the enterprise management [Suchasnyi stan i rol informatsiinykh tekhnolohiy v upravlinni pidpryiemstvom], Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ekonomika i menedzhment, Odesa, No. 5, s. 74–77 [in Ukrainian]*
10. *Sokolovska, Z. M., Klepikova, O. A. (2015). Applied models of system dynamics: monograph [Prykladni modeli systemnoi dynamiky: monohrafiia], Astroprint, Odesa, 308 s. [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 26.03.2018. *Прийнята до друку 06.04.2018.*

УДК 303.094.5:330.133.2:330.133.7

Юрій Володимирович ПОЗДНЯКОВ
провідний експерт-оцінювач Українського товариства оцінювачів, представник Експертної ради УТО у Львівській області, Україна, e-mail: jerzy.pozdniakow@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5849-7345

Марія Львівна ЛАПІШКО
кандидат економічних наук, професор кафедри фінансів, обліку і аналізу, Інститут підприємництва і перспективних технологій, Національного університету «Львівська політехніка», Україна, e-mail: lapishko@i.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6690-3080

МЕТОД ЗАМІЩЕННЯ ГРУПОВОЮ МІРОЮ ЯК МЕТРОЛОГІЧНА ОСНОВА ЗАСТОСУВАННЯ ПОРІВНЯЛЬНОГО МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ

Поздняков, Ю. В., Лапішко, М. Л. Метод заміщення груповою мірою як метрологічна основа застосування порівняльного методичного підходу // Вісник соціально-економічних досліджень : зб. наук. праць (ISSN 2313-4569); за ред. М. І. Звєрякова (голов. ред.) та ін. Одеса : Одеський національний економічний університет. 2018. № 2 (66). С. 256–268.

Анотація. *У статті розглянуто метрологічні засади виконання економічних вимірювань із застосуванням порівняльного методичного підходу. Згідно з пропонованим підходом, за методом заміщення сукупність об'єктів порівняння трактується як групова міра, що з певною точністю відтворює значення одиничного показника вартості, властиве об'єктам сукупності. Окремі об'єкти порівняння, що складають цю сукупність, у такому випадку розглядаються як однозначні міри одиничного показника вартості. Показано, що за виконання умови однорідності сукупності за цим параметром, включно із об'єктом оцінки, він може бути з метою визначення його вартісних показників заміщений груповою мірою. Встановлено та проаналізовано основні співвідношення для визначення впливу систематичних та випадкових похибок у цьому випадку. Отримані аналітичні вирази для опису похибок методу заміщення з використанням групової міри дають можливість проаналізувати частку систематичної складової похибки вимірювання у загальній похибці визначення вартості об'єкта оцінки. Отримано та математично обґрунтовано можливості зниження впливу систематичної складової похибки вимірювання, привнесеної об'єктами порівняння. Сформульовано практичні рекомендації щодо збільшення точності та достовірності результатів оціночних робіт.*

Ключові слова: *оцінка нерухомості; метрологічний підхід; ринкова вартість; похибка оцінки; точність оцінки; метод заміщення; групова міра.*

Юрий Владимирович ПОЗДНЯКОВ
ведущий эксперт-оценщик Украинского общества оценщиков, представитель Экспертного совета УТО во Львовской области,Украина, e-mail: jerzy.pozdniakow@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5849-7345

Мария Львовна ЛАПИШКО
кандидат экономических наук, профессор кафедры финансов, учета и анализа, Институт предпринимательства и перспективных технологий, Национального университета «Львовская политехника», Украина, e-mail: lapishko@i.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6690-3080

МЕТОД ЗАМЕЩЕНИЯ ГРУППОВОЙ МЕРОЙ КАК МЕТРОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ПРИМЕНЕНИЯ СРАВНИТЕЛЬНОГО МЕТОДИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Поздняков, Ю. В., Лапишко, М. Л. Метод замещения групповой мерой как метрологическая основа применения сравнительного методического подхода // Вестник социально-экономических исследований : сб. науч. трудов (ISSN 2313-4569); под ред. М. И. Зверякова (глав. ред.) и др. Одесса : Одесский национальный экономический университет. 2018. № 2 (66). С. 256–268.

 © ПОЗДНЯКОВ Ю.В., ЛАПІШКО М.Л., 2018

Аннотация. *В статье рассмотрены метрологические основы выполнения экономических измерений с применением сравнительного методического подхода. В соответствии с предлагаемым подходом, с использованием метода замещения, совокупность объектов сравнения трактуется как групповая мера, которая с определенной точностью воспроизводит значение единичного показателя стоимости, присущее объектам совокупности. Отдельные объекты сравнения, составляющие эту совокупность, в таком случае рассматриваются как однозначные меры единичного показателя стоимости. Показано, что при выполнении условия однородности совокупности по этому параметру, включая и объект оценки, последний может быть с целью определения его стоимостных показателей замещен такой групповой мерой. Сформулированы и проанализированы основные соотношения для определения влияния систематических и случайных погрешностей в рассматриваемом случае. Полученные аналитические выражения для описания погрешностей метода замещения с использованием групповой меры дают возможность проанализировать долю систематической составляющей погрешности измерения в общей погрешности определения стоимости объекта оценки. Получены и математически обоснованы возможности снижения влияния систематической составляющей погрешности измерения, привнесенной объектами сравнения. Сформулированы практические рекомендации по увеличению точности и достоверности результатов оценочных работ.*

Ключевые слова: *оценка недвижимости; метрологический подход; рыночная стоимость; погрешность оценки; точность оценки; метод замещения; групповая мера.*

Yuri POZDNYAKOV

Leading expert appraiser, Member of Ukrainian Society of Appraisers, representative of UAA Expert council in Lviv region, Ukraine, e-mail: jerzy.pozdniakow@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5849-7345

Maria LAPISHKO

PhD in Economics, Professor, Department of Finance, Accounting and Analysis, Institute of Entrepreneurship and Advanced Technologies of the National University «Lviv Polytechnic», Ukraine, e-mail: lapishko@i.ua, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-6690-3080

METHOD OF SUBSTITUTION WITH GROUP MEASUREMENTS AS A METROLOGICAL BASIS OF COMPARATIVE METHODICAL APPROACH APPLICATION

Pozdnyakov, Y., Lapishko, M. (2018). Method of substitution with group measurements as a metrological basis of comparative methodical approach application. Ed.: M. Zveryakov (ed.-in-ch.) and others [Metod zamishchennia hrupovoiu miroiu yak metrolohichna osnova zastosuvannia porivnialnoho metodychnoho pidkhodu; za red.: M. I. Zveriakova (gol. red.) ta in.], Socio-economic research bulletin; Vìsnik socìal'no-ekonomìčnih doslìdžen' (ISSN 2313-4569), Odessa National Economic University, Odessa, No. 2 (66), pp. 256–268.

Abstract. *The metrological principles of the economic measurements implementation using the comparative methodical approach are considered in the article***.** *According to the proposed approach using the substitution method, the set of compared objects is treated as a group measurement standard, which with a certain accuracy reproduces the single indicator of value, which is appropriate to the selection objects. Every individual object of comparison representing this set in that case is treated as an unambiguous measurement of the single indicator of value. It is shown that in the case if for the set of compared objects, including evaluation object, homogeneity condition for this parameter is satisfied, it may be replaced by this group measurement in order to determine cost indicators of the evaluation object. The basic proportions to determine the influence of systematic and random errors in this case are formulated and analyzed. The obtained analytical equations describing the errors of the substitution method using the group measurement standard give an opportunity to analyze the share of the systematic component in the overall measurement error of estimating value of the evaluation object. The possibilities of reducing the influence of systematic component of measurement error, introduced by the compared objects, are obtained and mathematically proved. Practical recommendations for increasing accuracy and reliability of evaluation results are formulated.*

Keywords: *real estate valuation/appraising; metrological approach; market value; estimation error; estimation accuracy; substitution method; group measurement.*

JEL classification: *C130; C520; C830; G120*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Зростання вимог до точності та достовірності результатів економічних вимірювань, що виконуються методами незалежної

експертної оцінки, робить досить актуальним питання дослідження похибок визначення вартості об'єктів оцінки. Зокрема, доцільним видається дослідження похибок економічних вимірювань, що виконуються із застосуванням порівняльного методичного підходу, який на сучасному етапі розвитку методичного інструментарію незалежної оцінки є найбільш достовірним.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Дослідженням точності економічних вимірювань та похибок, що виникають при оцінці нерухомості, займалися численні фахівці за кордоном (Jack P. Friedman, Nicholas Ordway, Tom Copeland, Tim Koller, Jack Murrin, Richard U. Ratcliff, Aswath Damodaran, С. В. Грибовский, В. М. Рутгайзер) і в Україні (Я. І. Маркус, В. О. Воронін) [1, с.283–289; 2, с.289–304; 3, с.30–32; 4, с.77–90]. Автори цієї роботи також додали свій скромний внесок до актуальних досліджень у цьому напрямку [5, с.134–139; 6, с.45–48; 7, с.172–191; 8, с.152–162; 9, с.101–105].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість досліджень та публікацій, присвячених проблематиці точності та достовірності результатів оціночних робіт, до теперішнього часу в оцінці не застосовувався інформаційно-метрологічний підхід до виконання економічних вимірювань. Це є однією із причин відсутності апробованих та затверджених методик визначення їх похибок, що надалі залишає відкритим питання про ступінь невизначеності результатів оцінки. На даний час недостатньою мірою досліджено методичні похибки традиційних оціночних підходів – зокрема, порівняльного методичного підходу.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження впливу систематичних та випадкових похибок, що виникають при застосуванні порівняльного методичного підходу в економічних вимірюваннях; отримання аналітичних співвідношень для визначення впливу цих похибок; аналіз похибок методу заміщення з використанням групової міри при його застосуванні у галузі незалежної оцінки; математичне обґрунтування можливості зниження впливу систематичної складової похибки вимірювання, привнесеної об'єктами порівняння. Кінцевою метою дослідження є опрацювання та формулювання практичних рекомендацій, спрямованих на збільшення точності та достовірності результатів оціночних робіт. Об'єктом дослідження є порівняльний методичний підхід незалежної експертної оцінки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пропонується підійти до розгляду оціночних процедур порівняльного методичного підходу з точки зору метрології. При цьому сукупність об'єктів порівняння розглядається як групова міра одиничного показника вартості, властивого об'єктам цієї сукупності. Кожен із окремих об'єктів порівняння, що складають цю сукупність, відтворює певне значення одиничного показника вартості, яке є апріорно відомим оцінювачеві. Це дає підстави розглядати об'єкти порівняння як однозначні міри одиничного показника вартості. У випадку дотримання умови інформаційної однорідності сформованої оцінювачем сукупності об'єктів порівняння за цим параметром, включно із об'єктом оцінки, виникає формальна підстава розповсюдити відтворюване груповою мірою – сукупністю об'єктів порівняння – значення одиничного показника вартості, притаманне об'єктам цієї сукупності, і на об'єкт оцінки, для якого це значення є апріорно невідомим. Власне у такий спосіб відбувається процедура вимірювання досліджуваного економічного показника об'єкта оцінки. У метрології такий метод відомий як «метод заміщення», оскільки за описаним вище алгоритмом вимірювання невідома величина одиничного показника вартості об'єкта оцінки заміщується відомою величиною одиничного показника вартості, відтворюваного однозначною груповою мірою, що складається із сукупності обраних оцінювачем об'єктів порівняння. Теоретичні розробки в галузі групових мір широко застосовуються у вимірюваннях фізичних величин [10, с.11–15; 11, с.1–8; 12, с.7–10; 13, с.11–13], але до цього часу вони не знайшли використання у галузі економічних вимірювань.

Необхідною та достатньою умовою коректності вимірювання за методом заміщення є можливо більш суворе дотримання умови однорідності усієї сукупності (об'єктів порівняння та об'єкта оцінки) за вимірюваним параметром. Зрозуміло, що в ідеальному, недосяжному на

практиці випадку, чисельні значення вартості одиничного показника мали би бути однаковими для усіх елементів сукупності, а ціноформуючі характеристики усіх окремих об'єктів порівняння та об'єкта оцінки, повинні бути ідентичними. Практика оціночних робіт об'єктів нерухомості показала, що зазвичай реально виконані оціночні роботи є досить далекими від такої ідеальної ситуації. Завжди має місце певна розбіжність ціноформуючих характеристик та вартості одиничного показника об'єктів порівняння – тобто інформаційна неоднорідність однозначних мір, що входять до складу групової міри. Також завжди є різниця поміж кожним із об'єктів порівняння та об'єктом оцінки, як за ціноформуючими характеристиками, так і за вартістю одиничного показника. Усі ці розбіжності є джерелом похибки результату оцінки, і власне тому їх дослідження є дуже важливим для підвищення точності та достовірності незалежної оцінки.

Критерієм виконання умови однорідності сукупності досліджуваного та заміщуючого об'єкта за вимірюваним параметром у вимірюваннях фізичних величин є однаковість інформативного параметра сигналу на виході вимірювального каналу у двох випадках: при подачі на його вхід інформативного параметра сигналу досліджуваного об'єкта та при зміні цього сигналу на сигнал заміщуючого об'єкта. За умови короткочасової стабільності передавальної характеристики вимірювального каналу на проміжку часу виконання цих двох вимірювань можна обґрунтовано стверджувати однаковість інформативного параметра сигналу досліджуваного та заміщуючого об'єктів. Це є рівнозначним встановленню значення вимірюваного параметра досліджуваного об'єкта на рівні заздалегідь відомого параметра заміщуючого об'єкта – групової міри.

В економічних вимірюваннях пропонується критерієм виконання умови однорідності сукупності досліджуваного та заміщуючого об'єкта визнати максимальну близькість основних ціноформуючих характеристик цих об'єктів. Зазвичай вони мали би бути ідентичними. Натомість, при виконанні реальних оціночних робіт, неминучі дрібні розбіжності між ціноформуючими характеристиками об'єкта оцінки та обраних оцінювачем об'єктів порівняння усуваються шляхом виконання процедури коригування з внесенням відповідних поправок. Високий ступінь подібності основних ціноформуючих характеристик досліджуваного та заміщуючого об'єкта – групової міри, яка відтворює значення одиничного показника вартості, притаманне усім об'єктам цієї сукупності, включно з об'єктом оцінки, дає підстави розповсюдити це апріорно відоме значення і на об'єкт оцінки.

Як бачимо, загальний алгоритм вимірювання за методом заміщення є однаковим в обох розглянутих випадках – у вимірюваннях фізичних величин та в економічних вимірюваннях. Різниця полягає лише у відмінності практичної реалізації процесів відбору, передачі, обробки вимірювальної інформації у вимірювальному каналі. Якщо при вимірюваннях фізичних величин ці процеси переважно реалізуються за допомогою інструментальних вимірювань з використанням вимірювальних приладів та систем, то в економічних вимірюваннях більша частина вказаних процесів виконується безпосередньо оцінювачем. І лише невелика частина оціночних процедур – обчислювальні, іноді – логічні операції та функції реєстрації та зберігання проміжних і кінцевих результатів – здійснюються за допомогою засобів оргтехніки. Варто зауважити, що в обох розглянутих випадках загальні закономірності процесів відбору, передачі, обробки вимірювальної інформації описуються однаковими базовими положеннями теорії інформації. Власне цей факт дає підстави застосувати для аналізу похибок оціночних процедур базові положення теорії інформації та похідні від них закономірності метрології, зокрема – теорії похибок вимірювання.

На отриманий при виконанні економічних вимірювань результат в загальному випадку мають вплив розмаїті похибки, які умовно можна розділити за ступенем випадковості їх виникнення на систематичні та випадкові. Іноді в окрему групу виділяють грубі похибки, що істотно (іноді – багаторазово) перевищують очікувану для умов конкретної оціночної ситуації похибку. Ці похибки, які ще називають промахами або викидами, зазвичай спотворюють отриманий результат настільки, що він стає цілковито

непридатним для використання. Причиною їх появи можуть бути, насамперед, грубі помилки оцінювача, який використав недостовірні вихідні дані або ж цілком неправильно виконав певні оціночні процедури. Грубі помилки залишаються невиправленими доволі рідко, оскільки очевидна неймовірність та неприйнятність результату оціночних робіт змушує оцінювача уважніше переглянути коректність виконання оціночних процедур та дає можливість усунути ці помилки.

При виконанні цього дослідження обмежимося аналізом впливу систематичних та випадкових похибок, який у незалежній експертній оцінці, на відміну від грубих похибок, не так легко виявити та усунути. Систематичними похибками є похибки, що залишаються сталими (або закономірно змінюються) при виконанні оціночних робіт. Оскільки в оцінці більшість процедур виконується особисто оцінювачем, джерелом систематичних похибок найчастіше є його свідоме чи підсвідоме прагнення до заниження або ж завищення результату. При застосуванні порівняльного підходу для цього може бути використаний тенденційний відбір джерел ринкової інформації, некоректне врахування впливу відмінностей між об'єктами порівняння та об'єктом оцінки при коригуванні, маніпуляції з вибором методу усереднення скоригованих показників та багато інших можливостей.

Випадковими є похибки, що при виконанні економічних вимірювань змінюються випадково. Цей вид похибки може бути пов'язаний із впливом будь-яких випадкових факторів. Наприклад, якщо при виконанні однієї із серії однотипних оцінок оцінювач скористається замість перевіреної апробованої методики будь-якою новою розробкою або нетиповими чи недостовірними джерелами ринкової інформації – цілком можливим є отримання результату оцінки, що лежить поза межами типового для умов подібної оціночної ситуації діапазону. При оцінюванні житлової нерухомості джерелом випадкових похибок може бути помилкове включення до масиву даних коректно обраних об'єктів порівняння одного об'єкта, який не належить до цієї однорідної сукупності, наприклад, квартири у будинку цілком відмінного цінового класу або ж розташованого в іншому районі міста.

Під правильністю вимірювання у метрології розуміють характеристику його якості, яка відображає близькість до нуля систематичної похибки або, евентуально, реально існуючу можливість її достовірного визначення з метою врахування її впливу шляхом введення поправки. У загальному випадку кожен результат оціночних робіт обтяжений як систематичною, так і випадковою похибками, як і кожний одиничний показник вартості, відтворюваний кожним об'єктом порівняння. Тому фундаментальна система рівнянь при застосуванні порівняльного методичного підходу в економічних вимірюваннях, що виконуються методами незалежної оцінки, матиме вигляд:

$$\begin{cases} v_1 + \Delta v_1 + \xi v_1 = x_1; \\ v_2 + \Delta v_2 + \xi v_2 = x_2; \\ \dots \\ v_i + \Delta v_i + \xi v_i = x_i; \\ \dots \\ v_N + \Delta v_N + \xi v_N = x_N, \end{cases} \quad (1)$$

де: v_1, v_2, …, v_i, …, v_N – чисельне значення вартості одиничного показника об'єкта оцінки, визначене на підставі даних 1, 2, …, i, …, N-го об'єкта порівняння;

Δv_1, Δv_2, …, Δv_i, …, Δv_N – чисельне значення систематичної складової абсолютної похибки одиничного показника об'єкта оцінки, визначене на підставі даних 1, 2, …, i, …, N-го об'єкта порівняння;

ξv_1, ξv_2, …, ξv_i, …, ξv_N – чисельне значення випадкової складової абсолютної похибки одиничного показника об'єкта оцінки, визначене на підставі даних 1, 2, …, i, …, N-го об'єкта порівняння;

x_1, x_2, …, x_i, …, x_N – чисельне значення вартості одиничного показника об'єкта оцінки, використане в моделі для 1, 2, …, i, …, N-го об'єкта порівняння;

i = 1… N – кількість використаних об'єктів порівняння.

При цьому під чисельним значенням вартості одиничного показника об'єкта оцінки, визначеним на підставі даних 1, 2, …, і, …, N-го об'єкта порівняння, приймаємо умовно істинне (дійсне) значення цього параметра, не обтяжене систематичною та випадковою похибками, а під чисельним значенням вартості одиничного показника об'єкта оцінки, використаним у моделі для 1, 2, …, і, …, N-го об'єкта порівняння – відповідно, отримані оцінювачем із джерел ринкової інформації дані для цього об'єкта порівняння, після виконання оціночної процедури коригування впливу відмінностей між об'єктами порівняння та об'єктом оцінки. Зрозуміло, що оцінювачеві апріорно відомі лише чисельні значення вартості одиничного показника об'єкта оцінки x_1, x_2, …, x_i, …, x_N, які він отримує при використанні моделі. Істинне (дійсне) значення вимірюваного параметра, а також і значення систематичної та випадкової похибок є невідомими. Похибки найчастіше можуть бути лише дуже наближено кількісно оцінені непрямими методами, але значення вимірюваного параметра з достатньо високим наближенням до істинного значення – яке завжди залишається невідомим – за допомогою базових закономірностей метрології та використання статистичних методів обробки отриманих проміжних результатів можуть бути визначені з точністю, яка піддається кількісній оцінці.

Коротко зупинимося на розгляді різниці між істинним та дійсним значеннями вимірюваного параметра та визначенні похибок – що чітко визначене у вимірюваннях фізичних величин, але практично не використовується у галузі економічних вимірювань. За своєю інформаційною сутністю істинне значення V_i вартісного показника об'єкта оцінки – це ідеальна абстракція, абсолютно точне значення вимірюваної величини вартості, яке не обтяжене похибкою і тому визначене з нескінченно високою точністю. Його похибка дорівнює нулю, і для отримання цього істинного значення вартісного показника об'єкта оцінки, відповідно до теорії інформації, у процесі виконання оціночних робіт має бути отримана нескінченно велика кількість інформації. Таким чином, у повній відповідності з канонами класичної філософії, істинне значення V_i є цілком наочним прикладом тієї самої гегелівської «речі в собі», яка для нас є недоступною і не піддається повному і остаточному пізнанню. Ми не знаємо і ніколи не дізнаємося істинного значення результату визначення вартості об'єкта оцінки, а так само – і результатів будь-яких вимірювань взагалі, з нескінченно високою точністю і нульовою похибкою. Але цей сумний факт аж ніяк не є непереборною перешкодою для виконання вимірювань та дослідження похибок результатів цих вимірювань – у нашому випадку, зокрема, економічних. Адже для наших практичних потреб і не потрібно вимірювати величини, що нас цікавлять, з нескінченно високою точністю – цілком достатньо дізнатися їх значення з точністю, достатньою для вирішення прикладних завдань. Відповідно, немає і необхідності намагатися досягнути нульової похибки; цілком достатньо визначити результат вимірювання з похибкою, яку можна вважати прийнятною або задовільною.

У практиці вимірювань при аналізі похибок результатів замість істинного значення V_i вимірюваного параметра застосовується так зване дійсне значення $V_д$, яке є ближчим до істинного значення V_i, ніж результат вимірювання V_o. Тобто дійсне значення $V_д$ має бути відоме з похибкою гарантовано меншою, ніж систематична похибка ΔV_o результату вимірювання V_o. У галузі вимірювання фізичних величин існує поняття кількісного визначення показника точності, як числа, зворотного значенням відносної похибки, вираженої не у відсотках, а в абсолютних одиницях. Але для оціночних потреб зручніше користуватися значеннями похибок або доступних оцінок похибок, оскільки ці показники видаються легшими до сприйняття та більш інформативними порівняно з кількісним показником точності. Утім, за необхідності цей показник, який сам по собі не несе ніякої додаткової інформації порівняно з показником похибки, може бути легко отриманий на основі відомих значень похибки або її наближеної оцінки. Отже, абсолютна похибка ΔV_o результату визначення вартісного показника може бути обчислена за формулою:

$$\Delta V_o = V_o - V_i \,, \tag{2}$$

де V_o – результат визначення вартісного показника об'єкта оцінки, отриманий в процесі виконання оцінки;

V_i – істинне значення вартісного показника об'єкта оцінки.

Відносна похибка результату, відповідно, визначається формулою:

$$\delta V_o = \frac{\Delta V_o}{V_i} \times 100\%, \quad (3)$$

яка, з урахуванням формули (2), може бути представлена у вигляді:

$$\delta V_o = \frac{V_o - V_i}{V_i} \times 100\%. \quad (4)$$

У метрології найбільш складним питанням при аналізі похибок результатів є визначення ступеня наближення до істинного значення вимірюваного параметра; для галузі незалежної оцінки – відповідно, до істинного значення вартісного показника об'єкта оцінки. Істинне значення V_i невідоме оцінювачеві до початку виконання оціночних робіт і залишається невідомим також і після їх завершення. Але ступінь невизначеності (ентропія) опису стану об'єкта оцінки до початку та по завершенні виконання оціночних робіт є суттєво різним. У процесі виконання робіт ця ентропія знижується на величину кількості інформації, отриманої при оцінці, і по завершенні виконання оціночних робіт вона є значно меншою. Чим більшу кількість інформації буде отримано і коректно використано при виконанні робіт, тим точнішим може бути значення одержаного вартісного показника та, відповідно, тим нижчою буде його похибка. Це випливає із засадничих положень теорій інформації та теорії вимірювань, закономірності яких розповсюджуються також і на економічні вимірювання.

Отже, щоби уникнути необхідності використання невідомого нам істинного значення V_i вимірюваного параметра, використовується його замінник – дійсне значення $V_д$, яке є наближеним до V_i, відповідно до сформульованих вище умов. У такому випадку замість абсолютної і відносної похибок, обумовлених формулами (2) – (4), використовуються наведені нижче їх видозмінені варіанти (5) – (7), що дають значення наближених оцінок цих похибок із застосуванням дійсного значення $V_д$. У такому випадку дійсна оцінка $V_{од}$ абсолютної похибки результату визначається як:

$$\Delta V_{од} = V_o - V_д\,, \quad (5)$$

де V_o – результат визначення вартісного показника об'єкта оцінки, отриманий в процесі виконання оцінки;

$V_д$ – дійсне значення вартісного показника об'єкта оцінки.

Дійсна оцінка відносної похибки результату при цьому виглядає, відповідно, як

$$\delta V_{од} = \frac{\Delta V_o}{V_д} \times 100\%, \quad (6)$$

або ж

$$\delta V_{од} = \frac{V_o - V_д}{V_д} \times 100\%. \quad (7)$$

При коректному застосуванні порівняльного методичного підходу, зокрема – за суворого дотримання умови подібності використаних об'єктів порівняння до об'єкта оцінки та при правильному коригуванні впливу відмінностей між об'єктами порівняння та об'єктом оцінки, повинна дотримуватися сформульована вище умова однорідності вибірки, тобто чисельні значення вартості одиничного показника об'єкта оцінки, визначені на підставі даних усіх N використаних об'єктів порівняння, повинні належати до однієї однорідної множини, а в ідеалі – мають бути однаковими. Звичайно, цей ідеалізований випадок цілком

неможливий на практиці – оскільки, строго кажучи, у конкретних регіоні та сегменті ринку може просто не існувати подібних до оцінювання об'єктів з однаковими вартостями одиничного показника. Крім того, усі оціночні процедури підбору об'єктів порівняння та коригування впливу відмінностей завжди виконуються неідеально, з певними похибками. Ці фактори спричиняють певний розкид значень v_1, v_2, …, v_i, …, v_N вартості їх одиничного показника, але чим меншими будуть їх похибки, тим вужчим буде діапазон розкиду значень одиничного показника вартості навколо центру розподілу.

Одним з ефективних методів усунення (або суттєвого зменшення) впливу систематичних похибок на результат будь-яких вимірювань – чи то економічних, чи то вимірювань фізичних величин – є метод, або спосіб, заміщення. У загальному випадку він полягає в тому, що невідому вимірювану величину заміщують відомою, для якої є обґрунтовані підстави вважати її за вимірюваним параметром інформаційно тотожною вимірюваній величині, наприклад, через підтверджену ідентичність притаманних їй характеристик. Для фізичних величин метод заміщення реалізується у такий спосіб: на вхід вимірювального каналу подають невідому вимірювану величину; реєструють покази індикатора на виході вимірювального каналу; заміщують вимірювану величину заздалегідь відомою зразковою величиною (наприклад, відтворюваною мірою з відомим значенням вимірюваного параметра), для якої покази індикатора на виході вимірювального каналу залишаються незмінними. Тоді, у припущенні про стабільність характеристики перетворення вимірювального каналу на коротко часовому проміжку протягом тривалості процедури вимірювання, виникають обґрунтовані підстави приписати вимірюваній величині те ж саме значення, що мала відтворена мірою відома величина.

При виконанні економічних вимірювань із застосуванням порівняльного методичного підходу у якості мір, що відтворюють відому зразкову величину, використовуються об'єкти порівняння. Тобто застосовується не одна міра, а набір мір, які фактично утворюють групову міру, що з певною точністю відтворює значення одиничного показника вартості, властивого об'єктам цієї сукупності об'єктів порівняння. Усі об'єкти порівняння, що складають сукупність, є однозначними мірами одного і того ж одиничного показника вартості. За умови дотримання інформаційної тотожності характеристик об'єктів порівняння та об'єкта оцінки (та коректно виконаного коригування впливу відмінностей між цими об'єктами) виникають незаперечні підстави приписати об'єктові оцінки значення вимірюваної величини, отримане на підставі даних порівняння. З точки зору метрології, об'єкти порівняння у цьому випадку є засобами вимірювання, що безпосередньо відтворюють певне значення вимірюваної величини. Усі члени сукупності об'єктів порівняння є однозначними мірами, які здатні відтворити одне єдине чисельне значення вимірюваної величини. При цьому у випадку коректного виконання оціночних процедур порівняльного підходу усі вони з певними похибками відтворюють значення одиничного показника вартості, притаманне об'єкту оцінки. Уся сукупність об'єктів порівняння, таким чином, є груповою мірою – набором однозначних мір із близькими значеннями відтворюваної ними вимірюваної величини. Власне, застосування групової міри у відповідності до методу заміщення дає можливість встановити значення одиничного показника вартості об'єкта оцінки.

Для подальшого аналізу введемо припущення про однаковість систематичної похибки об'єктів порівняння, використаних у одній оціночній роботі при застосуванні порівняльного методичного підходу. Таке припущення безперечно має право на існування з наступних причин. По-перше, одна окремо взята оцінка виконується, зазвичай, одним оцінювачем – який і є основним джерелом виникнення систематичної похибки. Рівень його кваліфікації, обізнаність у ринковій ситуації та особисті упередження, таким чином, залишаються сталими. По-друге, інформаційна база, що використовується оцінювачем при виконанні однієї оцінки, зазвичай є однорідною у сенсі однакового рівня достовірності інформаційних джерел. Найчастіше при оцінці одного об'єкта нерухомості застосовується набір об'єктів порівняння, обраних із одного джерела ринкової інформації, одного цінового класу, того ж самого району розташування, з однаковим статусом прав власності та подібними до об'єкта

оцінки ціноформуючими характеристиками. У великих містах наявність великої кількості пропозицій продажу житлової нерухомості часто дозволяє обрати сукупність об'єктів порівняння навіть із однієї вулиці. Умови угод купівлі-продажу або умови пропозиції щодо укладення таких угод також є однаковими; продаж подібного майна передбачається з дотриманням типових умов оплати; умови на ринку подібного майна, що визначали формування цін продажу або пропозиції на дату оцінки є незмінними – у повній відповідності до п. 48 [14]. По-третє, час виконання однієї оціночної роботи є доволі коротким (за винятком складних робіт з оцінки великих майнових комплексів та мереж об'єктів промислової нерухомості). Можна обґрунтовано вважати, що протягом цього часу незмінними залишаються професійні знання і уміння оцінювача, рівень концентрації його уваги, відображений у джерелах ринкової інформації стан ринку оцінюваної нерухомості, вимоги нормативно-законодавчої бази незалежної оцінки та інші умови виконання роботи. Тобто у період часу виконання одного економічного вимірювання об'єктивно відсутні вагомі причини для зміни систематичної похибки характеристик об'єктів порівняння.

Умова рівності систематичної похибки для результатів, отриманих за даними набору об'єктів порівняння в одній оціночній роботі, при застосуванні порівняльного методичного підходу матиме вигляд:

$$\Delta v_1 = \Delta v_2 = \cdots = \Delta v_i = \cdots = \Delta v_N = \Delta v. \quad (8)$$

Надалі позначимо це однакове значення систематичної похибки через Δv, без індексу.

Згідно з вимогами нормативно-законодавчої бази незалежної оцінки, подальша обробка проміжних результатів, отриманих після коригування при застосуванні порівняльного методичного підходу передбачає усереднення (узгодження) даних, отриманих з використанням обраної сукупності об'єктів порівняння. Відповідно до п. 20 [15], воно може здійснюватися: за величинами вартостей об'єктів порівняння, що найчастіше зустрічаються; на основі визначення середньозваженої вартості; за вартістю об'єкта порівняння, яка зазнала найменших коригувань; на основі вартостей об'єктів порівняння, інформація про ціни продажу (ціни пропонування) та характеристики яких найбільш достовірні; із застосуванням інших оціночних процедур, що обґрунтовуються у звіті про оцінку майна. На практиці оцінювачами найчастіше застосовується усереднення з використанням середньоарифметичного та середньомедіанного значень ряду.

Розглянемо детальніше процедуру усереднення з використанням середньоарифметичного значення ряду. Чисельне значення v_o одиничного показника вартості об'єкта оцінки, виходячи із (1), у такому випадку розраховується як:

$$v_o = \frac{x_1 + x_2 + \cdots + x_i + \cdots + x_N}{N}, \quad (9)$$

або

$$v_o = \frac{\sum_{i=1}^{N} x_i}{N}. \quad (10)$$

З врахуванням співвідношень (1), формули (9), (10) можна представити у вигляді:

$$v_o = \frac{(v_1 + v_2 + \cdots + v_i + \cdots + v_N) + (\Delta v_1 + \Delta v_2 + \cdots + \Delta v_i + \cdots + \Delta v_N) + (\xi v_1 + \xi v_2 + \cdots + \xi v_i + \cdots + \xi v_N)}{N}. \quad (11)$$

Тепер, приймаючи до уваги зроблене вище припущення (8), прийдемо до

$$v_o = \frac{(v_1 + v_2 + \cdots + v_i + \cdots + v_N) + N\Delta v + (\xi v_1 + \xi v_2 + \cdots + \xi v_i + \cdots + \xi v_N)}{N}. \quad (12)$$

Почленно поділивши чисельник (12) на знаменник, отримаємо:

$$v_o = \Delta v + \frac{(v_1+v_2+\cdots+v_i+\cdots+v_N) + (\xi v_1+\xi v_2+\cdots+\xi v_i+\cdots+\xi v_N)}{N}. \quad (13)$$

Проаналізуємо отриману вище формулу (13). Як бачимо, у правій частині формули залишається лише одне значення систематичної похибки Δv, при використанні N об'єктів порівняння. Цей важливий результат інтерпретується наступним чином: чисельне значення v_o отриманого в результаті оцінки одиничного показника вартості об'єкта оцінки у розглянутому випадку містить лише одне із N чисельних значень Δv_1, Δv_2, …, Δv_i, …, Δv_N систематичної складової абсолютної похибки, визначених на підставі даних 1, 2, …, i, …, N-го об'єкта порівняння. Тобто, в отриманий результат увійшли не усі Δv_1, Δv_2, …, Δv_i, …, Δv_N систематичні похибки N об'єктів порівняння групової міри, а систематична похибка Δv лише одного з них. Фактично це означає зниження впливу систематичної похибки, привнесеної об'єктами порівняння групової міри, у N разів. Вираз (13) є доказом того, що систематична складова абсолютної похибки об'єктів групової міри в даному випадку не накопичується зі зростанням кількості членів сукупності, а залишається сталою і на результат виконаних оціночних робіт впливає похибка лише одного із N членів сукупності.

На жаль, отриманий вище результат жодним чином не стосується випадкової складової похибки, яка, зрештою, може бути або відсутньою у всіх випадках, або ж бути наявною лише у певній частині з них. Загальна випадкова похибка результату оціночних робіт визначається третьою складовою чисельника (11) та кількістю N використаних об'єктів порівняння. Вона теоретично могла би теж бути зменшена у N разів – але лише у випадку, якщо усі значення ξv_1, ξv_2, …, ξv_i, …, ξv_N випадкової складової абсолютної похибки одиничного показника об'єкта оцінки, визначені на підставі даних 1, 2, …, i, …, N-го об'єкта порівняння, також були би однаковими. Подібне припущення є цілковито некоректним, оскільки в такому випадку випадкова похибка була би вже не випадковою, а систематичною. З іншого боку, у загальному випадку значення ξv_1, ξv_2, …, ξv_i, …, ξv_N випадкової складової абсолютної похибки можуть мати протилежні знаки, і таким чином частково взаємно компенсуватися. Але якщо їх знаки будуть однаковими, загальна випадкова похибка результату оцінки буде накопичуватися, і зменшити її вплив можна буде лише збільшенням кількості незалежних вимірювань. У даному випадку незалежними вимірюваннями варто вважати виконання оціночних робіт того ж самого об'єкта оцінки на ту ж саму дату оцінки різними спеціалістами з використанням різної інформаційної бази. За таких умовах значення і систематичної, і випадкової складових абсолютної похибки для серії цих незалежних вимірювань, очевидно, будуть різними. Таким чином, усереднення масиву отриманих результатів дасть можливість певною мірою редукувати також і випадкову похибку результату оцінки.

Висновки і перспективи подальших розробок. У статті було отримано та проаналізовано аналітичні вирази, що визначають вплив систематичних та випадкових похибок при виконанні економічних вимірювань із застосуванням порівняльного методичного підходу. Використання метрологічного підходу дало можливість розглянути оціночні процедури як приклад методу заміщення з використанням групової міри. Математично доведено можливість зниження впливу систематичної складової похибки вимірювання, привнесеної об'єктами порівняння. За результатами дослідження можна зробити наступні висновки та сформулювати деякі практичні рекомендації щодо збільшення точності та достовірності результатів оціночних робіт.

1. Основною метрологічною засадою економічних вимірювань вартісних показників із застосуванням порівняльного методичного підходу є метод заміщення об'єкта оцінки груповою мірою, яка складається із сукупності об'єктів порівняння. Умовою правильності вимірювання є коректний підбір об'єктів порівняння, що входять до складу групової міри, та необхідна умова однорідності сукупності за параметром вартості одиничного показника, включно із об'єктом оцінки.
2. Для порівняльного методичного підходу повною мірою справедливими є сформульовані вище базові закономірності, що аналітично описують вплив на результат економічних

вимірювань систематичних та випадкових похибок при використанні сукупності об'єктів порівняння, що з точки зору метрології розглядається як групова міра вартості одиничного показника. Зокрема, отримані у статті аналітичні вирази для опису похибок методу заміщення з використанням групової міри дають можливість проаналізувати частку систематичної складової похибки вимірювання у загальній похибці визначення вартості об'єкта оцінки.

3. Отримано математично обґрунтований доказ можливості зниження впливу систематичної складової похибки вимірювання, привнесеної об'єктами порівняння, у N разів, де N – кількість використаних об'єктів порівняння.
4. Безпосереднім наслідком отриманого вище аналітичного виразу (13) є наступне твердження: при виконанні економічних вимірювань вартісних показників із застосуванням порівняльного методичного підходу бажаним є збільшення кількості використаних об'єктів порівняння, оскільки за умови рівності їх систематичної похибки, це спричиняє зниження впливу сумарної похибки на результат оцінки. При цьому ступінь зниження впливу буде тим більшим, чим більшою буде кількість використаних об'єктів порівняння групової міри.
5. Вплив випадкової складової похибки у розглянутому в статті випадку не знижується, оскільки для неї припущення про однаковість її значень для сукупності об'єктів порівняння позбавлене будь-яких підстав. Зменшити ступінь впливу випадкової похибки на результат оцінки можливо за рахунок збільшення кількості незалежних вимірювань.

Перспективи подальших розробок полягають у підтвердженій цією статтею доцільності застосування інформаційно-метрологічного підходу для більш глибокого дослідження джерел виникнення похибок при виконанні економічних вимірювань методами незалежної оцінки та можливостей зниження їх впливу на результат з метою підвищення його точності та достовірності.

Література

1. *Воронін В. О., Лянце Е. В., Мамчин М. М. Аналітика ринку нерухомості : методологія та принципи сучасної оцінки : монографія. Львів : Магнолія 2006, 2014. 304 с.*
2. *Фридман Дж., Ордуэй Ник. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости / Пер. с англ. В. Н. Лаврентьевой, Л. В. Познанской, О. В. Тихоновой. М. : Дело Лтд, 1995. 480 с.*
3. *Маркус Я. И., Маркус В. В., Мельниченко С. А., Поздняков Ю. В. и др. Неформальные подходы к оценке недвижимости в современных экономических условиях // Практика оценки. 2009. № 5 (32). С. 18–22.*
4. *Маркус Я. И., Поздняков Ю. В., Калапуша А. Л., Мещеряков В. В. и др. Относительность оценки : гипотезы, постулаты, следствия // Практика оценки имущества. К. : Горизонт медиа. 2011. № 3. 112 с.*
5. *Поздняков Ю. В., Лапішко М. Л., Гохберг І. І. Методична похибка при розрахунку дисконтованої вартості очікуваних майбутніх потоків доходів для періоду, що становить неціле число років // Розвиток фінансової системи країн Центральної та Східної Європи : зб. наук. праць. Львівський інститут банківської справи Національного банку України; Краківський економічний університет (Республіка Польща). Львів. 2015. Вип. 5. С. 134–149.*
6. *Гохберг І. І., Поздняков Ю. В. Про деякі можливості підвищення достовірності визначення показника ринкової вартості земельних ділянок в сучасних умовах // Вісник оцінки. 2010. № 2. С. 45–48.*
7. *Лапішко М. Л., Поздняков Ю. В., Гохберг І. І. Підвищення точності методу непрямої капіталізації для прогнозного періоду, вираженого нецілим числом // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси» : зб. наук. праць. Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2015. Вип. 12 (45). Ч. 3. С. 172–191.*
8. *Поздняков Ю. В., Лапішко М. Л. Методична похибка визначення ставки капіталізації за методом кумулятивної побудови // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси» :*

зб. наук. праць. Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2017. С. 152–162.

9. *Поздняков Ю. В., Лапішко М. Л., Гохберг І. І. Дослідження відносної методичної похибки при застосуванні методу непрямої капіталізації для прогнозного періоду, вираженого нецілим числом // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України : зб. наук. праць. ДУ Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України. Львів, 2016. Вип. 4 (120). С. 101–105.*
10. *Ермишин С. М. Теоретические основы создания групповых средств измерений // Измерительная техника. 2000. № 2. С. 11–15.*
11. *Bezuglov D. A., Pomortsev P. M. (2001). Estimating the unit of the physical quantity of a collective working standard from the results of intragroup comparisons by utilizing the maximum-likelihood criterion // Measurement Techniques. 2001. Vol. 44. Pp. 1–8.*
12. *Ермишин С. М. Контроль метрологических характеристик измерительных средств на основе групповой меры // Измерительная техника. 1995. № 4. С. 7–10.*
13. *Садовников Э. П., Кривов А. С., Долгов В. А., Садовников Э. Э. Алгоритмический метод повышения точности групповых эталонов // Измерительная техника. 1983. № 11. С. 11–13.*
14. *Про затвердження Національного стандарту № 1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» : Постанова Кабінету Міністрів України № 1440 від 10.09.2003 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-п (дата звернення: 11.05.2018).*
15. *Про затвердження Національного стандарту № 2 «Оцінка нерухомого майна» : Постанова Кабінету міністрів України № 1442 від 28.10.2004 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-п (дата звернення: 11.05.2018).*

References

1. *Voronin, V., Lyantse, E. V., Mamchin, M. M. (2014). Real estate market analytics: methodology and principles of modern appraising: monograph [Analityka rynku nerukhomosti: metodolohiia ta pryntsypy suchasnoi otsinky: monohrafiia], Mahnoliia 2006, Lviv, 304 s. [in Ukrainian]*
2. *Friedman, Jack P., Ordway, Nicholas (1995). Income property. Appraisal and analysis. Trans. from Eng. V. Lavrentyeva, L. Poznanskaya, O. Tikhonova [Analiz i otsenka prinosyaschey dokhod nedvizhimosti, per. s angl. V. Lavrentevoy, L. Poznanskoy, O. Tikhonovoy], Delo Ltd., Moskva, 480 s. [in Russian]*
3. *Markus, Ya. I., Markus, V. V., Melnichenko, S. A., Pozdnyakov, Yu. V. and other (2009). Informal approaches to the real estate estimation in modern economic conditions [Neformalnye podkhody k otsenke nedvizhimosti v sovremennykh ekonomicheskikh usloviyakh], Praktika otsenki, No. 5 (32), s. 18–22 [in Russian]*
4. *Markus, Ya. I., Pozdnyakov, Yu. V., Kalapusha, A. L., Mescheryakov, V. V. and other (2011). Relativity of estimation: hypotheses, postulates, consequences [Otnositelnost otsenki: gipotezy, postulaty, sledstviya], Praktika otsenki imushchestva, Gorizont media, Kiev, No. 3, 112 s. [in Russian]*
5. *Pozdniakov, Yu. V., Lapishko, M. L., Hokhberh, I. I. (2015). Methodical error when calculating the discount value of expected future revenue flows for the periods that consist of not integer number of years [Metodychna pokhybka pry rozrakhunku dyskontovanoi vartosti ochikuvanykh maibutnikh potokiv dokhodiv dlia periodu, shcho stanovyt netsile chyslo rokiv], Rozvytok finansovoi systemy krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy, Lvivskyi instytut bankivskoi spravy Natsionalnoho banku Ukrainy (Ukraina); Krakivskyi ekonomichnyi universytet (Respublika Polshcha), Vyp. 5, s. 134–149 [in Ukrainian]*
6. *Hokhberh, I. I., Pozdniakov, Yu. V. (2010). About some possibilities of increasing the reliability of determining the indicator of market value of land in modern conditions [Pro deiaki mozhlyvosti pidvyshchennia dostovirnosti vyznachennia pokaznyka rynkovoi vartosti zemelnykh dilianok v suchasnykh umovakh], Visnyk otsinky, No. 2, s. 45–48 [in Ukrainian]*

7. *Lapishko, M. L., Pozdniakov, Yu. V., Hokhberh, I. I. (2015). Increasing indirect capitalization method accuracy for the prognosis period expressed by non-integer [Pidvyshchennia tochnosti metodu nepriamoi kapitalizatsii dlia prohnoznoho periodu, vyrazhenoho netsilym chyslom], Ekonomichni nauky, Seriia «Oblik i finansy», Lutskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet, Lutsk, Vyp. 12 (45), Ch. 3, s. 172–191 [in Ukrainian]*
8. *Pozdniakov, Yu. V., Lapishko, M. L. (2017). Methodological error of the capitalization rate obtained by cumulative build-up method [Metodychna pokhybka vyznachennia stavky kapitalizatsii za metodom kumuliatyvnoi pobudovy], Ekonomichni nauky, Seriia «Oblik i finansy», Lutskyi natsionalnyi tekhnichnyi universytet, Lutsk, Vyp. 41 (53), s. 152–162 [in Ukrainian]*
9. *Pozdniakov, Yu. V., Lapishko, M. L., Hokhberh, I. I. (2016). Research of relative methodical error in the application of indirect capitalization method for the prognosis period expressed by non-integer [Doslidzhennia vidnosnoi metodychnoi pokhybky pry zastosuvanni metodu nepriamoi kapitalizatsii dlia prohnoznoho periodu, vyrazhenoho netsilym chyslom], Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy, DU Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy, Lviv, Vyp. 4 (120), s. 101–105 [in Ukrainian]*
10. *Ermishin, S. M. (2000). Theoretical basis of creation of group means measurement [Teoreticheskie osnovy sozdaniya gruppovykh sredstv izmereniy], Izmeritelnaya tekhnika, No. 2, s. 11–15 [in Russian]*
11. *Bezuglov, D. A., Pomortsev P. M. (2001). Estimating the unit of the physical quantity of a collective working standard from the results of intragroup comparisons by utilizing the maximum-likelihood criterion. Measurement techniques, Vol. 44, pp. 1–8.*
12. *Ermishin, S. M. (1995). Control of metrological descriptions of measurement means on the basis of group measurement [Kontrol metrologicheskikh kharakteristik izmeritelnykh sredstv na osnove gruppovoy mery], Izmeritelnaya tekhnika, No. 4, s. 7–10 [in Russian]*
13. *Sadovnikov, E. P., Krivov, A. S., Dolgov, V. A., Sadovnikov, E. E. (1983). Algorithmic method of increasing group standards accuracy [Algoritmicheskiy metod povysheniya tochnosti gruppovykh etalonov], Izmeritelnaya tehnika, No. 11, s. 11–13 [in Russian]*
14. *On Approval of the National Standard No. 1 «General principles of property and property rights estimation»: Law of Ukraine, No. 1440, 10.09.2003 [Pro zatverdzhennia Natsionalnoho standartu No. 1 «Zahalni zasady otsinky maina i mainovykh prav»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 1440, 10.09.2003], available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1440-2003-n [in Ukrainian]*
15. *On Approval of the National Standard No. 2 «Real estate valuation»: Law of Ukraine, No. 1442, 28.10.2004 [Pro zatverdzhennia Natsionalnoho standartu No. 2 «Otsinka nerukhomoho maina»: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, No. 1442, 28.10.2004], available at: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-n [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 23.05.2018. *Прийнята до друку 14.06.2018.*

АВТОРИ СТАТЕЙ

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

1. **Видобора В. В.** к.е.н., доцент кафедри загальної економічної теорії та економічної політики Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

1. **Пилипенко Г. М.,** д.е.н., професор кафедри економіки підприємства ДВНЗ «Національний гірничий університет», м. Дніпро;
   Горбаньов В. С. аспірант кафедри економіки підприємства ДВНЗ «Національний гірничий університет», м. Дніпро;

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

1. **Вороненко І. В.** к.е.н., старший науковий співробітник, докторант Національного університету біоресурсів і природокористування України, м. Київ;

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

1. **Авдієнко Я. А.** викладач кафедри маркетингу Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
2. **Череп А. В.,** д.е.н., професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування, декан економічного факультету Запорізького національного університету, м. Запоріжжя;
   Іванова А. Г. аспірант кафедри фінансів, банківської справи та страхування Запорізького національного університету, м. Запоріжжя;
3. **Гудзь Т. П.** к.е.н., доцент кафедри фінансів та банківської справи ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», м. Полтава;
4. **Очередько О. О.** ст. викладач кафедри менеджменту та підприємництва на морському транспорті Азовського морського інституту Національного університету «Одеська морська академія», м. Маріуполь;
   Тіщенко О. А. ст. викладач кафедри менеджменту та підприємництва на морському транспорті Азовського морського інституту Національного університету «Одеська морська академія», м. Маріуполь;
5. **Орлик О. В.** к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
6. **Пудичева Г. О.** к.е.н., старший викладач кафедри економіки підприємства та організації підприємницької діяльності Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
7. **Троян В. І.** аспірант кафедри економіки підприємництва, бізнес-адміністрування та регіонального розвитку Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова, м. Харків;

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

1. **Золенко А. С.** к.е.н., доцент кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, м. Харків;

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

1. **Гокмен О. А.,** викладач кафедри економіки підприємства Дніпровського національного університету ім. О. Гончара, м. Дніпро;
   Трофименко А. В. к.т.н., доцент кафедри двигунобудування Дніпровського національного університету ім. О. Гончара, м. Дніпро;
2. **Варфоломеєва О. А.,** старший викладач кафедри геодезії та природокористування Одеського державного аграрного університету, м. Одеса;
   Булишева Д. В. к.е.н., асистент кафедри геодезії та природокористування Одеського державного аграрного університету, м. Одеса;

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

1. **Кірнос І. О.** кандидат наук з державного управління, доцент, докторант кафедри маркетингу Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського, м. Кременчук;
2. **Кривцова М. С.** к.е.н., старший викладач кафедри управління персоналом і економіки праці Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
3. **Мірзоєв Д. Ш. огли** аспірант кафедри туризму Харківського національного економічного університету ім. С. Кузнеця, м. Харків;

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

1. **Баранова В. Г.** д.е.н., професор, зав. кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
   Величко Г. О. к.е.н., професор кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
2. **Дробязко А. О.,** к.е.н., провідний науковий співробітник ДННУ «Академія фінансового управління», професор кафедри банківської справи ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана», м. Київ;
   Любіч О. О. д.е.н., професор, завідувач відділу координації бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики, ДННУ «Академія фінансового управління», м. Київ;
3. **Сидор І. П.** к.е.н., доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль;
4. **Сташкевич Н. М.,** старший викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса;
   Красільнікова К. В. викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку Одеського національного економічного університету, м. Одеса;

МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

1. **Кишакевич Б. Ю.,** д.е.н., професор, завідувач кафедри економіки та менеджменту Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, м. Дрогобич;

   Нахаєва М. М. аспірант кафедри економіки та менеджменту Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, м. Дрогобич;

2. **Клепікова О. А.** к.е.н., доцент кафедри економічної кібернетики та інформаційних технологій Одеського національного політехнічного університету, м. Одеса;

3. **Поздняков Ю. В.,** провідний експерт-оцінювач Українського товариства оцінювачів, представник Експертної ради УТО у Львівській області, м. Львів;

   Лапішко М. Л. к.е.н., професор кафедри фінансів, обліку і аналізу ВСП НН Інститут підприємництва і перспективних технологій Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ODESSA NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY

ВІСНИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

SOCIO-ECONOMIC RESEARCH BULLETIN

Збірник наукових праць

Collection of scientific works

№ 2 (66) 2018

No. 2 (66) 2018

За загальною редакцією:
д.е.н., проф. Звєрякова М. І., д.е.н., проф. Ковальова А. І.,
д.е.н., проф. Балджи М. Д., д.е.н., проф. Стелінг Й. та ін.

Edited by:
Prof. Zveryakov M. I., Prof. Kovalyov A. I., Prof. Baldji M. D.,
Prof. Stelling J. N. and others

Підп. до друку 27.06.2018. Формат 84х108/8. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 34,1.
Наклад 50 прим. Зам. № 192.

Signed to print 27.06.2018. Format 84×108/8. Offset paper. Type: Times New Roman. Conventional printed sheets 34,1.
Publication: 50 copies. Order No. 192.

Видавець ТОВ ВД «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон,
вул. Паровозна, буд. 46-А
Тел.: +38 (0552) 39-95-80
e-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво: 266864

Publishing House «Helvetika»
46-A, Parovozna str.,
Kherson, Ukraine, 73034
Phone: +38 (0552) 39-95-80
e-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Certificate: 266864

Свідоцтво про внесення видання видавничої продукції до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції від 20.08.2012 р., серія ДК № 4392.

Certificate of inclusion edition publishing products in State Register of publishing subjects, distributors and manufacturers of printed products from 20.08.2012. Series DK No. 4392.